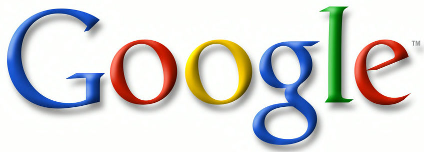
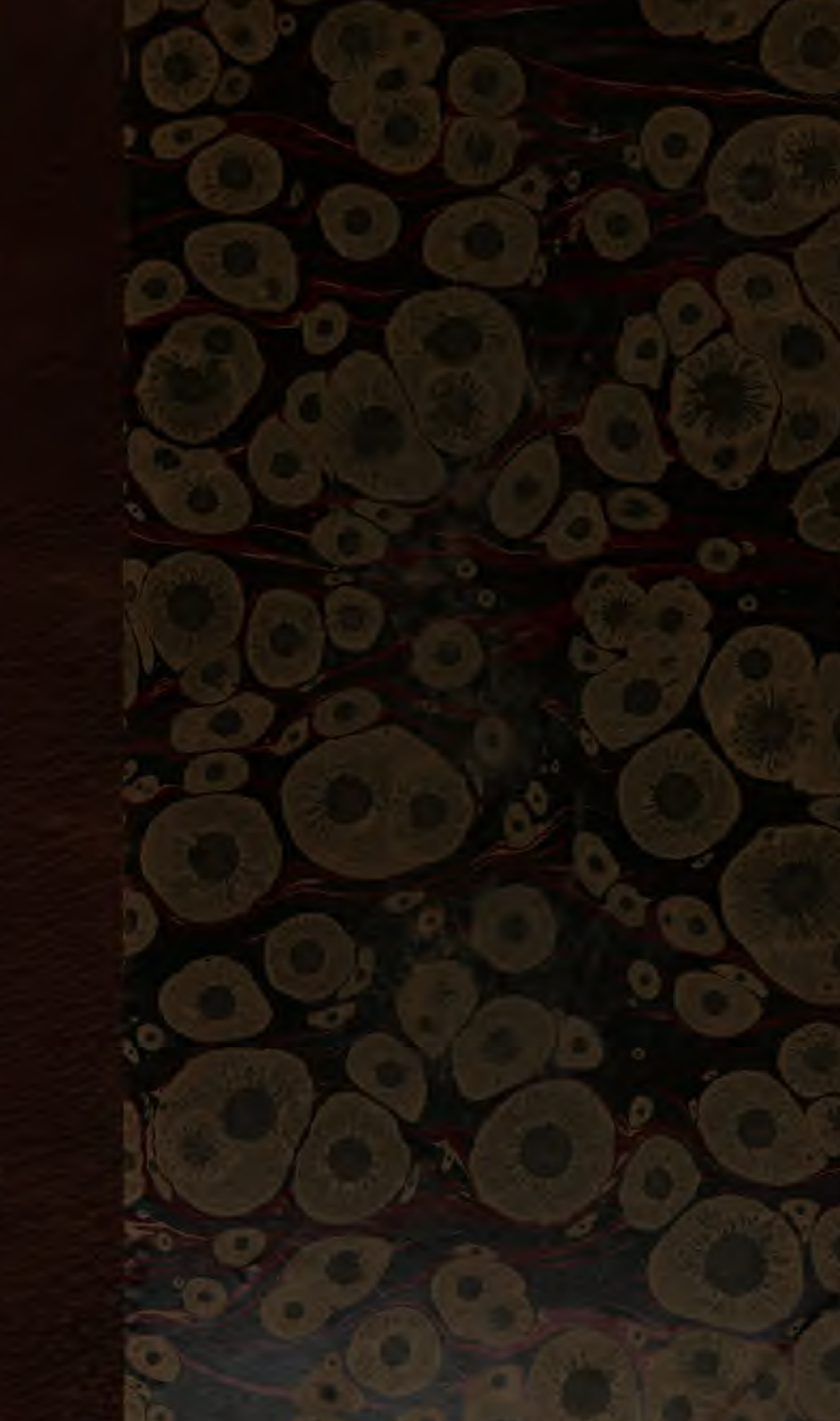
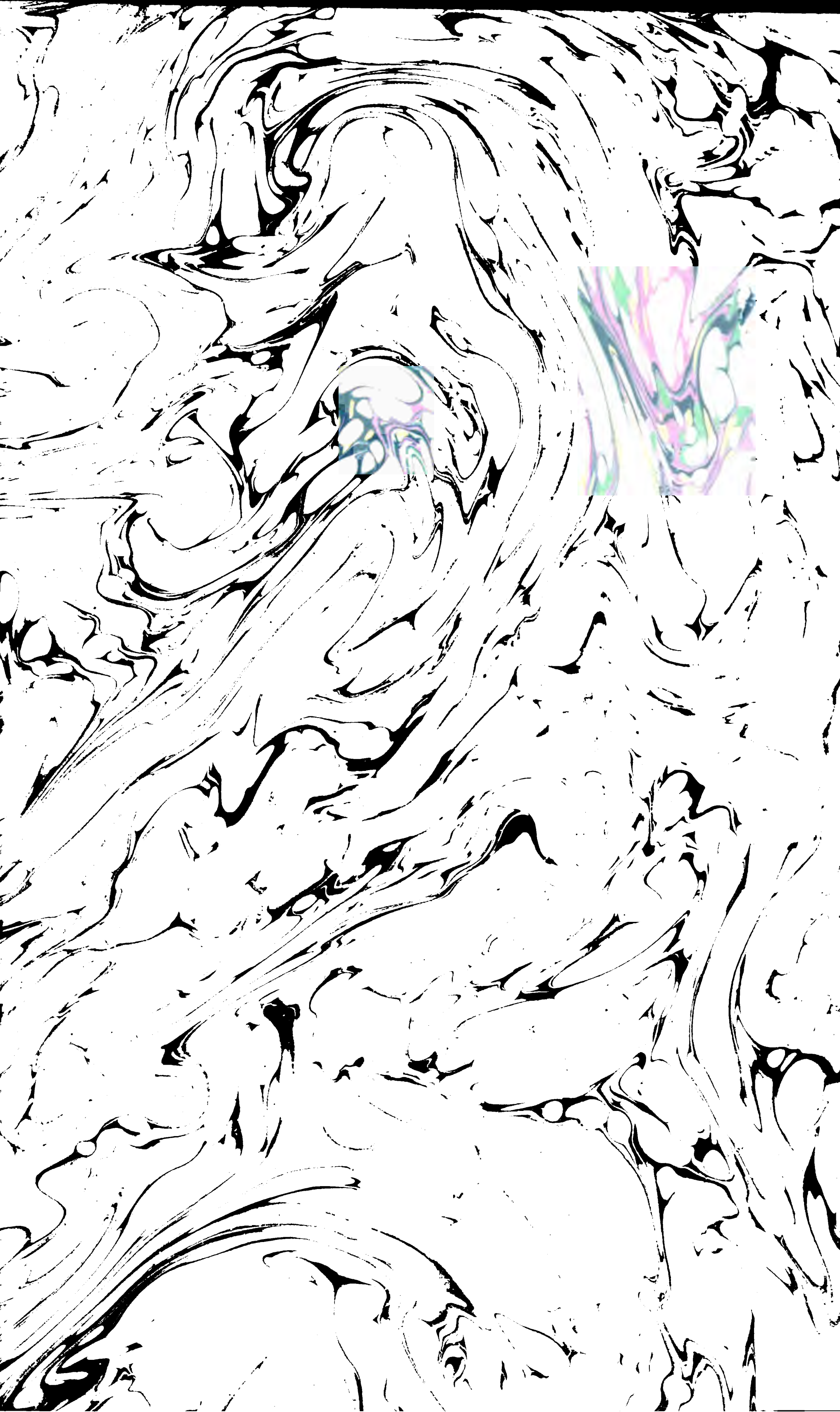

SIGILLUM ACADEMIAE HARVARDIANAE IN NOV ANG
VE RI TAS

BIJDRAGEN

TOT DE

GESCHIEDENIS EN OUDHEIDKUNDE,

INZONDERHEID VAN DE

PROVINCIE GRONINGEN,

ONDER REDACTIE VAN

D^r. G. ACKER STRATINGH, M^r. H. O. FEITH EN M^r. W. B. S. BOELES.

ZEVENDE DEEL.

GRONINGEN
J. B. WOLTERS.
1870.

INHOUD VAN HET ZEVENDE DEEL.

Bladz.

1

2.

3.

4.

5.

Hooft van Iddekinge del.

Lith. J. H. v. d. Weijer, Gron.

GRONINGER EN OMMELANDER

PRAESENTIEPENNINGEN.

Even als voorheen de geschiedvorscher, die zich uitsluitend bezig hield met de beoefening der staatkundige geschiedenis van een land, had toen ook de penningkundige alleen voor die zaken een open oog, die met de staatkundige geschiedenis in betrekking stonden of gebragt konden worden. Alleen gedenk- en legpenningen alsmede nood- en belegeringsmunten trokken zijne aandacht, en waar de penningen niet zelve spraken, daar werden zij dikwerf zeer ten onregte toepasselijk gemaakt op gebeurtenissen en personen waarmede zij niets te maken hadden.

Langzamerhand breidde zich evenwel de gezichtskring van geschied- en penningkundigen beiden uit, en meer en meer kwam men tot de overtuiging dat, wil men waarlijk de geschiedenis leeren kennen, het niet genoeg is, om op de hoogte te zijn van dat wat men wel eens de *histoire bataille* genoemd heeft, maar dat men moet doordringen tot de kennis der maatschappelijke toestanden, in een woord tot de geschiedenis van het volk zelve.

Om daartoe te geraken, diende men kennis te nemen van elke bijzonderheid uit het dagelijksche leven in vroegere dagen. Hoe weinig belangrijk ook op zich zelve, zoo kan daarom, in verband met het geheel beschouwd, iedere bijdrage op dat gebied nog van nut zijn, en hierin vooral zijn het de hulpwetenschappen welke der geschiedvorsching de hand kunnen bieden. Vandaar dat ook de penningkundige thans eenen anderen weg bewandelt dan vroeger. Wel blijven penningen en noodmunten nog tot de onderwerpen zijner studie behooren, maar zij zijn geen hoofdzaak meer. In de

eerste plaats kwamen daarvoor in aanmerking de in verschillende tijdperken geslagene en gangbare muntsoorten, die als onwraakbare en officieele getuigen beter te vertrouwen zijn dan menige gedenkpenning, door bijzondere personen en somwijlen veel later geslagen dan zij schijnt. Maar, behalve de munten, is er nog eene klasse van voorwerpen welke de aandacht tot zich heeft getrokken en die belangstelling zeker in hooge mate waardig is.

Wat wij bedoelen zoude men met eenig regt de penningkunde van het volk kunnen heeten; het zijn al die stukken welke in betrekking staan tot het maatschappelijk en dagelijksch leven van het voorgeslacht, b.v. de penningen van corporatien, zooals gilden, boogschuttersvereenigingen, rederijkerskamers enz., de armen- en toegangspenningen, kerkelijke penningen, eindelijk ook de praesentiepenningen van verschillende regeringscollegiën. Toen daarop eenmaal de aandacht was gevestigd, duurde het niet lang of er verschenen monographiën van die vroeger zoo weinig getelde stukken, welke nu ijverig gezocht en verzameld worden. Buiten 's lands, inzonderheid in België, ging men ons daarin voor, doch ook ten onzent bezitten reeds eenige plaatsen de meer of min volledige beschrijving van die soort van metalen gedenkstukken. Van de stad Groningen evenwel bleven tot hiertoe, behalve enkele gildepenningen, alle dergelijke stukken nog onbeschreven. Om daarin langzamerhand verandering te brengen, hebben wij gemeend den lezers van dit tijdschrift in het algemeen, en den penningkundigen onder hen meer in het bijzonder, geen ondienst te doen door mede te deelen wat onze nasporingen ons op dit gebied geleerd hebben. Anderen mogen dan onze kleine bijdrage aanvullen en uitbreiden, opdat er eenmaal een helder licht verspreid worde over de gebruiken en het volksleven van vroegeren tijd in onze stad en provincie.

Wij bepalen ons thans bij de verschillende praesentiepenningen welke binnen de provincie Groningen gebruikt zijn en zullen deze bijdrage later mogelijk door meer dergelijken laten volgen, indien het mogt blijken dat zij den lezer aangenaam was.

Wat zijn praesentiepenningen en waartoe hebben zij gediend, vraagt misschien deze of gene. De volgende, ook in andere opzigten niet onbelangrijke regelen, aan een oud handschrift ontleend, geven op die vraag antwoord. „Dat veele," zoo luiden de bedoelde aanteekeningen, „van den

Omlantsen Adel, en andere Welgestelde Lieden, uit het Lant in de Stadt sigh settende (om meerder sekerheijts wille, alsoo tusschen den Eems ende de Lauwers, geen ander bemuirde plaats en was als Groningen) in de Regeringe quamen, was niet te verwonderen; aen dese Regeringe was moeijten en gevaer vaste; geen off weijnigen profijts; de man konnende steunen op sijn eijgen staff, wiert gesoght. De gesworen gemeijnte (des Raedts hantlangers) en de aghtien Gilden (tegenspreekers van die selve Raet als zij wierden beswaert) bekommerden sigh meer met de koopmanschap, ambaghten, hanteringen, hoewel geen saeken van gewighte, roerende het gemeene, sonder haer wierden gesloten.

De eerlijke opkomsten, de welke bij de Raedt van Groningen voor hen dienst wiert genoten, was voor een Borgemeester twe Lootiens, voor een Raedsheer een, op elke comparitie, wie niet vaceerde, die kreegh geen lootie. Lootiens waren teykenen van loot als penningen; niet gangbaer, konden alleenlijk worden uitgegeven en verwisselt voor Wijn, in der stadsherberge off Wijnhuis, brengende de Weerdt, die selve in Rekeninge tot verminderinge van sijn beloofde huirgelt, hoewel deze lootiens daernae in geluw koper zijn verandert, ende gangbaer gelt geworden ende ten laetsten geheellijk verbooden, ter oorsake van 't bedrogh, dat daer mede wiert gepleeght."

In vroegere eeuwen waren vele, naderhand gretig gezochte regeringsambten, slechts lastposten, immers terwijl de verantwoordelijkheid, de moeite, ja somwijlen het gevaar daaraan verbonden, groot was, was het voordeel gering en van belooning of bezoldiging in den regel geen sprake. Vandaar dan ook de gewoonte om op het weigeren van aangeboden ambten zware boeten te stellen, ten einde de aanzienlijken tot het aanvaarden daarvan te dwingen.

Langzamerhand bragt de tijd hierin verandering en wel toen de zoogenaamde vereeringen in zwang kwamen. Vereeringen of geschenken, in den beginne veelal in wijn, werden, eerst eene gunstbetooning, van lieverlede eene gewoonte en eindelijk iets waarop men bepaalde aanspraken deed gelden, dus met eene bezoldiging min of meer overeenkomende. Evenwel bleven de vereeringen nog in gebruik toen eene vaste belooning voor de meeste ambten reeds was ingesteld.

Ook te Groningen bestond dat gebruik en op gezette tijden schonk men op stadskosten aan verschillende rege-

ringspersonen en andere ambtenaren in het stads wijnhuis, wijn of bier. [1])

Aan deze instelling schijnen de praesentiepenningen hun ontstaan te danken te hebben. Eerst van lood later van geel koper vervaardigd, werden die penningen aan verschillende ambtenaren uitgereikt, wanneer zij de raadsvergaderingen hadden bijgewoond, om daarvoor dan eene bepaalde hoeveelheid wijn of bier ten stads wijnhuize te gaan drinken of, zooals later ook gebruik werd, te laten halen. De waard bragt de ingebeurde penningen dan weder aan de stad in rekening ter afkorting zijner pachtgelden. Natuurlijk was zoodoende het gebruik dezer penningen beperkt, maar langzamerhand breidde zich dat uit en kregen zij eene zekere, hoewel altijd conventioneele en geheel plaatselijke, waarde als munt. Men betaalde er de stads accijns mede en kon er naderhand ook geld voor inwisselen, zooals blijkt uit de volgende posten, voorkomende in de stads rekening van 1543. [2])

„Van des Rhades, Taelmans, Suër meente (Gezworene meente) Boumesters teken: oeck des Secretarie ende Scrivers.

Jtem Borgermester *Reiner Gamius* betaelt XII Embd. gl. III St. Voor Ic/ XXI Rhadesteken.

Jtem van Borgemester *Horenkens* untfangen Ic/ XIIII Rhadensteken betaelt XI Embder gl. XII st.

Jtem van Borgermr. *Reiner Alberda* untfang. Ic Rhadesteken, betaelt X Embd. gl.

Jtem van Doctor *Uffke* (deze was Raadsheer) untf. LXX Rhadesteken betaelt VII Embd. gl.

Jtem van *Bemeer Jargens* (ook een Raadsheer) IIc/ XX Rhadestek. betaelt XVII Embd. gl.

Jtem vau *Michael Celtz* ende *Tonnijs Maïs* wijnheeren, untf. Ic/ ende VI Rhadesteken den 11 Jan. ao 43.

Jtem Ic XV teken. den XV Augusti enz.

Jtem van *Johannes Scriver*, untf. LXXXXIIII Rhadestek. betaelt IX Embd. gl. VI stuver.

Jtem *Broer* upt Hamburger bierhuis, XVII Radestek. betaelt IJ Embd. gl. VI Stuver.

---

[1]) Zie over dit onderwerp het stuk over *de vrije of goede wijnen*, van Dr. Stratingh, *Bijdr.* III, 44 en verv.

[2]) Zie de verhandeling van G. van Orden over dit onderwerp in het *Tijdschr. voor Algem. Munt en Penningkunde*, I, bl. 686.

Jtem van *Hendrick van Lewerden*, Boumestr. VI Rhadesteken: betaelt XVIII stuver. [1])

Hieruit blijkt dat men ze toen ter tijde tegen drie stuivers Groninger, den stuiver van zes plakken of duiten, berekende. Later werden zij, volgens Stadsordonnantie van 1 en 11 Sept. 1601, 20 Febr. 1602 en 30 Octob. 1604, gesteld op 2 stuivers Brabands. [2])

Toen nu deze stukken van lieverlede als eene, hoewel altijd geheel plaatselijke, munt in gebruik kwamen schijnen er verschillende misbruiken ontstaan te zijn, waardoor de raad zich genoopt zag om ze voor goed af te schaffen, wat bij Resolutie van 9 Mei 1609 dan ook besloten werd. Waarin die misbruiken bestaan hebben is onzeker, vermoedelijk ook daarin, dat men die praesentiepenningen namaakte; wij bezitten er eene van 1594 welke, hoewel oud, blijkbaar gegoten en derhalve valsch is.

De benaming van Raadsloedgens, Loodkens enz. zijn zij verschuldigd aan de gewoonte om deze stukken eerst van lood te vervaardigen, en die benaming bleef ook, toen men naderhand een ander metaal daarvoor bezigde. Wanneer men ze voor het eerst heeft geslagen is ons onbekend, evenmin bleek het wanneer men de looden afgeschaft heeft. In het Stadboek van 1425 is er nog geen sprake van; uit de boven aangehaalde rekening van 1543 echter blijkt, vooral omdat zij toen reeds tegen geld werden ingewisseld, dat zij destijds al lang in gebruik moeten geweest zijn.

De vervaardiging droeg men op aan den Stads muntmeester, zooals blijkt uit de Stadsrekening van 1586, waarin wij lezen:

„Rhadestekenen anno 86."

„Des Rhadestekenen worden van my tijtlicks vth de Axcijskamer gelichtet ende daetlick up de Raedtkamer ande jungste Raedtsheer gebrocht. Ende also my deselve in plaets van gelt angerekent worden (als up mijn vntfanck vth de Axcijskamer sichtlick) [3]) moet ick die gelijksfals weder int vthgevent tho rekenscup brengen [4])

[1]) Sommige namen van personen zijn in dit uittreksel bij van Orden, t. a. pl., zeker gebrekkig opgegeven. Reiner Gamius zal zijn Reiner Garmens; Bemeer Jargens Verneer Jarges; Michael Celtz Michael Eeltz.

[2]) Mr. H. O. Feith in de *Gron. Volksalmanak*, 1844, bl. 105. Van Orden t. a. p. bl. 685.

[3]) Te zien is.

[4]) Bij de uitgaven in rekening brengen.

Den XIIII Martii a^{0} 86 vntf. vth. de axcijskamer III^{m} LXXX tek.
Den XXI Juni vntf. vth. de kamer I^{m} III^{c} XL tek.
Den XIIII Augusti vntf. VI^{c} tek.
Den IX Novembris vntf. III^{c}/XV tek.
} V^{c}/XXXIIIJ Embd. gl.

Summa V^{m}. III^{c} XXXV tekenen upt hues [1]) gekomenn waervoer men my korten ende voer vthgeuent passeren sall [2]) 533 ½ rijder, gelijck mijn vntfanck daermede oeck vermeert is, want deselve 5335 tek. vp den vntfanck voer gelt mij angerekent sint.

Hijrtho heb Jck doerch mester *Hans then Busse* [3]) munthemester laten slaen ende munten dit jaer 4450 Radestek. (als dat anno 83 den 24. Septembris my van den Erb. Raedt bevolen is) dat hundert II Daler, waarto dan de muntemester gekoft IIJ messing. beckenen gewegen 42 punt, dat punt VIJ stuver, ende een messingplath van 9 punt t anderhalff veerdell punts, dat punt acht stuver, noch de muntemr. laten maken III munthyseren, gekostet to smeden XXVII st. Groening. — ende tho snijden II Daler, tsamen belopende I^{c}/ Daler 26 st. to VIII pl. [4]) de ick de muntemester betaelt hebbe den lesten Decembris, — mak. I^{c}/ XXXIIIJ Rider XVI st.

„De voerg: nije geslagen tekenen vthgekeert als volghet.
Jtem vpt Raedthues gesent den V Augusti a^{0} 86 III^{c}/ LX tek.
Noch gesent vpt Raedthues II Septembris IX^{c}/ tek.
Noch &. &.
„Jtem dat Ghiltrecht gesent den 26 Julij a^{0} 86 100 tek.
Noch gesent den Ghiltrechte den 4 Octobris 100 tek.
Noch &. &.
Summa vthgekeert 4450 tek. als dit jaer 86 gemuntet sint, wie voerg.

Eindelijk
„Voer Radestekenen ende nije geslagen tek. betaelt a^{0} LXXXVI. VI^{c}/ LXVIII Rijder I stuver." [5])

---

[1]) Raadhuis.

[2]) Korten en in uitgave aannemen of passeren zal.

[3]) Hans thom Bussche of then Busse komt als muntmeester der Stad Groningen voor van 1578 tot 1622. *Gron. V. A.* 1844, bl. 89.

[4]) De stuiver tegen 8 plakken of duiten gerekend, alzoo de stuiver Brabands.

[5]) Van Orden, t. a. p. bl. 686.

Uit deze voor ons onderwerp belangrijke rekening blijkt, dat men een vrij aanzienlijk getal van deze praesentiepenningen, hier „tekenen," dat is Raadsteekens, genoemd, noodig had. Dat men ze telken jare vernieuwde is niet waarschijnlijk; vermoedelijk vervaardigde men dan alleen nieuwe, wanneer zich daartoe de behoefte deed gevoelen. Voor dit gevoelen pleiten ook de kosten en moeite aan het munten verbonden. Nog eene bijzonderheid verdient vermelding voor wij overgaan tot de beschrijving der ons bekend gewordene stukken.

Mindere bekendheid met onze plaatselijke geschiedenis bragt den beroemden Mr. Gerard van Loon in den waan dat eene praesentiepenning met het jaartal 1590 zoude geslagen zijn als noodmunt, tijdens de insluiting van Groningen door Prins Maurits in de maand Junij van dat jaar. Met eene zekerheid als of de zaak boven elken twijfel ware verheven, verhaalt ons die schrijver zulks in zijne *Beschrijving der Nederlandsche Historie penningen* [1]), en op zijn gezag werd die fout tot in het oneindige herhaald, zelfs onlangs nog in een nieuw werk over nood- en belegeringsmunten. Van Orden bewees in zijn meermalen door ons aangehaald stuk het onjuiste van die meening en herkende in deze penningen, wat zij ook inderdaad zijn, Groninger praesentiepenningen. [2])

Van Loon's fout had nog een ander gevolg: de praesentiepenning door hem afgebeeld werd nagemaakt, óf om te voldoen aan de zucht van sommige verzamelaars die hunne verzamelingen volledig wenschen te hebben en bij gebrek aan echte stukken zich met nabootsingen tevreden stelden, óf, met een minder goede bedoeling, om voor echte stukken in den handel gebragt te worden. Een zoodanige penning, welke waarschijnlijk naar de afbeelding bij van Loon werd gegraveerd of gesneden, bevindt zich in zilver in het Koninklijk Penningkabinet te 's Hage, terwijl een exemplaar in koper in onze verzameling berust.

Wij hebben gezien dat oorspronkelijk de praesentie-

[1]) Deel I, bl. 419. Ook bij Tobiesen Duby, pl. 10 no. 3, en *Tijdschr. v. Algem. Penningk.* II, 196.

[2]) Reeds vóór hem twijfelde men aan de juistheid van van Loon's opgaven. Zie (van Doorninck) *Gedenkp. en munten uit de penningkas van een liefhebber der hedendaagsche penningk.* te Deventer, 1833, bl. 26. Daar worden praesentiepenn. genoemd van 1580, 83, 90, 91 en 94.

penningen van lood werden vervaardigd. In dat metaal echter hebben wij er nimmer een mogen aantreffen, alle de door ons opgespoorde zijn van geel koper, en alleen van die van 1594 zagen wij twee malen een fraaijen afslag in zilver, vermoedelijk proefslagen. Ofschoon het blijkt dat zij reeds in 1543 gebruikt werden en hoewel wij er een van het jaar 1566 vermeld vonden, [1]) zoo is de oudste ons bekende niet ouder dan 1578. Van toen tot 1594, de laatste slag naar het schijnt, zijn allen even groot en bijna gelijk in type. De keerzijde is steeds vlak of vertoont vier stippen met of zonder eene streep of punt, zooals op bijgaande plaat de keerzijde van no. 4. De beteekenis daarvan is onzeker, mogelijk zijn zij een gevolg van het gebruik maken van een aanbeeld waarin vier kuiltjes voorkwamen, om zoo bij het stempelen het koperen schijfje voor verschuiven te vrijwaren. Op een proefslag in lood der keerzijde van den goudgulden, in 1591 te Groningen geslagen, zien wij dezelfde figuren.

Door het bezigen van verschillende muntijzers — in 1586 had men er vier in gebruik, zooals wij gezien hebben — ontstonden kleine stempelverscheidenheden, zoodat ook met dezelfde jaartallen de penningen nog wel eens verschillen. Wat de type betreft, die is in de hoofdzaak bij allen dezelfde, en, dit zij nog in 't voorbijgaan opgemerkt, waarschijnlijk ontleend aan de dubbele plak, een klein koper muntje, dat in dien zelfden tijd in Groningen werd geslagen. [2])

Zie hier de ons voorgekomen varieteiten.

1. 1578. Binnen een parelcirkel de dubbele arend met het Groninger wapen op den staart, die in en onder het schildje zichtbaar is. Om de koppen een heiligenschijn, tusschen dezelve de letter G, tusschen hals en vleugel regts een cirkeltje, links eene zespuntige ster. Onder de klaauwen ter wederzijden van het schild het jaartal 15—78. Zeer fijne gravure, de keerzijde glad. Vergelijk op de plaat no. 2.

---

[1]) *Gron. V. A.* 1844, bl. 103.

[2]) Verkade geeft daarvan in zijn Muntboek eene weinig juiste afbeelding op pl. 188 no. 4. Wij kennen het stuk van 1578, 79, 80, 82 83 en 90 in onderscheidene varieteiten. Vergelijk ook P. O. v. d. Chijs, *de Munten van Friesl. Gron. en Drenthe*, pl. XX, no. 42, waar op een koperen muntje nevens den arend dezelfde ster en ring voorkomen, welke op geen enkelen praesentiepenning ontbreekt.

2. 1578. Behalve het jaartal geheel als de voorgaande.

3. 1581. Dezelfde type als no. 1, alleen is thans de staart in en onder het schild niet te zien, ook is de gravure, even als van alle volgenden, minder fijn en ziet men op de keerzijde vier bollen of stippen. Vergelijk op de plaat no. 3 en 4.

4. 1583. Dezelfde type als no. 4, de staart in en onder het wapen en, hoewel flaauw, heiligenschijnen om de koppen, de keerzijde is glad. Afgebeeld op de plaat no. 2.

5. 1583. Dezelfde type als no. 3 maar zonder heiligenschijnen, op de keerzijde vier bollen. Hiervan twee iets verschillende stempels. Vergelijk op de plaat no. 3 en 4.

6. 1583. In type gelijk aan no. 5, maar geheel andere stempel. De koppen anders gevormd, even zoo de cijfers van het jaartal en de letter G. veel grooter. Op de keerzijde vier kleine stippen digt bij elkander geplaatst. Afgebeeld op de plaat no. 3.

7. 1583. Als no. 5, maar thans met de heiligenschijnen om de koppen en het jaartal zeer klein. De keerzijde van eenige exemplaren glad, van anderen met de vier bollen voorzien.

8. 1590. Als no. 5, zonder heiligenschijnen en op de keerzijde vier bollen.

9. 1591. Als no. 5, zoowel voor- als keerzijde, afgebeeld bij van Loon, Deel I, bl. 419.

10. 1591. Als voren, doch thans zijn de heiligenschijnen aanwezig.

Hiervan bestaan twee stempels, te onderkennen aan een grooter en kleiner cirkeltje tusschen kop en vleugel regts.

11. 1593. Voor- en keerzijde als no. 5.

12. 1594. Als no. 11, op de keerzijde, behalve vier bollen, nog een punt, welke op de meeste exemplaren voorkomt. Zie op de plaat no. 4. Alleen van dezen praesentiepenning komen afslagen in zilver voor, ook is hij van allen de minst zeldzame. Wij kennen er drie stempelvarieteiten van welke onderling weinig verschillen.

Er bestonden nog anderen dan de boven beschrevenen. Zoo vinden wij er eene van 1566, vermeld in de *Groninger Volksalmanak* voor 1844, bl. 105, evenwel zonder opgave waar die zich bevond. Evenzoo vonden wij van de 4450

in 1586 geslagen exemplaren geen enkel terug, en, hoewel vermeld, zoo zagen wij er evenmin met de jaartallen 1580, 85 en 95 ooit in 't oorspronkelijke. [1])

Langen tijd en tot in de tweede helft der zestiende eeuw waren de Ommelanden met de stad Groningen verbonden en zoo als het ware onder eene regering.

Toen evenwel de stad in 1577 door hare handelingen, inzonderheid door de onwettige gevangenneming van vele Ommelander edelen, praelaten en hovelingen, de Ommelanden zeer tegen zich had ingenomen, en dezen reeds in 1575 den 17 Januarij de gedurende eeuwen met de stad geslotene en telkens vernieuwde verbonden hadden opgezegd, begonnen zij afzonderlijke landdagen buiten de stad te houden en namen zij eene, van de stad onafhankelijke, eigene regering aan. Ook werd er besloten tot de oprigting van eene eigene munt en wel te Appingedam, alwaar *Hendrick van Velthuijsen*, burger van Deventer, den 5 Junij 1579 als muntmeester werd aangesteld. [2]) Een zijner eerste werkzaamheden aldaar zal wel het vervaardigen van praesentiepenningen zijn geweest, want de behoefte daaraan was dringend. Die penningen zullen uitgereikt zijn aan de gedeputeerden, waarvan Rengers zegt dat ontvingen: „dem van adel anderhalf daler, dem egenerffden dre oert (drie vierde) dalers sdages, wenig genoech bij dat in andere prouintien gegeuen wort: de oirsaken deses want der deputeerdagen veelheit, vnd mennigfoldige gescheffтea der landen vnde aller dingen vpstigeringe niet langer den goeden lueden tholate vp horen budel to reisen, wo tot deser tijt to gescheen is in den Vmlanden." [3]) Rengers geeft daar eene beschrijving van die penningen doch ten onregte bij het jaar 1577. Het op de stukken voorkomende monogram (H. V. S.) van *Hendrick van Velthuijsen* bewijst

---

[1]) Die met 1580 is vermeld in het zeldzame werkje van van Doorninck, *Gedenkpenn. en munten uit de penningkas van een liefhebber der hedend. penningk.* te Deventer (1833—35). Die met de jaartallen 1585 en 95 kunnen ook door verkeerde lezing van 1583 en 93 ontstaan zijn. Wij vinden in den Cat. Keizer Gron. 1860 no. 420 er een van 1609? Doch die opgave is ongetwijfeld verkeerd, ook omdat deze penningen in dat jaar zijn afgeschaft.

[2]) Mr. H. O. Feith, *Het muntregt der Ommelanden*, bl. 18.

[3]) J. Rengers van ten Post, *Kronijk*, II, 45.

dat zij niet vóór Junij 1579 kunnen geslagen zijn. Uit eene andere plaats [1]) schijnt het dat dit in November van gemeld jaar is geschied. De geschiedenis van het kortstondig bestaan en de tegenspoeden van der Ommelanden munt is genoeg bekend, wij bepalen ons dus tot de beschrijving van de bedoelde praesentiepenning, die wat de zeldzaamheid betreft, voor geene der weinige overgeblevene Ommelander munten behoeft onder te doen.

Slechts twee exemplaren zijn ons daarvan bekend, het eene in goud berust thans in het Kon. Penningkabinet te 's Hage, [2]) het andere in zilver ging uit de rijke verzameling van wijlen den hoogleeraar J. Baart de la Faille over in de onze.

Op de voorzijde ziet men een staande leeuw, in den regter klaauw een ontbloot zwaard boven zich houdende en in den linker een schild met het Ommelander wapen. Om alles heen de woorden: PRO LIBERTATE PATRIÆ.

De keerzijde vertoont eene regterhand, die, een dolk omvat houdende, gestoken is in de vlammen, welke uit een met vogelbeelden versierd vuurbekken oprijzen. Onder het bekken als monogram de letters H. V. S. (Hendrik van Velthuijsen.) Tot randschrift de woorden: AGERE AVT PATI FORTIORA, even als die op de voorzijde door siesieraden gescheiden.

Middellijn 38 millimeters, gewigt in goud 21 en in zilver 6.5 grammes. Zie de plaat no. 1.

De zinnebeelden op dezen penning zijn geheel toepasselijk op den toestand waarin zich de Ommelander regering bevond, ook is de hand van *Mutius Scaevola* een zinnebeeld dat in dien tijd meermalen op penningen is gebezigd. [3])

Waarom deze penning èn in goud èn in zilver is geslagen is onzeker. De heer Meijer vermoedt dat sommige gedeputeerden het bedrag hunner daggelden lieten oploopen en dit dan in goud ontvingen. [4]) Dat kan zijn, evenwel is

---

[1]) Rengers t. a. p. bl. 192. Zie daarvoor verder Feith, *Muntregt*, bl. 22, en de daar aangehaalde werken van Wichers en Abel Eppens.

[2]) Verkocht te Amsterdam; zie Cat. (Stricker) van munten en penn. verkocht 19 Dec. en verv. 1859, no. 3114, en *Aanwinsten van het Kon. Pennk.* 1861 bl. 26.

[3]) Zie b. v. de legpenningen van H. van Brederode bij van Loon, I, 74 en 79. Het zinnebeeld is ontleend aan Claude Paradin's *Devises Heroiques.*

[4]) *Aanwinsten v. h. K. K.* t. a. p. bl. 26.

het ook mogelijk dat de gouden afslagen alleen proefmunten zijn geweest of als gedenkpenningen op de instelling der Ommelander regering te beschouwen zijn.

De zilveren exemplaren hebben ongetwijfeld als praesentiepenningen dienst gedaan.

Ten slotte blijft er voor ons nog een stuk ter beschouwing over. Het is een gegoten geelkoperen penning waarvan voor- en keerzijden dezelfde voorstelling vertoonen, doch overigens zonder eenig op- of omschrift. Op beide zijden ziet men in een versierd schild een pelikaan jongen voedende met eigen bloed, welk zinnebeeld de stad Appingedam sedert eeuwen als haar wapen heeft aangenomen. Ons werd eenmaal verhaald dat dit een praesentiepenning voor de regeringsleden der stad Appingedam zoude zijn. Bewijs voor of tegen deze stelling ontbreekt, maar onmogelijk is het niet dat ook Appingedam, even als Groningen, Emden en de Ommelander regering, hare praesentiepenningen gehad heeft. Eene afbeelding van het stuk geven wij op bijgaande plaat onder no. 5, in de hoop dat deze of gene ons omtrent dezen penning opheldering zal kunnen geven. Ook voor de mededeeling van andere ons onbekend geblevene praesentiepenningen van Groningen houden wij ons steeds aanbevolen.

Prediger voor 't gaernisoen.

3 Januarij 1599. Js bij de provincie geresolveert, dat 't garnisoen binnen Groeninghen liggende, van een prediger versijen sall worden, soe tot weeckelicke vermaninghen, als vm de siecken vnde krancken tho besichten vnde troosten, mit sulcke verstande, dat hij gelichfals in tijdt van noodt, inden leger gebruickt sal mogen worden, vnde voor sijn tractament vierhondert guldens siaers genieten. [1])

---

[1]) In het archief, *Stadtsverbael bij den Sijndicus Johan Houfflin gehouden* over het jaar 1599 en 1600.

DE OUDE GRONINGER ADEL.

In de eerste van deze *Bijdragen* heb ik eene schets gegeven van den ouden Frieschen adel, vooral Ommelander adel, en aangetoond, zooals ik nog vermeen, naar waarheid, dat die adel een bijzonderen stand uitmaakte, die eigen was aan dat volk en land en niet gelijk te stellen met den adel elders in ons land. De Friesche Ommelander adel onderscheidde zich, namelijk, van dezen o.a. door den naam en rang van *hoofdelingen* of regenten en regters des volks, en vooral daardoor, dat die titel en waardigheid berustte op eigen vrij grondbezit, terwijl de adeldom overigens algemeen op leenbezit, en alzoo op onvrij bezit van grond of goed gegrond was, zoodat de edelen wel een eigen min of meer aanzienlijken ridderstand vormden, gelijk die later in 't algemeen genoemd werd, naar den hoogsten persoonlijken titel, maar wijders, als leenmannen of vassalen, afhankelijk waren van leenheeren, aan wien zij hulde, krijgs- of andere dienst voor het leen, dat zij bezaten, moesten doen. De Friesche adel onderscheidde zich dus ook evenzeer van dien adel, welke men van ouds in de stad Groningen, zoowel als in het Goregt en Drenthe verder, aantreft; en ik heb dit ook wel reeds met een enkel woord aangeduid en den oorsprong van dezen adel verklaard uit de leenbetrekking, waarin deze stad en gezegde streken tot haren heer, den bisschop van Utrecht stonden (*Bijdr.* I, 49); doch misschien zal men dit ook wel nader wenschen bevestigd te zien en wat meer te weten van onzen ouden Groninger adel vooral. Ik zal mij alzoo inzonderheid bij dezen bepalen, maar ook over Goregter en Drentschen adel moeten spreken, als zeer naauw onderling verwant, even als later ook met den Friesche adel, zooals wij zullen zien.

Groningen en het Goregt behoorden oorspronkelijk, zooals bekend en door mij in het bijzonder ook aangewezen is (*Bijdr.* V, I), tot Drenthe en niet tot Friesland. Gelijk land en volk hier en ginds alzoo onderscheiden waren, zoo was het ook met hunne geschiedenis, wetten en gewoonten. Groningen met Goregt en Drenthe stonden niet alleen kerkelijk, maar ook wereldlijk, onder den graaf-bisschop van Utrecht, terwijl Friesland, vooral in ons gewest, meer vrij bleef. Aldus ook de grond. Geen vorst of heer had of behield althans daar bezittingen; er waren geene dusgenoemde domeinen. Niet alzoo in Drenthe. Te Groningen, in de stad zelve, en het Goregt, bezat zelfs de rijksvorst, Hendrik III, een eigen landgoed, gelijk meer anderen in Drenthe, die hij in 1040 aan de Utrechtsche St. Maartens of Domkerk schonk, even als vervolgens in 1046 geheel Drenthe, als één graafschap, aan den Utrechtschen prelaat. Ik maak hier onderscheid tusschen kerk en bisschop, gelijk de giftbrieven ook behelzen en er werkelijk bestond. De bisschop verkreeg daardoor wel het opperbewind over deze stad en dat landschap, maar die kerk hier vele bijzondere grondbezittingen in eigendom. Zij gaven beiden dit bewind en die bezittingen, naar 't schijnt, eerst meer tijdelijk in beheer en gebruik, pacht of leen, doch vervolgens meer voor vast of in erfleen uit, in navolging van de rijks- en andere vorsten en stiften. Wij vinden alzoo vermeld, dat de bisschoppen van Utrecht aanvankelijk gewoon waren nog zelve door hunne ambtenaren die bezittingen te beheeren en te besturen. Zoo hadden zij hunne stedehouders te Groningen over de stad en het Goregt aangesteld, alsmede te Koevorden over het kasteel aldaar en Drenthe, tot dat bisschop Herbert in 1148, dus eene eeuw omstreeks na gemelde koninklijke schenkingen, het een en ander erfelijk in leen uitgaf aan zijne broeders. Hij meende daardoor misschien de twisten, die er tusschen zijne stedehouders onderling en met de bevolking, vooral tusschen die van Groningen met de voornaamste ingezetenen dier stad, aanhoudend plaats grepen, te zullen voorkomen. Zoo min dat gelukte, gaf die beleening omgekeerd aanleiding nog tot veel geschil tusschen de bisschoppen en hunne *prefecten* zelve, zooals de stedehouders van Groningen sedert veelal genoemd werden, die van Koevorden *burggraaf* of *kastelein* en die van Drenthe *schout*. Doch behalve deze meer hooge heerlijke betrekkingen en goederen had de bisschop en vooral de Domkerk te Utrecht, zooals ik zeide, ook nog

andere meer gewone bezittingen te Groningen en in het Goregt, zoowel als in overig Drenthe, hetzij dezen oorspronkelijk mede tot het Groninger landgoed hebben behoord, hetzij daar afzonderlijke bezittingen zijn geweest, of later daarbij gekomen. Hoe dit zij, deze goederen, zoo van den bisschop en dan in 't bijzonder zijne *tafelgoederen* geheeten, als van deze of gene kerk van Utrecht, werden ook in leen, pacht, of ander gebruik uitgedaan. Ja, dit was niet alleen het geval met deze wereldlijke bezittingen, maar ook met de niet geringe kerkelijke inkomsten der tienden, welke de bisschop en deze en gene kerk van Utrecht trokken uit Groningen, Goregt en Drenthe.

De houders van deze waardigheden, goederen en inkomsten hier, zoowel als in het overige Utrecht, plegen met den naam eerst algemeen, van *ministrialis*, *dienstman*, aangeduid te worden, vervolgens ook deze en gene in 't bijzonder met dien van *miles*, *ridder*, *armiger*, *schildknaap* enz. *Dienstman*, *man* of *leenman*, *ridder* enz. duiden wel meer of min een verschillenden lageren en hoogeren rang aan, maar allen behoorden tot het leenmanschap of den adelstand onder den vorst-bisschop van Utrecht. [1]) De adel had voorts ook met de geestelijkheid gemeen den titel van *heer* (*dominus*), jonkheer (*domicellus*), *vrouw* (*domina*), *jonkvrouw* (*domicella*), zooals die titel onderscheidenlijk naar den ouderdom en sekse der personen luidde; en men kan dus de adellijken hieraan ook herkennen. Men moet echter hierbij in het oog houden, dat men oudtijds zeer eenvoudig en spaarzaam was met de titels en niet meer gebruikte, dan noodig was ter onderscheiding der personen, zoodat er uit het gemis hiervan niet altijd is afteleiden, dat de persoon niet van adel was. Zoo vindt men aldus, als *heeren*, betiteld

---

[1]) Men kan dit voldoende aangewezen vinden bij A. Matth. *de Nobilitate*, en Mr. J. W. Racer, *Overijsselsche Gedenkst.* vooral II, 114 enz., zoodat wij ons bij dit verschil in titel niet hebben op te houden. Voor den ouden Ommelander adel was deze of gene titel onbekend, en mogt er in mijn opstel daarover nog eenig twijfel zijn overgebleven of in de Wierummer Knonijken op een paar plaatsen onder den naam van *milites*, *ridders*, andere dan Friesche edelen zijn aangeduid (*Bijdr.* I, 59), zoo is die twijfel door de nieuwe uitgaaf van die kronijken geheel opgeheven. Want de aldaar vermelde *milites de Binechum* zijn gebleken te zijn *milites de Binethum* d. i. *ridders van Benthem*, geenszins van *Winsum*; en voor *milites de villis diversis* etc. in Fivelingo moet gelezen worden *nobiles* etc. of *edelen* eenvoudig. Zie die *Kronijken*, n. u. p. 206 en 264.

voornoemde stedehouders van Groningen, Koevorden en Drenthe, en ook de andere leenbezitters aldaar. Bijzondere of persoonlijke voorbeelden van de eerstgenoemden hier bij te brengen, zal niet noodig zijn, daar men die in de oudste Groninger en Drentsche oorkonden, bij Driessen en Magnin geboekt, genoegzaam kan vinden en het ons ook vooral te doen is, om de laatstgenoemde te leeren kennen en wel de bijzondere leenbezitters te Groningen.

Den ouden Groninger adel kan men — en hoe ouder, hoe meer — als waren stedelijken adel beschouwen. Want wegens politiek en nationaal verschil met de Friesche Ommelanden zullen zich in de stad Groningen eerst nog zoo geene Friesche edellieden opgehouden hebben, dat zij als ingezetenen, als burgers van die stad kunnen beschouwd worden, zooals later het geval is geworden, toen zij met de Ommelanden zich verbond en beiden één gewest uitmaakten. Eerder is hier te denken aan Goregter en Drentschen adel en ook bekend, dat onder de vele Groninger familiën, hiervan afkomstig, mede adellijken zich voordoen. Zoo waren de prefecten van Groningen ook eigenlijk vreemdelingen; de eerste leenman immers, de broeder van bisschop Herbert van Utrecht, was, even als deze, van Frieschen stam en afkomstig van Bierum, in de Ommelanden of in het naburig Friesland gelegen; de lateren, de Sepperothes, waren uit Westphalen.

Behalve deze prefecten vinden wij nu op het jaar 1169 vooreerst een Ludgerus vermeld als dienstman van St. Maarten en den bisschop Godfried van Rhenen, althans in het Goregt. Deze Ludgerus hield, namelijk, als zoodanig in leen zeker stuk lands te Selwerd (terra Selewert) en droeg het regt daarop in dat jaar over aan de abdij van Ruinen in Drenthe, die dat land voorts geheel in eigendom van den bisschop verkreeg. [1]) Men zal hieronder een deel van het bijzonder land van Selwerd te verstaan hebben, waarop vervolgens het klooster van dien naam gesticht is nabij het kasteel van Selwerd, en dien dienstman Ludgerus mogen houden voor een voorzaat van de heeren daarvan. Als zoodanig ontmoeten wij de gebroeders Egbert en Ludolf, zonen van den ridder Godschalk, op het jaar 1283 in eene verklaring, door Hunzingo in eene bijeenkomst te Groningen afgegeven, over de onderhorigheid van die heeren aan den prefect, als regter van het Goregt. [2]) Later werden zij zelven prefecten, maar

---

[1]) Driessen, *Mon. Gron.* I, 3.

[2]) Emm. *Rer. Fris. Hist.* XII, 178. Westendorp, *Jaarb.* II, 43.

dat zij reeds voor dien tijd als heeren van Selwerd leenmannen van den bisschop van Utrecht zullen zijn geweest, wordt ook nog bevestigd door eene aanteekening vermoedelijk uit het midden den 15[de] eeuw, waarbij dat toen sedert lang reeds gesleten kasteel of huis van Selwerd nog gezegd wordt geweest te zijn een huis van den bisschop, zeker als leenheer. [1])

Deze heeren van Selwerd behoorden dus eigenlijk nog tot het Goregt. In hoe verre op zekere lijst van de goederen van het domkapittel te Utrecht in Drenthe uit het eerst der 13[de] eeuw, behalve de leden van de Groninger prefektenfamilie, ook nog andere Groninger bezitters daarvan voorkomen en welke en hoe dan, is niet met zekerheid op te maken. Er worden opgenoemd een Gerard en Goswijn, als verpligt wegens goederen nabij Groningen een dag te dienen, namelijk de kameraars of boden van het kapittel te herbergen. Dit zal althans wel op geen leengoed of leenregt zien.

Als ware Groninger edelen komen het eerst duidelijk onderscheidenen voor na het midden der 13[de] eeuw onder de toenmalige regeringsleden van de stad, de *rationales* of rekenmeesters, later burgemeesters, en de *aldermanni* of oldermannen, later *consules* of raden geheeten. Zij worden namelijk hier en daar met den titel van *dominus* of *heer* onderscheiden van andere regeringsleden. Zoo treffen wij daar aan in een brief van 1262 [2]) onder de rationales Geldmar Remian, Thedricus de Heltmen, Nicolaus Paus als domini of heeren, terwijl de vierde rationalis Gerardus juvenis Huginge, d. i. de zoon of de jonge, met dien titel niet prijkt noch eenig ander lid van deze familie, schoon zij tot de eerste Groninger geslachten behoorde en later wel degelijk leden daarvan als leenmannen van het sticht voorkomen, zooals wij zullen zien. Van de eerstgenoemde rationales vinden wij verder niets meer vermeld. Een Gelmar Remian komt nog alleen als rationalis voor in 1272 in de *Fasti consulares* of lijst der Groninger burgemeesters bij Emmius. De aldermannen, in denzelfden brief van 1262 voorkomende, hebben ook deels den adeltitel, deels niet. Zoo dragen dien wel Sibrandus, zoon van vrouwe (domina) Tetta, Johannes Folcardinghe, Dodo Ebbinge en

---

[1]) Zie dit reeds nader vermeld in *Bijdr.* V, 125.

[2]) Driessen, a. w. I, 38.

Johannes zoon van heer Winrich; daarentegen niet Udo, Sibrandus de Corenporte, Menico Ricbadinge, Alardus Ulf, Gerardus Sculte, Egbertus Pipe en Henricus de Velde. Van de voornoemde adellijken komt Folcarding vervolgens meer voor in de Fasti consulares, Ebbinge niet, beide behooren zeker tot de oudste Groninger familien, waarnaar de straten van dien naam immers zoo genoemd zullen zijn. Alleke Folkerdingh bewoonde in 1338 een der sterke steenen huizen of stinzen, die in gevolge het verdrag met de Friezen van dat jaar afgebroken moesten worden, en wel gelegen in Folkerdinge straat, waar later Polmanshuis is in de plaats gekomen. [1]) Johannes zoon van Winrich komt nog maar eens voor op het jaar 1266; misschien zijn de Calmar's de opvolgers. [2]) Men kan hier niet wel een toevallig verschil aannemen, maar veel eer dat ze opzettelijk zoo onderscheiden zijn. Het was ook reeds van ouds de gewoonte hier ter stede, dat in den raad althans, niet alleen adellijken of patriciers, maar ook burgers zitting hadden. Men merkt dat verschil dan ook alleen in deze en gene oude bescheiden op, waarin niet alleen de hoofden, maar ook de overige leden der regering, de gewone raadsleden, aan het eind voorkomen. Nadat later alleen de eersten, de rationales en vervolgens de burgemeesters zich voordoen, wordt er geen titel van heer meer bij hunne namen gevoegd.— Als bijzondere personen komen nog de volgenden met dien voor. In een brief van 1303 vrouwe Ave, de weduwe van Gijsekin bijgenoemd Cappella (domina Ave relicta Gijsekini, dicti Capella) en hare vijf wettige zonen, ook allen heer (dominus) betiteld. [3]) Alting wil in zijn geslachtregister van de prefecten van Groningen [4]) domina Ave gehouden hebben voor eene dochter van den prefekt Adolf en vrouw van Egbert van Selwerd en moeder van Bertold van Selwerd prefekt te Groningen, denzelfde als „Bertholdus filius dominae Avae" welke in de Fasti consulares op het jaar 1345 als burgemeester voorkomt, of liever op

---

[1]) Dienst Lorgion, *Gesch. beschrijv. der stad Gron.* I, 99.

[2]) Rengers van ten Post (*Kron.* I, 67) heeft, dezen brief mededeelende, daarin voor Johannes den zoon van den heer Winrich deze lezing: Johannes den zoon van den heer Wicheringe. Hier is Winrich in Wicheringe veranderd en schijnbaar reeds eene familie genoemd, die anders eerst later voorkomt, en ook wel eene andere zal zijn.

[3]) Driessen, a. w. III, 590. [4]) *Not. Germ.* II, 73.

het jaar 1346 volgens een brief van dat jaar bij Driessen. [1]) Doch die eerstgenoemde Ave behoorde zeker niet tot de familie der prefekten en was ook niet dezelfde als Ave op de lijst der Burgemeesters, daar, volgens opgaaf in den brief, zij geen zoon had die Bartholdus heette en haar man geen Egbert, maar Gijzekin Capella. Er was dus nog eene andere domina Ave. Driessen houdt de opgaven van Alting ook voor onbewezen, maar laat dit overigens in het midden, zoo ook wat Alting wil, dat Johannes Minzonis, onder de rationales als onderteekenaar van den brief voorkomende, desgelijks zou zijn een lid van de prefectenfamilie. Maar het geslacht van Menso, bijgenaamd ter A (ad amnem), is als een afzonderlijk Groninger geslacht genoeg uit oude bescheiden bekend, zooals Driessen ook aanwijst, het kan zijn ververmaagschapt met dat der prefekten, doch te onderscheiden van de Drentsche familie Mensing (*Bijdr.* VI, 288). Dat deze Johannes zoon van Minzo of Menso en familie ook van adel waren, blijkt voorts uit den naam van vrouwe (domina), welke zijne vrouw, met name Blichardis, draagt in een volgenden brief van 1309. [2]) Maar omtrent dien van 1303 moet ik nog vermelden, dat daarin vrouwe Ave en hare zonen verkoopen eene hofstede, waarop stond het oude convent van Menijldis, aan de begijnen in het nieuwe convent Oxnijldis. Ofschoon van deze beide begijnenconventen en hunne stichteressen overigens niets bekend is, mogen wij deze laatste mede voor adellijke vrouwen houden. Zoo waren de stichteressen van twee andere bekende begijnenconventen, het vr. Menolda en vr. Sijwen Convent, ook ongetwijfeld van adel, immers genoemd vrouwe (domina Menoldis in 1276 en 1292 en domina Sijwe Pluckerose in 1300). [3]) Van deze beiden, Menoldis en Pluckerose, komt de laatste ook onder de voorname geslachten en regeringspersonen van Groningen voor, zooals in de Fasti consulares op de jaren 1306, 1309, 1323, de brieven van 1308 [4]) en 1346. [5]) Wat Menoldis betreft, zoodanige familie ontmoet men anders niet in de Groninger stukken en het is de vraag of die niet afstamt van de Ommelander familie van dien naam of Menalda te Hellum bestaan hebbende. Het kan ook eene vrouwelijke voornaam zijn. In meer dan eene familie, Lewe en Stickel

---

[1]) A. w. IV, 655. [2]) Driessen, a. w. III, 593.
[3]) Driessen, a. w. III, 556, 567 en 584.
[4]) *Hist. Episc. Gron.* p. 74. [5]) Driessen, a. w. I, 71.

b. v., bestond ook eene mannelijke voornaam Menoldus. Zoo wordt een burgemeester Menoldus Lewe of Leo genoemd op het jaar 1299, een Menoldus Stickel op het jaar 1315. Hoe dit zij, dat deze familie Stickel ook eene adellijke was, volgt uit den naam van vrouwe Alvradis of Alphradis Stickel op het jaar 1344. [1]) Buitendien hebben wij nog leeren kennen een ver Claren Convent in de oude Kijk-in-tjatstraat tegen over vr. Sijwen en vr. Menolda convent gelegen. Ook dat begijnen convent zal genoemd zijn naar eene vrouwe Clara, maar welke, is ons niet bekend geworden, misschien eene begijn van vr. Sijwen convent. [2]) In een brief van 1329, kort na de stichting van vr. Claren convent opgesteld, waarin de omringende grond daaraan verhuurd wordt, worden als belendende bewoonsters daarvan opgenoemd Ave van Menekingwerve en vrouwe Alleke Papinghe. [3]) Wij vinden aan deze laatste uitdrukkelijk den titel van vrouwe (domina) gegeven, niet aan de eerste. De familie Paping staat buitendien hier en elders bekend als eene oude adellijke familie. Menko vermeldt op het jaar 1242 de Papingers, als te Groningen verbonden met de Gelkingers tegen de toenmalige prefectenfamilie. [4]) In het Drentsche goederenregister van het Domkapittel van Utrecht uit het begin der 13de eeuw komt een Henrik Papinck met zijne dochter Resindis voor. [5]) In een brief van den bisschop van Utrecht Hendrik I van het jaar 1258 ook een Henrik Papinc als getuige en dezelfde waarschijnlijk in een brief van het jaar 1262, waarin hij zich zelven noemt *miles*, *ridder*, van Steenwijk, en *leenman* van den Graaf van Benthem, even als zijne voorzaten, wegens het huis Walderkinghe in Emesere, d. i. vermoedelijk de buurt Eemster onder Dwingelo in Drenthe, en met zijne vrouw Suaneka en zoon Herdradus dat huis aan het convent te Ruinen aldaar opdraagt. [6]) Daarop verschijnen weder te Groningen Paping's onder de eerste regeringsleden. Zoo in de Fasti consulares een Andreas Popinghe of Popinga op de jaren 1281 en 1290; een Arnoldus Butzel Papinge op het jaar 1299, Allart Papinge op de jaren 1300, 1306 en 1319, en nog een Ja-

---

[1]) Driessen, a. w. IV, 651. [2]) *Bijdr.* II, 334.

[3]) Driessen, a. w. III, 629.

[4]) *Kron. van Emo en Menko* enz. n. u. p. 181. Onder de hier vermelde *Papelingi* (niet *Popelingi*, zooals Matthaeus en Hugo hebben) zal toch wel de familie *Paping* bedoeld zijn.

[5]) *Bijdr.* V, 62. [6]) Driessen, a. w. III, 573.

cobus Paping in 1350. Buitendien wordt er op het jaar 1342 genoemd dominus Winandus Papinghe, doch blijkbaar een priester te Groningen. [1]) Vervolgens ontmoet men nog wel dezen familienaam, maar meer elders, zooals in Drenthe onder de voorname eigenerfden; [2]) zelfs in de Ommelanden, zooals een Rembertus Papinge in 1366 als een voornaam persoon in het Westerkwartier; [3]) in 1510, een Henrik Papinck, cureet te Wetsinge. [4]) Alsnog bestaat hier ter stede eene en andere familie van dien naam; maar in hoe verre deze en gene niet adellijke familie van de oude Groninger afstamt, zooals wel vermoed wordt, kan ik niet verzekeren; evenmin of en welk verband er tusschen deze en andere dus genoemde familien elders bestaat.

Wat de Gelkingers aangaat, die in voornoemde kronijken, behalve in 1242, reeds in het jaar 1227 (p. 117), gelijk vervolgens in 1252 en 1253 nog (p. 204), als tegenpartij der prefecten, onder de stedelingen zich voordoen, het is opmerkelijk dat men overigens geen lid dier familie van dien naam in oude Groninger bescheiden ontmoet, noch in de Fasti consulares, noch in brieven. En dat er toch werkelijk eene familie met dien eigen naam bestaan heeft, geven genoeg te kennen de *Gelkingestraat* in de stad en het *Gelkingeland* in het Goregt op de grens van de stadstafel bij den Hoorn gelegen. Alting gist dat zij schuilt onder de Wigbold's en Everhard's in de Fasti consulares, omdat Emo op het jaar 1232 spreekt van een Wigbaldeswerf door de Hunzingoers verbrand, en Menko op het jaar 1242 van een Wigboldus Wiggers (filius Wiggeri), die gesneuveld was bij de inneming en verwoesting van het kasteel der Gelkingers te Knerdawinkel, misschien in gezegd Gelkingeland te zoeken. [5]) Maar Wigbaldeswerf in Fivelingo kan hier wel geheel niet van toepassing zijn en de persoon van Wigboldus Wiggers kwalijk. Het zou toch vreemd zijn, dat eene familie den toenaam dien zij had geheel niet gebruikte. Ik vermoed veeleer dit, dat na den herhaalden laatsten strijd van 1255, die ten nadeele der Gelkingers uitviel, waarvan wij in de kronijk van Menko vernemen (p. 206), deze familie van het tooneel is afgetreden, misschien uitgeweken. Hieraan doet denken het voorkomen van een Sifridus Gelckinga onder de onderteekenaars

---

[1]) A. w. IV, 648. [2]) *Teg. Staat van Drenthe*, *I*, 127.
[3]) Driessen, a. w. II, 255. [4]) Gron. Arch. 1510, no 6.
[5]) Zie *Kron. van Emo*, p. 124, *van Menko*, p. 182.

van wege Hunzingo van de verklaring van 1283 boven genoemd (bl. 16). Schoon nergens met zekerheid blijkende, zal die Groninger familie van adel geweest zijn, evenals Sifridus Gelekinga voor een der hoofdelingen of edelen van Hunzingo mag gehouden worden.

Als mede van de partij der Gelkingers en onder de eerste regenten van Groningen doet zich voor de familie Buchel of Butzel. Zoo vermeldt Menko, hoe Hermannus Buchel bij den onverhoedschen inval van de ridders van Groningen, dat zijn blijkbaar de leden van de familie en den aanhang der prefecten, in de stad ten jare 1252 door dezen werd omgebragt, op dien inval geheel niet verdacht, als vertrouwende op den vrede door middel van den bisschop van Utrecht zelven gemaakt en bezworen (p. 204). Hij zal denkelijk een der hoofden van de stedelijke regering geweest en als zoodanig door dien bisschop erkend zijn. Er komen verder meer leden dezer familie onder den naam van Butzel voor onder de eerste regeringsleden der stad in de jaren 1276, 1292, 1302 en nog 1329; en dat deze familie vermaagschapt was met die van Paping volgt uit voormelden naam van den burgemeester, Arnoldus Butzel Papinge op het jaar 1299. Er wordt ook nog in een brief van 1300 een Hermannus Butzel genoemd, doch bloot als burger van Groningen; [1]) maar in dien van 1319 eene *vrouwe (domina)* Walburgis Butzel. [2]) En hieruit mag men besluiten tot den adelstand van deze familie. — Dit is vermoedelijk nog het geval met de Groninger familie Hoptates en Potens, daar Alheijdis, de wed. van Hoptatus, en Hemma, de wed. van Potens, als begijnen van vr. Menolda convent in een brief van het jaar 1342 vermeld worden. [3]) Het vr. Menolda convent was een convent inzonderheid voor adellijke begijnen, evenals vr. Sijwen convent, waarom de begijnen daarin opgenomen ook *jonkvrouwen* genoemd werden en het vr. Menolda convent later, nadat vr. Sijwen convent daarin is ingelijfd geworden, het *Jufferenhuis*. Onder de Groninger burgemeesters komt een Joannes Potens voor op het jaar 1305 en is misschien van dezelfde familie als vervolgens Joannes Poder en meer van dezen naam tot in 1350 als zoodanig worden vermeld. Hoptatus vind ik echter niet meer. [4]) — Zoo mogen ook van

---

[1]) Driessen, a. w. IV, 897. [2]) Driessen, a. w. III, 625.

[3]) Driessen, a. w. IV, 647.

[4]) Een dominus Hoptatus met een d. Thijsso, beiden te Roden,

de familien, waartoe de volgende begijnen van vr. Sijwen convent behoorden, die in een brief van 1301 vermeld worden, deze en gene van adel geweest zijn. Er worden daar genoemd Wendelmode Snep (mulier), Afgehardis dochter van Christina van Hamborgh, Aleijdis en Christina dochters van Gerardus Campinghe, Aleijdis en Luitburgis dochters van Jacobus Campinghe, en Aleijdis dochter van Willeken Hughinghe. De eerstgenoemde Wendelmode Snep zal wel niet van adel geweest zijn, omdat zij eenvoudig *mulier*, vrouw in 't gemeen heet, niet *domina*. Twijfelachtig is het ook van de familie van Hamborgh, schoon leden daarvan burgemeesters waren in de jaren 1352, 1355 en 1356. Zoo ook met de familie Campinge, waarvan een Albertus Campinge burgemeester was in 1306. De laastgenoemde familie Hughinghe zal nader blijken van adel te zijn. — Er komen voorts in de Fasti consulares voor Lubbertus fil. dominae Idae op het jaar 1302 en Benno fil. dominae Wijae op het jaar 1319, deze laatste dezelfde wel als Bruno fil. Dominae Wijae in een brief van hetzelfde jaar [1]); beiden zijn overigens onbekend. Zoo is het ook met Bernard zoon van *vrouwe* Goedewer in een brief van 1257. [2])

Tot dus ver heb ik alleen zulke personen aangevoerd, die wegens hunnen titel van *heer* of *vrouw* gehouden konden worden tot den Groninger adel te hebben behoord, zonder bewijs te kunnen leveren, dat zij op grond van eenige bisschoppelijk leen dien titel en rang voerden. Men mag dit toeschrijven aan gemis van genoegzame bescheiden in dit nog vroege tijdvak onzer geschiedenis. Oude leenregisters van Drentsche en andere goederen aan de kerk van Utrecht onderhoorig ontbreken. Behalve het bijgebragte register van des domkapittels Drentsche goederen uit het begin der 13de eeuw, is er slechts een leenregister van de kerk van Utrecht van 1387 voorhanden. En buiten dit staan er wei-

---

komt voor onder de onderteekenaren van een brief van 1360. Driessen, a. w. IV, 666. De vraag is of hieronder een pastoor dan adellijk heer te Roden te verstaan is. Het eerste schijnt het waarschijnlijkst. Tot deze Drentsche familie Hoptatus schijnt ook te behooren een Uden zoon van Gheerd Hoptaet, die goederen te Halen aan het Convent Dickenijnghe verkoopt, volgens brief van 1367, afgegeven door Henric en Roelof Polleman, bij Magnin, *Best. van Drenthe*, II, 1ste Ged. bl. 79.

[1]) Driessen, a. w. III, 626. [2]) Gron. Arch. 1257, no. 2.

nige leenbrieven zelve te dienste. Men moet dus alleen uit analogie besluiten dat voorzeide personen aldus *heeren* of *vrouwen* genoemd zijn of van adel waren, omdat zij leenmannen of leenvrouwen waren van het Sticht, evenals dit van de nu volgende personen meer bekend is.

Het eerst komt dan hier in aanmerking de familie Polleman of Polman. Er bestaat nog een leenbrief van het jaar 1372, waarbij de bisschop van Utrecht, Arend van Hoorn, erfelijk beleent Otto Polleman met het Nijdinge goed gelegen te Groningen en in het Goregt, zooals zijne voorvaders dit reeds hadden bezeten. De beleening had plaats ten overstaan van eenige leenmannen van het sticht, waaronder ook nog een Roelof Polleman genoemd wordt, die mede straks ons als zoodanig zal voorkomen. [1]) Waarin dat Nijdinge goed nader bestond, worden wij niet gewaar. Wel mag men vermoeden uit den naam, dat dit goed te voren ook reeds in leen zal bezeten zijn door eene familie Nijding, die hier vroeger voorkomt en wel leden daarvan onder de burgemeesters van Groningen, het eerst op het jaar 1310, en het laatst op het jaar 1348. Zooals men weet, was het veelal de gewoonte de goederen naar de bezitters en wel de eersten of vroegeren te blijven noemen. Maar dit aannemende, mogen wij ook onderstellen dat die familie Nijding wegens zoodanige beleening tot den vroegeren Groninger adel zal te reekenen zijn. Hoe dit zij, thans in 1372 verkreeg Otto Polman dit leen. Volgens Magnin stamt het adellijke geslacht der Polmans af van het huis *den Pol*, dat nabij Ruinen werd gevonden, doch later schijnt te zijn overgebragt naar de Esphorst, een enkele hoeve, reeds bekend in de 14de eeuw, nabij de rivier de Reest in Overijssel, gemeenlijk *der Espers* geheeten, kerkelijk onder de IJhorst en burgerlijk onder Staphorst behoorende. [2]) Er komt reeds vroeg eene familie *Pol* en *van de Pol* of *Polle* voor in Drenthe en Groningen. Zoo Herman en Otto de Polle als Drentsche onderteekenaars van brieven van 1181 en 1206, de eerste uitdrukkelijk onder de ministriales; [3]) Udo Pol onder de Groninger burgemeesters op het jare 1269. De vraag komt dus hier bij ons op, of deze en

[1]) Driessen, a. w. II, 328. Deze leenbrief is reeds besproken, met het oog op des *Bisschops hof*, waar de jaarlijksche rente van dit goed moest opgebragt worden. *Bijdrag.* VI, 33.

[2]) Magnin, *de Voormal. Kloosters in Drenthe*, 1835, bl. 157, 1866, bl. 223.

[3]) Driessen, a. w. I, 9 en 11.

gene dezelfde familie is geweest, die dan eerst *van de Pol* en later *Polleman* of *Polman* zal zijn geheeten? — De volgende leenbrieven, die er van dit goed bestaan, betreffen andere familien. Het is echter niet onwaarschijnlijk, dat onder de leengoederen, die Rudolf Polman, dezelfde wel, die als medeonderteekenaar van den leenbrief van 1372 voorkomt en met Hendrik P. als afgevers van den brief van 1367 (boven bl. 23 n. 1), volgens het leenregister van 1387 toen bezat, ook dat Nijdinge goed te rekenen is. Deze had in leen van Utrecht aanzienlijke goederen in Drenthe, Goregt en Groningen, te weten: „sijn aandeel in den daghelix gherechte van Drenthe. Jtem die Gruyt tot Yde, ghelegen in den kerspel van Vrees. Jtem dat Swanenvlot, ghelegen in Drenthe, ende een deel van Gronynghen ende oppen Goe. Jtem den tiende to Haren, grof ende smal, ende den hof to Hempne, ghelegen in den kerspel van Haren. Jtem den tiende van Anderen, ghelegen in den kerspel van Roelde". [1]) Misschien dat onder „een deel om Gronynghen ende oppen Goe", zoo dit niet nog mede op het Zwanenvlot slaat, te begrijpen is het Nijdinge goed, dat immers ook deels in en deels buiten Groningen in het Goregt gelegen was. Hoe dit zij, van goederen in het Goregt bezat Rudolf Polman de geheele tienden te Haren en den hof te Hemmen onder Haren, reeds vroeger besproken en dus bekend (*Bijdr.* V, 135), Henric, Otto, Johan en Rolof Polman worden genoemd onder de Drentsche mannen, die den toenmaligen bisschop van Utrecht, Frederik van Blankenheim, in 1395 huldigden [2]), en Harmen, Otto en Johan Polleman gebroeders bezegelden mede als magen van Johan te Hove de overdragt van zijn derde deel in de heerlijkheid van Groningen in 1405 aan dien bisschop. [3]) Van de vrouwelijke leden komen Lutgardis Pulmans voor in 1416 als abdis en de juffers Catharina en Elzebe Polmans in 1602 onder de laatste adellijke nonnen van het klooster te Assen. [4]) Deze familie was vermaagschapt met de eerste Drentsche en Overijsselsche familien, van IJsselmuiden, van den Klooster, de Vos van Steenwijk enz., en later o. a. met de aanzienlijkste Ommelander familie van Ewsum; en zij hield zich voortaan meer te lande op, bij Appingedam vooral. Jhr. Rudolph Polman en

---

[1]) Magnin, *Bestur. in Drenthe*, II, Iste Ged. bl. 125.
[2]) Magnin, a. w. bl. 181. [3]) Driessen, a. w. IV, 750.
[4]) Magnin, *Kloosters in Drenthe*. 1835, bl. 191.

vrouwe Johanna Emilia van Ewsum kochten in 1700 den burg Snelgersma aldaar met al de regten daarvan; hij was er redger en liet zich noemen heer van Snelgersma en Garreweer, ook nog te Tammingahuizen (zeker van wege zijne vrouw). [1]) Op welk een grootschen voet hij leefde, kan men opmaken uit de aanzienlijke schulden die hij maakte, o. a. van bier alleen 703 car. guldens bedragende. [2]) De familie die zoo lang bloeide is thans uitgestorven, maar haar naam leeft nog voort in dien van Polman Gruijs, welken een lid van deze familie Jhr. Mr. P. Polman Gruijs te dezer stede voert, zijnde deze familie gene opgevolgd in hare overgebleven goederen en regten en te Appelburg onder Garreweer gevestigd geweest.

Onder de opvolgers van het leen van Nijdinge goed treffen wij nu niet meer de Polmans maar anderen aan. Ingevolge leenbrief van den Elect Rudolf van Diepholt van 1433, is toen Fije Calmers met dit goed beleend. [3]) Deze familie Calmer of Kalmer is ook eene zeer oude en voorname en, naar 't schijnt, echte Groninger familie. Er komen reeds sinds 1263 tot 1391 leden daarvan onder de eerste regeringsleden van deze stad voor, en het is zeker al ten gevolge van het bezit van dat leen door deze familie, dat Fije Calmers daarmede begiftigd is. Luidens het vredesverdrag tusschen de Friezen en de stad Groningen in 1338 gesloten, waren er van de zes sterke steenen huizen of stinzen die afgebroken moesten worden, twee van de Calmers, gelegen in de Boteringestraat bij de Broerstraat, denkelijk op den zuiderhoek, waar thans nog een hoog sterk huis staat. [4]) Ik weet er echter ten bewijze van den adeldom van deze familie niet meer bij te voegen.

Volgens de leenbrieven van 1451 en 1452 bezat toen het Nijdinge goed in leen Rolef van Ummen en droeg dat in achterleen op in 1451 aan Clawes Kater, zooals dat Nanneke zijne moei vóór hem bezeten had, en in 1452 aan Henrik Kater. [5]) Rolef van Ummen is buiten twijfel dezelfde persoon met Roleff van Unnen die op het register der hoofd-

---

[1]) Gron. Arch. 1693, no. 3, 1700, no. 2, 1710, no. 6.

[2]) Gron. Arch. 1716, no. 6. Verg. 1710, no. 6, 1709, no. 1.

[3]) Gron. Arch. 1433, no. 3. Van Idsinga, *Staatsr.* II, 353. Deze Fije Calmers komt ook nog in eene verzegeling van 1428 voor. Gron Arch. 1428, no. 13.

[4]) Rengers van ten Post, *Kronijk*, II, bl. 82.

[5]) Driessen, a. w. II, 328.

mannen van Groningen bij Emmius op de jaren 1438 tot 1452 meermalen voorkomt en zoo genoemd zal zijn naar en afkomstig van de plaats Ommen in Overijssel, wel niet Onnen in het Goregt. Men wordt echter van hem en zijne familie zoo weinig gewaar, dat wij op geen anderen dan voornoemden grond hem en haar tot de adellijken van Groningen kunnen reekenen.

Zoo is het ook met de Katersfamilie. Men ontmoet haar al vroeg, sedert 1352 tot 1490, op de lijst der burgemeesters; Henrik Kater was zelf burgemeester in genoemde jaren 1451 en 1452; een Hermannes Cater, toen ook burgemeester, wordt in een koopbrief van 1356 eenvoudig „civis in Groninghen" geheeten. Zij komen later als Ommelander hoofdelingen voor, zooals Clawes Kater in 1470 hoofdeling te Stedum [1]) en Claes Kater te Fraem in 1547, als verkooper tevens, in 1549 ook, van grond bij en binnen de stad. [2]) Deze familie schijnt vermaagschapt te zijn geweest met oude wezenlijk adellijke familien, zooals de Addinga's van Westerwolde, volgens brief van 1496, met de Ripperda's en Claut's, volgens brief van 1574. [3])

Letten wij op „de mannen des gestichtes van Utrecht" Johan Huginge en Otto ter Hansouwe met name genoemd in den leenbrief van 1451, en, behalve dezen laatsten, Henric ter Brugghe in dien van 1452, dan zullen wij in dezen ook mannen van adel te zoeken hebben. Vooreerst wat de Huging's betreft. Na Gerardus juvenis Huginge in 1261 boven genoemd (bl. 17), komt nog eene reeks leden van dit geslacht onder de eerste regeringspersonen van Groningen voor tot 1420 en, was Huijnge hetzelfde geslacht, nog later tot 1522; ja behoort Jr. Arnold Huinghe op de Braak, die genoemd wordt op de jaren 1658, 1659 en 1661, [4]) hiertoe, dan nog veel later, maar blijkt de familie, althans dit lid, de stad met het land verwisseld te hebben, doch hier ook den titel van adel te handhaven. De grond van dezen titel volgt ook uit den naam van *Hughinghe-tiende*, die wij straks onder het leen van Hendrik ter Brugge zullen aantreffen. Want die naam zal immers willen zeggen, dat de Huging's die tiende voorheen in leen bezeten hebben.

---

[1]) Gron. Arch. 1470, no. 24.

[2]) Gron. Arch. 1547, no. 19, 1549, no. 2.

[3]) Gron. Arch. 1496, no. 81, 1574, no. 71.

[4]) Gron. Arch. 1658, no. 45, 1659, no. 40, 1661, no. 42.

Vooraf gaat nog Otto ter Hansouwe. Deze was wel eene Drentsche adellijke familie en zoo genoemd naar de plaats of het huis *ter Hansouwe* onder Eelde. [1]) Zij komt dan ook eerst in Drentsche stukken voor en niet vóór het midden der 15de eeuw leden daarvan onder de burgemeesters van Groningen, namelijk in 1454 tot 1469.

Eene echt Groninger familie is zeker de familie ter Brugge en waarschijnlijk zoo genoemd naar hare woonplaats nabij de brug over de A. [2]) Zij schijnt echter laat opgekomen te zijn. Henrik ter Brugge, grootvader van voornoemden Henrik ter Brugge, komt eerst in 1419 en volgende jaren onder de burgemeesters van Groningen voor en dan nog eens een Clawes ter Brugge en voorts deze en anderen onder de hoofdmannen tot in 1457, buitendien leden van deze familie tot in het laatst der 16[de] eeuw. [3]) Zij schijnt opgekomen te zijn ten koste van de Heeren van Selwerd, wier schout eerstgenoemde, althans een Henrik ter Brugge in het laatst der 14[de] was. [4]) Hij verkreeg van het domkapittel van Utrecht, volgens de lijst der leenen van 1387, „den Hughinghe-tiende met sinen toebehoren, ghelegen om Groeninghen. Jtem twee hofsteden ende eenen appelhof, ghelegen bynnen Gronynghen", anders het Selwerder hof geheeten en vermoedelijk het oude Prefectenhof dat aan de Groote markt ten westen van het Kreupelstraatje gestaan heeft (*Bijdrag.* VI, 25). Ik voeg hier nog bij, ter bevestiging van den adeldom dezer familie, dat in een verzoekschrift van het convent te Assen, tusschen 1522—1536 geschreven, over zekere nalatenschap van Meyster Hynrick ter Bruggen aan zijne zuster Hebbele, de eerste wordt geheeten „Ersame manne" en de laatste „Joffer." [5])

Eene voorname, zoo niet eerste plaats beslaat onder den Groninger adel, en wel leenadel, de familie Sickinghe, schoon ons eerst bewijs daarvoor sedert 1376 is voorgekomen. In dat jaar beleende namelijk Reinold van Koevorden eerst Lub-

---

[1]) Driessen, a. w. IV, 810.

[2]) Het is misschien het huis, dat voorkomt in den giftbrief van mevrouwe wed. Ludekina Jarges aan het Klerkenhuis te Groningen des jaars 1468, als bewoond geweest door wijlen haren broeder Otto ter Brugge en staande te Groningen bij O. L. Vrouwe kerk „aan de rivier." *Oudh. en Gest. v. Groningen*, bl. 64.

[3]) Zie het Reg. van het Gron. Arch. in v.

[4]) Driessen, a. w. IV, 742.

[5]) Magnin, *Kloost. in Drenthe*, 1835, bl. 186.

bert Sickinghe en daarna in 1384 Johan Sickinghe met de Tamminge-tienden. Later in 1463 werd Evert Sickinghe door den bisschop David van Bourgondie daarmede beleend. [1]) Bij de vroegere beschouwing van deze tienden (*Bijdr.* VI, 302) is ons uit de nadere aanwijzing daarvan gebleken, dat deze Tamminge-tienden lagen grootendeels in de stadstafel, in het thans zoogenoemde Wester-stadshamrik, en deels in het naast hieraan grenzend deel van het Goregt, het oude Gelkingeland; maar onzeker gebleven, of deze tienden zoo genoemd zijn naar een vroegeren bezitter. Reinold van Koevorden treedt hier volgens de beide eerste brieven op als leenheer. Hij zal dit gedaan hebben, als Heer toenmaals van de Groninger Heerlijkheid. Nadat hij vervolgens hiervan ontzet is door den bisschop Frederik van Blankenheim en deze die Heerlijkheid van het domkapittel met al zijn inkomsten aldaar heeft overgenomen, kon zijn opvolger David dit regt van leenheer uitoefenen.

Of de familie Sickinghe reeds vóór 1376 die tienden heeft bezeten en hoe lang nog na 1463 is ons onbekend, daar wij er niets meer van vernemen. Wel bestond en bloeide die familie al lang, Lubbert Sickinghe was in 1367 een der burgemeesters van Groningen, evenals reeds zijne voorzaten, Ludolphus S. op het jaar 1284 en 1292 rationalis, Gerardus S. in 1304 burgemeester, en zoo velen meer tot 1562. [2]) Johan en Lubbert S. komen ook voor in brieven van 1445 en 1449 als bezitters, de eerste van al de tienden op de zuidesch te Groningen en de Helper esch, vóór Rande Wicheringh, de laatste van een deel van de Helper tienden, maar in die jaren verkocht aan Albert Jarges en Barold ter Brugge. Het schijnt dezelfde tienden te zijn, welke Postynge tiende in andere brieven genoemd wordt, zooals van 1467. [3]) — Sickinghe-huis, dat lag in de Oude Boteringestraat ten westen, was vermoedelijk het stamhuis der familie, totdat Evert en Feije Sickinghe het in 1457 verkochten aan Abele Onsta. [4]) In lateren tijd blijkt zij of

---

[1]) Gron. Arnh. 1376, no. 2, en 1463, no. 25.

[2]) In de *Fasti consulares* komt reeds een Lubbertus Sickinc op het jaar 1264 als rationalis voor, maar deze en anderen zijn ten opregte op dit jaar gebragt, als behoorende tot het een eeuw later jaar 1364. Driessen, a. w. II, 240.

[3]) Driessen, a. w. II, 310 — 312. *Bijdr.* VI, 297.

[4]) Gron. Arch. 1457, no. 29.

leden daar van zich te lande nedergezet te hebben en met den titel van *jonker* ook dien van *hoofdeling* gedragen te hebben, zooals Evert S., in 1470 te Winsum, [1]) Rudolf S. tot 1670 op Warfumborg.[2]) Zoo bloeide deze familie lang en bleef zij zelfs bestaan tot op den huidigen dag. Een afstammeling nog daar van is o. a. Jhr. W. F. G. L. Sickinghe, te Groningen woonachtig. Terwijl deze familie zich alzoo geheel als eene Groningsche voordoet, schijnt zij of eene andere van dien naam toch in Drenthe ook niet vreemd geweest te zijn. Er wordt in een koopbrief van 1264 van veengronden te Zuidlaren aan het convent te Aduard onder de bewoners van Zuidlaren ook opgenoemd een Thidbold Syckinga; [3]) voorts onder de Drentsche eigenerfden ook leden van de familie Sikking; [4]) Sijckinge-guedt tot Borger en Erme in de registers der Drentsche domeinen. [5]) Het blijft dus zelfs de vraag of zij ook niet van daar afstamt?

De familie Lewe, in latijnsche stukken Leo geheeten, is ongetwijfeld eene oude Groninger adellijke familie, schoon waarschijnlijk uit Drenthe afkomstig. Burgemeesters daaruit komen reeds sinds 1299 voor, maar het geslacht zelf ook nog wel een eeuw vroeger in Drenthe, in brieven namelijk van 1206, 1209, 1210 en 1217 [6]), doch later niet meer, nu te Groningen. Een Gherardus Lewe wordt in den brief van 1209 uitdrukkelijk onder de ministrialen, die dezen onderteekenen, opgenoemd. Krachtens dien titel kan ook zijn leenadeldom niet twijfelachtig zijn, al wordt ook op de lijst der Drentsche leenmannen van Utrecht van 1387 geen Lewe vermeld. Deze aanzienlijke familie is overigens genoeg bekend in stad en lande beide in meer dan een tak, als Lewe van Middelstum, van Aduard en Nijenstein, en nog heden meer en min in stand.

Reding, Redinc of Rading, Radinc is eveneens eene vroeger Drentsche, zoo niet Overijsselsche, later Groningsche leenadellijke familie. Het eerst ontmoeten wij haar in Drentsche

---

[1]) Gron. Arch. 1470, no. 24.

[2]) Gron. Arch. 1667, no. 13, 1670, no. 6, toen hij dien borg weder heeft verkocht.

[3]) Gron. Arch. 1264, no. 1.

[4]) *Teg. Staat v. Drenthe*, I, 127.

[5]) Zie het register bij Magnin, *Kerk. Gesch. v. Drenthe*, Bijl. 3, bl. 28 en 31.

[6]) Driessen, a. w. II, 241.

bisschoppelijke brieven. Aldus worden vermeld: Walter Radinc op het jaar 1176 onder de laici of voorname wereldlijken achter Lifferd, den prefect van Groningen, Lambert van Peize en Johannes Schulte (van Drenthe); [1]) dezelfde of zijn naamgenoot in 1206 met Gerardus Leo en andere Drentsche en Groninger edelen; [2]) dezelfde met denzelfde en andere Drentsche ministrialen in 1209; [3]) Frederik Redinc in 1218; [4]) Frederik en Walter Radinc in 1223 met de Heeren van Koevorden, Ruinen, Groningen enz. uitdrukkelijk *milites* of *ridders* genoemd; [5]) W. Radincg, desgelijks in 1246; [6]) Aleidis de vrouw van Bartholdus Radink en hare zoons Walter en Bartholomaeus in een brief van 1285, waarbij zij zich met alle hunne goederen, waaronder ook leengoederen, opdragen aan het Duitsche huis te Utrecht en waaruit blijkt dat hunne voorzaten plagten te woonen op een werf bij het kasteel te Vollenhoven, [7]) en dus misschien van daar afkomstig zijn; Johan Redinc met anderen insgelijks *dominus* en *miles*, *heer* en *ridder*, beide geheeten, in 1328. [8]) Intusschen komen er ook reeds leden van deze familie onder de burgemeesters van Groningen voor en wel Rodulph Reding of Rading het eerst op het jaar 1310, 1320, 1324, 1329, vervolgens niet meer; ja reeds eerder hier Walter en Bartold Rading als medeonderteekenaars van den te Groningen vastgestelden fundatiebrief van de Akerk aldaar in 1246, overigens hier zonder titel, maar met bekende edellieden. [9]) Daar men nu in den loop van de 14de eeuw deze familie niet meer, althans niet in Groningen en Drenthe aantreft, schijnt ze al in die eeuw uitgestorven te zijn of zich daar niet meer opgehouden te hebben. [10]) En zoo laat zich verklaren, dat er geen Rading op de lijst der Drentsche leenmannen van Utrecht voorkomt.

Men vindt op die lijst nog vermeld: „Jtem Nese de Mepesche hout dat goet geheeten Houwinge-goet in der

---

[1]) Driessen, a. w. I, 6. [2]) Driessen, a. w. I, 12.
[3]) Driessen, a. w. II, 141. [4]) Driessen, a. w. I, 19.
[5]) Driessen, a. w. I, 21. [6]) Driessen, a. w. I, 196.
[7]) *Oudh. en Gest. v. Gron.* bl. 591.
[8]) Driessen, a. w. I, 109. [9]) Driessen, a. w. III, 545.
[10]) Ik vond nog een Gherardus Radinc als kannunik te Keulen genoemd in een brief betreffende het oude bagijnenconvent te Groningen van 1401 (Driessen, a. w. IV, 824), en land van een Johan Redink bij Vollenhoven vermeld in een bisschoppelijken brief van 1527, bij Magnin, *Best. in Drenthe*, II, 1ste Ged. bl. 120

Buerscap te Banlo, ghelegen in den kerspel van Roelde; ende voor sie hulde Johan de Mepsche, hoer soen." [1]) Onder de Drenthenaren, die den bisschop van Utrecht Frederik van Blankenheim in 1395 huldigden, staat Roloff de Mepsche en onder diegenen, welke hem vijand waren, Jan de Mepsche vermeld. [2]) Deze laatste zal dezelfde als voornoemde Johan zijn. Het was dus eene eerst Drentsche familie, waarvan men niet vóór het laatst der 15de eeuw leden te Groningen aantreft, zooals een Rolof de Mepschen in 1476, in 1478 en vervolgens, alsmede Evert Mepsche in 1530 enz. onder de burgemeesters van die stad optreden, om nu eene geheel Groningsche te worden, die als van adel bekend staat in de stad en te lande en beroemde of liever beruchte mannen onder hare leden telt o. a. in den Spaanschen tijd den luitenant der hoofdmannenkamer, Johan de Mepsche, en Rudolf de Mepsche van Faan in het midden der 18de eeuw. De eerstgenoemde Johan wordt op zijn portret in het Groninger archief voorhanden, *ridder* betiteld, anders niet, zoover ik weet, en zonder dat bewijs bestaat, dat hij dien met regt draagt (*Bijdr.* I, 55.) Misschien was het eene vleijerij van den schilder. Hierop schijnt die familie te gronde te zijn gegaan, maar zij heeft toch ook een goed aandenken achter gelaten in het Mepschen-gasthuis te dezer stede, door vrouwe Sierd de Mepsche, wed. van Otto ter Hansou, in 1479 gesticht.

Vooraf gaat nog in dezelfde lijst: „Jtem Henric Hoenrekinghe hout dat goet to Hoenrekinghe, mit sinen toebehoren, ghelegen tot Andren, in den kerspel van Anlo." [4]) Als men hier mag lezen Hoornking dan zou men hieronder de oude Groninger familie van dien naam kunnen verstaan, en niet dien van Hoenderken, alsnog in Drenthe bekend. Er komt reeds een Christiaan Horneking voor in eene uitspraak van burgemeesters te Groningen van het jaar 1270 over eene uitvaart uit zeker steenen huis over zijn heem naar de Ebbingestraat; [5]) een Bernardus Bernoldi alias Horneking op het jaar 1324 onder die burgemeesters en vooraf op het jaar 1309 Bernardus Bernoldi, als zeker dezelfde; Berent Horneking in 1387, wiens steenhuis lag in het westen van de Peperstraat

---

1) Magnin, t. a. pl. bl. 122. 2) Magnin, t. a. pl. bl. 182, 183.
3) Gron. Arch. 1476, no. 36, 1487, no. 10, 1491, no. 30, enz.
4) Magnin, t. a. pl. bl. 118. 5) Gron. Arch. V, 193, no. 8.

bij Jarich Coppiins zoens erve; [1]) en meer leden in deze en de volgende eeuwen, nu verder onder den naam van Hoorenken of Hoernken, zoodat dit geslacht bloeide tot ver in de 17de eeuw, wanneer het niet meer voorkomt. Ik noem daarvan nog Geert Hoernken, aan wien in 1559 na de Wichering's op nieuw de bisschoppelijke tafelgoederen der stad werden verpacht, toen olde Johan Hoernken een der toenmalige burgemeesters was, terwijl hij zelf dit werd in 1562, en beide waren leden der Hoofdmannenkamer. Hij draagt daar den titel van „erbaeren" [2]), en onder de vrouwelijke leden treft men aan met dien van „juffer", zooals juffer Swane Hoerenkens in 1553. [3])

Eindelijk geeft datzelfde register aan: „Jtem Lutgart, Herman Wigbolts soensdochter, hout" enz. [4]) Het leengoed, dat jammer is, wordt hier bij Magnin niet genoemd. Ik kan ook alleen gissen, dat onder Wigbolts hier de oude Groninger familie Wigbolds te zoeken is. Deze treedt onder de burgemeesters op in het jaar 1305 (Eno Wigboldi) tot 1450.

Er komt onder de voorname Groninger geslachten reeds vroeg een met den naam van Rengers voor en hiervan Thitmar Renger het eerst in 1353 onder de burgemeesters, Johan Rengers in 1397, 1399, 1400, Reiners genoemd 1401, want deze zal wel dezelfde zijn; nog eens Johan Rengers 1413, Ditmar Rengers 1420, en dan Johan Rengers van den Poste 1459, 1474, vervolgens niet weder. Men heeft tot deze familie Rengers ook gebragt Pieter Reinerszoon of Reinderszoon, die door hertog Albrecht van Beijeren in 1396 en 1398 beleend werd met het schoutambt te Groningen en Humsterland enz. in 't Westerkwartier en door de vetkooper Hoofdelingen in de Ommelanden met goedvinden van dien hertog met het goed ten Post in Fivelingo. [5]) Zoo beschouwt het *Nobiliarium Groninganum* van Coenders en noemt hem Pieter Rengers van Holland. Driessen schijnt dit ook te beamen, niettegenstaande hij eerst van hem getuigt: dat hij was een Hollander, die in dienst van hertog Albrecht op de Oostfriezen, waaronder ook de Ommelanden en Groningen begrepen waren of werden, te kaap voer. [6]) Westendorp houdt daarentegen Pieter Reijnersz. en Rengers

---

[1]) Driessen, a. w. IV, 720.
[2]) Driessen, a. w. II, 317.
[3]) Gron. Arch. 1553, no. 22.
[4]) Magnin, t. a. pl. bl. 123.
[5]) Driessen, a. w. IV, 781.
[6]) A. w. III, 501. Zoo wordt ook werkelijk Pieter Reinersz. op-

voor verschillende familiën, daar Rengers reeds om en vóór dien tijd te Groningen in de regering voorkomt. [1]) Ik heb mij reeds vóór dit gevoelen verklaard (*Bijdr.* I, 38) en zal dit hier nader bevestigen. Pieter Reinersz. kan geen Rengers zijn, want met dien voornaam Pieter is geen lid dier familie bekend, Johan Rengers was de naam en toen juist burgemeester en zeker, even als de stad, schieringsgezind en tegen de heerschzuchtige pogingen van Albrecht en zijne partij gekant. Dat het goed ten Post, waarmede die Pieter Reiners ook beleend werd en waar hij te Aitzum een toren of steenhuis met zijne Hollanders had bezet, die door de Schieringers werd vermeesterd, en waarbij Pieter en al zijne Hollanders het leven lieten, dat dat goed, zeg ik, hetzelfde was als waarvan de familie Rengers ook later bijgenoemd is *van den* of *ten Poste*, is ook geen bewijs voor de éénheid dier familiën, maar zeer wel anders te verklaren. De burgemeester Johan Rengers zal dat goed reeds bezeten hebben, doch wegens zijn tegenstand tegen Albrecht daarvan door dezen ontzet zijn, om daarmede zijn gunsteling Pieter Reinersz. te beloonen. Zoo was dezelfde Rengers volgens genoemd Nobiliarium in 1395 gehuwd met vrouwe Menolda van Hellum en had daardoor het huis Hellum aan zich gekregen. Dat inderdaad dit geslacht Rengers al vroeg zeer vermogend te lande moet zijn geweest blijkt uit de leenopdragt, die een naamgenoot van den vorige, nu Johan Rengers van ten Poste, een eeuw later in 1499 zich liet doen van de goederen te ten Post, Garrelsweer, Siddeburen, Hellum, Schildwold en Slochteren door Albrecht hertog van Saksen. [2]) Men weet, dat die opdragt en poging om het leenstelsel ook in de Ommelanden in te voeren evenzeer mislukt is, als die in het laatst der 14de eeuw beproefd werd door Albrecht van Beijeren. Een voorzaat Johan Rengers van ten Poste, ook burgemeester te Groningen in 1458 en 1459, komt voor als hoofdeling te Scharmer en rentmeester van den bisschop van Utrecht, David van Bourgondië, te Koevorden, en verwierf in 1461, met toestemming van dien kerkvoogd, van het convent Mariënwolde bij Nordhoorn in het graafschap Benthem twee deelen van de grove en smalle tienden in de marke en het

---

genoemd onder de Hollanders, aan wien kaperbrieven werden uitgegeven, in het laatst van 1396, namens hertog Albrecht. Schwartzenberg, *Charterb. v. Friesl.* I, 261—263.

[1]) *Jaarb.* II, 269. [2]) Driessen, a. w. IV, 499.

kerspel van Haren, zooals dat convent in leen had ontvangen. [1]) Dit zullen dezelfde tienden zijn, als wij zagen dat Henrik ter Brugge, volgens het leenregister van 1387, toen bezat en waarover door mij reeds vroeger is gesproken *(Bijdr.* V, 86, VI, 296*)*. Dezelfde heeft ook den eeretitel van *ridder* gedragen, doch wel niet van de algemeene Rijksridderorde, maar denkelijk van de bijzondere Johanniter ridderorde. [2]) Hoe dit zij, wij hebben hier in de familie Rengers een voorbeeld van althans dubbelen of tweevoudigen adeldom, zoo van Frieschen vrijen adel, als van Utrechtschen leenadel. Het was echter vooral op grond van het bezit van heerlijke regten in de Ommelanden dat het regt van adel vervolgens bij deze familie zal gegolden hebben en zij dus verder als eene Friesche kan beschouwd worden. Onder de burgemeesters van Groningen treft men ook niet verder dan 1474 een Rengers aan en wel laatstgenoemden Johan; en de familie nu verdeeld in onderscheiden takken, als te Scharmer en Harkstede, Hellum en Slochteren, zooals zij lang en tot in onzen tijd gebloeid heeft.

Voor eene Groninger en tevens van ouds waarschijnlijk adellijke familie is te houden het geslacht Wichering of Wicheringe. De eerste leden, die zich hiervan voordoen, treden reeds dadelijk als burgemeesters op: zoo Ludulphus W. 1329, 1333; Johan W. 1401, 1409 en 1413. Men treft vervolgens aan een Barthold W. in 1434, aan zijne dochter Oede bij haar huwelijk met Gosen van den Grave schenkende een steenhuis in de Brugstraat, renten uit twee andere huizen, land in Ooster-hamrik enz., ten blijke dat hij althans een vermogend man was; [3]) en Willem W. op het zelfde jaar als olderman van het Groninger stapelregt in de uitoefening van zijn ambt in de heerlijkheid Farmsum zijn leven verliezende. Doch vooral komt hierin aanmerking Rande W., als bezitter van al de tienden, smalle en grove,

---

[1]) Gron. Arch. 1461, no. 23. Van Idsinga, *Staatsr.* II, 382. Westendorp, *Jaarb.* II, 565.

[2]) *Bijdrag.* I, 53. Schoon hier is aangewezen uit de stukken, dat Johan Rengers niet door den keizer Frederik tot ridder is geslagen, zoo vind ik nogtans door zijn naneef uitdrukkelijk vermeld, dat dit wel geschied is, en hij ettelijke jaren in groote gunst ten hove had geweest. J. Rengers van ten Post, *Kron.* I, 157. Er schijnt onder deze historie nog eene mijstificatie te schuilen.

[3]) Gron. Arch. 1434, no. 14, 18.

die Johan Sickinghe plagt te hebben op der stad Zuidesch te Helpen en op Helper esch, volgens verzegeling van 1449, waarbij hij die verkoopt aan Albert Jarges en Barold ter Brugge en hunne erven, maar in 1464 werden ze weder overgegeven door Ludeken, de wed. van Albert Jarges, ten behoeve van mr. Johan Wichering in handen van den bisschop van Utrecht. Laatstgenoemde Johan W. staat bekend als de erfpachter van al de bisschoppelijke tafelgoederen in Groningen en het Goregt volgens dezen brief en die van 1459 en 1462; [1]) hij was Doctor in de geestelijke regten en Proost van Humsterland, alsmede Raad van den bisschop en wordt voorts met den titel van *eerbare* begroet. En schoon hij noch zijn voorganger met dien van *heer* of *jonker* voorkomt, noch eigenlijk als leenman, maar als erfpachter, zoo mag men toch aannemen, dat hij niet alleen een zeer voornaam en vermogend man was, maar ook van adel. Men was te Utrecht al sedert het laatst der 14de eeuw begonnen deze goederen, zelfs de prefectuur van Groningen, niet meer te beleenen, maar te verpachten. Dit schijnt een meer algemeene maatregel geworden te zijn en toe te schrijven aan den toenemenden invloed van het Romeinsche regt, dat meer en meer ingang kreeg, vooral bij de kerkelijken, en hen de oude wijs van beleenen heeft doen verlaten voor de erfpacht of emphijteusis, zooals die in dat regt heette en gegrond was. Zoo wordt ook overeenkomstig hiermede de jaarlijksche pachtsom in de latere overdragt dier tafelgoederen uit de familie Wichering in die van Hoernken in 1559 met den naam van *canon* bestempeld. [2]) Inmiddels komen onder de leden dier familie nog voor in Groninger oorkonden op het archief Gheert W. als ambtman van Selwerd in 1496 (no. 78), Willem W. in 1531 (no. 20) als bezegelaar van een brief, dat een regt der adellijken was; verder een Johan W. in 1607 (no. 34), raadsheer te Groningen; Luirt W. ontvanger generaal der provincie in 1622 (no. 34); Barthold W. officier in dienst der provincie in 1629 (no 35). Van de vrouwelijke leden ontmoet men Blijke W. in 1532 (no. 19) en volgende jaren (1536, no. 22, 1537, no. 16, 1548, no. 14), en Grete W. in 1520 (no. 32) en 1521 (no. 39), beide als Ministersche van het vr. Sijwen convent, en *vrouwe* Jeije W. in 1621 (no. 58). Zoo wordt dan ook in het Nobiliarium

[1]) Driessen, a. w. II, 302 en verv.
[2]) Driessen, a. w, II, 317.

Gron. van Coenders van 1660 deze familie onder onze adellijke geslachten opgenoemd. En schoon dit al niet met zekerheid blijke, zoo mag hier ook leen tot grondslag daarvan aangenomen worden; deze zal den erfpacht voorafgegaan zijn, waarmede wij deze familie in het midden der 15de eeuw beschonken zagen door den bisschop van Utrecht. Van Ommelander bezittingen, die daartoe regt hebben kunnen geven, vinden wij niets vermeld.

De familie Clant treffen wij in de stad Groningen het eerst aan op het jaar 1411 in de bekende opdragt door Henrik van Selwerd van al zijne goederen in het Goregt en Groningen aan den bisschop van Utrecht. Volgens dezelve was een Andries Clant bewoner van eene der hofsteden te Groningen voornoemd, die ik voor het Selwerder en Prefectenhof heb erkend (*Bijdr.* VI, 25). Meer leden dezer familie treden nu onder de regeringsleden van Groningen op, namelijk in den raad, bij gelegenheid van het oproer aldaar in 1413 voorgevallen, ten gevolge waarvan de Schieringers, waartoe zij behoorden, door de Vetkoopers werden verdreven. Er worden daarbij opgenoemd Hendrik en zijn broeder Otto Clant, Albert Clant met zijn zoon Wijbrand en Johan Clant, waarvan Hendrik en Albert toen werden vermoord. [1]) Later met 1427 komen Otto Clant en Wibrant Clant onder de burgemeesters voor, en meer anderen tot in de 17de eeuw. Hierop schijnt ook deze familie zich meer te lande gevestigd te hebben en hier ook eigenlijk haren adeldom opgedaan te hebben. Want vóór dien tijd, zoolang zij in de stad woonde, is daarvan geen voldoend blijk. Ode Clant, nicht van Wessel Gansevoort, die geboren in 1419 van moeders zijde tot die familie behoorde en aan die nicht zijne eerste geleerde opvoeding te danken had, was eene adellijke dame volgens zijne levensbeschrijvers. [2]) Het is mogelijk, maar zeker niet, daar Ode Clant ons als zoodanig in echte stukken niet is voorgekomen. Wel zijn als hoofdelingen bekend Clant te Stedum, te Meijma onder Baflo en op Hankema te Zuidhorn; en in het mannelijk oor uitgestorven, leeft de stam en

---

[1]) Zie Diest Lorgion, *Gesch. der stad Gron.*, I, 146; Rengers van ten Post, *Kron.* I, 105; Westendorp, *Jaarb.* II, 341. Lorgion noemt Hendrik Clant zoon van Otto Clant, en Westendorp Allert C. in plaats van Albert C. in navolging vast van Emmius, *Rer. Fris. Hist.* f. 260.

[2]) Westendorp, *Jaarb.* II, 369.

naam nog voort in de familie Clant Bindervoet op laatstgenoemd voorvaderlijk huis, een van de weinige adellijke Ommelander zetels, die nog zijn overgebleven. Deze familie zou aldus een voorbeeld opleveren van eene Groninger familie, die eerst niet van adel was, maar dit geworden is later te lande.

De familie Jarges zou omgekeerd reeds van buiten als eene adellijke in de stad gekomen zijn, namelijk uit het naburig Friesland en wel Staveren, wijkende voor de Hollandsche overheersching, in het laatst der 14de eeuw, tijdens en bij gelegenheid der toenmalige troebelen tusschen de Vetkoopers en Schieringers, tot welke laatste partij zij behoorde. Volgens de stamlijst van dit geslacht op het Groninger archief voorhanden en luidens de overlevering daarbij aanwezig, zou het nog verder afkomstig zijn uit Engeland en hier reeds de stamvader Jarich Jarges in 1155 door den koning van dit rijk, Richard I of *Leeuwenhart*, tot ridder zijn geslagen. Ten blijke daarvan zou het in zijn wapen voeren eene H., omgeven van rozen, als beduidende deze letter den naam van Hendrik, een der Engelsche koningen. [1]) Wij laten dit hier, als twijffelachtig, in het midden. Het eerst komt Jarich Koppens in 1388 hier voor, als zoon van Koppen Jarich te Staveren; zoo heette ook weder zijn kleinzoon; en eerst later werd en bleef de geslachtsnaam Jarges. Dit strookt althans niet zeer met de aloude adellijke afkomst. Hoe dit zij, wij zien beide genoemde leden den een na den ander aan het hoofd der Schieringers en als burgemeesters te dezer stede van 1388 af en zoo vervolgens meer anderen. Een Albert Jarges wordt zelfs *ridder* genoemd in bisschoppelijke brieven van 1466 en volgende, na zijn dood geschreven. [2]) In oudere stadsbrieven van 1445, 1449, ook 1464, toen hij reeds overleden was, wordt hij nogtans eenvoudig zonder dien titel genoemd. Driessen denkt dat hij dien titel droeg als leenman van den bisschop van Utrecht. Koppen Jarges staat bekend als begunstiger van het plan van den toenmaligen bisschop van Utrecht, Frederik van Blankenheim, om Groningen in zijn magt te herkrijgen, en het kon wel zijn, dat hij met eenig leen door dien bisschop is begiftigd geworden, maar hoe of

---

[1]) Gron. Arch. 1845, no. 1. IJpelj en Feith, *Oudh. v. h. Gor. en Gron.*, bl. 189.

[2]) Driessen, II, 311.

wanneer vind ik nergens vermeld. Uit voormelde brieven is ook wel gebleken, dat Albert Jarges tienden bezat, namelijk een deel van Helper tiende met Barold ter Brugge aangekocht van Lubbert Sicking en Bande Wichering, gelijk zijne vrouw Ludekina ter Brugge mede een deel hiervan, aangekomen van deze hare familie. Deze tienden zullen oorspronkelijk wel in leen uitgedaan zijn geweest, maar toen plagt dat in erfpacht te geschieden, op eene wijze trouwens, die nog, gelijk wij zagen, veel overeenkomst met beleening had (bl. 36). Op grond hiervan kan Albert Jarges toch nog niet den persoonlijken titel van ridder gevoerd hebben en, was hij ridder van de rijksorde, dien titel niet van den bisschop van Utrecht, maar van den keizer ontvangen hebben. Daarvoor bestaat geen blijk noch reden, en ik zou dan ook wel willen vermoeden, dat hij dien titel niet ontleende aan de wereldlijke rijksorde, maar aan eene geestelijke orde, evenals voornoemde Rengers en de Mepsche misschien. Hoe dit zij en hoe aan den adeldom gekomen, er is geen twijfel aan, dat de familie Jarges dien bezeten heeft, al reeds voor dat zij door goederenbezit in de Ommelanden daartoe ook geregtigd is geworden. Wij verwijzen verder tot het merkwaardig geslachtregister zelf dat van af de 12de eeuw tot aan den laatsten afstammeling Jhr. Joost Jarges, die als lid der Ridderschap en van de eerste kamer der Staten-Generaal in het jaar 1845 hoogbejaard binnen Groningen overleed, is voortgezet en uit zijne nalatenschap op het Groninger archief overgebragt. Velen zullen zich nog met mij den waardigen en regtschapen man herinneren, die in waarheid den eerenaam van *edelman* droeg.

Er doen zich ook familiën voor, waarvan het niet blijkt, dat zij tot den Groninger adel hebben behoord, schoon men dit anders van haar wel zou verwachten. Tot voorbeeld hiervan breng ik bij de familie Corting of Korting. Bekend is deze familie en het naar haar geheeten Kortingshuis of kasteel dat gestaan heeft op Goregter of Selwerder grondgebied ten noorden van de stad aan de Hunze bij Borgham. Er komt onder de rationales van Groningen reeds op het jaar 1276 een Frethricus Cordinghe voor, doch vervolgens geen meer in de stadsregering, wel anders, zooals in het verdrag tusschen Groningen en de Friezen van het jaar 1338 een Henrik Cortingh, als bezitter van voornoemd kasteel of versterkt huis, een Ane en Ocko Kortingh in het begin der

15[de] eeuw te dezer stede.[1]) Bij gemis van meer gegevens, is het moeijelijk te bepalen, of deze familie werkelijk van adel en wel leenadel is geweest. Dit laat zich alleen uit den stand dien zij eenmaal bekleedde en het bezit van een stins in het Goregt vermoeden. Men zou alligt hieruit kunnen afleiden, dat deze familie hiertoe eigenlijk behoord heeft. Maar als men in aanmerking neemt, dat er op het stadsgebied zelf geen zulk sterk huis mogt bestaan, luidens de bepaling in het Stadboek van 1425, VII, 2, die misschien reeds vroeger gold, zoo bleef er voor den aanleg daarvan ook door Groningers geene nadere plaats over dan het Goregt. Aldus was ook niet alleen het naastgelegene kasteel van Selwerd en dat der prefecten, Groenenberg ten oosten aan de Hunze, maar mede de burg der Gelkingers in het westen van de stad op Goregter grond, doch allen het naast aan hare grenzen gelegen.

Er zijn werkelijk in het Goregt een paar families gevestigd geweest, die echter wegens hare naauwe betrekking tot Groningen hiertoe ook kunnen gerekend worden en in zoo verre ook tot haren adel, als zij daartoe mogen behoord hebben; ik bedoel de familie Coenders van Helpen en Ulger van Noorddijk.

De oorsprong van de familie Coenders zoowel als hare adeldom is wat duister. IJpeij en Feith achten het wel buiten twijfel dat deze familie, wier geslachtsnaam oorspronkelijk Conrades of Coenrades, zoon van Koenraad of Koert luidde, van Friesche afkomst was, uitwijzens hare eigen namen of voornamen Coert, Tamme, Melle enz.[2]) Maar men vindt die, vooral den stamnaam, dien van Koert, nog heden meer in het Goregt en Drenthe. Het is ook de vraag, of niet de sporen die men aantreft van eene oude voorname familie te Helpen tot haar zijn terug te brengen. Zoo komt op het jaar 1262 onder de rationales van Groningen voor een „dominus" of heer Thedricus de Heltmen.[3]) Helpen komt in oude stukken met dien naam zoowel als met dien van Helcman en Helpman voor.[4]) De

---

[1]) Gron. Arch. 1400, no. 10, 1402, no. 9, 1404, no. 11, 1408, no. 9.

[2]) *Oudh. v. h. Gor. en Gron.* bl. 196.

[3]) Driessen, a. w. I, 39.

[4]) In 1309, 1332 en 1335 *Helcman* (Driessen, a. w. III, 593 en I,

vorm *Helcman* schijnt wel oudste te zijn, en ook bij de volgende opgaven in aanmerking te komen. Er worden namelijk in een brief van 1285, zijnde eene uitspraak tusschen de abdij van Aduard en de ingezetenen van Oosterwolda en Gha over de afwatering bij de Groeve en het gebruik der veenen aldaar door die abdij, onder de onderteekenaars genoemd Eneko en Sweger broeders Helmerchiaman na Eltatus Geykinga, Jvo en Eylwerd gebroeders van Franchem (Fransum bij Aduard) in Hunzingo, alsmede Arnold en Johan gebroeders van Zuidlaren. [1]) De schrijver van den Tegenwoord. Staat van Stad en Lande (II, 188) plaatst deze broeders te Helpen, en Driessen houdt Eneko Helmerchinga in een vroegeren brief van 1264, over den aankoop van veengronden door voornoemde abdij te Zuidlaren, voor waarschijnlijk denzelfde als eerstgenoemde Eneko Helmerchiaman. [2]) Maar is dit zoo, dan hoorde deze zoowel als gene gebroeders te Zuidlaren te huis, en niet te Helpen. Want Eneko wordt daar uitdrukkelijk onder de ingezetenen (cives, eigenerfden) van Zuidlaren opgenoemd. Ik zou ze echter voor verschillend willen houden en de Helmerchiaman voor inwoners van Helpen, om twee redenen. Ten eerste worden zij werkelijk in den brief onderscheiden van die van Zuidlaren. Ten tweede zou het vreemd zijn, dat in eene uitspraak tusschen den abt van Aduard en Goregters, van dezen geen een als getuige zou optreden. En als nu de titel van *domini*, *heeren*, niet alleen slaat op de eerstgenoemde getuigen van Hunzingo, maar ook op de volgenden uit Zuidlaren en Helpen — wat waarschijnlijk is, omdat anders dezen wel den gewonen naam van *cives* (*eigenerfden*), even als in den brief van 1264 die van Zuidlaren, zouden dragen — dan zullen hier niet alleen Friesche edelen, hoofdelingen uit Middag, zooals de familie Gaijkinga aldaar bekend staat, maar ook Drentsche edelen uit Zuidlaren en Goregt en wel

III. Gron. Arch. 1335, no. 13), 1360 *Heltman* (ald. IV, 680), 1462 *Heltman* en *Helpman* (ald. II, 303); later gewoonlijk *Helpman* (ald. III, 531, 593) en vervolgens *Helpen*.

[1]) Gron. Arch. 1285, no. 3, gedrukt bij Driessen a. w. I, 49. Het slot van dezen brief luidt aldus: „Dominis presentibus Eltato Geykinga, Ivone et Eylwardo, fratribus de Franchem in Hunesgonia, Arnoldo et Johanne, fratribus de Suthlare, Enekone et Swegero, fratribus dictis Helmerchiaman, aliisque quam pluribus fide dignis."

[2]) Gron. Arch. 1264, no. 1, gedrukt in de Werk. van het Gen. P. E. J. P. IV, 1ste St. bl. 283.

van Helpen bedoeld zijn, deze laatsten als leenmannen van Utrecht. Hoe dit zij, het blijft daarbij dan nog altijd onzeker, of men onder deze leenmannen van Helpen de voorzaten van de familie Coenders hebbe te begroeten, te meer daar deze familie zich eerst op het laatst der 15de eeuw — dus schier een paar eeuwen later — kond doet. Doch wie weet of niet o. a. vrouwe Blichardis wed. van Johan Menso, die ook in 1303 als rationalis van Groningen voorkomt, met hare zonen Lodewijk en Otto, die in 1309 aan het convent te Essen en den ingezetenen van Helpen (cives de Helcman), verkoopen een kanaal van uitwatering, een zijlmaar, loopende door hunne landerijen aldaar, niet tot die voorzaten zijn te rekenen. [1]) Men is hier zeer in de nabijheid van de plaats, waar de Coendersen hunnen zetel aan de oostelijke helling van den Hondrug gevestigd hadden. In plaats van den voormaligen burg staat er nu eene boerenwoning, maar men kan in de ruime hofstede met singels en grachten nog duidelijk genoeg de oude burgstede herkennen.

Johan Coenrades alias Coenders opent eerst in 1472 de rei der burgemeesters, hoofdmannen en andere voorname ambtenaren, drost der Oldambten, ambtman van het Goregt enz., die deze familie heeft opgeleverd. Zij bleef niet alleen gevestigd en gegoed in het Goregt, maar werd dit ook in de Ommelanden. Jhr. Frederik Conders was Jonker en Hoveling to Fraem, Huzinge en Faen in 1611 en 1616 [2]), en alzoo Ommelander edelman. Voorts blijkt zij vermaagschapt geweest te zijn met de familiën Starckenborg, Huinga, Entens, Cater, Mepsche, Lewe, Gaijkema enz.

De tweede Goregter familie, die ik hier nog heb te gedenken is die van Ulger te Noorddijk.

Een Ulger van Noorddijk verschijnt niet eer op het tooneel dan omstreeks het midden der 15de eeuw; zoo het eerst als hoofdman in 1438, als burgemeester te Groningen in 1466. [3]) Dan volgen Roleff Ulger 1483, 1488, 1500 enz. Evert Ulger 1591 enz. als burgemeester en als hoofdman. Een Evert Ulger was nog burgemeester in 1670

---

[1]) Driesten, III, 591 en v.

[2]) Gron. Arch. 1611, no. 39, 1616, no. 11.

[3]) De Hr. Boeles Jun. noemt in de *Aant.* op zijne leerrede: *Het Tweehonderdvijftigjarig bestaan der Herv. gem. te Noorddijk*, bl. 53, dezen eersten Ulger een Everardus. Ik verwijs verder naar de bijzonderheden, die deze S. daar omtrent dit geslacht heeft bijgebragt.

en woonde in een huis aan de A. [1]) Rudolf Ulger komt voor in 1473 en 1484 onder de kooplieden te Groningen. [2]) Mr. Johan Ulger in 1478 cureet in de St. Maartenskerk. [3]) Tot dusver vond ik nog geen Ulger zoo genoemd, waaruit blijkt dat deze familie van adel was. Uit den handel, dien voormelde leden dreven, zou men zelfs van dezen het tegendeel kunnen opmaken; want dit was aan adellijke personen niet geoorloofd. Eerst in eene sententie geveld tusschen Hendrik Ulgher, Johan Ulgher en juffer Lijze Ulgher aan de eene, en juffer Everd Ulgher met Willem van Bassen en Jurgen Jarghes van wege hunne beide vrouwen aan de andere zijde over de goederen door mr. Johan Ulgher Marissinghe nagelaten van het jaar 1554, schijnt de naam van *juffer* aan de vrouwelijke leden gegeven en de vermaagschapping met de Jarges o. a. dit wel aan te duiden. [4]) En van lateren tijd is er geen twijfel aan. De familie woonde op het huis of slot Ulgersma, dat stond op den ooster oever van de oude rivier de Hunze, thans vervangen door eene boerderij, nabij het tegenwoordig buitengoed Sorgwijk, beide thans aan den heer O. de Rheden van Swinderen toebehoorende. Leenverband wegens dit huis of diens grond of eenig ander is mij als grond voor haren adeldom niet voorgekomen. Frederik ten Naerdijcke, die te boek staat onder de ridders en knechten van Drenthe, welke den bisschop Frederik van Blankenheim in 1395 vijandig waren, zal toch wel niet tot deze familie of als haar voorzaat te rekenen zijn? [5]) Dat het bezit van het hoofdelingschap hier of daar in de Ommelanden haar het regt van adel gegeven heeft, is mij evenmin gebleken. Hoe zij er dan aangekomen is, moet ik hier, misschien uit gebrek aan bescheiden, in het midden laten, en pleit dit voorbeeld niet voor mijne stelling, het spreekt er ook niet tegen, te minder, daar het van lateren tijd is.

Behalve het bijzonder leen van het Huis van Selwerd en dat van den Hof te Hemmen onder Haren, waarover reeds gesproken is, is mij van dergelijke andere leengoederen in het Goregt geen voorbeeld meer voorgekomen; zoo dan ook niet van zulke Havezathen of riddermatige hofsteden,

---

[1]) Boeles, a. w. bl. 55.

[2]) Gron. Arch. 1473, no. 7, 8, 1484, no. 2, 3.

[3]) Gron. Arch. 1478, no. 11.

[4]) Gron. Arch. 1554, no. 63.

[5]) Magnin, *Best. in Drenthe*, II, Iste St. bl. 183.

als waaraan in Drenthe vervolgens het regt van adel verknocht is geworden. Dit kwam in eene heerlijkheid als het Goregt was, ook wel niet te pas; anders zou misschien genoemde leenhof te Hemmen, dat nog tot aan onze eeuw als zoodanig in wezen gebleven is, en de huizen van Coenders en Ulger, wel daartoe verheven zijn.

Terugkeerende tot Groningen en den Groninger adel wil ik ten slotte bij de meer bijzondere bewijzen die ik leverde voor het gevoelen, dat die adel berustte op leenbezit, nog dit volgende in 't algemeen voegen. Zoo is op te merken, dat er genoeg oude patricische familiën zich voordoen, waarvan men geene andere reden kan vinden, waarom zij niet van adel waren, dan juist het gemis van Utrechtsche leengoed of Friesche hovelingschap. Ik vermeld bij de reeds genoemde nog de familiën: Maurissing, Buning, Heding, Hardering enz. Met het ophouden van het leenstelsel hield dan ook de oude Groninger adel op als leenadel te bestaan. Er kwamen als zoodanig geen nieuwe leden of familiën meer bij, en er bleven van de ouden, zooals wij zagen, ook maar enkele familiën meer overig, tot in onzen tijd slechts Lewe, Sickinghe en Rengers, en dezen werden ook van Frieschen adel. Die later opkwamen, waren allen van Frieschen adel, gelijk de familiën Alma, Thedema, Alberda, Lellens, Gruijs enz., om van andere vreemden niet te spreken. En na de vereeniging van Stad en Lande tot eene provincie of na de 16de eeuw bestond er alvast geen onderscheid meer tusschen beider adel, maar alleen ééne gewestelijke. Slechts een paar zekere voorbeelden van rijksadel ontmoet men daarbij. Had de stad niet opgezien tegen de geldelijke opofferingen, om van den keizer Frederik III in 1480 te erlangen het erfpotestaatschap over het naburig Friesland, dan zou bij die gelegenheid niet alleen de geheele toenmaligen raad, maar al de volgenden tot den ridderstand verheven zijn geworden. Het zou dan niet aan ridders ontbroken hebben, maar er genoeg geweest zijn, dat men den tot weinige leden ingekrompen gewestelijken adel in onzen tijd niet met nieuwen had behoeven aan te vullen, om een ridderschap te vormen. Vóór dien tijd, zooals men weet, heeft de Groninger, zoomin als Ommelander adel zich kunnen verheffen tot zulk een afzonderlijk ligchaam van staat, als in Drenthe en andere provinciën is geschied. De hooge bijzondere eer van verheffing

in den rijksadel viel eerst later, zoo ver ik weet, aan de twee volgende personen ten deel. Joachim Ubbena, die in de *Fasti consulares* van Emmiüs eenig en alleen met den titel van *ridder* prijkt en als een ijverig Spaanschgezinde bekend staat, schijnt daartoe verheven te zijn door Philips II, misschien bij gelegenheid dat hij als burgemeester van Groningen door hare regering met den sijndicus Gouda naar dien koning van Spanje is afgevaardigd geworden in 1582, om van hem te verwerven de bevestiging van haar stapelregt en hoofdmannenkamer, zooals ook gelukte. Dit schijnt echter maar eene persoonlijke eer geweest te zijn. De familie Ubbena verschijnt eerst met dezen Joachim te Groningen en wel dadelijk als burgemeester in 1563, zonder blijk van waar zij afkomstig en dat zij reeds van adel was. [1]) Warmold Hillebrandes, welligt de zoon van Jacob Hillebrands, die als oud-burgemeester van Groningen bij den afval van den stadhouder Rennenberg in 1580 sneuvelde en omgekeerd staatsgezind was, werd in 1600 door Keizer Rudolph II met zijn nageslacht in den adelstand verheven bij een adelbrief nog op het Gron. Archief voorhanden en door mij uitgegeven. [2])

Is het nu aannemelijk, zooals ik meen aangewezen te hebben, dat de oude Groninger en Drentsche adel berustte op leenadel, terwijl in de Ommelanden en andere naburige Friesche landschappen een eigen vrijen adel bestond, zoo is de rede van dit verschil, gelijk ik reeds bij de beschou-

---

[1]) Men ontmoet verder in 1606 Wilhelm U. hoveling te Bolzijrsema onder Leermens (Gron. Arch. 1606, no. 7) en in 1565 Jhr. Duirt U. te Oldermeulen onder Vries (afd. 1656, no. 26, voorts 1661, no. 26, 1663 no. 35), waar nog de naam Ubbena (Nieuw-Ubbena) in een herberg aan de straatweg overig is, als ook nog te Groningen in het Ubbena-Gasthuis — in den een dus zoowel een Ommelander als in den ander een Drentschen edelman. — Er komt ook nog op het alphabetisch register van het Gron. Arch. een Ubbena—heerd te Kloosterburen in 1501 en volgende jaren voor, maar dit moet zijn Ubbema—heerd.

[2]) Zie mijn opstel over den Ommel. adel in *Bijdr.* I, 54 en Bijl. 5. — Een Redmer Alma — om dit nog aan te teekenen — wordt *Ridder* geheeten bij gelegenheid van zijne aanstelling met drie andere Groningers tot bevelhebbers der stads troepen tegen graaf Edzard in 1499, bij S. Beninga, *Kron.* bl. 30 (Lorgion, a. w. I, 334), maar wij vernemen verder niets van hem. Wel zijn bekend Garmet A. in 1481, 1484, 1488—1500, en Eppo A. al in 1418, als burgemeesters van Groningen.

wing van den Frieschen adel heb opgemerkt, kennelijk te zoeken daarin, dat er in die Friesche oorden zoo geene domeinen van ouds hebben bestaan, noch die onderhoorigheid aan bijzondere vorsten, als in Drenthe, Groningen met het Goregt en onder begrepen, en verdere zuidelijke gewesten van ons land, alsmede het overig oud-Friesland het geval was. Maar men zou hier nog de vraag kunnen doen: hebben er dan hier oorspronkelijk geen eigenlijke vrije volksedelen geweest, als in die Friesche landschappen en in 't algemeen bij de Germanen oudtijds zich voordoen? Ik zou zeggen ja en ook wel genoegzame reden kunnen opgeven, waarom men ze daar vervolgens mist. Als men bedenkt, dat juist deze edelen boven anderen met domeinen zullen zijn beschonken geworden, dan moest daarvan al spoedig het gevolg worden, dat de oude vrije volks adel in deze en gene oorden, vooral bij de stichting en uitbreiding van het groote Frankische rijk, opging in den leenadel. Zoo zal het ook te verklaren zijn, dat men bij de Franken reeds geene zulke eigene vrije edelen meer aantreft, maar wel vassalen, in gevolg en dienst van den Koning, *in truste dominica* en *antrustio*, zooals zij genoemd worden in de Salische wet. Wat hier bij de Franken al vroeg plaats greep onder hunne koningen, zal gevolgd zijn bij de Duitsche stammen, die zich later aan hen onderwierpen of aansloten, en niet alleen ten aanzien van die koningen, maar ook van hunne bijzondere vorsten. Behalve den algemeenen rijksadel ontstond er alzoo ook in de verschillende afzonderlijke landen een bijzondere leenadel. Zoo hier te lande in het Sticht onder den vorst-bisschop van Utrecht een Stichtsche, in Holland en verdere gewesten onder hunnen graven een Hollandsche en andere leenadel En zoo behoorde de Groninger zoowel als overige Drentsche adel tot den Stichtschen adel. Alleen de Friezen tusschen het Flie en de Wezer, die hunne onafhankelijkheid van goederen zoowel als personen genoegzaam wisten te handhaven, maken hierop, zoover ik weet, de eenige uitzondering. — Ik besluit met deze opmerking. Evenals ik nu den Frieschen en Groninger adel heb beschouwd, zou het, geloof ik, van belang zijn, dien ook verder in ons land na te gaan. Wat ik er van gelezen heb in oudere en latere geschriften doet mij vermoeden, dat daaromtrent, vooral omtrent den ouden Hollandschen adel, nog al wat onzekerheid en ook onjuistheid heerscht en eene herziening hiervan wel noodig is.

DE SCHEIDING VAN DE PEIZER MARK,

1577.

In het midden der 15[de] eeuw ziet men in deze provincie, maar vooral in Drenthe, nog in volle kracht de inrichting der marken.

Uitgestrekte weilanden en bouwlanden of essen behooren gemeenschappelijk toe aan de eene of andere buurt.

Ieder der markgenooten heeft zijn aandeel daarin en moet ook tevens zijn aandeel in het onderhoud daarvan opbrengen.

In de markvergaderingen worden de zaken van plaatselijk belang en publieke veiligheid besproken, reglementen of willekeuren gemaakt, en het onderhoud der gemeenschappelijke eigendommen geregeld.

Tegen het midden der 16[de] eeuw echter, begon men die onverdeelde gronden en goederen te scheiden, voornamelijk omdat er dikwijls geschillen tusschen de markgenooten onderling ontstonden, over het recht dat ieder op de gemeene goederen had, als ook tusschen de markgenooten der eene en die der andere mark, over de grenzen der marken, en omdat die goederen, verdeeld zijnde, beter zouden onderhouden worden en dus meer zouden opleveren.

Zoo besloten de markgenooten van Peize omstreeks 1576 ook hunne mark te scheiden.

Die scheiding schijnt evenwel toen niet doorgegaan te zijn, misschien omdat Rempt Jensema op den 24 Juni van dat jaar een schrijven zond aan den schout te Vries en Peize, baanderschout [1]) van Noordenveld, om uit te brengen eene

---

[1]) In elk kerspel van Drenthe was een Schout, terwijl er bovendien in geheel Drenthe zes Baanderschouten of Bannerschouten waren. Deze laatsten waren als zoodanig, ieder in zijn ban, district of dingspil, intermediaire ambtenaren tusschen den Drost en de Schouten der kerspelen, boven welke zij in rang verheven waren. Door tusschenkomst van den Baanderschout werden de gewone schouten en door deze de volmach-

citatie op de markgenooten van Peize, ten einde de mark niet zou scheiden, vóór dat het belang van de kinderen van wijlen Wigbolt van Ewsum, heer van Nienoort, zou zijn onderzocht. [1])

In het volgende jaar, 1577, gingen de Peizer markgenooten weer een verdrag over dit punt met elkander aan, waarvan een oud afschrift in mijn bezit dus luidt:

„Int Jaer uns heren dusent vijffhondert souen end souentich den vijfftinden dach der mandt Juli, sinnen wij undergeschreuen marckgenoten van peise mit den anderen verdragen ein drachelicken, dat wij peiser marcke mit den anderen wullen scheiden, in hoge und in lege in heide un in groen landen, in holte und in venen, so de marcke doer den anderen gelegen is in forma und maneren hir na beschreuen, in den eersten dat de Erentpheste Erbere Joest lewe sal liggen laten alle sijne segelen und breeuen de dar sinnen van wardeelen spreekende in de marcke van peise, mit ock dat halue buirdeel van lubbens hoff, dat welcke sal blijven thot der buiren beste, end dar vor solen wij hem en vor sijne moijeten, binnen end buiten peise, thostaen veer vulle tho slagen doer de gansse marcke, end so hebben wij undergeschreuen mit den anderen willen scheiden, nae olde buir huisen end de nu in peiser marcke jn de possessie van buirhuisen gerechtiget sijnnen omme nu tho gebruicken, end mit soe danige vorbeholden jndien desse vorschreuen marcke scheijdinge gene vortganck mochte hebben dat dan ein yder hir inne sijnes rechtes sol unuerkortet blijven, sunder alle archgelist end bedroch van enige nije vonden de men in deser saeken solden moegen gebruicken hemelick ofte openbar alle hir buiten bescheiden.

roleff luinge hinderick spoldes.

Joest Leuwe
Wolter Luinge
om bede van roleff schuiringe bartolt willems otte ter hansouwe end Johan luinge classen end roleff luinck allerts hebbe luinge hoer namen hir onder tekent.

---

ten en ingezetenen der kerspelen, dorpen, gehuchten en buurtschappen, met de bevelen, aanschrijvingen en besluiten van den Landsheer, den Drost en de Gemeene Meente bekend gemaakt. J. S. Magnin, *Geschiedk. Overzigt der Besturen in Drenthe*, 2de stuk, 2de ged. p. 74.

[1]) Gron. Arch. Reg. dl. II, 1576, nr. 45.

Willem luinge roleff luinge suirt reiner luinge wegen sijn vader hinderick luinge Egbert lunssche Johan lunssche Johan schuiringe min moeder falle olde Johan landt.

---

om bede van Johan schuiringe und schulte hebbe ick roleff luinge sijn name hir ondre getekent.

Ick roleff luinge umme bede van Johan schuiring hebbe ick sin naem hir und getekent Johan schuiring.

---

bartold spoldes.

Johan prisz. schuiringe dorch bede van roleff drewes Johan prisz. schuiringe.

Johan prisz. schuiringe dor bede van schuirinck wolters.

---

barolt schuiringe bij dat kerckhoff.

Johan hiddinge
roleff hiddinge
berent hiddinge."

Het plan volgens 't welk de verdeeling zou plaats hebben was het volgende:

„Jtem ein regiester so men de buirdelen tho peise heft geordineert end in 10 porsselen gelecht end ein yder porsseel is gerekent up vijfte halff buirdeel jn somma de tein porcelen maken tho samen. 55 porcelen und so lopen dar noch ouer dre vulle buirdelen anders so hebben de buiren de porcelen gedeelt up veer buirdelen ein vorndeel van ein buirdeel end so lopen dar ein halff blynde buirdeel over.

Jtem dese 10 porcelen und ein jder van vijftehalff buirdeel maeken dese 10 porcelen 45 buirdelen und so sinnen um de 45 buirdelen dre blijvende buirdelen sunder namen end ock noch sonder einigen heren, und thot der gemeenten beste, und dat is umme des willen geschiet dat men anders niet mit enene rekenschap hadde koenen uth komen ofte dar hadde weinich ofte tho uoele gewest end in sunderheit umme de orsaeke haluen dat het gemene kaspel noch mit itlicke luiden jn den rechte hangen und myt etlick luiden noch in thokomende tyden in rechte mochten komen, end ofte het dan geboerde, dat de gemente dan mede mochten tho kort komen dat men dan noch etlicke buirdelen

mochten vor de handt hebben up dat de metinge niet mochte wedder umme tho schanden gemaeket worden, und dat men dan up dat nije niet bedarueden wedderomme tho meten.

De porcelen oestert und westert suirt end noert in gudt und quat jn hoge end in lege, somannige tein porcelen als dar dan gemeten sijnnen het sij dan 8 oft negen stucken elck stucke jn tin porcelen gelecht als vorschreuen als nu de mit den besten tegens den ander verlicket sijnnen und 8 oft negen stucken van de porcelen tho samen gesettet sijnen, so sal men van de tin porcelen tein lottinge maeken und also alle de gemetene lande mit ene verlottinge delen, wal tho verstane als ein porceel sijne lot untfangen heft so degene de mede in dat porceel sinnen de soelen mit de ene verlottinge vort weten war se dorch de gansse marcke hoer landt und loet soelen entwar nemen."

Of de scheiding toen volgens dit plan ook tot stand is gekomen is niet zeker. Ik zou het wel gelooven, want nergens is mij een spoor van eenigen weerstand hiertegen voorgekomen.

Vereering aan de advocaten der stad, 1596.

13 December 1596, „hebben de gedeputeerden van de stadt, de declaratien van de vacatien bij d' advocaeten van de stadt gevoordert ende de selue successivelijken betaelt, ende een ijder voor een vereering ses guldens toegelecht bouen sijn declaratie, om dies te beter de reputatie van de stadt te bewaeren. [1]"

---

[1]) In het Archief, Stads-verbaal van den sijndicus Joh. Houfflin, over 1596, 1597 en 1598.

LIED OP HET GEDRAG

VAN

GRAAF VAN RENNENBERG EN DE GRONINGERS

in 1580.

Het verraad van Rennenberg, waardoor Groningen weder werd gebragt in de magt der Spanjaarden, is in onze vaderlandsche en in het bijzonder in onze gewestelijke geschiedenis een bekend maar ook belangrijk feit. In het liedje, 't welk thans wordt medegedeeld en omstreeks den tijd dier gebeurtenis schijnt vervaardigd te zijn, wordt dat feit bezongen. Men treft het aan in de kronijk van Abel Eppens, waar het voor in het handschrift bij eenige andere liedjes en aanteekeningen is geschreven. De volgende aanteekening is er ter zijde van het liedje geplaatst, „Hind. Castgijn, in Steenwijck verhangert, 7maal to gro.gegijsselt, onschuldich, Johan ten M.” Hieruit blijkt, dat de vervaardiger van dit gedicht, Hindrik Castgijn te Steenwijk is opgehangen, nadat hij reeds vroeger zeven malen te Groningen was gegeesseld, evenwel, zooals de aanteekenaar vermeldt, onschuldig. Deze aanteekenaar noemt zich Johan ten M. Zoo dit Johan de Mepsche beteekent, dan wel niet den Spaanschgezinden luitenant der hoofdmannen-kamer, maar het anders gezinde familielid van dienzelfden naam. Op lof van fraaije taal en poëzij kan het liedje in geenen deele eenige aanspraak maken, maar als aanvulling van de geuzenliederen, waarvan in deze *Bijdragen* [1]) eenige zijn medegedeeld, verdient het wel hier eene plaats.

---

[1]) *Bijdragen*, dl. 2, bl. 49 en dl. 3, bl. 172.

Met betrekking tot het onderwerp van dit gedicht, herinneren wij, dat graaf Rennenberg den 18 december 1579 Groningen als stadhouder uit naam der algemeene staten is binnen getrokken, nadat er reeds vroeger zes aanzienlijke koningsgezinde ingezetenen, overeenkomstig de bepaling van het tractaat van 10 Junij 1579, tot waarborg van de goede nakoming van dit tractaat als gijzelaars naar Campen waren getrokken, „vnde solen de ostagiers also bewaart bliuen vnde in giselinge geholden, ter tijt vnd wijlen to, de saicken wegen sijne Altese vnde generaliteit, der geboer vnd billicheit na, verhandelt sollen sijn.” Reeds kort daarna, en wel den 3 Maart 1580, verliet de graaf wederom der staten zijde en bragt hij door verraad Groningen onder de heerschappij der Spanjaarden terug. Hij had evenwel gezorgd, dat weinige dagen voor den 3 Maart, de gijzelaars van hunne verpligting werden ontslagen en van Campen naar Groningen konden terugkeeren. Behalve enkele aanteekeningen hier en daar ter opheldering bijgevoegd, verwijzen wij verder in 't algemeen naar *Teg. Staat van Stad en Lande*, I, bl. 472 en v.v.

Een nije leijdt waer in cortelick veruaetet, hoe meneedichlick jdtlick in groningen tzedert vertreck des Corneels Bellij sich gedragen, om die gemeente onder iock der Spansche slauernije wederom te trecken.

Up dio wijse Wilhelmus van Nassouwe.

Hort to ick zal jw singen
Een screcklick neuw leedt,
Van den nu seer verblinden
Groningers als men claer siet,
De vormaels hebben gesworen
Den staten bij te staen;
Maar twaeren niet dan loren,
Die Spangers wilden sie haen,
Het welcke genoech gebleeken
Vth hoerer raedtslaen sol,
van die Ouericheit geweeken
met tijrannije snell
Wilden niet consentieren
Den reformierdens aertt,
Godes leer to tractieren
all na den Spanschen art.

Op dat ick jw verkunde
hoer rebellije koen
hebben die staten gesonden
een Religioens vrede scoen,
Dat men die wilde invoeren
als dander landen claer,
het mucht daer nicht geboeren,
een Spansche nuck was daer.
Daer na soe sint gecoeren
feertich mannen seer koen
om sich alsoe to scoeren
van die ouericheit seer vroem.
Tedict ter handt genomen
van Marce en famijnn
om so wederom to comen
all bij dat Spansche fenijn.
Volgent sick voergenomen
tegen die rechten claer,
dat men all sonder schromen
nemandt solden keeren daer.
Dan papisschen vermeeten
all in den gansen raedt,
om dat men sie niet vergete,
maeckten een boesen vpsaedt.
De Raedt vnde die geswoeren,
die men daer sitten sach,
hebben al sonder verstoeren
tstadtboeck hem voorgelacht,
op dat sie mochten hoeren
daer van die puncten sijn,
waer op sie waeren gesworen,
dat must vervolcht sijn.
Hijr vth kom men recht marcken
wat dit vor luijden sint,
de hem seer deden verstarcken
jn Martzije seer fijn,
het rotten nust ten broeren
was hoer raedthuijs, tijs claer,
al waer men sach vervueren
die onnoselen vorwaer.
Ter stont heft men verseret
loegenen bij hoepen schoen,
ho dat daer werden tractiert

die stadt mijt garnisoen
wederom te beswaeren.
Twelck valslick ijs erdocht,
die gemeente to vervaeren
is hoeren raedt gewrocht,
Vortaen heft sich vermeret
die Spansche verraderije
om in die slauernije
wederomme te brengen
doer hoer bescheit seer fell.
Het muchte hem nijt gelingen,
sij worden rasch versnelt,
Die Stadtholder hefft vernomen,
welck men voertrouden al gudt
hoe dat men wilde die vromen
verdrucken seer verwoet.
Daerom hefft hij gescreuen
breven all van credens
an die ouericheit verheuen.
Recht doen was sijn nitens.
Die breff ijs wol omfangen
gebrocht all bij den raedt.
Den vromen dede verlangen
ho dat die boesheit quaet
gestuert muchte worden.
Dan die anderen obstinaet
hebben als boese gesoerden
gevolcht den Spanschen raedt.
Daer na vort hefft genomen
die boesheit die ouerhandt.
T gerucht ijs ock gecomen
seer droefflick in brabant
dat men sach rebellieren.
Groenijgen die schone stadt
maneedelick omkeeren
al tot Bellij geradt.
Horr wat ick vertelle
van dese boesheit groet.
Sij hebben hem versellet
bijt hoff seer mijnioett
all waer sij ock gesonden
hoer deputierden goet,
vp dat sij dan verstonden

wat men aldaer besloet.
Dees ontrow hefft gemarcket
sijn hoecheit al to handt.
Daer vp ijs stracks gewercket
mijt wisheit vnde verstandt,
Commissarien gesonden
den heren van Lalaing,
vm dat hij solde verkonden
der staten wille reijn.
Het popel sonder versagen
hefft vp der straten [1]) macht
doer haer vproerrijge vlagen
ganslick niet geacht.
Waeromme vorth ijs gecomen
krijchsvolck all voer die stadt
vp dat hem worde benomen
den valschen boes vpsadt.
Men hefft geschermutzeret
seer lustelick int velt,
boeslingen worden versieret
waer mit sij mennich helt
also vant leuent brochten,
doer hoeren valschen schijn,
onder die vrijheit sochten
die Spangers hoeren snijn.
Terstont hefft dit verstonden
die borgerije goet,
hoe dat men den ommelanden
vpleggen wilde onvroet,
dan Godt die here hijr bouen,
die aldinck regeert,
die men altijdt moet louen
hefft den anslach verkeert.
Gaer balde sach ock veruoren
het borgerlicke gemoet,
men sprack dat men tractieren
sulde tot een vreedes goet,
vnde sie ock obedieren,
den Staten wilde voert
hem na den eet regeren
als uit tractaet beroert.

---

[1]) Staten.

sees ostijagiers genomen
hefft sijn genaden vort,
dat men sick sonder schroemen
holden solde naet accordt.
Die sint terstont gesonden
to Campen in der stadt.
Nochtans deden verconden
die Spanijaerts hoer vpsadt.
Daer nae ijs voert gecomen
Lalaing all in der stadt,
hij hefft mijt hem genomen,
tsestich schutten geraedt.
Daer sach men hem handtieren
na sijn hoecheit beneel
die Religoensvreede ijnvoeren,
nemant was hem rebell.
Maer als he hefft gewendet
die rugge al vth die port,
word hem sijne here geschendet,
het spijl ginck weer an boert,
gar balde ijs ock vernomen
een Spansche legaet aldaer
van den hertoch gecomen
de terra noua claer.
Nijet meer als dit verstonden
die magistraet seer vroem,
hebben na hem gesonden
beuelende cortsom,
dat hij vort muste coemen
bij die ouericheit vorwaer,
maer niet tot sijnen vromen,
int strick quam hij daernaer.
Sijn Instruction ghelesen
ijs bij den gansen raedt,
waer bij ock sindt gewesen
breuen vull valscheit quaet
om sie wederom tschoeren
all van den staten vroem,
meneedelick om voeren
all in den Spanschen toem.
Tfenijn hefft ock gewarcket
all bij den boesen vort,
ock sach men dar verstarcket

het popel gans beroert
all dor het valsche ingeuen
Bijllijs creatueren saen,
sij wolden niet belouen
den Staten bij to staen.
Nochtans hefft sunder scroemen
die magistraet valiant
mijt goedes hulpe genomen
tractaet all bij der handt,
daer ijn geremedieert
den Staten vull tdoen,
vp dat geobseruiert
word hun beloefften schoen.
Die middelen waeren besloten
van nieuw vnde olt tgaer,
maer word rasch omgestoten,
groet Jammer quam daer naer,
want die olden sick bedochten
ho dat men mocht affdoen,
balde moijterie sochten
mijt hoer practijcken coen.
Hoe wal dus wal besloten
voer raedtsaemst in gesien,
nochtans hefft verdroten
den boumesteren alleen,
als dat men wilde anueerden
den Staten bij to staen,
want sij hartlick begeerden
die Spanniartt weer to haen.
Daerna sach men verdagen
tgespuijs int generaell,
dat sij sich niet tbeclagen
hadden, wilde men vor all
hun dit to kennen geuen,
wes daer besloten waer,
vp dat sij ock beleeffden
den eet to comen naer.
Maar als men nu begunde
tconcept to leesen claer,
hebben sie in corten stonden,
die magistraet vorwaer,
al bij den cop genomen
geslagen wal een bet,

terstont ock sonder scroemen
maeckten een Spans banckeet.
Daerna so hoerde men esschen
dre mannen vth den raedt,
die sach men sich vermischen
bij dusse boesheit quaet,
hebben terstont gesworen
den anderen bij to staen.
die gevangenen vth to voeren,
die gijsseleers loes to haen.
Die raedt vnde die gesworen
waeren in groter noet
van hun leuendt, wilt horen.
tgeroep was al slae doet,
hoer spijl worde begunnen
all na den Spanschen trein,
maer was noch niet gewonnen,
dat huijs worde hem to clein.
Niet meer als dit verhoerden
die reformierden froem,
dat men dus wilde vermoerden
die magistraet corth om,
sint vp raedthuijs getreden
mijt ener vrijsschen gemoet,
die overicheit to redden,
dat men sie niet sloech doet.
Soe balde als sie gecomen
to samen vp raethuijs,
sint sie vort sunder scroemen
getreden manck gespuijs,
vp dat men wilde weten
waerom die magistraet
aldaer gevangen seeten
al na hoer taelmans raedt.
Eer dat men hefft gecregen
van hun enich bescheet,
sach men neerstelick vlegen
die reformierden gereet,
ropende onuerzaget,
mijn heren hebt guden moet
wij willent nijet beiagen,
vpsetten lijff ende gudt,
Maer als dit bijnnen vernomen

die heren seer benout,
dat daer nu weren comen
die reformierden stolt
om haer aldaer to helpen
all vth der bosen handt,
die tirannije stelpen,
hebben hoer stem gecant.
Comt aff, was dat sij roepen,
verlost sijdt gij vorwaer,
terstont ock mede verlepen
die boeswichteren van daer,
die ene quam ter doeren,
die ander ten vensteren aff,
seer lustlick, wilt hoeren,
verstroijt sint sie als kaff.
Terstont quam daer gans blij
die magistraet vant huijs,
dunckten dat sij gevrijet
waeren all vant gespuijs,
waer vaen men godt moet louen
vnde dancken tot aller tijdt,
die hen gans onuerschouen
verlost hefft vnde verblijt.
Als dit claerlick vernomen
die Spaniaerts seer verwoet,
dat men daer nu begonde
te moijten gans onvroet,
naer Groningen vorwaer,
met haer valsheit vorwaer,
die Spansche vrede claer.
Waer bij ock om to verspreijden
affscrijfften quemen daer
om popel soetgens to leijden
an hoer complicen claer,
gans nijet sach men betrachten,
den eedt die sij gedaen,
dan vaderlant vercrachten,
waer tegens sij vpstaen.
Maer als dit nu verstonden
ijs bij die magistraet,
ho dat daer was vorhanden
een reuolutie quaet,
hebben terstont gescreuen

an sijn genaden claer,
dat hem doch wilde beleuen
bij hem to comen daer.
Hier vp hefft sijn genade
geantwoerdt mijtter spoet,
dat hij swaerlick beladen
bevresede tspans gebroet,
maer vp dat hij bewaeren
die vromen wilde goet,
sijnt met hem gevaeren
tsestich soldaten vroet.
Soo balde als dit vernomen
die mesters gans verwoet,
dat he ynne was gecomen
to Assen mijt voerspoet,
hebben terstont gemaket
een moijterije plaet [1]),
dat hij niet ys geraket
met scutten in der stadt.
Het spijl wordt vort gedreuen
all vp den Spanschen voet,
dat men niet wilde ancleuen
de Colsche vrede onsoet,
hebben geprotestiert
all voer die ouericheit,
dat men dus rebelliert
der Spangerden vreetheit.
Niet meer als was begangen
die ridderlicke feijt,
gaer seer dede hem verlangen
ho dat sij dit bescheet
den Spaniarden muchten schicken,
spaerden geen gelt noch guedt,
omdat sie sick verquickten
hijr mijt sulden gans froet.
Als dit bescheet ontfangen,
hebben die Spaniaers fell,
waerna sie groet verlangen
gehadt hebben, seer snell
een antwordt hem gescreuen,
dat men die Magistraet

---

1) Placaat ?

suld nae billijs belieuen
angripen mijtter daet.
Soe balde als men vernomen
die breff hefft in die stadt,
sijnt die vromen gecomen
bij die ouericheit geraedt,
vp dat sie, hen ontdeckten
wilden vp vrijsscher voet,
wat men van Spansche trecken
jn voeren suld vorwoet.
Als dit nu hadde verstanden
die ouericheit vorwaer,
die breff hem ock verhanden
gestelt was openbaer,
hebbent jlendt gescreuen
an den Stadtholder fijn,
dat hem nu wilde belieuen
hoer Scutter vorts to sijn,
vp dat muchte worde geweert
die Spansche verraderie,
js sijn genade gekert
na gron. gans vrij,
om daer bijnnen to comen
orde tmaken gudt,
die boesheit to verwinnen
quam to Essen mijtter spoet. [1])
Die vromen seer betrouden
vp dit scarp seer deuoet,
waer onder listelick browde
der hartoch, seer verwoet,
van palma, wilt doch hoeren,
een post hefft hem gesandt,
dat hij ock wilde vthvueren
na sijnen belooffte gant [2]).
Alst vuer nu was ontsteken

---

[1]) „De oirsaken, dat de stadtholder vornemlich to Essen lach, was vm de stadt mitten landen to verdragen, vnd jnde vnie to brengen. Jtem vm besettinge jnder stadt thebben, darmit de in versekertheit sijn mochte, de niet groter sol sijn als dat de reformeerden vnd ouericheit, den gilden vnd popel jnden macht mochte holden" *Joh. Rengers van ten Post*, *Kronijk*, dl. 2, bl. 190.

[2]) Gant, vermoedelijk, gants.

an allen canten claer,
nochtans con men niet weten
off sijn genaden waer
gudt staets, als men vertrouwde,
nemant condt hem ansien,
dat hij secretelick browde
die Spaniaerts in to teen [1]).
Niet meer als was verstarcket
der boesen hoer quade gemoet,
hefft hij jlendt gewercket
mijt sijne practicken soet,
dat hij nu muchte inrijden
mijt sijne gesindt alleen,
nochtans sick niet verblijden
die gilden int gemeen.
Aldus so sint verstreken
geheel dre maenden gudt,
dat men niet konde beweken
ant popel seer verwoet,
dat hij muchte bijnnen comen
mijt sijn guarde vroem,
nochtans ijs niet vernomen
waerom dit was tdoen.
Maer als hij was gecomen
met blijscap in der stadt
hefft men sijn gront vernomen
als daer sijn raedt, tis plat,
die anders niet en sochten
dan moijterie balt,
ho sij om besten muchten
daer maken een refolt.
Daer na so ijs getreden
tot hem die Magistraet,
dat hij die stadt in vreeden
sulde stellen naet tractaet,
het welcke sie corts tvoeren
omtrent een halff ijaer,
hadden mijt den eede besworen
jn Junio vorwaer.
Tgerucht ijs daer gecomen
all bij die mesters boes,

1) Teen = trekken.

die welcke knap sonder schroemen
met hun practiquen loes
sint bij Lalaing gegangen,
dat hij in corter tidt
den eedt sunder verstrangen
den gijseleers maecte quijt.
Het kindt worde rasch verdouet
van diese vorslach spel,
waertoe hij vortz belouet
an hoer to scriuen snell,
dat sie nu muchten keren
derwers all in der stadt,
vp dat ock muchte vermeren
der boesen anslach plat.
Die boetscap is gecomen
tot Campen mijt der haest,
dat hen all sonder schromen
den eedt ontslagen was [1]),
waer vp sie niet en slepen
dan scheiden rasch van dar,
na gronnijgen sie liepen
om Spans tworden claer.
Soe balde als in gecomen
die gijsseleers sint to huijs,
hefft men terstont vernomen
een scrickkelick confuijs,
want sie terstont verblinden
Lalaing mijt woerden soet,
dat hij met heur beginde
een moterije verwoet.
Sijn raedt hefft hij gesonden
all bij die magistraet,
dat sij hem wilden vercunden
huer menninge paraet,
offte men ock sij gesinnet
enich bijstandt tdoen
den vijant to verwinnen
hoern nabuer steden vroem.
Hier vp sij sich bedachten

[1]) Rengers v. t. Post teekende bij de bepaling van het tractaat van 10 Junij 1579 over deze gijzelaars aan, „de stadtholder hefft se tho vro vnd one consent loslaten." *Kronijk*, dl. 2 bl. 183.

met wijsheit vnde verstant,
wilden ock niet verachten
den nabueren raliant,
waer au stracks sint gesunden
legaten vth den raedt,
dat men hun wilde verkunden
hier vp hoer wille geraedt.
Nochtans ijs werck gedreuen
bij den stadtholder stout,
waer bij sick vort ghegeuen
het popel mannichfalt,
waerin sich seer verblijden
die mesters all to handt,
dat men nu sach verglijden
sijn eher vnde ede tot handt.
Als bier nu was gebrouwen
na hoer aptijt seer soet,
hoer fama, eedt vnde trow
vergeten sij verwoet,
hebbende ock gecregen
brieuen nu full fenijn,
na inholt sie verreeden
die reformierden fijn.
Ock hefft men balde verreschet
die waerheit openbaer,
dat sick hier mit vermesschet
Kempis vnde Popco claer, [1])
want men tot een orkunde
Kempis sijn egen hant
bij Pellems vrouwe hefft vonden,
tot hoerder aller schant.
Maer als nu sint gecomen
des schrifften in den raedt,
hefft men terstont genomen

---

[1]) Cornelius Kempis, procureur, en Popco Everhardi, secretaris der hoofdmannenkamer; beide waren ijverige koningsgezinden. Eenige dagen voor dit verraad had men bij de vrouw van eenen Groninger burger, Elletien doenge, vrouw van Pellens, gevonden een pas van Billij en een handschrift van C. Kempis, waarbij hij verklaarde twee brieven van den prins van Parma ontvangen te hebben, die door Popco Everhardi den graaf waren overhandigd. *Tegenw. St. van st. en l. dl.* 1, *bl.* 489. *Rengers v. t. Post Kronijk*, dl. 2, bl. 196.

met wisheit een vpsaet,
dat ment nu wilde doerdriuen
des boesheit mijt der daet,
vp dat sie niet becliuen
sullden met hoer verraedt.
Daer na so ijs genomen
Kempis nu bij den hals,
dat men ock sonder scromen
van hem wilde weten, als
wel dat die mesters weren,
die dus tot hoeren scant
janckten naet Spansche regeren,
den vijant doen bijstant.
Als dit nu dus besloten
was bij den gansen raedt,
wordt rasch omgestoten
all mijt hoer slapheit quaet,
want dar oc mede beuonden
alst na gebleken ijs,
die sick mijt hem verbonden
tot een voerraedt gewis.
Die keerse brant ant ende
all in die pijp met hoer,
want een scrickelijk elende
stont hem nu vor die doer,
daerom sij stracks begunden
een moderije boes,
als men claer hefft bevonden
an hoer boesheit verwoest.
Gans niet kond men veresschen
van deser anslach boes,
maer dat men muchte vthlesschen
hoer vpsaedt heel verwoest,
so sint terstont gegangen
die reformierden froem
bij Roltman mijt verlangen
hier na to fragen coen.
Terstont sint mede gecomen
die boumesteren daer bij,
die welcke ock bald vernomen
wat daer to doene sij,
hebben eedt gesworen
to samen alle dre,

meneedelick wilt horen,
sij wijsten niet als vree.
Als men nu solde vpvoeren
die wacht als placht to geschien,
vp dat men niet mucht sporen
an hoer enich fenijn,
so hefft men dar mijt frowde
geleesen vor die gemeen
darticulen tonderholden,
de den vproer verbeen.
Maer ick sal jw verkonden
grontlick hoer Spans vorraedt,
den darden Martij begonnen
anno tachtentich geraedt,
smorgens vmtrent vijff vren
hoerdt men alarm slaen,
daer na sach men sick roeren
die boesen vp die baen.
Als die vromen dit hoerden,
die daer hadden die wacht,
groetlick sick nu verstoerden,
wusten van hoer compact
gans niet, daer sij bedochten
die wapenen an tdoen
waerom sie daer beuochten
wijl er vermoert worden koen.
Daer nu worden besettet
die straten alle gaer,
men sach daer niet dan sletten
dragers [1]) nu voer vnde naer,
als boeswichten daer lopen
rasende seer verwoet,
die reformierden sie grepen
geuenckelick metter spoet.
Nemant was die daer wiste
van dit screckelick verraedt,

---

[1]) Slettendragers, de aanhangers van Rennenberg, de Roomschgezinden, hadden als herkenningsteeken witte doeken om de armen gebonden. Bij Joh. Rengers van ten Post (*Kronijk, dl.* 2 *bl.* 196) vindt men; „witten linnen sletten vnd doecken alle vm den luchter arm dragende ende vp den marckt versammelende." Zie ook E. E. Phebens in zijne kronijk bl. 64.

waer met sich nu vermisschede
Lalaing ock vp die strate,
groet ijammer men daer hoerde
jn allen gansen claer,
ock sach men daer vermoerden
Jacob Hilbrans voerwaer.
Als sie nu hadden gevangen
hoer magistraet seer vroem,
daer to ock met verstrangen,
hoer midtborgers, corts om
als die van Gota deden
bij hoeren heren vrijsch,
sach men dat sie verreeden
hor vaderland gewijs.
So bald als dit vernomen
die staten volck hefft,
sint sie terstont gecomen
sich voer die stadt verhefft,
vp dat sie wilden helpen
die vromen bijstandt doen
hoer tijrannie stelpen,
nemant had se ontboen.
Terstont hebben gescreuen
dese verraders boes
dit feit, dat sie bedreuen,
an den hartoch verwoest
van parma, wilt doch horen,
dat hij muchte verstaen,
dat sijt wilden vthvoeren,
sochten bijstant to haen.
O godt een prince der heren
wilt desen doen ansien,
die sick van V affkeeren,
alleen vp menschen sien,
die vromen wilt bewaren
hoer schermer gij doch sijet,
vp dat altijdt verclaeren
V eher mijt grot zaleijt.

FINIS.

AANTEEKENINGEN

BETREFFENDE

GRONINGEN EN OMSTREKEN IN 1580, 1581 EN 1582.

Deze aanteekeningen zijn in 1830 door mijnen vader genomen uit een langwerpig en in een hoornsche band gebonden handschrift, met eene oude hand geschreven, welk handschrift toen in het bezit was van den heer Jhr. A. van Panhuys. Het is mij onbekend, wie er thans de bezitter van is. De aanteekeningen klaarblijkelijk gemaakt door een Groninger en tijdgenoot en een spaanschgezinde worden hier nu medegedeeld met weglating der verkortingen.

Acta quedam tempore belli nostro aeuo in anno 1580. 81. 82.

Januarij 13 anno 80.

De graue van Rennenberch als stadtholder domals volgende der staten part hefft onse giselers, de te Campen weren, relaxeert, vnd sinnen den 24sten weder in Groningen komen.

Februarij 11.

Worde de olde secretarissen ende olde hoefftluden weder in hoer officie gestelt.

Martij 3 anno 80.

Hebben de Catoliken de Reformeerden geuangen genomen, adel vnd vnedel in groten antal des morgens te 5 vren; vnd Jacob Hilbrants borgemester doet geschoten.

8.

Dese nacht branden de goesen veer moelens buten de Oester vnde Heerpoerte.

Maij 27. 80.

Bartolt Entens willende het schutendeep bestormen is doer de cop geschoten, des aues vmtrent 8 vren.

Junij 19.

Des morges to vijff vren is onse stadt Groningen gevrijt van hor viand en belegeringe.

Julij 28.

Worde van Koenichsuolck Monkezijl innomen. Item de vpslach worde vpgeuen.

September 9.

Hebben de goesen twe van onse veendels ouerrompelt in Auert, als Cloester vnd blanckfort, vnde het Cloester en part verbrant.

12.

Twe metalen ende twe Jseren stucken geschutts in groeningen gebracht, de de goesen vor Wedde hadden verlopen ende staen laten.

24.

Sinnen des nachtes 5 veendel goesen in Awert komen.

30.

De stadtholder Lalein voer Steenwijck togen om te belegeren.

Nouember 8.

In Staueren, Sloten ende de Lemmer vans koningsvolc innomen, vnd doeko Martena geuangen.

21.

Een goesen Hopman, twee Veendrix mit twe veendels van St. Johannes Camp hijr to Groningen in gebracht.

December 24.

Is de meeste husen in de stadt angesecht geen huisluden gelt to doene bij straffe arbitrale.

December 26. 27.

Des nachtes dre schoten gedaen mit grof geschutt tot en teken, dat onse volck in Warfum liggende, als Vpko Donwens Swartgins lutenant, neet sullen vpgeuen dan ontsetten willend, ouerst noetshaluen mit de goesen verdragen vnde wt Warfum toegen, Eussum vnd Scelte Jarges sint daer weder intogen.

Deese goesen hebben vp karsdach in den dam een halff veendel ongemolsterde knechten van de onsen nedergelecht vnd geslagen.

Stadtholder Laleinck end de ouerste Marten Scenck van Uiddingen hebben vp nijaers auent degene, de Steenwijck ontsetten wolden, verslagen.

In Anno 1581.

Januarij 12. 13.

Des nachts to 4 vren sinnen de goesen mit al hoer macht vp een vorst voert Scutendeip komen, ouerst onse borger sint wt de poerte getogen, de schutenschuuer to hulpen, vnde also offgemet vnd mit groff geschutt dar manck geschoten, sinnen mit schande weder to afgetogen, doet latende hoer hopman Stammer mit etlike soldaten.

16.

Tot Winscoten hebben de goesen geslagen omtrent 70 van hopmans Samsons pesten [beste] knechten.

17.

Ses veendel knechten van koningsvolck van Winsum genomen vnd naet leger voer Stenwijck gesonden tot groet achterdeel van ons, vermits den viant in onse landt een opene doer gemaket worde, vnde Winsum weder innomen.

18.

Tot Geethoern sinnen 3 veendels Engelsche goesen neergelecht.

20.

Doko Martena binnen Groningen geuencklick ingebracht in Theme Scatters huis in osterstrate.

31.

Sinnen twe Veendels mit alle, de lustich weren, na Winsum togen vm het scantsen to beletten, ouerst to swack sijnde nicht wtgericht.

Februarij 1.

Stadtholder Rennenberch versochte an de van der stadt twintich dusent gl. to betalinge der knechten voer Steenwijck, Ende is goetwillich vpgebracht.

4.

Loll Ockema Hopman worde scoten bij S. Johannescamp int dicke vant been, End is in Groningen storuen, to Jacopinen begrauen.

6.

Hopman Snater voer Steenwijck geschoeten is in Groningen gebracht ende ten Broeren vpt koer begrauen mit onse borger hopluide hen gedragen mit grote droefnis, vermits wesende een dapper krijsman, de ons vake ontsettet hadde, ock belegeert sijnde vole onsent haluen to houe om ontset gearbeidet.

9. 10.

Is Deueren in Drenthe verbrant worden.

12.

In de stadt gepubliceert, de den prince van Oranien kan leueren liuendich of doet sal hebben 25 dusent kronen ende daetlich edel gemaket sijn ende is de prince in de Ban gedaen.

19.

Boeckholt Snaters veendrick voer Steenwijck geschoten, te Broeren begrauen. Item onse volck hebben Winsum berent. Voer Stenwijck golt een tonne beers 14 Carol. gl.

20.

De kerke en de pastorie ende Tammingehuis to Bellingeweer is afgebroken van de goesen in Winsum.

21.

Is Steenwijck an de ene zijt mit water belopen wesende gespiseget mit volk in der nacht doert water daer broet in dragende.

22.

Sint 42 peerden van Groningen gesonden na Hauelt om onse groff geschut weer to halen van Steenwijck, als 3 kartouwen ende 4 veltstucken.

27.

Is onse geschutt weder van Steenwick binnen de Stadt gebrocht. Domitrio een Albaneser capitein ouer de Rode bende is binnen Groningen gestoruen, geschoten sijnde in de arm voer Steenwijck, vnde mit vole trompetten ende wapende mannen in Jacopiner kerke gebrocht, aldar begrauen.

Martij 5.

Is het Regiment van Wigbolt van Ewsum tsauens komen op de Mue [1]) ant Damsterdeip, sick dar legerende in en husmans huis. Ende is seluen gelegert vpt huis in den Ham [2]), hebben aldus Loppersum belegert, darinne lagen van de onse hopmans Cloester, Oijenbruck, Carel Kockel Veendrick ende Hopman Harms Piraet.

---

[1]) *Huis te Mude*, een sterke burg te ten Post, woonplaats en zetel van Joh. Rengers van ten Post.

[2]) *Huis op den Ham*, een sterke burg bij Loppersum, woonplaats en zetel van het geslacht de Mepsche.

Ouerst sint in torff schuten van de stadt groff geschutt hen gesonden mit 7 veendels vant Uwefke Regiment, welke de up de Mue liggende neet hebben doeren verbeiden, dan sint lopen gaen.

Euszum hefft Mepsken twe schatthusen in de brant gesteken mit anderen meer bij de Mue, vnde sint wech getogen na etlich schermutseren.

Hopman Oijenbruck is daer geschoten vnd to Groningen begrauen.

8.

De goesen sloten weder innomen vnde Snaters knechten sunder geweer daer wt sinnen getogen.

Hopman Wibe Kruse to Middelstum van de goesen berent sijnde is geschoten ende to Jacopine begrauen.

11.

Etlike van Rengers knechten buten Heerporte an bomen gehangen, vermits sie om gelt geropen hadden.

14.

Adamus Wachler primus Archidiaconus Groningen gestoruen, aldar begrauen.

18.

Negen Veendelen van onse Geldersce Regiment sinnen doer Drente komen ende bij de Groeue ouertogen. Ende Johan Arens Redger hefft sie doer de Ommelanden na Zawert ende Wetzinge geuoert.

30.

Luleff Panser van de wacht bij de Ae kerke gewondet volgens daran gestoruen.

April 15.

De goesen to Tium en Valkum 3 husen branden ende Awerder zijldoren wtsmeten.

12.

Snaters knechten de Leke innomen.

20.

De goesen liggende mit twe veendelen in Doernwert bij Middelstum hebben de schans vpgegeuen, und sint mit hoer geweer wtgetogen, latende nochtans hoer veendels ende trommen.

22.

Hopman Wibrant van goutum hefft kregen in de kerke

to Tolbert vijfftehalf hondert stormhoeden mit voele kruitvlasken dar Euszum sijn volck mede wolde wapenen.

24.

Wigbolt van Euszum ouerste mit 15 veendels geldersche gosen knechten, ende de buren van Visvliet, Grijpskerke, grote en lutkegast ende de van humsterlandt, ock wt de Marna hebben soeuen veendels van Konings volck ock gelderschen, de gekomen weren de gosen in Auerderzijl liggende te besoken, weder in Awert gedreuen, ende hebben hoer dre veendels ontiacht, ende omtrent en hondert geslagen en geuangen, de anderen in Awert belegert.

Item vp seluen dage hebben onse volck liggende in Middelstum to Onderen Dam een schants gemaket, End de gosen hebbent selue willen beletten, ouerst sinnen mit gewalt weder in Winsum gedreuen, vnde vole van doet slagen.

26.

Een blawe bende ende een Rode bende speerruter sinnen van Helpen doer de stadt getogen na Middelstum mit noch een bende Renneberchsche Correbines ofte lichte peerden.

Maij 9.

Hopman Tijs Ort Drost to Wedde is mit zijn volck in Zelwert togen.

12.

Conings volck hebben Staueren vpgeuen ende hoeren hopman Reint van Deekema in handen van den goes geleuert.

14.

Rainck Koninck pastoer to S. Meerten storuen.

16.

De gosen Garbent Jarges koen gehalt van Steem vnd to Winsum gebrocht.

19.

Onse gelderschen in Auert hebben XI husen om Awert verbrant, doe se daerinne belegert worden, mit noch 5 husen, als Langeweer vnd ander.

20.

De goesen hebben mit 15 veendels Aeduwert belegert, ende onse volck Steentil verlopen.

22.

Hebben Conings volck onse gelderschen in Awert ontsettet, mit schepen de helffte sick ansetten laten bijt waschhues, de anderen an steentil geuallen, gewaldich mit sie schermutseert, mede ock sinnen onse gelderschen wt Awert geuallen vnd also vp dre orden de goessen angeuallen vnd vp de vlucht geiacht, vnd tusken northorn vnd awert vijffhondert getelter goesen doet slagen en X goesen veendels kregen, vant konings volck sint neet meer als twe doet bleuen ende twe gewondet. Ende hebben dre veltstucken van de gosen kregen vnd in Gronigen gebrocht.

27.

Conings volck Jan Babtista Taxis hefft vort de scans vp Scaephalster zijl inkregen mit conditie, dat sie mit hoer zijtgeweer sulden wtgaen, End als men hoer den eedt sulde afnemen, hadden sie een lopent vuer gemaket bij al hoer puluer vnde vlasken. Dan heft huer lue selues geraket, ock etlike van de onse beschadiget, ouerst sinnen 20 goesen verbrant, vnde de reste hebben onse volck alle doet slagen mit hoer veendrick om dese schelmerije willen.

29.

Hebben vort de goesen de borch to Warfum vpgeuen, ouerst hemelick de brugge vant huis onder en stucken gesaget vnde de onse volck meenden vpt huis to trecken, sinnen mit de brugge in de grafft geuallen.

30.

Van de slach tusken Northorm vnd Awert sinnen 77 goesen geuangen in Groningen op Heerpoerte gebrocht mit 3 hopluden.

31.

De Goesen hebben Ranum het caspel gebrant vnd sinnen daer wt verlopen.

Junij 4.

Hefft de Oeuerste Leutenant Taxis mit stormeder handt Winsummerzijl in kregen, hoer veste an de ene zijt mit kartouwen affgeschoten vnde alle de neet ontlopen konden doet geslagen.

Item to Groningen gepubliceert de prouisionale ordinancie vant stapelrecht van alle buten en binnen goederen.

6.

Awerderzijl mit gewalt ende stormeder handt ingenomen vnd den hopman Scelto Jarges mit 84 getelder mannen doet geslagen in de schans, behaluen de noch int water sprongen en verdronken.

7.

De Graue van Rennenberch selues wt Groningen na Winsum getogen.

8.

Hebben Taxis mit dre ander capiteinen, mit Euszum in Winsum geparlamenteeret vnde verdragen mede oeck Winsum vpgegeuen beholtlich mit hoer geweer wt te gaen ende onse geuangen als Kempis ende ander sunder schade vrij leueren. Ock al hoer groff geschut moeten ons laten, als 5 metalen stucken, twe halue kartouwen ende 3 veltstucken. Ende is Winsum daernae onse soldaten prijs geuen.

11.

Sinnen wt Winsum eluen Goesen Veendels in Groningen gebracht.

15.

Stadtholder na Winsum getogen vnd voert na Westerlant to trecken mit het gantse herleger.

22.

Een mandaet wt Groningen na Winsum gesonden, dat een jder sijn husinge sal slecht maken binnen 14 dagen wtgesecht huismans husen.

Julij 5.

Sinnen wt beuel des Rades twe veendel borgers, als Johan Jarges Hopman in Botteringe strate, vnd Wibrant van Oldendorp Hopman in Ebbingestrate na Winsum gesonden om het hele dorp in de brandt to steken.

9.

De Goesen hebben vort Monnikesijl innomen, alwaer Conings volc hoer versokende, verdeelt sijnde in dre delen, waruan de goesen ene deel hebben oueruallen, vnde al eer onse anderen to hulpe konden komen, sinnen van de onse ouer twe hondert geslagen, vnd vele schade int getros vnd

bagasie geleden, vnd de andere voergeweken weder na Groningen, staen latende 3 veltstukken geschutts.

17.

Luitenants Mepscken huis in de Paddepoel mit de weem to Werum vnd vole ander husen daerumme hebben de goesen in de brant gesteken.

21.

Sinnen 3 veendel Goesen int kloester Tesinge getogen. Item 4 jufferen wechgeuoert, voert peerden, koeien vnd al hoer ingoet genomen.

Mors prefecti. 22.

De stadtholder Graue George van Lalein is desen dach gestoruen des morgens een weinich na 7 uren.

25.

Wesende vp S. Jacobs dach sauens omtrent 6 vren sinnen de goesen, liggende mit al hoer macht beschantset in Zelwert, komen vaste bij dese stadt mit de onsen te schermutseren. Ende onse volck is hem manlick beijegent, hebben to den nacht tho schermutseert, ouerst onse speerruter liggende domaels to Helpen, sijn to hulpe gekomen, vnde hebben inder nacht de goesen weder in Zelwert geiaget, bleuen 6 goesen Ruter mit de peerden mit itlike knechte, vnde de nacht scheide se van een.

27.

Sinnen hijr voer Ebbingepoerte gekomen een trompetter mit noch 3 Irlander Ruter ende voetknechten, van de goesen affgeweken, begerende den Koninck van Hispanien vnde de stadt Groningen trow to sijn en to denen. Vnd sint angenomen. Hebben sick wol geholden bij ons.

30.

Des nachtes is de graue van Laleins licham ter eerden gebrocht to S. Meerten voert hoge altaer onder een blawe steen.

31.

Worden tusken Groningen en Selwert 17 goesen schoten wt Groningen mit grof geschut.

Die Augusti 1.

Hebben de Goesen sick to Reida angeset vnde onse schants aldaer ingenomen ende onse volck weerloes wt trecken laten.

Item hebben Coning volck het huis te Weldaened in kregen en alle capiteinen geuangen, als Bougemer ende drost Eggerich Ripperda ende capitein Koene goldsmit.

2.

Affgepubliceert in Groningen, dat sine excellentie de prince van parma ordonneert, dat men gene soldaten meer vp Rantsoen soellen setten, dan daetlick ommebrengen. Item de weem to Suidwolde brande.

9.

De goesen sint wt Zelwert vertogen smorgens to 6 vren vermarkende de Coronel Francisco Verdugo mit meer volck verhanden was.

Vnde is Verdugo des auens to 5 vren in Groningen gekomen.

11.

Verdugo vnd Taxis sinnen mit de witte bende getogen om de Niezijl to besichtigen.

Item 2 veendel Walen togen na Reida om onse volc to ontsetten.

15.

De scans to Reida hebben de goesen mit accort vpgeuen nadat hoer hoplude sich toe schepe hadden wech gegeuen. Ende Henrick Kater bleeff int innemen van de kerke.

18.

Binnen Groningen ingebracht 4 goesen veendels van Reida. Item Verdugo mit al sijn volc na de Marne togen.

19.

Onse geldersche Regiment vertogen mit de witte bende na den Ouersten Anholt. Item de Goesen hoer scans den Soltkamp in de Marna verlepen.

21.

Het Vreeske Regiment van Groningen vertogen na Awert.

28.

De beganckenis van saligen stadtholder Graue van Lalein seer stadich geholden to S. Meerten, mit de generale geestlichheit der stadt, vort 32 hulers in swart mit torsen, 32 ende 64 wapenen, darna volgen de Vriheer van Rijnswa, darna de Ouerste Verdugo, darna de Lutenant Mepske, darna van wegen sijn ampt als Veltheer general een Rutervane Cornette, voert een peert heel dichte bedeckt omme heer mit swart laken, darna een Rutervane huiden [1]), darna een geheel geharnast peert met alle verguldet toem, sadel ende bogels vort al sijn Adel, vnd geestliken vnd werlicke van buten ende binnen der stadt. Et cet.

28.

Hebben onse volck de lopscans van die niezijl inkregen auents to 8 vir.

31.

Conings volck ende de goesen stonden omtrent Awert tegens malkander in slachorden.

September 2.

Hopman Vridach ende Lubbert de Wale molsterden to Hogerbrugge elck een Veendel knechten.

8.

Vijff Veendel goesen ankomen in de Marna ende etlike van Hopman Wibrants volck belegert vp Panseershuis.

Anno 83.

Vp omtrent Heren Hemelfart sint geseen bouen Groningen dre grote ronde circulen in de lucht de grote van en Regenboge (gescheen vormiddages van 10 vvren hen tot 12 vren) warna geuolget heft also groten drochte sonder regen het voeriaer, dat het koren en gras verdorde vpten velde vnde de sonnenschijn was vole dagen als vlammen van vuer hoer coleur, in Junio en Julio.

Julij 1.

Is tijnga [tijding] komen ho dat de prince van parma in des van Alencons leger geuallen war vnd alles nedergelecht wat neet ontlopen.

---

[1]) De eerste letter is onduidelijk, *H* of *G*.

EEN BRIEF

VAN DEN

BISSCHOP VAN MUNSTER AAN DEN GRAAF VAN MEGEN, 1568.

Ik meen den lezers van dit tijdschrift geen ondienst te doen met de mededeeling van den volgenden brief, in het oorspronkelijke onder mij berustende.

Er wordt daarin o. a. melding gemaakt van de pogingen van den prins van Oranje om in Hessen troepen te werven, en van den afkeer dien de executie van Egmond en Hoorne in Duitschland tegen den koning van Spanje had verwekt.

Dit laatste vooral is, dunkt mij, nog al van belang, dewijl het van Spaanschgezinde zijde komt.

De graaf van Megen aan wien deze brief gericht is, is dezelfde, die, tot hulp van Aremberg afgezonden, te laat op het slagveld van Heiligerlee kwam, en na diens sneuvelen, als stadhouder van wege den koning van Spanje over dit gewest werd aangesteld.

De graaf van Schouwenburg in dezen brief vermeld, ondersteunde Lodewijk van Nassau na den slag van Heiligerlee in het beleg van Groningen, wat laatstgemelde evenwel spoedig heeft moeten opbreken.

De brief is van den volgenden inhoud:

Mon cousin, Jay recu voz lettres en viij[e] de ce moys, et bien entendu la requeste contenue en Iclles, par laquelle desyrez que je vous aduertisse de tout ce qui passera par ces quartiers, Pour a quoi respondre, vous aduiseray, suyuant ce que vous ay escript des faicz du conte Jost de Schawmburgh, que dequys jls sont passez par ce pays envyron cincq cens cheuaulx, lesquelz suyuent et se veullent

joindre auecq led. conte. Et dict on que Jcelle conte en attendt tous les jours dauantage, Le passage desquels je nay peu et ne pense empescher pour beaucoup de raisons, et entre aultres que cela ne pourrait aucunem. (au bien fort peu) aduancer les affaires du roy, Et les nouvelles se continuent encores que le prince d'oranges faict toutes diligences au pays de Hessen, et aillieurs, pour assembler bon nombre de gens tant de cheual que de pied, pour suyure et assister le susd. conte et aultres qui sont de ce party, Le temps descouurera ce qui en est, Mays je seroys bien daduys que depeschassez quelques ungs de voz seruiteurs pour en aller scauoir la verite, Les aultres nouvelles dycy sont, que lexecution qui a este faicte de ces seigneurs au pays bas, a fort aliene les courages princes et aultres snrs. allemans du seruice dud. sse. Roy, Au surplus Jay dernierem. escript a Monssr. le duc d'alba quelque nouuelles, et vous ay envoye les lettres pour les luy faire tenir, Ce que sy vous nauez faict je vous prye bien fort de faire, et laduertir aussy tousjours de ce que je vous escripseray digne de commemoration, comme je ne fauldray de faire en vre. endroit toutes les foys que se pntera chose de merite, Vous pryant pour la fin de me mander ce que auez certain de la veuve dsd. sse. duc, Atant je me recommande a vre. bonne grace, Et prye dieu Mon cousin vous auoir en la sienne, Escript a Benergernes ce 4e Juillet 1568.

Vostre bon Cousin.

Jo. Epis. Mönast.

Petit.

Opschrift:

Mon cousin
Monsieur le conte de
meghen gouuerneur et
lieutenant general pour
le roy despagne et son
duche de Geldres.

VERBAAL VAN DE REIS

VAN DEN

BURGEMEESTER JOACHIM UBBENA, DEN RAADSHEER EGBERTUS UPKENA EN DEN SYNDICUS DR. JOHAN DE GOUDA;

NAAR DEN

Kon. Maj. Raad van State, enz. te Brussel,

van den 19 Januarij — 10 October 1576.

Uit de in het vorige deel dezer *Bijdragen*, bl. 161, gemelde verzameling, deelen wij thans mede een verbaal van eene belangrijke reis der stadsgezanten naar den raad van state en andere hooggeplaatsten te Brussel in 1576, ten einde verruiming te erlangen van de zware op de burgerij van Groningen drukkende lasten, als, de weekleening, het zware garnizoen, het kasteel en de daarmede in verband zijnde afbreking van poorten en stads muren, de belemmering in de uitoefening van het stapelregt enz. De instructie aan de gezanten ter hand gesteld voegen wij achter dit verbaal; zij geeft een duidelijk inzigt in de opdragt aan hen verleend.

VERBAEL van de reijse gedaen tho Bruijssel den XIXden Junij 1576.

Dijnsdaechs den XIXen Junij 1576 bin ick [1]) des smorgens vrouch mitten E. heeren burgemeister Joachim Ubbena

[1]) Doct. Johan de Gouda stadssijndicus.

en den Raetsheer Egbertus Vpkena gereijst van Groningen ende des smiddaechs gepeijstert hebbende tho Rholde, zijn des auonts te Couuerden gebleuen.

Den XX^en Junij des smiddachs gepeijstert hebbende te Nijeuwerbrugge zijn des auonts gebleuen tho Rhalte en des anderen daechs smorgens vmtrent VIII vren gecoemen zijn tho Deuentber, zijn omtrent den middach van daer vertrocken en des auonts gecoemen tot Aernhem.

Den XXII^en Junij des smorgens gereijst zijnde van Aernhem up Nimwegen sonder conuoij, zijn des auonts met een conuoij van XVI ofte XVII duijtsche soldaten gecoemen van Nimwegen tho Graeff.

Den XXIII^en Junij des smorgens met een conuoij van XIX duijtsche soldaten gereijst zijnde vp Erp hebben wij heml. aldaer affgedanct ende zijn sulcx des auonts gecoemen tho Eijndouen.

Sonnedaechs den XXIIII^en Junij reijsende met vijff burgers met haeckschutten van Eijndouen, hebben omtrent een mijle van Thurnout heml. gelicentieert ende zijn des auonts tho Thurnout gebleuen.

Smaendaechs den XXV^en Junij reijsende van Thurnout hebben tho Westmael gepeijstert ende sulcx omtrent zes vren tsauonts gecoemen zijnde voer Antwerpen werden die poorten aldaer thoe gehouden tot IX vren, ouermits eenige geusen schepen omtrent een anderhalff mijle van Antwerpen vpt Schelde gecoemen waeren.

Dijnsdaechs den XXVI^en Junij verstaen hebbende, dat de heer Tresorier Schetz tot Antwerpen was, hebben wij naer ouerleueringe onser brieue van credentie zijne Gestr. van Stadts wege gesalueert ende verclaert de saecke van onse legatie te wesen dat wij mits onse stadts groote ende sware lasten gedrongen werden van Co. Ma. te versoucken remboursement vande penningen bij de Stadt tot leeninge vande soldaten gedebourseert bedragende ouer de 29000 carolus guldens ende voerts omme van de weeckleeninge voertaen ontlast te moegen werden, alsoe wij gheen middel wisten omme de zelue langer te furneren ende sonder te hebben remboursement vande gedebourseerde penningen nijet machtich waeren vnse Stadts creditoren te voldoen van heur achterwesen.

Waer vp dvoern. heere tresorier zeijde althans gheen middel te weten vmme ons aen penningen te helpen alsoe te houe gheen gelt en is, ende ingeualle wij eenich bequaem

middel wisten vmme gelt te vinden beloefde ons in als behulpelick te wesen ende woude mede vpte saecke naerder dencken.

Waer vp bij mij geseijt werde dat wij onderrecht waren dat de heeren Fockeren in Vrieslant ende te Groningen hadden tontfangen de somme van 17500 guld. ende noch 13000 guld., die al verschenen waeren, ende ingeualle wij vandt hoff eenige vertroostinge mochten verweruen vmme te hebben remboursement van onse penningen, wilden alsdan mitten heeren Fockeren factoer Monraet handelen omme te moegen crijgen assignatie van betalinge vpte voerss. penningen ten eijnde Sr. Thomas Fiesco ende andere des Stadts creditoren mochten werden voldoen.

Seijde daervp dvoern. Schetz dat dvoerss. 17500 guld. al geassigneert waeren tontfangen te behouue van eenige Spangnaerden, nijettemin moste sanderen daechs buijten de Stadt van Antwerpen wesen vp een vruntschapdaeh ende begeerde mitsdien dat wij aldaer wilden verwachten tot donredach omme alsdan mit malcanderen naerder te communiceren.

Ten zeluen daege hebben wij den voern Fiesco ouergeleuert des Stadts brieuen van credentie ende alsoe hij zeer verlangde vmme te hebben betalinge van zijn achterwesen, zeijden dat wij ter oersaecke van dien onse reijse principalick hadden geuordert ende van meeninge waeren te Bruijssel te reijsen omme te veruolgen betalinge van onse gedebourseerde penningen beloepende omtrent 29000 carolus guldens, ende nijet vertrecken zouden nae Groningen sonder hem te doen hebben contentement van zijn achterwesen.

Woensdaechs den XXVII[en] Junij omtrent den auont zijn wij onderrecht dat dvoerss. tresorier Schetz in een dach ofte twee nijet wederomme t' Antwerpen coemen mer wederomme naer Bruijssel reijsen zoude. Twelck wij ten zeluen tijde den voern. Thomas Fiesco aengesecht hebben ende dat wij daeromme van meeninge waeren voerts te reijsen naer Bruijssel.

Donredaechs den XXVIII[en] Junij 1576

Hebben wij tzelue des smorgens mede te kennen gegeuen den heere Fockeren factoer Monraet, seggende dat wij van de ouersettinge van de penningen met hem althans nijet en wisten te handelen, zoe lange wij mitten heeren tresorier

Schetz nijet naerder gecommuniceert hadden van onse saecke belangende tremboursement van onse voerschoten penningen, twelck verstaen hebbende zouden alsdan malcanderen wederomme spreecken, ende oock van Bruijssel aduerteren van onse meeningen.

Ten seluen daege hebben wij gecoft drie vergulden schalen met een verheuen decxsel passende op alle drie ende dat donce voer. L IIII stuuers, beloepende al te samen omtrent XLV ponden vlaems.

Vrijdaechs den 29 Junij vts.

Des smorgens te VII vren te schepe gereijst zijnde naer Bruijssel zijn sauonts omtrent X vren aldaer gecoemen.

Saterdaechs den laesten Junij.

Sijn wij naede middach gegaen ten huijse van mijn Eerw. heere van St. Baeff ende naer ouerleueringe onser credentie brijeff hebben, mits zijne indispositie, int cort voergedragen de saecke van onser commissie, ende dat wij principalick gecoemen zijn omme te hebben voldoeninge van de penningen bij onse stadt tot leeninge van de soldaten gedebourseert, monterende ouer de 29000 carolus guldens. Item omme van de weeckleeningen ontlast te wesen ouermits des stadts ende gemeene burgeren armoede ende die groote sware lasten van dien ende voerts vmme te hebben interpretatie vpte sententie vanden Ex^tie van den Hertoch van Alua vpten VII^en Augusti anno 1571 tusschen de stadt Groningen ende d'Omlanden vandien gewesen, vp dat wij eens van de molestatien ende processen van de Omlanden vntlast moegen wesen, begerende vp zijn eerw. zeer oetmoedelick als dat de zelue gelieuen wilde die handt daer aen te houden vp dat wij een cort guet ende vruchtbaerich affgescheijt mochten crijgen, twelk zijn Eerw. sulcx beloefde te doen ende nooden ons des anderen daechs smiddaechs te gaste.

Ten zeluen tijde zijn wij gegaen bij den heere President D. Arnoult Sasbout ende hebben zijn E., naer ouerleueringe vnser credentie, mede voergedragen dvoerss. saecken van vnser commissie ende insunderheijt van de saecke van Henrick Thimans versouckende mandaet in cas dappel mitte clause van relijeff vermits den laps van den tijdt ende anders.

Daer vp zijn E. zeijde, dat wij belangende tversouck van de ontheffinge van de leeninge noch totten XIIII der

toecomende maent patientie mosten hebben, ende belangende tremboursement van de gedaen leeninge wilde vns daer inne gaerne assisteren zoe veele zijn E. doenlick wesen zoude, als hij mede beloofde te doen inde saecke van Henrick Thimans.

Ende alsoe de heeren van de Staet ende Secreten Raide ten zeluen tijde nijet te houe en gingen, zijn voerts gegaen bij den Raetsheere Assuonvijle, die wij mede voergedragen hebben (naer ouerleueringe der credentie brieue) de saecke van vnse commissie, die vns mede beloefde alle hulpe ende assistentie te doen. Van daer voerts gaende ten huijse van den heere Proost Funck hebben zijne E. naer ouerleueringe der credentie brieue mede alle saecken voergedraegen, ende insunderheijt versocht interpretatie vpte sententie van de Ex.tie van den Hertoech van Alua in date den VIIen Augusti 1571. Waer vp zijn E. zeijde, dat wij zeer qualick te passe quaemen vmme te houe gelt te halen, alsoe daer geen en is. Ende dat zijne E. met andere heeren nv vnlancx ten behouue van zijne Maj. zeluer gedebourseert hadden een groote merckelicke somme van penningen, alsoe men alle middelen sochte vmme die duijtsche soldaten, leggende vnder tregiment van Conte Hannibal tot Antwerpen, aff te dancken. Ende belangende de versochte interpretatie souden de stucken soucken ende ons daerinne behulpelick wesen, zoe veel zijne E. doenlick wesen soude, seggende dat de Sijndicus van de Omlanden seecker tijdt geleden bij zijnre E. geweest hadde ende dat zijnre wel guet dochte, dat hij onse saecke aen vier ofte vijff onpartijge heeren gebleuen hadden. Waer tegens ick seijde dattet zelue nijet doenlick was, overmits die van de landen tot geenen vruntlicken communicatie en wilden verstaen, ten waere die van de stadt eerst ende alvoeren afstandt deden van alle heur priuilegien ende gerechticheijden ende van de voerss. sententie van de Extie van den Hertoch van Alua alst blijcken mach bij heur insinuatie nv vnlancx gedaen, ende dat wij daeromme alsnv alleen versochten recht ende expeditie van justitie, alsoe die van de landen vp geene accorden ofte verbliuen passen, alst blijct bij taccordt tanderen tijden gemaect bij wijlen den Raetsheer Doctor Philips Çobel, twelck die landen nijet en hebben willen achteruolgen.

Waer naer wij gegaen zijn bij den Raetsheer Indeuelt ende naer ouerleueringe vnser credentie brijeff hebben voergedragen die questiose saecken wesende tusschen de stadt

ende Omlanden van dien, ende versocht expeditie vpte interpretatie van de voerss. sententie van den Hertoch van Alua, waervp hij seijde dat wij onse requeste in den secreten Raedt souden presenteren ende souden ons in alles behulpelick wesen.

Sonnedaechs den I Julij 1576

Sijn wij smiddachs bij mijn heere President Viglius te gast geweest, alwaer mede was den Proost Funck ende naede maeltijt recommandeerde zijnre Eerw. den voerss. Proost Funck des stadts saecken ende dat hij ons wilde helpen tot guede expeditie. Twelck dvoern. Proost sulcx beloefde te doen.

Smaendaechs den II Julij

Alsoet was festum visitationis beate Marie virginis hebben dijen dach met onse sollicitatie vpgehouden.

Dijnsdachs den III Julij 1576.

Hebben, nae voergaende communicatie met malcanderen gehouden, des smorgens de heere tresorier Schetz wederomme gecommuniceert onse saecke ende een present ofte vereeringe gedaen van twee die grootste schalen mittet decxsel, waerdich wesende badt dan twee hondert gulden, ende gebeden dat hij tzelue cleijne present in dancke wilde vntfangen, nijet dattet genouch was vmme te recompenseren zyne Gestr. gedaen diensten mer alleen een gedenckenisse ende zoe wanneer het God mitte stadt versaege dat ment alsdan zoude verbeteren, begerende dat gelijck hij altoes de stadt een guet voerstander ende sunderling patroen geweest hadde, dat wij versochte ende nijet en twijfelde off zijne Gestr. soude sulcx alsnoch wesen. Waer vp zijne Gestr. zeijde, dat hij de stadt altoes een guet harte toe droege ende ons gaerne in als wilde assisteren ende dattet nijet van noode was eenige vereeringe te doen, alsoe hij sonder scrupule ende swaricheijt tzelue nijet en dorste ontfangen, bedancte nijettemin de stadtt daer van zeer hoochlick.

Omtrent een halff vre daer te voeren hadden wij geweest bij den Heere Secretaris Bertij ende naer ouerleueringe onser credentie brijeff de principaelste saecken van onse commissie voergedragen ende versocht, dat zijne E. ons behulpelick wilde wesen, namentlick omme te moegen geraecken tot remboursement van onse gedebourseerde penningen ende vnt-

heffinge van de weeckleeningen. Waer vp zijne E. zeijde, dat den Raedt van den Staet voer den noen nijet en zoude vergaderen vermits men doende was met een poste aff te vaerdigen naer Spangnen ende soude ons gaerne in als behulpelick wesen.

Den III Julij compt te Bruijssel tijdinge dat Zirricxzee daechs te vooren ouergegaen was ande Co. Ma.

Woensdaechs den 4 Julij

Hebben wij des smorgens ouergeleuert in handen van den heere President Sasbout des stadts credentie brieue generael addrescherende aen den Raedt van den Staet, de brieuen van faueur van den Eed. Gestr. heere van Billij aen den zeluen Raedt, met vier requesten, deerste belangende dontheffinge van de weeckleeninge ende omme te hebben remboursement van de somme van 28520 carolus guld., de tweede vpte naeme van de Burgemeesteren Rolteman ende Ubbena, vmme te hebben remboursement van de somme van 1137 carolus guld. X st. mede tot leeninge van de soldaten gedebourseert; de derde belangende de vuijt ende invoeringe van de coopmanschappen ende het oopenen ende sluijten van de stadts poorten ende waterboemen. De vierde vmme te hebben betalinge van de estimätie van de huijsen ende landen, die ter oorsaecke vant nijeuwe angelechte casteel tho Groningen vuijtgedoluen ende affgebroecken, ende versochten dat wij mochten crijgen een corte vruchtbare expeditie vpten inhoude van dien. Waer vp dvoern. heere President zeijde, dat hij dezelue visiteren ende inden Raedt van den Staet presenteren zoude dan vermoede wel dat die ijemant van de heeren ter handen gestelt zoude werden vmme te letten vpten inhoude van dien ende alsdan daer inne gedaen te werden naer behoeren. Ten zeluen tijde zijn wij gegaen bij den heere Proost Funck ende hebben zijnre Eerw. gepresenteert vier requesten vmme in den Secreten Raidt gepresenteert te werden. Deerste vmme te hebben interpretatie vpte sententie van de Ex.^{tie} van den Hertoech van Alua in date den VII Augusti 1571. De tweede vmme te hebben mandement in relijeff dappel in de saecke van Heinrick Thimans tegens dOmlanden. Ten derden vmme te hebben mandaet penael tegens dOmlanden belangende heur vmmeslagen ende collectatien, die zij doen ouer de Oldampten ende stadthemrijcken mitsgaders des stadts ende burgeren guederen. De vierde vmme te hebben missiuen aenden Eed. Gestr. heere van

Billij ende den lieutenant ende hooftmannen van Groningen ten eijnde zijluijden elcx respectiue willen remitteren voer zijne Maj. secreten Raide de questien, die bij de Omlanden ter oersaecke van de voerss. sententie van zijn Ex.[tie] ende de pretense reuocatie vant verbont van den jare 1482 gemoneert zijn ende noch gemoneert zullen werden. Alle welcke requesten zijne Eerw. beloefde te visiteren ende in den Secreten Raide te visiteren, ende dat wij wel doen souden ende spreecken den heere van Jndeuelt als wesende de outste van den Raide vpdat zijnre Eerw. audientie mochte crijgen, dan mosten een dach twee ofte drie patientie hebben.

Donredaechs den V Julij 1576.

Sijn wij des smorgens gegaen bij den Hertoch van Aerschot ende naer ouerleueringe der credentie brieue hebben gedaen des Stadts eerbiedinge ende int corte voergedragen ons oetmoedich begeren te wesen, dat wij mochten crijgen remboursement van de somme van vmtrent 29000 carolus guld. bij de Stadt tot leeninge vande soldaten gedebourseert, ende dat de stadt van de leeninge voertaen vntlast mochte wesen, zeggende dat wij tot dijen eijnde requeste gepresenteert hadden aenden Raedt vanden Staet ende versochten mitsdien dat zijne Ex.[tie] gelieuen wilde de handt daer aen te houden, dat wij mochten crijgen een cort vruchtbarich affscheijt. Waer vp zijne Ex.[tie] zeijde dat hij mitten voerss. Raedt de requeste visiteren zoude.

Ten zeluen tijde zijn wij gegaen bij den Raedtsheer Jndeuelt ende hem vermaent dat hij des Stadts saecken indachtich ende voer gerecommandeert wilde houden, vpdat wij mochten coemen tot expeditie vandien, twelck hij beloefde te doen.

Nae de middach verstaen hebbende van den Raidtsheer Funck, dat onse vier requesten geapostilleert waren, hebben dezelue veruolcht ende beuonden dat de requeste belangende de versochte interpretatie zoude geuoucht werden bij de sententie van de Ex.[tie] van den hertoech van Alua belangende die saecke van Heinrick Thimans, dat wij soude exhiberen de prouisionale sententie daer inne geroert. Angaende de contributien ende vmmeslagen ouer de Oldampten ende Stadthemrijcken missiue aen den heere van Billij vmme de saecke tinstrueren totter sententie diffinitiue exclusiue ende beroerende de saecke rijsende vuijte pretense reuocatie vandt verbundt missiue aenden voers. heere van

Billij vmme de saecke tinstrueren als voeren ende jnterdictie vpten lieutenant ende hooftmannen van geen kennisse te moegen nemen van de saecken inde requeste vandien geroert. Mits twelck wij verstaen hebbende mitte twee laeste appostillen nijet veel beholpen te zijn, resolueerden dat wij de zelue twee requesten noch een weijnich tijdts zouden laten berusten ende veruolgen expeditie vpte interpretatie van de voerss. sententie, alsoe de decisie vandien genouch zoude wesen de decisie van der saecke inde voerss. requeste geroert. Ende zijn sulcx den VI Julij nae den noen gegaen bij den heere President Sasbout versouckende expeditie vpte voerss. interpretatie ende presenteerden hem tot een gedenckenisse van der saecke een zilueren vergulden coppe van 36 oncen ende 8 engelschen ende drie fierlinck tot Lst. donce, mer en begeerde de zelue voer ditmael nijet t ontfangen om redenen, seggende dat wij gecoemen waeren vp een ongeluckigen tijdt alsmen nijet en sprack dan van oorloge ende gelt, ende alsoe ick zeijde dat wij quaemen van verre wegen ende eens begeerden onse saecke gedecideert te hebben vmme met onse naebueren vande Omlanden in vrede ende eenicheijt te moegen leuen, zeijde dvoern. President, dat hij den Proost Funck rapporteur van onse saecke spreecken soude vmme ons te helpen tot expeditie vande voerss. interpretatie.

Ten zeluen tijde gegaen zijnde bij den heere tresorier Schetz, hebben hem gerecommandeert onse saecke, verhalende de groote schulden daer inne de stadt mits de sware leeninge is geuallen ende dat wij deur t cesseren van de neeringen ende vphouden vande coopmanschappen geen incompste middallen hebben, waermede wij onse schulde moegen betalen ende veel min vmme eenige leeninge te doen, ende versochten mitsdien dat hij onse saecke ter harte wilde nemen, twelck hij beloefde te doen, seggende dat Thomas Fiesco aen hem gescreuen hadde vmme van ons te hebben betalinge van zijn achterwesen ende dat wij beloeft hadden hem contentement te doen voer ons vertreck ende dat zijne Gestr. ons wederomme behulpelick wesen zoude int vercrijgen van onse gedebourseerde penningen.

Ten zeluen tijde gesonden hebbende ten huijse van den Proost Funck vmme hem te spreecken, zeijde dattet alsnv nijet gelegen was mer dat wij op sanderen daechs smorgens t acht vren coemen zouden.

Saterdaechs den VII Julij 1576.

Des smorgens gegaen zijnde bij den Proost Funck ende hem vermaent hebbende van onse requesten, die wij gepresenteert hadden in den Secreten Raedt belangende de saecke van Henrick Thimans ende die pretense reuocatie vant verbundt van den jare 1482 ende dat wij mitte apostille daer vp gegeuen nijet beholpen waeren ende dat ons nijet geweijgert mochte werden prouisie in cas dappel in de voerss. saecke van Henrick Thimans, in de welcke zijne E. versochte exhibitie van de sententie van de Ex. van den hertoech van Alua, die wij hem deden, zeijde daer vp dintentie van den houe geweest te zijn (naer zijn vnthouden) dat de penningen, die in de Omlanden kiste moste wesen ende daer van bij Heinrick Thimans als accijsmeester van de Omlanden nijet gereeckent was ten date van de voerss. sententie, vnder dezelue sententie nijet gecomprehendeert en waeren. Waer vp bij mij geseijt werde, dat de sententie sulcx nijet mede en brachte, ingeualle men de zelue verstonde van penningen voer date van dien bij de Stadt van de accijsen ontfangen, dattet zelue geheel absurd ende contrarie dvoerss. sententie wesen zoude alsoe die vande Stadt meer dan 25000 guld. zedert etlicke jaren vande voerss. accijsen voer heur quote genoten hadde ende dat die van de Omlanden jnden jare 1571 gecontendeert hebben nijet alleen tot restitutie vande penningen daer van nijet gerekent was, mer van alle tgunt twelck de Stadt vande voerss. excijsen ende vpcompsten vandien oijt vntfangen ende genoten heeft gehadt, sulcx dattet vreempt was datmen de zelue sententie alsnv verstaen zoude vande ongereeckende penningen. Ende zulcx zijn Eerw. verscheijden onderrechtingen mede gedaen hebbende vande ommeslagen ende collectatien, die d Omlanden dagelicx deden ouer des Stadts burgeren ende ingesetenen mitsgaders heur onderdanen guederen buijten weten ende consent van die van Groningen, zeijde daer inne zeer verwondert te zijn, angemerct de teneur vande voerss. sententie anders mede bracht. Mits twelck angemerct wij versochten interpretatie vpte questoise puncten vandien, seijde dat die vande Omlanden bij requeste versocht hadden, dat de zelue interpretatie noch een tijdt van vier maenden vp gehouden mochte werden vermits de stucken vandien bij zal. Mr. Pieter van Zijl nijet te becoemen waeren ende dat zij versochten copie vande stucken onder zijn Eerw. berustende vmme' heml.

daer vp te beraden ofte zij ijet meer scriuen wilden ende dat wij daervmme wel doen souden ende presenteren requeste aen zijn Maj. secreten Raide omme te hebben surcheance van alle proceduren de tijdt van vier maenden vpdat die vande Omlanden middeler mede bescreuen mochten werden, alsoe men in heur absentie geen interpretatie conde doen etc.

Ende alsoe ick zijnre E. presenteerde een zilueren vergulden cop alleen tot een gedenckenisse van onser saecke, en woude die egensins accepteren, seggende dat hij volgende zijnen particulieren gedaen eedt geen gauen moste ontfangen ende noijt ontfangen hadde.

Des smiddaechs hebben wij gegeten bij den heere van Grobbendunck ende den heere van Ruijsbrouck.

Naeden noen hebbe ick gemaect zeecker requeste vmme ten fijne voerss. te presenteren inden secreten Raide.

Ten zeluen daege geweest int logement vanden Graue van Mansfelt dan en conde zijn G. nijet te spraecke coemen.

Sonnedaechs den VIII Julij 1576.

Sijn omtrent den middach van wegen d Omlanden tho Bruijssel gecomen de jonge Abt van Rottum, Johan de Mepsche vpten Ham, Feico Sickinge ende Sijndicus Verrutius.

Des smiddaechs zijn wij te gast geweest bij mijn Eerw. heere van St. Baeffs, alwaer mede te gast waeren de heere van Esschesteijn ende de Burgemeester Amerongen van Vtrecht.

Smaendaechs den IX Julij 1576.

Des smorgens onder anderen van Stadts wegen begruet hebbende den Raedtsheer Hieronijmo del Rhoda ende gerecommandeert hebbende des Stadts saecken beloefde ons alle hulpe ende assistentie te doen.

Ten zeluen daege des smorgens gesonden hebbende ten huijse vanden heere Proost Funck omme hem te spreecken, dede seggen dat hij nijet wel te passe en was.

Ten zeluen dage naede noen gesalueert den heere President Sasbout ende hem onse saecke gerecommandeert, die hij beloefde te rapporteren, ende quaemen alsdoen mede aldaer die vande Omlanden, die omtrent een halff quartier vuijrs bij den President waren.

Ten zeluen tijde gesonden hebbende ten huijse vanden voerss. Funck omme hem te spreken werde geseijt, dat wij

patientie mosten hebben tot sanderen daechs smorgens t acht vijre.

Dijnsdaechs den X Julij 1576.

Des smorgens geweest bij den Heere Proost Funck, die sieckelick vp zijn bedde lach, ende hebben zijnre Eerw. andermael gepresenteert requeste omme te hebben interpretatie vpte sententie vande Ex. vanden hertoech van Alua, ende voerts versocht mandaet in relijeff dappel inde saecke van Heinrick Thimans, daer vp hij zeijde dat hij vp huijden noch in huijs zoude bliuen, mer zoude vp morgen te houe gaen ende de requesten inden Secreten Raidt presenteren. Ende alsoe wij spreeckende werden van die vande Omlanden ende dat zij gecoemen waeren, zeijde den voern. Proost Funck dat hij wel wilde dat wij geaccordeert waren ende dat die heere van Billij een missiue gescreuen hadde aenden President Viglius daer inne hij onder anderen daer van vermaende ende oock mede dat de Stadts jurisdictien behoerden mede te contribueren totte leeninge vande soldaten, alsoe zij bij de zelue mede zijn gebaet ende beschermt. Waer vp wij zeijden dat die contributie nijet en mochte geschieden mit die van de Omlanden alsoe zij geen macht en hebben vmme eenige ommeslagen te·doen ouer onse guederen nae vermoegen de sententie vande Ex. vanden hertoech van Alua ende dat zij zedert drie jaren herwaerts ouer d Omlanden tot leeninge vande soldaten vmmegeslagen hebben ouer de 300000 guldens aen Jaertaxen ende dat vp elcken jaertax inden ommeslaech ouerschiet bij de 2000 guldens, waer vuijt men verstaen can dat die vande Omlanden meer dan 30000 guld. ouergehouden hebben, waer van zij geen reeckeninge en doen als zij mede nijet en doen van alle d andere penningen. Waervp bij den voern. Funck geseijt zijnde dattet moegelick was voer de vncosten van collectatie ende anders, werden bij ons geseijt dat zij daer voeren hadden de wijn ende bijeren accijsen inde Omlanden, die ongelijck meer beliepen dan des Stadts accijsen ende voerts communicerende zeijden dat wij brieuen hadden van eenen Graeff Jan van Hollant daermede wij verthoenen zouden, dat de stadts limiten zijn in de wateren gelegen rontsomme dOmlanden sulcx datmen daer vuijt wel verstaen conde wije dezelue Omlanden onderworpen behoeren te wesen, daer inne zijnre E. zeer verwondert was ende beloefde ons in onse saecke alle hulpe ende assistentie te doen.

Ten zeluen tijde gegaen zijnde bij den heere President Sasbout omme hem te vermanen van onse saecke, beloefde onse saecke te rapporteren zoe wanneer hij gehoer mochte hebben, zeggende dat wij dander heeren mede aenspreecken zouden.

Ten zeluen tijde zijn wij mede gegaen om de Graue van Mansfelt te spreecken dan was naer thoff gereden.

Naeden middaech was, mits de alteratie van de Spangnaerden in Zeelant, den Raedt van den oorloge vergadert ende werden inden Raedt van den Staet nijet gedaen.

Woensdaechs den XI Julij

Des smorgens vrouch onse saecke gerecommandeert hebbende den Raetsheer Assumville, zeijde dat wij vp huijden patientie mosten hebben ouermits den Raedt vanden oorloge terstont vergaderen soude ende dat de hertoech van Aerschot terstont vuijtreijsen moste ende t auont wederomme coemen soude.

Ten zeluen daege is de Proost Funck mits zijn siecte nijet te houe geweest.

Naeden noen werden ons bij Pompilius Numan deurwaerder vanden Secreten Raide gepresenteert copie van een requeste van de gedeputeerden vande Omlanden, daer bij zij versochten copie vande requeste bij ons zijne Maj. gepresenteert hun saecken concernerende.

Donredaechs den XII Julij 1576.

Des smorgens geweest bijden Graue van Mansfelt ende naer ouerleueringe onser credentie brieff ende des Stadts gedaen eerbiedinge hebben voergedragen onsen Stadts groote sware lasten ende alsoe wij ten behouue van zijne Maj. soldaten geleent hebben ouer de 29000 guldens dat wij den Raedt vanden Staet gepresenteert hadden requeste omme te hebben rembourssement vandien, versouckende zeer ootmoedelick als dat zijne Ex. gelieuen wilde de handt daer aen te houden dat wij daer toe mochten geraecken. Waer vp zijn Ex. zeijde dat alhijer te houe geen gelt en is, ende indien wij eenich middel van penningen wisten in Vrieslant ofte omtrent Groningen, daer wij assignatie vp mochten versoucken, wilde die handt daer aen houden, dat wij daer toe mochten geraecken ende vraechde hoe veel wij ter weecke leenden, daer vp wij seijden dat de Stadt ende Omlanden vandien alle weecke tsamen brengen mosten XVI^c guldens

ende dat wij geen gelt en wisten tassigneren, versochten daeromme dat zijne Ex. de saecke voer gerecommandeert wilde houden, twelck zijne Ex. beloefde te doen.

Ten zeluen tijde vernoemen hebbende naeden heere Proost Funck werde ons geseijt dat hij noch sieckelick was ende van daege nijet ten houe en zoude gaen.

Ten zeluen daege naeden noen zijn wij gegaen bij den Baron van Rasschem ende hebben zijn G. gerecommandeert onse saecke, biddende, dat hij de hant daer aen wilde houden dat de Stadt mochte geraecken tot remboursement vande gedebourseerde penningen ende anders naer inhoude onse requeste den Raedt vanden Staet gepresenteert. Daer vp zijn G. zeijde, dat de heere President Sasbout inden Raidt gesproecken hadde omme onse requesten te rapporteren, mer dat zij luijden zoe zeer geoccupeert waeren mitte jegenwoerdige saecken vanden oorloge, dat zij daertoe nijet en hadden moegen vaceren, soude nijettemin onse saecken voer gerecommandeert houden.

Van daer gegaen zijnde bijden Raetsheer Rhoda die wij van gelijcke onse saecke recommandeerden, antwoorde zijnre Eerw. in alle manier als dvoern. heere van Rasschem gedaen hadde.

Vrijdaechs den XIII Julij 1576.

Alsoe de Raetsheer Funck mits zijn siecte ten zeluen daege nijet te houe quam, hebben wij ons des morgens gepresenteert voer de heeren vanden Raedt vanden Staet om onse saecken gedachtich te wesen.

Naeden noen hebbe ick gesalueert den Raedtsheer Rhoda ende hem gerecommandeert onse saecke daer inne hij beloefde alle hulpe ende assistentie te doen.

Ten zeluen tijde gesalueert den heere President Sasbout ende daer nae mijn Eerw. heer van St. Baeffs, die mijn elcx beloefde alle hulpe ende expeditie te doen.

Saterdaechs den XIIII Julij 1576.

Verstaen hebbende dat den heere Proost Funck alsnoch sieck was ende nijet te houe zoude gaen, hebben ons gepresenteert voer de heeren vanden Raidt van den Staet.

Sonnedaechs den XV Julij

Wesende den ommeganck ende processie generaal vant

heijlich sacrement van miracule en hebben dijen dach nijet connen bisongneren.

Ten zeluen dage ontfangen een missiue vande Stadt met een quictantie vanden heere van Billij inhoudende de somma van 8400 carolus guldens.

Smaendaechs den XVI Julij

Des smorgens gesalueert den Proost Funck, die seijde dat hij te houe zoude gaen ende beloefde ons aen expeditie te helpen van onse saecken.

Ten zeluen tijde gegaen zijnde bijden heere President Sasbout, zeijde dat onse requesten geuisiteert waren ende dat wij die vinden zouden bijden Secretaris Bertij, de welcke ons gemoet zijnde vpte straet, omme naer thoff te rijden, zeijde, dat wij naeden middach dezelue zouden halen, ende nae den middach gecoemen zijnde werde ons aengesecht dat wij des anderen daechs smorgens coemen zouden.

Ten zeluen daege naeden noen hebben wij gesalueert mijne heere den President Viglius ende gerecommandeert onse saecken.

Dijnsdaechs den XVII Julij 1576.

Des smorgens geweest bijden Secretaris Bertij ende hebben aldaer verstaen, dat op onse requesten, belangende de versochte betalinge vande huijsen ende landen affgebroecken ende vuijtgedoluen ter oersaecke vant casteel ende voerts aengaende toopenen ende sluijten vande poorten ende vphoudinge vande coopmanschappen, missiuen geconsenteert waeren aenden heere van Billij Stadtholder etc.

Van daer gegaen zijnde bijden heere tresorier Schetz ende vereijsschende naer onse requeste vande gedebourseerde penningen, zeijde die zelue noch nijet ontfangen ofte geuisiteert te hebben.

Ten zeluen tijde hebben wij gecregen appoinctement vp vnse requeste belangende de versochte interpretatie vpte sententie vande Ex. van den hertoch van Alua, dat de zelue geuoucht zal werden bij dandere stucken de zelue saecken concernerende.

Voerts naeden noen gesonden hebbende ten huijse van den heere Proost Funck vmme hem te spreecken van onse saecken, werde ons aengesecht dat wij patientie mosten hebben tot sanderen daechs smorgens.

Swoensdaechs den XVIII Julij 1576.

Des smorgens geweest bij den heere Proost Funck ende zijnre Eerw. gepresenteert de requeste mitten appointemente belangende de versochte interpretatie vande sententie vande Ex. vanden hertoech van Alua ende versocht dat zijnre Eerw. ons doch wilde helpen ande voerss. interpretatie, alsoe de zelue gedaen zijnde zal wesen de decisie van veele saecken. Daervp zijnre E. zeijde al gereet te zijn omme de saecke te rapporteren ende dat die saecke daer toe al is geinstrueert, dan terwijlen die vande Omlanden omme dezelue interpretatie nijet en solliciteren en die oock nijet en begeren, dat wij wel doen zullen ende spreecken den heere van Indeuelt ende andere heeren vanden Secreten Raide ten eijnde zijne E. audientie mach crijgen vmme dvoerss. saecke te rapporteren. Hebbende mede ouergeleuert copie autentijck vande voerss. sententie beneffens die requeste van Heinrick Thimans, jtem extract vuijt beijde parthien interpretatien dienende vpt laeste articul vande voerss. sententie.

Van daer gegaen zijnde ten huijse van Doctor del Rio hebben hem gecommuniceert dvoerss. saecke ende versocht dat hij de handt daer aen wilde houden, dat wij mochten geraecken totte voerss. interpretatie vp dat wij eens vander Omlanden molestatien ontlast mochten wesen ende in rust ende vrede mochten leuen, waer inne hij ons preese ende beloofde alle hulpe ende assistentie te doen.

Ten zeluen tijde mede gesproecken den heere van Indeuelt ende hem gerecommandeert dvoerss. saecke.

Ten zeluen tijde omtrent X vre insinueerde Pompilius Numan deurwaerder vanden Secreten Raide ons seeckere tweede requeste van die van den Omlanden mitten appoinctement vanden zeluen Raide, daer bij zij versochten dat onse requesten ende appoinctementen, heur saecken concernerende, heml. gecommuniceert zouden werden, daer tegens ick gemaect hebbe seeckere scriftelicke antwoert ende verclaringe, die wij den voerss. deurwaerder naeden noen ouergeleuert hebben omme inden Raidt gepresenteert te werden.

Sijn mede geweest voerden noen ten huijse vanden heere tresorier Schetz mer en was nijet bij huijs.

Donredaechs den XIX Julij vts.

Des smorgens geweest zijnde mitten heer burgemeester Ubbena bijden heere tresorier Schetz, zeijde hij brieuen

ontfangen te hebben van Thomas Fiesco, daer bij hij versocht dat wij opten X Augustus toecoemende wilden betalen tot Lingen ten behouue van Graue Otto van Schouwenburch vijff duijsent daelders tot 32 st. tstuck, thoenende ons seeckere brieuen mittet dubbelt vandien, die zijn Gestr. zeijde bijden voerss. Fiesco ten fijne voerss. aen burgemeesteren ende Raidt van Groningen gescreuen te zijn, seggende datmen middel moste soucken vmme den voern. Graue daervan te contenteren. Daerop wij seijden, dat wij daer mede nijet geholpen en waren, mer remboursement mosten hebben van alle onse gedebourseerde penningen alsoe wij anders vuijt onse schulden nijet en wisten te geraecken, angemerct wij omme te voercomen alle onlust ende inconuenienten de gedebourseerde penningen tallen plaetsen geleent ende oock vuijt gerechts handen gelicht hebben, sulcx dat wij gereede penningen moeten hebben omme onse creditoers te voldoen. Daer op zijn Gestr. zeijde, dat te houe geen penningen zijn te becoemen, mer dat wij wadt anders mosten dencken off de Coninck in onse quartier geen gueden en heeft, daerop wij eenige assignatie souden moegen versoucken, ende off wij geen priuilegien en begeren, ofte ijet anders, waer mede men onse gemeente best zoude moegen benougen, angemerct men nv ter tijdt wel soude crijgen datmen op een ander tijdt nijet en zoude weten te becoemen, daer op wij seijden dat wij gelt mosten hebben ende dat onse Stadt priuilegien genouch heeft, dan dat se die nijet en mochte gebruijcken mits het groot hinder ende letsel vande soldaten inde voerss. Stadt in garnisoen leggende, ende datmen dezelue Stadt ende gemeente geen aengenamer dinck en zoude moegen doen dan ingeualle men het casteel, geheel onnodich ende de stadt bouen mate schadelick ende hinderlick wesende, mochte wech nemen. Waer op angemerct zijn Gestr. zeijde, dattet zelue te verre gecoemen was, zeijden wij daer tegens dattet zelue inde minste defensie als noch nijet gebrocht is ende met veel duijsenden in vijftien jaren alsnoch nijet gemaect en zal wesen ende dat de stadt in tijde van noodt althans deur tvoerss. casteel zeer grootelick zoude wesen gecrenct ende ongelijck meerder garnisoens behouuen zoude dan offer tcasteel nijet en ware, ende sulcx voerts verhalende vande rigoreuse constraincte, die ons gedaen werdt ende waeromme wij dagelicx gedrongen werden zoe grooten somme tot leeninge vande soldaten op te brengen, versouckende mitsdien dat zijne Gestr. als ons eenige voerstander ons in deesen

wilde assisteren, zeijde dat wij wel doen souden ende tzelue mede te kennen geuen den heere van Berlaijmont, den President Sasbout ende anderen ende dat hij van heml. van onse saecke vermaent zijnde beter middel zoude hebben omme ons te helpen. Nijettemin dat wij een ander middel onder malcanderen soucken mochten omme te sijen off wij eenige penningen vanden heere Fockeren factoer Monpaert (die alhijer tho bruijssel verwacht werdt) conden lichten ende sulcx ande Maj. wederomme versoucken mochten affdracht vandien.

Ten zeluen tijde geweest totten Secretaris Bertij ende hem vermaent omme dexpeditie van onse missiue.

In ons logijs gecoemen zijnde werden ons bij Caspar de Secretaris vanden voerss. Graue van Schouwenberch geleuert dvoerss. missiue van Fiesco, die wij opgebroecken ende geuisiteert hebben, seggende dat wij onder malcanderen daer van spreecken souden en was sulcx als hijer nae volcht [1]).

Vrijdaechs den XX Julij 1576.

Des smorgens geweest bijden heere President Sasbout ende hem gerecommandeert onse saecken belangende die ontheffinge vande weeckleeninge ende omme te hebben restitutie van onse gedebourseerde penningen, seggende dat wij brieuen gecregen hadden dattet onse stadt nijet langer en mochte harden mitte weeckleeninge, waarop hij seijde dat wij noch XIIII dagen ofte een maent die leeninge continueren zouden ende datmen alle daege bescheijt vuijt Spangnen verwachte watter te doen zoude staen, angemerct men dagelicx nijet en arbeijde dan omme die soldaten etende te holden, hebben voerts gerecommandeert die vorsc. saecke omme te hebben interpretatie opte sententie vanden hertoech van Alua. Waer inne hij ons beloefde alle hulpe te doen.

Ten zeluen tijde geweest bij den heere van Grobbendonck ende hem gerecommandeert onse saecke, ende alsoe wij requeste gepresenteert hadden omme te hebben remboursement vande somme van 28520 carolus guld. ende nv onlancx noch ontfangen hadden een quijctantie vanden heere van Billij, inhoudende die somme van 8400 guld., hebben zijne Gest. een ander requeste gepresenteert, inhoudende augmentatie vande voerss. somme, ende die eerste requeste

[1]) De brief is in het h. s. niet opgenomen.

naar ons genoemen, waer op zijn Gestr. ons beloefde mitten eersten een guede apostille te doen hebben.

Van daer gegaen zijnde ten huijse vanden heere van Jndeuelt, den heere Proost Funck ende den Raetsheere Assumleuille, hebben hem elcx gerecommandeert onse saecke belangende dvoerss. interpretatie als wij mede gerecommandeert hebben den Raetsheer Del Rio, die ons elcx beloefde expeditie te doen hebben.

Ten zeluen tijde mede geweest zijnde ten huijse vanden heere van Berlaijmont omme zijn G. te recommanderen onse saecke, was alsdoen een post vanden heere van Hierges gecoemen, mits twelck wij zijn G. alsdoen nijet spreecken en mochten. Voerts geweest zijnde ten huijse van mijn heere van St. Baeffs ten fijne als vooren, was zijn Eerw. met eenige heeren vanden Secreten Raide geoccupeert.

Nae den noen was de Raedt vanden Staet geoccupeert mits daencompste vande gemutineerde Spangnaerden.

Saterdaechs den XXI Julij.

Hebben wij ons des smorgens te houe verthoent ende veruolcht expeditie op onse saecke. Naeden noen en werde nijet gebisongneert dan in saecke van oorloge.

Sonnedaechs den XXII Julij 1576.

Coemen inden morgenstont omtrent Bruijssel 1200, ofte zoe eenigen seggen wilden, 1500 gemutineerde Spangnaerden, die drie maenden betalinge wilden hebben ter cause van heur verloopen besoldinge ende noch twee maenden in plaetse vande plunderinge van Zirricxzee.

Ten zeluen daege gesonden een pacquet naer Groningen met Adolff die boede.

Smaendaechs den XXIII Julij

Werden mits daencompste vande voerss. Spangnaerden omtrent bruijssel nijet getracteert dan van heur betalinge.

Dijnsdaechs den XXIIII Julij

Smorgens gesonden hebbende omme den heere Proost Funck te spreecken werde ons gesecht dat hij van dijen dagh nijet te houe zoude gaen.

Ten zeluen tijde geweest bijden tresorier Schetz ende hem gerecommandeert onse saecke, die zeijde, dat de Raedt vanden Staet ende die vander finantie althans onledich ende

doende waren mitte betalinge vande voerss. gemutineerde Spangnaerden ende souden nijettemin onse saecke gedachtich zijn.

Swoensdaechs den XXV Julij

Wesende St. Jacobsdach tsauonts tusschen VII ende VIII vren oueruallen omtrent 1500 gemutineerde Spangnaerden de stede van Aelst in Vlaenderen.

Donredaechs den XXVI Julij

Alsoe inde morgenstont binnen Bruijssel tijdinge quam, dat dvoerss. gemutineerde Spangnaerden met gewelt binnen Aelst gecoemen waeren, is daer deur terstont zeer groote murmuratie ende rumoer onder de burgeren gecoemen, sulcx dat doctor Hieronijmus de Rhoda Raedt vanden Staet ende Capiteijn Juliaen Romero tzelue verstaen hebbende ende willende met eenige cofferen vuijtte stadt vertrecken, werden hun tzelue bijde burgeren beleth, de welcke daer deur te meer ontroert wesende, zijn ten laesten omtrent XI vren voer de middach subijtelicken eenige burgeren opte marct vergadert ende sulcx met blooten rappieren ende andere heur geweer, voerts loopende ende roupende, dat zij nae thuijs vanden heer van Berlaijmont wilden (vermits zij verstaen hadden dat aldaer ten huijse eenige lange roers, stormhoeden, lonten ende spiesen, geleden zeeckere dagen, gebracht waren) is hemluijden bouen de canter steen een spangnaert gemoet, eertijts dienaer van Rhoda, dewelcke mits zijn qualick spreecken ende bijten op zijn duijm (zoemen zeijde) inde zelue furie is doot gebleuen. Ende sulcx dvoerss. burgeren noch voorts loopende is hun int gemoet gecoemen Le grand bailliu de brabant, die hun met guede woerden gestilt ende weder te rugge heeft doen gaen. Mer zijn ten zeluen tijde eenige schutters van wege die magistraet gesonden geweest ten huijse vanden graue van Berlaijmont omme te vereijsschen naede voerss. roers, die hemluijden bij jnuentaris ouergeleuert heeft omtrent 100 roers met flesschen, lonten ende stormhoeden, 100 spiesen enke X ofte XII rustingen, die zijn G. zeijde ouer twee ofte drie maenden ten behouue van zijne zoenen gecoft te hebben.

Waer naer dvoerss. schutters gegaen zijn ten huijse vanden swager van capiteijn Juliaen Romero, die zijn natuerlicke dochter getrouwt heeft, ende hebben aldaer geuonden twee tonnen buspuluere ende eenige spiesen.

Al twelck die spangnaerden vernoemen hebbende, hebben hun terstont altesamen in huijs gehouden ende dvoern. Rhoda, Juliaen Romero ende Alonso de Verguas ouerste capiteijn vande lichte paerden hebben hun op sconincx hoff begeuen.

Ende zijn sulcx verscheijden huijsen, daermen vermoede eenige Spangnaerden gelogeert te zijn, bijde voerss. schutters ten zeluen daege besocht geweest.

Waer mede tvoerss. rumoer alleijnskens gestilt zijnde, werden dvoerss. gemutineerde spangnaerden omtrent den auont bijden Raedt vanden Staet verclaert te wesen vianden van zijne Maj. ende werden bij openbaer vuijtroupinge opte wijcken vande straeten verboeden hemluijden eenige assistentie te doen, jtem dat geene vuijtheemsche persoenen vuijt heur logijs mochten gaen op lijfstraffe, jtem datmen geen huijssouckinge meer en zoude doen sonder spetiael beuel vande Magistraet.

Waer deur wij beleth zijn geweest dijen dach te bisongneren ofte solliciteren.

Vrijdaechs ende Saterdaechs den XXVII ende XXVIII Julij 1576.

Was den Raedt vanden Staet ten huijse vanden heere President Viglius beesich mitte voerss. saecken ende gingen alsdoen de heeren vanden Secreten Raide ende vander finantie nijet te houe.

Sonnedaechs den XXIX Julij

Werden tot Bruijssel tijdinge gebracht dat de heer van Hauere ten zeluen dage tot bergen in Henegouwen vuijt Spangnen gecoemen was, denwelcken den hertoech van Aerschot zijn broeder ten zeluen dage aldaer te poste te gemoet reede.

Gesonden een pacquet brieuen tho Groningen.

Smaendachs den 30 Julij

Sijn wij des smorgens bijden heere Proost Funck geweest ende hebben zijnre E. gebeden omme expeditie onser saecke, twelck hij beloefde te doen, seggende dat wij den heere van Jndeuelt aenspreecken zouden (gelijck wij na den noen deden) ten eijnde hij audientie mochte hebben ende angaende de saecke van Henrick Thimans, dat daer op geappoincteert was, datmen de requeste stellen soude in handen vande

gedeputeerden vande Omlanden omme daer tegens te seggen. Sijn voerts gegaen ten huijse vanden heere tresorier Schetz ende hebben hem gerecommandeert onse saecke, desgelijcx gesolliciteert aenden secretaris Bertij omme geexpedieert te hebben onse missiue.

Naeden noen compt den heere van Hauere vuijt Spangnen tho Bruijssel.

Dijnsdaechs den laesten Julij.

Veruolgende expeditie van onse saecken, zeijde de Proost Funck opt hoff coemende, dat hij onse stucken mede genoemen hadde omme in onse saecke te bisongneren.

Naeden noen insinueerde Pompilius Numan deurwaerder vanden Secreten Rhaide ons een derde requeste van die vande Omlanden met zeecker appoinctement vanden voerss. Raidt in date den XXX Julij, inhoudende dat wij hemlieden communiceren zouden dappoinctementen, bij ons verworuen, binnen twee dagen ofte dat de zelue zouden werden gehouden voer gereuoceert. Daer op wij den 1 Augustus den zeluen deurwaerder seeckere scriftelicke antwoert ouergeleuert hebben, wesende in effecte conform de voergaende antwoert opten XVIII Julij opte Omlanden twee eerste requesten ouergegeuen.

Woensdaechs den 1 Augustus 1576.

Geweest voerden noen bijden tresorier Schetz ende hem gerecommandeert onse saecke, die seijde dat hij ons gaerne helpen zoude zoe verre hij eenich middel van gelt wiste, mer dat wij wel doen zouden ende spreecken den heere van Rasschem ende geuen hem opt swaertste onsen noot te kennen ende dat wij mede seggen souden dat hij, wesende metten hartoech van Alua tho Groningen, ons wel hulpe beloeft hadde belangende de restitutie vande penningen, die de stadt tot leeninge soude moegen debourseren ende dat hij alsnv zijn schouderen optrect ende ons weijnich troost contrarie dvoerss. belofte.

Vanden zeluen dage tweemael geweest zijnde ten huijse vanden heere van Rasschem, was telcken reijse vuijt.

Naeden noen hebben wij mijn heere den President Viglius begruet ende hem onse saecke gerecommandeert, die zeijde dat de heeren voerden noen onse saecken gesproecken hadden ende dat die mits dese jegenwoerdige oproerte vande spangnaerden

was geretardeert ende zouden nijettemin de zelue recommanderen.

Alsoe opte requeste van Heinrick Thimans geappoincteert was, dat die gestelt zoude werden in handen vande gedeputeerden vande Omlanden, is de zelue den laesten Julij voerss. heml. bij Pompilius Numan geinsinueert omme daer tegens te seggen heur guet duncken binnen vier dagen.

Donredaechs den II Augustus 1576.

Des smorgens geweest bijden heere van Rasschem ende hem gerecommandeert onse saecke, die ons beloefde expeditie te doen hebben zoe rasch als de heere van Grobbendonck rapport gedaen zoude hebben van onse requesten, twelck wij den heere van Grobbendonck terstont gerelateert hebben, die ons beloefde aen expeditie te helpen.

Ten zeluen tijde mede begruet de heere Proost Funck ende hem gerecommandeert onse saecke.

Naeden noen en mochten wij, mits den grooten slachregen, nergens gaen.

De Walen binnen Zirricxzee leggende onder tregiment van Mons. de Dragon beginnen te mutineren om heur betalinge ende smijten in de stadt alle de glasen aen stucken den II Augustus 1576.

Vrijdaechs den III Augustus 1576.

Des smorgens geweest bijden heere Proost Funck ende gerecommandeert onse saecke belangende djnterpretatie vande sententie vande Ex. vanden hertoech van Alua, daer op hij seijde ons aen expeditie te willen helpen mits dat wij spreecken souden den heere van Jndeuelt, dat hij bij zijn propoost wilde bliuen omme audientie te hebben, gelijck wij ten zeluen tijde gedaen hebben.

Saterdaechs den IIII Augustus

Des smorgens geweest bijden heere van Grobbendonck ende zeijde dat hij rapport gedaen hadde van onse saecke, dan alsoe te houe geen gelt is, datmen ons de schulde bekennen zoude ende dat wij voer ditmael daer mede patientie zouden moeten hebben, waer op ick zeijde dat wij daer mede nijet geholpen zijn ende dat wij met sulcken antwoert nijet thuijs en mochten coemen, mer dat wij mosten hebben affdracht vande schult van Sr. Thomas Fiesco ende restitutie mosten hebben ten minsten van 16000 gulden buijten rechts handen gelicht ende datmen belangende die reste zijen

mochte dat wij daer voeren eenige verseeckerheijt crijgen. Waerop zijn Gestr. zeijde dat wij wel doen zouden ende versoucken aen dandere heeren vander finantie als den Graue van Berlaijmont ende den Baron van Rasschem dattet hoff ons wilde affdracht doen vande voerss. schulde ende voerts handelen mitten heeren Fockeren factoer, dat wij mochten ontfangen de penningen, die de zelue Fockeren in Vrieslant verschenen zijn ende beloefden ons in als behulpelick te wesen ende bekentenisse vande schult te doen hebben.

Vandaer gegaen zijnde bij doctor Del Rio hebben hem gerecommandeert onse saecke belangende dinterpretatie vande sententie vanden hertoech van Alua ende versocht expeditie vandien. Daerop hij zeijde dat de heere Proost Funck geordonneert was die stucken te duersien ende mitten eersten rapport te doen ende wilde opte saecke letten.

Ten zeluen daege tsauonts omtrent VI vren jnsinueert ons Pompilius Numan twee der Omlanden requesten mitte appoinctementen vandien beijde in date den III deeser maent, deene inhoudende tversouck omme executie te hebben opte sententie van lieutenant ende hooftmannen gegeuen tegen Heinrick Thimans, dandere ten eijnde de Oldampten ende Stadthemrijcken voertaen mitte Ommelanden zouden contribueren in alle schattingen ende Ommeslagen, die bij hemluijden geconsenteert ende vuijtgeseth werden tot onderholdinge vande soldaten, ende werden ons beuolen binnen vier dagen daer tegens te seggen ons guet beduncken.

Sonnedaechs den V Augustus 1576.

Geschreuen een missiue aenden Erntfesten heere Burgemeesteren ende Raidt van Groningen ende daer inne veraduerteert die gelegentheijt van onse saecken.

Smaendaechs den VI Augustus

Des smorgens geweest bijden heere tresorier Schetz ende hem in presentie vanden commijs Rijnckhout gerecommandeert onse saecke, seggende dat wij alle daechs groote clachte hoorden van onse stadts beswaernisse ende nijet langer en wisten eenige leeninge te [1]).

Daer op dvoern. tresorier Schetz seijde, dat hij ons gaerne helpen soude, mer datter geen gelt en was ende, ingeualle daer gelt te houe ware, datment mits deese troublen nijet en mochte ontbeeren.

---

[1]) Hier is het woord, *doen*, vermoedelijk weggelaten.

Daerop wij wederomme met veele clagende woerden zeijden, dat wij gelt mosten hebben omme Thomas Fiesco ende parthien, die heur gelt in rechts handen geleijt hebben, te contenteren.

Waer op dvoern. tresorier seijde tegens den voerss. commijs, waerachtich te wesen dat wij ten dienste vande Maj. gefurneert hebben de somme van 60000 guld., noch 50000 guld. ende noch 12000 guld. voer een jaer interest ende dat de Ex. vanden hertoech van Alua ons daer mede beloeft heeft vrij te houden vanden casteel ende andere lasten ende dattet daeromme redelicke was datmen ons contenteerde ende beloefde ons alle hulpe ende assistentie te doen.

Naeden middach gesalueert hebbende mijn Eerw. heere van St. Baeffs, seijde dat wij op een zeer onbequamen tijdt alhijer gecoemen zijn, alsoe hijer te houe geen gelt en is, ende dat wij noch een maent patientie mosten hebben totte compste vanden nijeuwen Gouuerneur, die wij doch souden moeten coemen begroeten, ende dat hij ons inde gelt saecken althans nijet en wiste te helpen, mer soude ons in andere saecken behulpelick wesen etc., seggende mede dat de Westvriesen ende d Omlanden insgelijcx op een onbequaemen tijdt gecoemen waeren om gelt te hebben.

Ende alsoe ick begonste te verhalen onse stadts groote lasten, seijde dat hij daer op nijet en conde antwoerden.

Dijnsdaechs den VII Augustus 1576.

Geweest des smorgens bijden heere van Rassegem ende hem gerecommandeert onse saecke, die ons beloefde aen expeditie te doen helpen, dan alsoe te houe geen gelt en is, dat wij zeluer eenige aenwijsinge mosten doen, waer men eenige penningen zoude moegen becoemen, daer op wij seijden geen raidt te weten omme eenich gelt, mer dat wij tzelue versochten aen zijne Maj. ende dat wij nijet en twijffelden off zijn Maj. en zoude ons assisteren vermits der Stadts Groningen getrouwe diensten.

Ten zeluen tijde mede begruet den heere tresorier Schetz, die ons weijnich troost gaff van eenige vruchtbare expeditie ofte antwoerdt.

Woensdaechs den VIII Augustus

Smiddaechs bijden heere President Viglius te gast wesende was aldaer mede de heere Proost Funck, die seijde den Secreten Raidt alsnv te bisongneren in onse saecke,

ende dat wij wel doen souden ingeualle wij onse stadts geschillen mitte Omlanden int vruntlick conden veraccorderen ende verlijcken alsoe die vande Omlanden hem te kennen gegeuen hadden dat ter oorsaecke van heur reuocatie vant verbundt, jnden jare 1482 tusschen stadt ende landen gemaect, questie was voerden heere van Billij Stadtholder van Vrieslant ende vier ofte vijff rechts geleerden ende dat de saecke alreede volscreuen was bij eijssch, antwoerde, replijck ende duplijck, waer vuijt noch veel questien mochten rijsen. Daer op ick zeijde, dat de stadt aldaer hadde geproponeert exceptie declinatoir ende van renvoij voer zijne Maj. Secreten Raide, alsoe de questien resulteerden vuijte sententie vande Ex. vanden hertoech van Alua vpten VII Augustus anno 1571 tusschen Stadt ende landen gewesen, opte interpretatie vande welcke alsnoch questie hangt voerden voerss. Raide, et quod proinde continentia causae non debeat diuidi, mer dat ten principalen bij ons nijet en is geantwoert ende dat de Stadt geen swaricheijt en maect in die pretense nulle reuocatie, die om redenen in tijdt ende wijle te deduceren haer nijet en mach praeiudiceren, ende verhalende sulcx de stadts sware lasten, recommandeerde onse saecke, tot expeditie vande welcken zijne Eerw. ons beloofde te helpen.

Donredaechs den IX Augustus

Geweest des smorgens omme te spreecken den heere tresorier Schetz dan en conden hem nijet becoemen.

Ten zeluen daege ontfangen vanden secretaris Bertij twee missiuen aenden heere van Billij, deene belangende het oopenen ende sluijten vande poorten ende waterboemen ende het vuijt ende invoeren vande coopmanschappen ende die andere beroerende de huijsen ende landen ter oersaecke vant nijeuwe aengelechte casteel tho Groningen geruijneert ende affgebroecken.

Ende alsoe de heere Proost Funck doende was in onse saecke belangende dinterpretatie vande sententie vanden hertoch van Alua en hebben van dessen dach aen zijnder E. nijet gesolliciteert.

Vrijdaechs den X Augustus.

Wesende St. Laurens dach des smorgens gesproecken den heere tresorier Schetz ende den commijs Rijnchout ende seijde dvoerss. tresorier, dat hij om ons gedacht ende rapport gedaen hadde ende hoe wel daer geen middel en is van

gelt, dat hij nochtans soe veel doen ende die schult bekent maecken zal ende datmen alsdan zal doen bescriuen den heere Fockeren factoer omme te zijen dat wij tjaer rente, dat hem nv in Vrieslant verschenen is, moegen ontfangen mits dat die vande finantie met hem handelen zullen ende dat de stadt tot alle verseeckerheijt daer van zal geuen haer obligatie.

Den IX deeser maent omtrent den auont ontfinck ick een missiue vande heere van Billij bij zijn secretaris gescreuen, daer bij wij veraduerteert werden dat die vande Omlanden zijne G. ouergegeuen hadden seeckere doleantie tegens de Stadt ende Lieutenant van Groningen, die zijne G. met eenen expressen boede ouergesonden hadde, mer dat de zelue tusschen Sutphen ende Dotecum affgeset was, ende dat zijne G. daeromme de zelue mitten eersten post weder ouer seijnden soude.

Saterdaechs den XI Augustus 1576.

Des smorgens geweest zijnde bijden heere Proost Funck hebben zijne E. gegeuen seeckere scriftelick aduertissement dienende tot instructie van onse saecke, zoe belangende dinterpretatie vande sententie vanden hertoech van Alua, als oeck mede vande proceduren tusschen Stadt ende Landen gehouden voer den heere van Billij Stadtholder ter oersaecke van de pretense reuocatie vant verbundt vanden jare 1482. Ende seijden alsdoen zijne E. eene missiue ontfangen te hebben vanden heere van Billij Stadtholder, daer bij hij zeer ernstelick versochte datmen, zoe verre het doenlick was, Stadt ende Landen wilde verlijcken van alle heur differenten ende geschillen, opdat wij eens in rust ende vreede met malcanderen mochten leuen, ende discourerende sulcx op onse Stadts stapel ende stapelrecht, zeijde zijne E. dat wij voer date vande voerss. sententie zeer weijnich geprobeert hadden ons stapelrecht ende alsoe dijes iegenstaende zijne Ex. geneicht was de Stadt te helpen, dat de zelue daeromme, zonder eenich regard te nemen op beijde parthien gerechticheijt, de sententie vuijtgesproecken ende buijten de resolutie vanden Raidt daer bij geuoucht hadden de vier maenden, mer dat wij nijet behoerlicken geprobeert hadden onsen stapel ende stapelrecht ende hoe wel de sententie nijet mede en bracht eenige clausule prouisioneel, dat nochtans dintentie vanden Raidt sulcx geweest hadde, dat de zelue bij prouisie alleen was vuijtgesproecken ter tijdt ende wijle der saecken gelegent-

heijt ende den tijdt anders souden vereijsschen, ende aengemerct die vande Omlanden alsnv gerenoceert hebben tvoerss. verbundt, waer vuijt geschapen zijn veel questien tusschen dvoerss. Stadt ende Landen van nijeuws te rijsen, dat wij daeromme wel doen zouden, ingeualle wij de saecke, int vruntlick conden verdragen, ende de zelue verbleuen aen vier ofte vijff geleerde persoenen, nominerende tot dijen eijnde den President van Vrieslant ende den Cancellier van Gelderlant met eenige andere heeren van Ouerijssel. Ende alsoe die vande Omlanden bij requeste te kennen gegeuen hadden, dat, inde saecke belangende de reuocatie vant verbunt, voer den heere van Billij gescreuen was bij eijsch, antwoerde, replijck ende duplijck, dat den Secreten Raidt missiue gescreuen hadde aenden heere van Billij omme te verstaen die gelentheijt [1]) vander saecke met zijn aduijs ende dat dijes nijettemin den Raidt dinterpretatie hadde gedaen ende dat hij last hadde omme de zelue te communiceren mijn Eerw. heere van St. Baeff ende mijn heere President Sasbout.

Waer op ick seijde, eerst belangende de stapel ende stapelrecht, dat wij van allen ouden tijden in possessie van dien zijn geweest ende tzelue nijet vercregen hadden vuijt eenich verbundt jnden jare 1482 tusschen stadt ende landen gemaect, mer voer date vandien bouen memorie van menschen hadden gehadt, alst blijcken mach vuijt seecker verbundt jnden jare 1500 tusschen hertoch Aelbrecht van Saxen, ofte heer Joriaen van Thoorn vuijt zijnen naem, ende dvoerss. Stadt Groningen gemaect, ende hoe wel wij daer van geen bezegelde priuilegien exhibeerden, dat daeromme onse gerechticheijt nijet te min is, aengemerct dvoerss. Stadt altoes een rijckstadt ende vande hense steden is geweest, die veel gerechticheijden genieten, hoe wel zij daer van geen bezegelde priuilegien en hebben, ende dat nijet te twijffelen is off de Stadt gefundeert zijnde, met veele gerechticheijden voersien is geweest, dienende altesamen tot prosperiteijt ende conseruatie vandien, gelijck men zijet geschien in veel andere steden.

Ende aengaende die pretense reuocatie vant verbundt zeijde dat zelue ons nijet en mach preiudiceren, alsoe die vande Omlanden omtrent 18 ofte 19 jaren nae date vandien tzelue, contra fidem datam, datelicken hebben gecontrauenieert ende ingebroecken, mits viantlicke wijse in Groningerlandt ende

[1]) Gelegentheijt.

voer Groningen brengende hertoech Aelbrecht van Saxen, mit wijens hulpe zijluijden de Stadt zulcx hebben benauwt, dat die van Groningen benodicht werden mitten voerss. hertoch een tractaet van vreede aen te gaen, onder conditie nochtans, dat die van Groningen daer bij gebleuen zijn in de possesie ende tgebruijck vanden stapel ende stapelrecht, woe zij voer de zelue erringe bouen memorie van menschen hadden gedaen. Jtem datmen inde Landen gheen bijer brouwen zoude omme te vercoepen ende geen vreemde bieren inde Landen tappen omme te vercoepen, ende aengaende de vordere poincten int voerss. tractaet geroert, dat die gereserueert zijn geweest totter decisie vant camergerecht tho Spiers. Waer vuijt men wel can verstaen dat de verbunden voer den jare 1500 tusschen Stadt ende Landen gemaect, ten zeluen tijde van onwaerden gehouden ende nijet meer geacht zijn geweest, mer heur questien mit recht hebben willen laten termineren ende slijten, ende dattet mitsdien ridiculoes is, tgunt die van de Ommelanden vande reuocatie vant verbundt vande jaren 1482 alsnv voertstellen, wandt ingeualle tzelue verbundt in esse gebleuen hadde en hadde nijet van noode geweest een nijeuw tractaet te maecken ende die decisie van camerrecht te verwachten.

Voerts aengaende tverbliuen vander saecken aen vier ofte vijff geleerden, seijde dat wij tanderen tijden in onsen Raedt int bijwesen vande treffelickste burgeren daer van gesproecken hadden, mer dat zij om verscheijden redenen, daer toe nijet en conden verstaen ende begeerden de questien bij zijne Maj. Secreten Raide rechtelicken getermineert te hebben, diemen alles guets toebetrouwde, ende dat wij sulcx voerden heere van Billij geproponeert hadden exceptie declinatoer ende van renuoij voerden zeluen Raidt, ende verhoepte alsdan naerder te deduceren onse gerechticheijt ende dat de Stadt lange voer d'Omlanden is geweest, die nijet en zijn dan aenwassen, angemerct men in voertijden met een geladen hulck plach te coemen voer St. Walburchs kercke, die alsdoen een geweldige starcte was, ende sulcx voerts verhalende des Stadts gerechticheijden recommandeerde zijnre E. onse saecken ende werde int vuijtgaen ontboden de Sijndicus der Omlanden.

Sonnedaechs den XII Augustus 1576.

Alsoe den geheelen dach zeer regende, hebben nijet gesolliciteert ende was alsdoen weder seeckere gerufte naeden

noén onder de burgers van bruijssel, die opte marct waeren, tegens eenen spangnaert, die opt stadthuijs liep, ende inde ommeganck van Bruijssel tegens die burgers wadt grootmoedich gesproecken hadde.

Smaendaechs den XIII Augustus 1576.

Des smorgens geweest bij den heere van Grobbendonck, die seijde in onse saecke gebisongneert ende wadt ontwerpen te hebben ende dat hijt dandere heeren communiceren soude.

Ten zeluen tijde geweest bij den heere Proost Funck ende ouergeleuert het narré van de sententie vanden hertoch van Alua, met extract vant lxx art. vuijte Omlanden Replijcke in julio 1571 tot bruijssel ouergegeuen, dienende inde saecke van Heinrick Thimans ende daer bij verthoont dat ter cause vande penningen bij de stadt, vuijt handen van Heinrick Thimans ontfangen, questie geweest is voer de hertoch van Alua ende dat de Stadt bij de voerss. sententie daer van is geabsolueert.

Waer op dvoerss. heere Proost zeijde, dat hij wel wiste ter cause vandien questie geweest te zijn ende dat dinterpretatie al gereet was ende alleen bijde heeren President Viglius ende Sasbout geuisiteert ende voorts geextendeert mosten werden, mer dat wij wel doen souden, ingeualle wij alle onse questien wilden verbliuen aen eenige rechtsgeleerden, die de saecke mochten termineren ende zoe verre zij parthien nijet en conden verlijcken, dat alsdan eenige van heml. de saecke soude moegen rapporteren inden Secreten Raide, omme aldaer getermineert te werden, wandt hoe wel dinterpretatie gereet is ende men belangende de twist saecke, vuijte sententie geresen, de verclaringe heeft gedaen, datter nochtans geschapen zijn swaerder questien tusschen Stadt ende Landen te rijsen, mits de reuocatie vant verbundt bij de Omlanden gedaen, waer mede zij maintineren in heur oude vrijheijt, gelijck zij waren voerden jare 1482 gestelt te zijn. Waerop ick zeijde, dat de Stadt getroost moste wesen te verwachten de questien die dOmlanden vuijt saecke vande voerss. pretense reuocatie zouden moegen moueren, mer datmen ons daer mede nijet en mochte depossesseren van onse hebbende gerechticheijt, daer inne wij veel hondert jaren voer den verbundt zijn geweest als genouch verstaen can werden vuijt seecker tractaet van paijs inden jare XV^c tusschen hertoch Albrecht van Saxen ende de Stadt Groningen ge-

maect. Ende aengaende tverbliuen vande saecke, seijde daer van inde winter laestleden groote communicatie geweest te zijn onder des Stadts gemeene geswoerens ende oeck int bijwesen vande treffelickste burgeren, alsoe die vande Omlanden alsdoen sulcx mede hadden versocht, mer dat dvoerss. geswoerne ende burgeren om merckelicke redenen daer toe nijet en conden verstaen, alsoe de questien bij de Omlanden gemoueert concerneren den geheelen handel ende dès stadts ende gemeene burgeren weluaert ende daeromme begeerde onse questien bij zijne Maj. hoochwijsen Secreten Raide getermineert te hebben, die wij alles guets toe betrouwen, ende ingeualle het parthien alhijer te moijelick ware omme te procederen, datmen mochte authoriseren Lieutenant ende Hooftmannen van Groningen omme voer heml. te procederen ende saecke te instrueren totter sententie diffinitiue, exclusiue, ende dat zij alsdan de stucken in zijne Maj. voerss. Raedt beslooten ouerseijnden mochten, omme daer inne gedaen te werden, zoe nae rechte beuonden zal werden te behoeren.

Waer vp zijnre Eerw. seijde, dat wij geen sorge en dorsten hebben dat ons t stapelrecht benoemen zoude werden, alsoe wij bij de voerss. sententie ende anders daer zoe diep ende vast genouch in beuesticht zijn, datment ons nijet en conde benemen, ende dat wij altoes, ceteris paribus, nijet en dorsten twijffelen off zijne Maj. en zoude badt totte Stadt dan de Landen geneicht wesen, vermits zijne Maj. daer aen meer is gelegen, ende aengaende tprocederen voer Lieutenant ende Hooftmannen, dat die Landen daer mede nijet wel te vreden zouden zijn, alsoe zijl. hun suspecteren ende dat wij sonder twijffel wel doen souden, indien wij de saecke, in maniere als voeren, verblieuen aen vier ofte vijff rechtsgeleerden, nomineren den President ende eenige vanden Raedt van Vrieslant, jtem den Raetsheer Ratinge t Utrecht, die hij zeer recommandeerde, seggende mede dat wij eenige mede mochten verkiesen vuijten Raedt van Hollant ende tgunt sulcx geconcludeert ende geresolueert zoude wesen, datmen tzelue bij zijne Maj. zoude doen confirmeren ende met zijne Maj. zegel beuestigen opdat wij eens van malcanderen gescheijden mochten wesen.

Waer op ick seijde, dat wij nijet en conden verstaen tot eenich verblijff ofte compromis ende dat wij nijet liener en sagen dan dat de saecken mit rechte getermineert mochten werden ende sulcx alleen geinstrueert voer Lieutenant ende Hooftmannen, die daer van geen kennisse ofte judicature

souden hebben ende dat de Stadt gheen oersaecke en geeft van eenige twist ende tweedracht, mer alleen defendeert hoer olde priuilegien ende gerechticheijden, die se ouer veel hondert jaren heeft gehadt ende dat dOmlanden, wesende mer aengewassen landen veel hondert jaren naede fundatie vande Stadt, de zelue alsnv nijet en conden preiudiceren in hoer voerss. gerechticheijden.

Ende alsoe wij seer insisteerden omme te hebben dvoerss. interpretatie, seijde zijnre E. de zelue gereet te wesen ende dat wij alleen spreecken souden de heere van Jndeuelt omme te hebben expeditie ende pronuntiatie vandien.

Alsoe ten zeluen dage bij clockeslach vande Magistraet van bruijssel waeren geciteert alle de geene, die daechs te voeren den spangnaert (die alsnoch opt Raedthuijs was) hadden geinuadeert ende een vuijstslach gegeuen, ende dat op peijne van bannen, compareerde omtrent den auont een burger van bruijssel voer de Magistraet, de welcke tzelue confesserende werde verseeckert gehouden, waer deur de gemeene burgeren zeer ontroert zijnde, werde omtrent acht vren inden auont alle de stadt deur alarm geslagen ende sulcx alle de burgeren, opte marct vergaderende met heur vaendelen, wilden dvoerss. citatie gereuoceert ende de voerss. geuangen burger ontslagen hebben, twelck bij de Magistraet terstont werde gedaen ende openbaerlick voerden Stadthuijs gepubliceert. Ende alsoe zijl. mede in heuren handen wilden hebben de voerss. spangnaert, werde geseijt dat zij tot sanderen daechs te IX vren daer mede patientie hebben souden ende datmen hem alsdan leueren soude, waer mede trumoer werde gestilt.

Dijnsdaechs den XIIII Augustus 1576.

Des smorgens geweest bijden heere tresorier Schets, die ons beloefde onse saecke te doen expedieren bijden Griffier vande finantie, seggende dat hij ons van wegen der finantie mede een brijeff doen scriuen soude aenden facteur vanden heere Fockeren, ten eijnde wij met hem mochten handelen ende datmen ons daer van copie geuen soude, mer dat hij nijet en wiste hoemen mitte 1137 p. X st. soude handelen, die bijde heere burgemeester Feico van Fritema zijn betaelt. Daer vp wij seijden datmen ons dijes aengaende een ordonnantie geuen mochte op Baudewijn van Loo in Vrieslant ofte den voerss. Fritema ofte anders, soe mijnheeren vande finantie dat best vinden souden.

Waer op dvoern. tresorier zeijde hem noch te resteren van Fritema 1000 gulden, die hij vande Stadt van zijnen wegen ontfangen hadde ende dat hij wel wilde, dat wij hem dvoerss. 1137 guld. ende X st. nijet betaelt en hadden vermits hij vande 1000 guld. geen betalinge conde crijgen. Waer op ick seijde, dat de Stadt daer van was ontlast ende dat de zelue beruste onder Fritema als hij zeluer heeft bekent.

Ende vermanende voerts vande vercoopinge vande greijnen, die deur beuel vande finantie van wegen zijne Maj. alsnv in Drenthe zoude geschien, ende die bij Fritema plagen inde Stadt geuoert ende vercoft te werden, zeijde dvoern. tresorier dat die Stadt dar bij geen hinder hebben soude, alsoe de huijsluijden de zelue greijnen mede inde Stadt brengen ende vercoepen souden.

Vandaer gegaen zijnde bijden heere van Jndeuelt ende hem gerecommandeert hebbende onse saecke, seijde dat hij ons aen expeditie zoude hebben.

Desgelijcx gedaen hebbende bij doctor Del Rio, seijde onse saecke belangende dinterpretatie op gisteren gedaen te zijn ende dat de heere Proost Funck last hadde omme mij bij hem tontbieden ende spreecken, ende dat de heeren vanden Secreten Raide alle diligentie gedaen hadden omme Stadt ende Omlanden te vereenigen.

Voerts gegaen zijnde bijden Raedsheere Assumvijle ende aen hem versocht hebbende expeditie belangende dvoerss. interpretatie, zeijde op gisteren onse saecke gedaen te zijn ende dat hij wel verstaen hadde die getrouwe diensten ende sware lasten der Stadt Groningen, ende insunderheijt vant casteel, twelck men zijne Maj. gepersuadeert hadde, dattet alleene costen soude vijftich duijsent gulden ende datment daeromme aengelecht hadde ende alsnv alreede gecost hadde bij de 200000 gulden ende noch nijet halff volmaect was, dan alsoe zijne Maj. aenden Raedt vanden Staet brieuen gescreuen ende daerinne gewilt hadde, dat alle dingen alleijnskens op zijn oude ploije ofte voet wederomme gebracht zouden werden, gelijck twas bijde tijde vanden keijser Carolus, dat die vanden Raidt vanden Staet sulcx gaerne doen souden, mer dat zij alsnv te zeer beleth werden mits deese alteratien, die dagelicx geschien, ende wiste wel dat de Stadt zeer groote laste leedt vant casteel, zoe vant breecken vande huijsen ende anders, ende dattet al te groot was, mer dat hij verhoopte dat alle dingen mitter tijdt wel coemen souden,

ende dat hij altoes de stadt in alles behulpelick wilde wesen daer hij eenichsins coude ofte mochte, ende altoes de stadt insunderheijt toegedaen geweest hadde.

Waer op ick zeijde, dat wij zijne E. zeer hoochlicken daer van bedancten, dan alsoe de Stadt mitte soldaten ende heur leeningen zeer grootelicken is belast, sulcx dattet de Stadt ende burgeren nijet langer mogelick is te verdragen, versochte derhaluen ontheffinge vande weeckleeninge ende ontlichtinge der soldaten; ende mede alsoe de burgeren zeer excessiue beschadicht waeren deurt affbreecken vande voerss. huijsen, sulcx dattet eenige alsnv haer broot moeten gaen bidden, dat daeromme zijne E. daer toe mede wilde raiden ende de handt aen houden, dat zij van heur affgebroecken huijsen voldaen mochten werden, ende aengaende het casteel zeijde, dattet vierendeel vandien alsnoch nijet en is gemaect ende dattet nauwelicx tvierendeel minder is dan tcasteel van Antwerpen.

Waer op zijne E. zeijde, dat hij wel verstaen hadde van onse groote schade ende ons gaerne in als behulpelick wilde wesen; ende vragende hoeveel vaendelen knechten inde Stadt leggen, die wij seijden op vier vaendelen geraempt te werden, was daer inne zeer verwondert ende begeerde, dat wij op donredach smiddachs bij hem te gast wilden coemen, daer van wij zijne E. bedancten.

Ten zeluen dage, omtrent twaelff vren, werden ons geinsinueert een requeste der Omlanden mitten appoinctemente opten XIII deeser maent ofte marge vandien gestelt, daer bij ons beuolen werde binnen vier dagen te antwoerden op heur twee voergaende requesten ons opten vierden deeser maent geinsinueert, belangende de saecke van Heinrick Thimans ende heur ommeslagen, die zij ouer d'Omlanden ende des Stadts jurisdictie doen.

Woensdach den XV Augustus 1576.

Alsoet was hooge Lieue Vrouwen dach hebben wij genaceert ende des auonts bij den Raidtsheere Assumvijle te gast geweest.

Werde alsdoen bijden Cancellier van Brabant geseijt, dat de Prince van Orangnen 4000 paerden aengenomen hadde omme hijer te lande te brengen.

Donderdaechs den XVI Augustus.

Des smorgens geweest zijnde omme den heere Proost

Funck te spreecken, was hij alsdoen mit anderen saecken geoccupeert, sulcx dat wij hem nijet te spraecke en mochten coemen.

Naeden noen geweest bijden heere tresorier Schetz, die ons beloefde aen expeditie te helpen.

Vrijdaechs den XVII Augustus.

Naeden noen geweest bijden heere Proost Funck ende alsoe die vande Omlanden ons hadden doen insinueren opten XIIII deeser maent, dat wij binnen vier dagen souden beantwoerden heur twee requesten, belangende die contributie totte schattingen, die bijde Omlanden tot dienste van zijne Maj. ende leeninge vande soldaten ommegeslagen werden, ende omme te hebben executie opte sententie tegens Heinrick Thimans gewesen, presenteerden wij zijnre Eerw. seeckere requeste beroerende de saecke vanden zeluen Heinrick, daerbij wij versochten dat die vande Omlanden eerst zouden antwoerden op onse requeste, die vande zelue saecke in heuren handen was gestelt opten laesten Julij ende dat wij zoe lange ongehouden zouden wesen tantwoerden op heur requeste, ende belangende dvoerss. ommeslagen exhibeerden zeeckere scriftelicke remonstrantie dienende tot destructie van heur requeste, versouckende als dat zijnre Eerw. gelieuen wilde dezelue requeste ende remonstrantie mitter Omlanden bij geuouchde stucken te visiteren ende inden Raidt te rapporteren omme daerop geappoincteert te werden naer behoeren, opdat wij van antwoerde nijet versteecken zouden werden.

Waer op zijnre Eerw. seijde, dat dinterpretatie opte sententie van zijne Ex. was gedaen ende dat wij dezelue vinden zouden mit zeeckere requeste vande ende heurl. antwoerde opte requeste van Heinrick Thimans, bijden secretaris de la Torre, die ons al tzelue communiceren soude, ende dat wij dvoerss. stucken ende interpretatie eerst visiteren souden, daerinne wij oock wadt guets vinden souden tot voerdeel van onse Stadt, ende ingeualle wij alsdan eenige swaricheijt vonden, dat wij zijne E. aenspreecken zouden, ende hadde al gedaen tot voerdeel vande Stadt, dat hij conde ofte mochte, mer en hadde tegens dandere heeren nijet meer connen behouden ende dat zij op als zeer naerstelick hadden gelet.

Van daer gegaen zijnde totten voerss. Secretaris, verthoende ons zeeckere requeste, bijde Stadt zijne Ex. inden jare 1571 ouergegeuen, beroerende in effecte dinterpretatie vant III art. vander voerss. sententie aengaende tvercoopen

vande gueden bijde zijlen vuijte schepen, daer op geappoincteert was, dat die vander Stadt hun reguleren souden naevolgende den inhoude vant voerss. III art., waer op wij seijden vande zelue requeste nijet te weten.

Ende aengaende dvoerss. interpretatie seijde dvoerss. de la Torre, dat hij die binnen drie ofte vier daegen int nette stellen ende ons alsdan ouerleueren zoude.

Voerts geweest zijnde bijden heere tresorier Schetz zeijde, dat hij ons aen expeditie helpen soude ende dattet hem leet was, dat hij mits de meenichfuldige dagelicxe affairen ons nijet eer en hadde moegen helpen.

Saterdaechs den XVIII Augustus.

Voerde middach vertrecken zij, die vande Omlanden, van Bruijssel naer Groningen.

Naeden noen hebben wij gesolliciteert aenden heere tresorier Schetz omme expeditie van onse gelt saecken.

Sonnedaechs den XIX Augustus.

Des smorgens geweest bijden heere President Sasbout ende alsoe ick hem presenteerde seeckere particuliere requeste, werden spreeckende vande groote beswaernisse, die de Stadt Groningen ende de burgeren vandien lijden ende dat die stadt genouch geregiert werdt in virga ferrea ende nijet mogelick is de groote leeningen ende sware besettinge vande soldaten langer te verdragen met veel meer doleantien aengaende tnijeuwe angelechte casteel ende die groote costen, die daer gedaen werden, mitsgaders onder wadt tractaet de Stadt gecoemen is aen de keij. Maj. Seijde daer op dat hij al tzelue wel wiste ende dat van gelijcke geschiede in Gelderlant, Ouerijssel ende andere plaetsen ende dattet landt op een ander maniere geregiert moet werden ofte anders datter geschapen is te coemen een reuolte generalen ouer theele landt.

Jtem alsoe ick wesende bijden President Sasbout presenteerde seeckere requeste van wegen Peter Nijeman onse stadts burger ende den inhoude ende tversouck vandien, seijde te wesen dat hij mochte coemen tot betalinge van zeeckere somme van penningen, die hij ten achteren was aen eenige personen gebannen vuijt saecke voer de voerleden troublen, ende angemerct lieutenant ende hoofdmannen tho Groningen swaricheijt maecten de saecke te termineren, vermits Co. Maj. Rentmeester aldaer van wegen zijne Maj. hadde

gesustineert de schulden gemaect te zijn nae datė vanden jare LXVI, dat aen heml. mochte missiuen gescreuen werden, dat zij de saecken wilden termineren sonder daer op te letten.

Seijde de dvoern. President, dat den Raedt vanden Staet gescreuen hadde aen zijne Maj. omme te hebben ordonnantie ende resolutie generael belangende de questien gereserueert inde pretensien, die men eerstdaechs verwachte ende dat dvoern. Pieter Nijeman ende andere burgeren wel doen souden ende veruolgen dexpeditie vande saecken ende ingeualle die rechters swaricheijt vonden dat zijt den Raidt van State mochten rescriberen omme daer op te ordonneren ende dat zij inder saecke welvoert mochten gaen ende recht doen souden optes Rentmeesters allegatien ende comminatien te letten.

Des middaechs te gast wesende bij mijn E. heere van St. Baeffs, verhaelde ouer taffel onse stadts sware lasten ende die groote costen, die aent casteel werden gedaen tottes stadts grondelose bederffenisse.

Ten zeluen dage een missiue gescreuen aenden E. Raidt van Groningen.

Maendaechs den XX Augustus 1576.

Hebben wij des smorgens den heere President Sasbout gepresenteert twee requesten, deen belangende die ontheffinge vande soldaten ende die andere beroerende dinterdictie vant affbreecken vande stadts poorten ende muijren, ende versocht dat wij mochten geraecken tot vruchtbare appoinctementen naer inhout der voerss. requesten, hebben mede int lange voergedragen die sware lasten vande garnisoenen, die de stadt ende burgeren bijde thien jaren tot heur grondelose bederffenisse gedragen hadde.

Daer op hij seijde, dat hij wel wiste dvoerss. groote sware lasten, mer dat ons althans nijet en wiste te helpen, vermits die groote sware saecken, die den Raidt van State dagelicx voercoemen, ende dat men nijet weten soude waer men de soldaten soude laten.

Daer op ick seijde inde Omlanden ofte in Westerlant, alsoe wij die in onse stadt nijet van doen en hadde, ende dat onse burgers de lasten nijet langer en mochten dragen, daer op dvoern. heere President seijde, dat hij de requesten soude rapporteren ende dat wij wel doen en souden ende mede spreecken dandere heeren opdat hij audientie mochte crijgen.

Ten zeluen tijde vernoemen hebbende dat de heere van Grobbendonck gereijst was naer Antwerpen ende aldaer seeckere dagen bliuen soude ende dat onse gepasseert was inde finantie, hebben op sanderen smorgens vercregen dexpeditie vandien.

Dijnsdaechs den XXI Augustus vts.

Omtrent den middach gereijst zijnde naer Mechelen zijn sanderen daechs omtrent thien vren tot Antwerpen gecoemen.

Woensdaechs den XXII Augustus.

Tot Antwerpen wesende hebben aldaer gesproecken den heere tresorier Schetz, die ons renuoijeerde aen Hans Henrick Monprat factoer vande Fockeren, die hij seijde van onse saecke gesproecken te hebben ende dat hij met ons handelen ende tracteren soude.

Ende zijn sulcx gegaen bijden zeluen factoer die ons seijde, dat hij op kersmisse toecomende van Baudewijn van Loo voer seecker ontfangen soude 7500 gulden, ende alsoe wij hem ouerleuerden de missiue vande heeren vander finantie, ten eijnde hij mettet hoff tracteren zoude van een jaer rente 25000 carolus gulden, die wij souden ontfangen, seijde dat hij op shooffs schoone beloften ende vruntlick scriuen nijet veel en achte ende hem daer op nijet betrouwde sonder andere verseeckerheijt te hebben, nijettemin soude op maendach tot bruijssel coemen ende alsdan int bijwesen vanden heere van Grobbendonck met ons naerder vander saecken communiceren.

Donderdaechs den XXIII Augustus 1576.

Vacerende den geheelen dach in eenige onse affairen tot Antwerpen zijnde.

Vrijdaechs den XXIIII Augustus

Des sauonts wederomme tot Bruijssel gecoemen.

Saterdachs den XXV Augustus.

Alsoe den Graeff van Mansfelt metten President Sasbout ende tresorier Schetz gereijst waren tot Antwerpen ende zij luijden nijet weder en quamen voerden XXVIII Augustus, zijn benodicht geweest zoe lange met onse sollicitatie te supersederen.

Ten zeluen daege doen ons die vande Omlanden insinueren seeckere requeste omme te moegen lichten heur sack mitte stucken vuijt handen vanden Secretaris de la Torre.

Dijnsdachs den XXVIII Augustus.

Des smorgens de President Sasbout gesproecken hebbende beloefde onse requeste te rapporteren, mits dat wij aen dandere heeren solliciteren souden, dat hij mochte crijgen audientie.

Ende alsoe ick hem vraechde off wij geen pardoen mochten crijgen inde saecke van Anna van Couuerden, seijde, dat wij noch wadt patientie hebben mosten ende dat hij verhoopte datter wadts guets coemen soude die ende andere gelijcke saecken belangende.

Voerts gegaen zijnde omme de heere van Rasschem ten fijne voerss. te spreecken en conden hem nijet becoemen.

Ten zeluen dage een missiue vande stadt ontfangen.

Woensdachs den XXIX Augustus.

Des smorgens gesproecken hebbende den heere van Grobbendonck, die sauonts te voeren was thuijs gecoemen, seijde dat hij Montprat de facteur vanden Fockeren tot Antwerpen gesproecken hadde ende dat hij van die tot bruijssel wesen zoude.

Donderdachs den XXX Augustus.

Compt mr. Jan Fagens solliciteur vander Fockeren cantoer tot bruijssel ende communiceert met ons int lange vande opneeminge vande penningen, die wij aen de Fockeren versochten.

Ten zeluen daege werden ons geinsinueert twee requesten van wegen dOmlanden, deene belangende tlichten van heur, daer op ick Pompilius Numan alsdoen een scriftelicke antwoerde ouerleuerde met presentatie, dat wij te vreden waren, dat wij ten weder sijdt onse stucken souden lichten.

De tweede belangende, dat wij antwoerden souden op heur twee requesten beroerende de saecke van Heinrick Thimans ende die contributie ende collectatien vander Omlanden schattingen ouergegeuen, ofte dat wij die ouerleueren souden anden Secreten Raide omme opt versouck vandien gedisponeert te werden.

Nota dat wij den XXVIII Augustus naeden noen

wesende bij den Proost Funck hem gecommuniceert hebben die swaricheijden, die wij inde interpretatie vonden, belangende het oopenen vande naemen vande getuijgen bijden Olderman voirt Giltrecht te produceren. Jtem vande penningen, diemen van wegen Heinrick Thimans soude moeten betalen ende dat wij requesten presenteren souden omme te hebben sauluegarde voerde getuijgen ende atterminatie ofte surcheance van executie inde saecke vanden voern. Thimans tot dat wij van zijne Maj. vercregen zouden hebben remboursement van onse geleende penningen, waerinne hij ons beloefde all hulpe ende assistentie te doen, seggende sulcx int doen vande interpretatie mede gedaen te hebben, ende dat wij in alle saecken, die perpetueel zijn, dinterpretatie genouch hadden tonsen voerdeel, als belangende tstapelrecht ende het compareren mitte Omlanden in heur vergaderinge naer inhouden tlaeste articule vander sententie, ende dat op als rijpelicken was geleth ende, ten ware zijne Maj. Secrete Raide hijer voertijts ingesien hadde tweluaert vande stadt Groningen, datter veel swaricheijts geuallen zoude hebben belangende den stapel ende discourreerde zijnre E. voerts vande groote oultraige die de knechten vande heere van Hierges dagelicx doen int Sticht van Utrecht ende in Gelderlant ende van andere saecken vanden oorloge mitsgaders het quaet gouuernement.

Vrijdaechs den laesten Augustus.

Des smorgens de President Sasbout gesproecken hebbende van onse Stadts twee requesten belangende dontheffinge vande soldaten ende die reparatie vande affgebroecken stadts poorten etc., seijde, dat hij ons aen expeditie soude helpen zoe rasch hij audientie conde crijgen inden Raedt omme die te rapporteren.

Ten zeluen dage reijst de tresorier Schetz, vermits daffairen vande gemutineerde Spangnaerden ende Walen, naer Antwerpen.

Saterdaechs den I Septemb, 1576.

Des smorgens gepresenteert inden Secreten Raidt twee requesten, deerste omme te hebben brieuen van sauluegarde voerde getuijgen vanden Olderman, daer op verclaerdt werde fiat, ende die tweede omme te hebben brieuen van atterminatie tot dat de Stadt van zijne Maj. betalinge zoude hebben vande geleende penningen, daer op geappoincteert

werden lettres djnduction au lieutenant et hooftmannen de Groningen, ende ten derde ouergeleuert een antwoerde opter Omlanden requeste belangende die contributie tot heur schattinge ende ommeslagen, daer op geappoincteert werde, dat de stucken gerenuoijeert souden werden aenden heere van Billij omme parthien te hooren ende de saecke te instrueren totter diffinitiue ende alsdan den Secreten Raide ouer te seijnden.

Welcke appoinctementen wij luijden gesien ende onse stucken belangende der Omlanden collectatien vuijt handen vanden Secretaris de la Torre ontfangen hebbende, vuijtgesundert de copie vander Omlanden requeste ons opten naestlaesten Augustus geinsinueert, zijn naeden noen gegaen bijden heere Proost Funck ende hebben hem onse beswaernisse belangende die twee laeste saecken voergedragen ende geremonstreert, dat de saecke vande ommeslagen is gedecideert bij de interpretatie ende dat wij in allen geualle dijes aengaende nijet behoerden gerenuoijeert te werden voerden heere van Billij, alsoe die vande Omlanden vercregen hadden acte commissoriael op lieutenant ende hooftmannen omme aldaer alle heur actien ende pretensien te instrueren etc. Ende aengaende die brieuen van inductie seijde, dat wij daer mede nijet beholpen zijn alsoe wij int seecker weten dat die vande Omlanden tot geen atterminatie zullen verstaen ende ons sullen doen executeren, soe verre wij middeler tijdt geen surcheance vercrijgen. Daerop dvoern. Proost Funck seijde, dat wij een requeste maecken souden ende soude beschicken dat wij surcheance hebben souden tot dat opte versochte atterminatie soude zijn gedisponeert, mer dat de Secrete Raide parthien ongehoort geen respijt ofte atterminatie verleenen mochte oeck hoe cort die ware.

Ende aengaende dandere saecke soude mede requeste maecken omme de selue voer lieutenant ende hooftmannen gerenuoijeert te hebben.

Ten zeluen dage werden bij appoinctement verclaert opter Omlanden requeste ende onse gedaen presentatie, dat wij ten weder sijde onse stucken lichten souden vuijt handen vanden Secretaris de la Torre.

Sonnedaechs den II September.

Des smorgens van IX vren tot elfuen geweest ten huijse vande Secretaris de la Torre ende aldaer ter presentie van Laurens den dienaer vanden Proost Funck hem seggende

volmachtich vande Omlanden, geuisiteert de sacken onder denseluen Secretaris berustende ende gemaect een jnuentaris vande stucken, die wij van Stadts wegen lichten souden.

Naeden noen, alsoe de Secretaris was te gast gegaen, nijet gebisongneert.

Maendaechs den III September.

Hebben wij des smorgens volmaect ten huijse van de la Torre den voerss. jnuentaris in presentie vanden voerss. Laurens. Ende alsoe daer noch was een groote sack vol stucken daer op gescreuen stonde, Groningen, ende dat wij dvoerss. stucken al te samen genouch geuisiteert hebbende, beuonden daer inne te wesen eenige verbalen vanden Raetsheer Cobel, jtem twee vanden President van Vrieslant ende den Raetsheer Vastaerts, mitsgaders den Raedtsheer Oostendorp ende lieutenant ende hooftmannen van Groningen ende dat dandere stucken concerneerden seeckere questiose saecken tusschen de Stadt Groningen ende den Dam mitsgaders dOmlanden, altesamen onder malcanderen geworpen, jtem seecker verbael ende missiue vanden Graue van Arenberge ande hertoginne van Parma ende seeckere missiuen van de hertoginne mitsgaders oock vande voerss. Stadt anden voern. Graue gesonden, altesamen concernerende de twist saecken jnden jare LXIII voerden voerss. Graue tusschen Stadt ende landen geuentileert, die wij van malcanderen nijet en conden scheijden, hebben de zelue altesamen inde voerss. sack bij malcanderen geslooten ende daer op gescreuen, Groningen contra Dam ende Omlanden, ende den Secretaris belast dat hij die stucken altesamen onder hem behouden soude, vermits die questie tegens den Dam alsnoch nijet eijntelick is getermineert, twelck hij beloefde te doen ende naemen sulcx naer ons de sack mitte geinuentarieerde stucken.

Ten zeluen tijde zijn wij gegaen eerst bijden Raetsheere van Assumvijle ende hebben hem gebeden, dat wij mochten crijgen een vruchtbare appoinctemente op onse twee requesten belangende dontheffinge van de soldaten ende dinterdictie tegens die demolitie vande stadts poorten ende muijren ende int voergedragen des Stadts thien jarige sware besettinge.

Daer op hij seijde, dat aengaende daffbreeckinge vande poorten was geappoincteert, datmen brieuen depescheren soude aenden heere van Billij, dat sulcx nijet meer en soude geschien, seggende met grooter vehementie ende als daer inne

zeer verwondert wesende, dat sulcx nijet en behoerde te geschien oeck aen wadt poorten ende muijren vande Stadt tzelue mochte geschien. Ende aengaende de requeste vande ontheffinge vande soldaten, seijde daer van nijet gehoort te hebben ende alsoe ick zeer sware voerdrouch die zeer groote beswaernissen vandien, seggende dat wij vier vaendelen soldaten mosten houden ende voer VIII^c hoofden billetten furneren, behaluen die capiteijnen ende beuelhebberen, seijde daerop, dat wij wel doen souden ende specificeren de nombre vande soldaten in onse requeste.

Vandaer gegaen zijnde totten President Sasbout seijde hij onse requeste geexpedieert ende onder den Secretaris Bertij te zijn, den welcken wij terstont daer nae geuraecht hebbende, seijde dat hij daer naer sijen soude ende dat wij naer den noen weder coemen souden, gelijck wij deden, dan seijde alsdoen onleedich te wesen in andere saecken.

Naeden noen gegaen zijnde bijden Proost Funck ende hem int lange voergedragen hebbende onse beswaernisse aengaende der Omlanden requeste beroerende heur schattingen ende ommeslagen ende trenuoij vandien aenden heere van Billij ende dat (onder correctie) sulcx nijet en behoerde te geschien, alsoe de questie bijde sententie van zijne Ex. ende dinterpretatie daer op geuolcht was gedecideert, et quod semel deberet esse litium finis, ende dattet nijet en was dan twerck van Laurens zijn dienaer, die daechs te vooren van wegen dOmlanden met ons geweest hadde ten huijse vanden Secretaris de la Torre ouer djnuentarisatie vande stucken ende dat hij, nijet wetende vander saecke gelegentheijt, de missiue voer de Omlanden hadde gelicht vuijt handen vanden secretaris Boonen, beroerende tvoerss. renuoij aenden heere van Billij ende dat hij deur ons vermanen de zelue weder gerestitueert hadde in handen van den zeluen Boonen, versouckende mitsdien, dat die vande Omlanden geordonneert zouden werden hun te reguleren naede voerss. sententie ende interpretatie vandien.

Daer op dvoerss. heere Proost Funck seijde, dat die vande Omlanden aen alle heeren vanden Secreten Raide zeer ernstelick gesolliciteert ende met veele middelen geremonstreert hadden, dat dinterpretatie achterwegen soude bliuen, seggende dat, mits der tijdts gelegentheijt, de zelue alsnv nijet en behoerde te geschien vm verscheijden oorsaecken ende dat hij alleen tonser ernstelicke sollicitatie dinterpretatie hadde aengeuangen ende ten eijnde gebracht, ende dat wij wel doen

souden ende remonstreren ons versouck met een cleijne requeste ende dat hij des anderen daechs de saecke inden Raedt soude rapporteren ende in als tbeste doen.

Dijnsdaechs den IIII Septemb. 1576.

Hebben wij des smorgens den voerss. Proost Funck ouergegeuen zeeckere requeste tenderende ten fijne dat die vande Omlanden hun beroerende heur schattinge ende ommeslagen in als souden reguleren naeruolgende dvoerss. sententie ende interpretatie, die wij, mits de cortheijt des tijdts, hebben daer aen gehangen, ende mitsgaders die Acte vande Omlanden, omme daer mede te verthoonen trenuoij generael van alle heur pretensien voers. den lieutenant ende hooftmannen van Groningen.

Ten zeluen tijde omtrent thien vren is tot bruijssel opt hoff gecoemen de heere van Glijmes, groot bailliu van Wals Brabant, met omtrent twee hondert soldaten bij de Staten van brabant aengenomen, daer van Coronel was Maximiliaen van Horne heere van Gaesbeeck, ende dvoern. bailliu was ouerste lieutenant ende oopen slaende de binnenste deure, daer de Grauen van Berlaijmont ende Mansfelt mitten President Sasbout ende Raetsheer Assumvijlle, mitsgaders den Marcquijs van Hauere als Staten vant nederlant, vergadert waren mitte secretarissen Bertij ende Scharenberch, heeft dvoerss. Glijmes dvoerss. twee Grauen mitten President, Raedtsheer ende twee secretarissen van wegen den Coninck ende de Staten van brabant geuangen genoemen ende terstont met etlicke soldaten opt broothuijs, staende opte groote marct, geuangen gebracht ende elcx bijsunder geset, ende werden dvoerss. Grauen heur rappieren affgenoemen inde voerss. apprehensie, ende aengaende de voerss. Marcquijs van Hauere reedt hij ten huijse van zijn broeder, den hertoch van Aerschot, geconuoijeert zijnde met etlicke soldaten. Ende alsoe den heere van Jndeuelt, de Proost Funck, doctor del Rio ende den aduocaat fiscael Bouschot vergadert waren inde camere vanden Secreten Raide mette secretarissen de la Torre, Praets, Boonen ende noch twee anderen, werden zij bijde soldaten, die thoff bewaerden, aldaer beslooten gehouden, werden tot omtrent halff zes vren inden auont, als oock mede gehouden werden de commijsen ende andere, die inde finantie vergadert waren. Ende mocht van deesen daech nijemant vuijtte stadt dan den post vanden ambassadeur van Vranckrijk.

Ten zeluen tijde werden gesonden ten huijse van mijn heere President Viglius omtrent LX soldaten, waer van vijff ofte ses stadich met heur barnende lonthen in zijn camer bleuen totten auont, mer sliepen des snachts int portael vande camer deure.

Sauonts omtrent zes vren werden dvoerss. Proost Funck mitten aduocaet fiscael Bouschout ende doctor del Rio bijden voerss. Glijmes alle drie geuangen gebracht inde gulden molen opte groote marct ende gingen alle dandere heeren altesamen vant hoff naer huijs ende werden int huijs van Del Rio, Bouschot, Bertij ende Scharenberch, zeeckere soldaten geleijt tot bewaernisse.

Ten zeluen dage een missiue ontfangen vande Stadt Groningen des smorgens omtrent 9 vren.

Woensdaechs den V September 1576.

Des smorgens vergaderde de Staten van Brabant opt stadthuijs te bruijssel ende waeren bij heml. den hertoch van Aerschot ende den Marcquijs van Hauere, ende naedat zij een weijnich tijdts bij malcanderen geweest hadden, reedt de hertoch van Aerschot bij de voerss. vier heeren ende twee secretarissen opt broothuijs ende quam daer nae weder opt stadthuijs.

Alsoe de principale interpretatie vande voerss. sententie vanden hertoch van Alua mitte acte van renuoij vande Omlanden, mits dvoerss. apprehensie, gebleuen was inde camere vanden Secreten Raide, daer van dvoern. Glijmes die slootel met hem genoemen hadde, hebben wij vanden Secretaris de la Torre gelicht die duplicate vandien, mitten jnuentaris vande stucken bij ons gelicht ende copie vander Omlander stucken onder hen alsnoch berustende, die hij ons geleuert heeft den VI Septemb. naer inhoude onse recepisse onder dezelue jnuentaris gestelt.

Donderdaechs den VI September 1576.

Werde tcantoer vanden Secretaris Bertij toegezegelt ende werde omtrent den auont den heere President Viglius ontlast genouch van alle zijn soldaten, die binnen den huijse waren, vuijtgesondert IX die voer bij de poorte bleuen.

Ten zeluen daege geweest bij den Secretaris Boonen ende hebben op hem begeert, nae dijen wij daechs te voeren vanden heere van Jndeuelt die gelegentheijt van onse saecke verstaen hadden, dat hij dOmlanden ofte heur gemachtich

nijet en wilde laten volgen die missiue aenden heere van Billij geschreuen, belangende tinstrueren vander Omlanden saecken, noopende heur schattingen ende omslagen hijer voeren geroert, twelck hij beloefde sulcx te doen.

Vrijdaechs den VII September 1576.

Des smorgens een missiue aude Stadt Groningen gesonden met Jan van Beum, die tot bruijssel ande Mechelsche poorte bijde burgeren geopent ende gelesen werde.

Ten zeluen dage vergaderden die Staten vant brabant opt stadthuijs aldaer, bijde welcke mede waren de Bischop van 's Hertogenbosche, den hertoch van Arschot, den Marcquijs van Hauere, den Cancellier van brabant mitten Raetsheer Breugel, wesende vuijtten Raedt van brabant, ende den aduocaat Liesuelt, ende was alsdoe een groot rumoer opte marct vuijt oorsaecke van seecker vechteles van twee burgers van Bruijssel.

Ten zeluen dage naeden noen te twee vren compt bij ons eene Franciscus Martinij met mr. Jan Fagens van Antwerpen ende seijde dvoern. Martinij zeeckere commissie vande Staten van brabant ontfangen te hebben, daer mede hij in poste soude reijsen in Gelderlant, Ouerijssel, Vrieslant ende tho Groningen omme aldaer te remonstreren de saecken, die zedert drie dagen herwaerts alhijer zijn gepasseert, ende aen hemluijden te willen versoucken, dat zij mede die hant daer aen wilden houden, ten eijnde men mochte crijgen een guede paijs, daer toe alreede seer guede hoope was, ende datter vanden auont ofte morgen binnen bruijssel soude wesen de Graue van Egmont met veel eedele luijden, die altesamen die saecke toegedaen waeren, ende alsoe hij verstaen hadde, dat wij waren inde Stadt van bruijssel, dat hij daeromme deur beuel vande voerss. Staten aen ons versocht een cleijn brijeffken van recommandatie ende credentie aen die van Groningen ende willende sulcx thoonen zijn brieuen van commissie ende credentie, die hij seijde in zijn boosem te hebben, seijden dattet van geen noode was, alsoe wij alleen gesonden waren om seeckere onse stadts saecken te houe te solliciteren, ende tot anders geen saecken last ofte commissie hadden. Twelck dvoern. Martinij verstaen hebbende seijde, dat hij tzelue de Staten zoude relateren ende is daer mede wech gegaen.

Te vijff vren omtrent den auont is dvoern. Martini in mijn camer gecoemen ende begerende te weten den tijtel,

koemen aen burgemeesteren ende Raedt der Stadt Groningen scrijft, seijde dat die verscheijden gescreuen werdt, zoe een ijegelick dat guet duncte ende gelijck men aen andere steden gewoenlick is te scriuen, ende dat ick hem anders nijet en wiste te seggen, soe hij wel wiste de gemeene maniere van scriuen ende intituleren.

Saterdaechs ende Sonnedaechs den VIII en
IX Septembris 1576.

Alsoe de heeren vanden Raedt van State alsnoch in vangenisse gehouden werden ende men nijet en hoorde van heur ontslaeckinge, zijn wij den X Septembris vertrocken naer Antwerpen, alwaer geseijt werde te wesen den heere tresorier Schetz. Mer daer coemende en hebben hem nijet connen becoemen, dan werde geseijt vuijte stadt gereijst te zijn, sonder datmen wiste waer te Louen, te bruijssel ofte te Grobbendonck. Mits twelck wij gegaen zijnde bijden heere Fuggeren Facteur, Hans Heinrick Muntpradt, omme te handelen vande lichtinge van eenige penningen, die de zelue heeren in Vrieslant ende tho Groningen verschenen waren ende hebben nae verscheijden communicatien ende dijlaijen vanden voerss. facteur, die hij onder decxel van zijn dagelicxe affairen was voertstellende, eijntelicken zoe veel gehandelt, dat wij mitten zeluen aengegaen hebben zeecker contract opt welbehagen vanden E. Raedt, volgende de welcke de stadt van Boudewijn van Loo ende Feico van Fritema, Co. Maj. Rentmeesters in Vrieslant ende tho Groningen, ontfangen zoude de somme van 37000 carolus guldens, mits dat de Stadt de penningen verschenen tot kersmisse 1575, van kersmisse toecoemende een jaer onderhouden zal, mits daer van betalende interest naer aduenant thien ten hondert, ende aengaende de penningen verschenen St. Jansmisse LXXVI, dat de Stadt, naeden ontfanck vandien, de zelue mede een jaer lanck onder gelijcke interest behouden zal, ende heeft dvoern. facteur ons tot dien fijne mede gegeuen zeeckere zijne quijctantien ende procuratien omme dvoerss. penningen tontfangen alst naerder blijct bijden inhoude vande voerss. contracten opten XIX deeser maent voer mr. Pieter van Laren openbaer notaris tot Antwerpen gepasseert.

Donderdaechs den XX Septembris.

Gegaen zijnde bij St. Thomas Fiesco ende hem voerge-

dragen hebbende die groote diligentie, die wij tho Bruijssel den tijdt van X ofte XI weecken continuelicken gedaen hadden, omme te hebben rembooursement vande Stadts geleende penningen, waer mede men hem ende andere des Stadts creditoren zoude moegen voldoen, daertoe men ons zeer guede hoope gegeuen hadde, mer dat wij mits dapprehensie vande heeren vanden Raedt van State alsnv daer toe nijet en conden geraecken tot onse Stadts zeer groote preiuditie ende nhadeel, versochte mitsdien, dat hij alsnoch een tijdt lanck patientie wilde hebben mitte betalinge van zijne penningen, nijet twijffelende off de zelue zullen hem mittet interest vandien eerlicken voldaen werden.

Daer op dvoern. Fiesco zeijde, dat hij ons zijne penningen op onse obligatie gedaen hadde, mits datmen hem dezelue tot zeeckere lange vuerstreecken tijdt betalen zoude ende alsoe hij daer nae de Stadt Groningen noch tijdt van betalinge gegundt hadde tot in Aprili laestleden, waer op hij gecontraheert hadde met Graue Ottho van Schauwenburch, dat hij de penningen, in de voerss. obligatie begrepen, vande Stadt zoude ontfangen, dat hij daeromme nae de betalinge, die ons zijne Maj. doen zoude, nijet en conde wachten, alsoe hij de stadt zijn penningen daer op nijet gedaen en hadde ende den voern. Graue Ottho geen betalinge en conde doen sonder vande Stadt voldaen te zijn ende dattet de Stadt gerijffelicker was de penningen te betalen te Lingen dan tot Antwerpen, nijettemin was te vreden dat wij Caspar den gecommitteerde van den voerss. Graeff (die hij seijde tAntwerpen te wesen) spreecken zoude omme met hem te handelen vande voldoeninge vande voerss. penningen, alsoe dvoern. Graeff wel te vreden was de Stadt dvoerss. penningen op behoerlicke rente te laten ofte anders zoude moeten doen dat hij nijet gaerne soude doen, met meer dijergelijcke woerden.

Mits twelck wij gegaen zijnde int logement vanden voerss. Caspar, die geseijt werde op maendaech laestleden naer Antwerpen gereijst te zijn, hebben wij tzelue den anderen daechs smorgens vrouch den voern. Fiesco te kennen gegeuen, die nae seeckere communicatie te vreden was dat wij den voerss. Graue souden contenteren zoe wij best mochten ende, mits tzelue doende, was te vreden des Stadts obligatie te restitueren ofte bij gebreecke vandien, dat hij begeerde betaelt te zijn. Ende alsoe wij seijden, dat wij om onse affairen wederomme souden reijsen naer Bruijssel ende aldaer noch eenige dagen souden bliuen, alsoe wij verstaen hadden

eenige vande heeren van den Raidt van State vuijter hechtenisse ontslagen te zijn ende dat dvoern. Caspar mogelick binnen corte dagen mede tot bruijssel zoude coemen, begeerde dvoern. Fiesco, dat wij met Caspar naerder vander saecke communiceren ende hem van alles antwoerde scriuen zouden, twelck wij, oerloff nemende, beloefden te doen [1]). Voert alsoe wij vraechden ten huijse vanden broeder vanden tresorier Schetz naeden zeluen tresorier, werde ons geseijt dat hij tho Grobbendonck sieck lach.

---

[1]) Hierbij staat ter zijde aangeteekend, „den 13 Septemb. een missiue vuijt Antwerpen aenden E. Raidt tho Groningen gesonden." Het concept van dezen brief bij deze aanteekening liggende is van den volgenden inhoud. „Erntfeste achtbare hoochwijze voersienige, dese dient om U Ed. L. taduerteren hoe dat wij opten VI deeser maent de zelue hebben gescreuen vande gelegentheijt van onse saecken daer van wij Uwe E. L. ten zeluen tijde naerder aducrtissement gedaen zouden hebben, dan alsoe die Staten van brabant opten vierden daer te voeren tho bruijssel op 's Conincks hoff hadden doen apprehenderen ende opt broothuijs aldaer ende int molentgen ande groote marct in hechtenisse hadden stellen die Grauen van Mansfelt ende Berlaijmont, den heeren President Sasbout, de Raetsheeren Assumvijlle, Funck, Del Rio, de aduocaat fiscael Bousschot, de Secretarissen Bertij ende Scharenberch ende voerts inden huijse vanden heere President Viglius hadden doen leggen tusschen LX ende LXX soldaten tot zijnre bewaeringe, waer deur terstont een zeer groote veranderinge inde Stadt gecoemen zijnde, die commissarissen ende burgeren, gestelt tot bewaernisse vande poorten, geen brieuen hebben willen laten passeren sonder de zelue te openen ende visiteren, zoe en hebben wij V. Er. L. anders nijet deruen scriuen deur sorge dat onse brijeff mede geopent soude moegen werden, als wij verstaen naderhant geschiet te zijn. Wij hebben nae groote sollicitatie op eenige onse requesten vanden Raedt van State scriftelick bescheijt becoemen ende eenige vandien leggen alsnoch onder den Secretaris Bertij, daer op corts voer zijn vangenisse mede was geappoincteert, mer alsoe wij mits zijn meenichfuldige affairen nijet en conden geraecken tot expeditie vandien, zijn de zelue mede in zijn cantoer bezegelt. Voorts alsoe die vande Omlanden nae heur vertreck inden Secreten Raide tegens ons hadden doen ouergeuen verscheijden requesten, die wij benodicht zijn geweest te beantwoerden met exhibitie van eenige stucken, daermede de heeren vanden Secreten Raide ten daege van heur apprehensie alsnoch geoccupeert waren, zijn de zelue stucken mits dvoerss. vangenisse in heur Raidtcamer mede beslooten gebleuen. Mits twelck wij tot noch toe tho bruijssel zijn gebleuen verhoepende middeler tijdt der voerss. heeren ontslaeckinge ende dat wij tot expeditie van onse saecken ende restitutie van onse stucken souden moegen geraecken, dan berekenende dat daer van nijet en is geuolcht ende dat de besongnen zoe vanden Raedt van State ende Secreten Raide als oock mede vander finantie cesseren, ende dat wij

Vrijdaechs den XXI Septembris 1576.

Sijn wij des auonts weder tho Bruijssel gecoemen.

Saterdaechs den XXII Septembris

Des smorgens gegaen zijnde bijden Secretaris Bertij ende hem geuraecht hebbende naer onse requeste, seijde de zelue met zijn ander stucken bij eenige van wegen die Staten van Brabant vuijt zijn cantoer genoemen ende wech gebracht te zijn, ende dat wij daeromme patientie mosten hebben tot dat hem de stucken zouden zijn gerestitueert.

Voerts gesonden hebbende omme den heere Proost Funck te spreecken van onse saecken, was hij te houe gegaen. Mits wij naeden noen bij hem gegaen zijnde ende naer voergaende congratulatie vande ontslaeckinge van zijnder vangenisse hem geuraecht hebbende nae onse requeste, zeijde de zelue geexpediert te zijn ende dat wij die souden vinden bijden Secretaris de la Torre, ende gaende voerts met hem naeden huijse vanden President Sasbout, discoureerde hij onder wege vande saecken bijde Staten van Brabant nv onlancx aengerecht ende dat den Raedt van State hadden doen bescriuen dandere prouinciën vmtrent Brabant leggende, opdat zij mede de aengeheuen saecken souden coemen helpen draegen ende vuijt rechten ende metten anderen ten besten raeden, alsoe die saecke tgemeene landt aenginck, jtem dat de Graue van Megen opten wech was met XV vaendelen knechten omme naer Bruijssel ofte daeromtrent te coemen.

Ten zeluen daege geweest ten huijse vanden President Viglius dan en conden, mits zijn occupatien, hem nijet te spreecken coemen.

---

deur hulpe vande heeren vander finantie alsnu nijet connen geraecken tot remboursement vandes Stadts gedebourseerde penningen, waer toe men ons van te voeren guede hoope gegeuen hadde, hebben ons getransporteert alhijer tho Antwerpen omme opt wel behagen van U. Er. L. metten heeren Fuggeren Factoer Montpraet te handelen vande lichtinge van eenige penningen vuijt handen vanden Rentmeesteren Boudewijn van Loo ende Fritema. Twelck gedaen zijnde zullen alsdan wederomme reijsen naer Bruijssel, alwaer wij mits dvoerss. alteratie alle onse stucken munimenten ende clederen hebben moeten laten ende die wij verhoopen tonser wedercompste aldaer vuijtte stadt te crijgen, omme alsoe opt spoedelicxt weder thuijs te coemen ende Uwe Er. L. van als naerder mondeling rapport te doen, die wij hijer mede den heere almachtich beuelen. Gescreuen vuijt Antwerpen den XIII Septembris 1576.

Ten zeluen dage, sijnde XXII, coemen die gedeputeerden van Vlaenderen te Bruijssel omme te communiceren mitte Staten van brabant vande saecken nv onlancx aengeheuen.

Sonnedachs den XXIII Septemb.

Werden tot Bruijssel gepubliceert twee placcaten, het eene inhoudende interdictie dat nijemant hulpe ofte assistentie zal doen die gemutineerde Spangnaerden ende heure adherenten, die andermael verclaert werden vianden van zijne Maj., het anderde inhoudende reuocatie vande ordonn. ende mandementen van Hieronijmo de Rhoda als gouuerneur generael van deese nederlanden ende datmen de geene, die hij alsnoch zal moegen euulgeren, nijet en zal achteruolgen.

Maendaechs den XXIIII Septembris

Des smorgens geweest bijden President Sasbout ende hem geremonstreert, dat onse twee laeste requesten belangende dontheffinge vande soldaten ende daffbreeckinge van des Stadts poorten ende muijren alsnoch zijn onder de stucken vanden secretaris Bertij, wesende (zoe de zelue Bertij ons geseijt hadde) in handen vande Staten van Brabant, ende alsoe de heeren van den Raedt van State alsnv eensdeels ontslagen waeren vuijter hechtenisse, daer inne wij zeer verblijt waren, dat wij daeromme alsnv versochten expeditie op onse voerss. requesten naervolgende dappoinctementen daer op gegeuen.

Waer op dvoern. President zeijde, dat de huijssier vanden Raedt van State terstont bij hem geweest ende te kennen gegeuen hadde deur ingeuen van eenige heeren vande Staten van Brabant, datmen den voern. Bertij zijn stucken soude laten volgen, mits dat he tot dijen eijnde een requeste aen die van brabant presenteren zoude, beuelende ons tzelue den voerss. Bertij te willen seggen. Twelck wij ten zeluen tijde gedaen hebbende, seijde dvoern. Bertij, dat hij sulcx nijet begeerde te doen alsoet Coninex stucken waren, soude nijettemin mitten voerss. President daer van spreecken.

Jtem alsoe wij bijden voerss. President zeer doleeren van de affbreeckinge van de poorten ende die groote lasten vander soldaten, seijde dat hij tzelue wel wiste ende dat ons belangende daffbreeckinge verleent was missiue met surcheance aenden heere van Billij tot zijn antwoerde gescreuen etc.

Ten zeluen tijde gesolliciteert hebbende aenden secretaris

de la Torre omme expeditie van onse saulue garde ende acte reuocatoir, in date den XXII Septembris, seijde dat hij ons de zelue expedieren soude.

Naeden noen geweest zijnde ten huijse vanden Secretaris Bertij omme te verstaen zijn meeninge, dede hij ons seggen bij monde van zijn zoen, dat hij noch nijet vuijt geweest hadde ende zoe rassch nijet en zoude weten te geraecken aen onse requesten, mer dat wij wel doen souden ende presenteren de zelue andermael inden Raedt van State.

Dijnsdaechs den XXV Septembris 1576.

Des smorgens geweest bijden voerss. President Sasbout ende nae voergaende relatie van de antwoert vande voerss. Secretaris Bertij, hebben hem andermael gepresenteert dvoerss. twee requesten, ende met groote doliantie voergedragen hebbende den inhoude vandien, versochte dat wij doch mochten crijgen precijs beuel opten heere van Billij belangende daffbreeckinge vande voerss. poorten ende muijren, wandt ingeualle men zijn rescriptie soude wachten, dat wij beureest waren dat hij mitter daet eenige poorten ofte muijren zoude moegen affbreecken tottes Stadts groote preiuditie ende nadeel, ende dat de Stadt doch eens ontlast mochte vande thienjarige sware besettinge der soldaten.

Waer op dvoern. President seijde, dat op onse requesten eens was geappoincteert ende datmen nijet andermael daer op en conde disponeren ende voer ditmael patientie moste hebben, mits deesen jegenwoerdigen tijdt ende dat wij geen sorge en dorsten hebben voer eenige affbreeckinge van poorten alsoe de missiue ofte het appoinctement expresse inhoudende was inhibitie ende surcheance van sulcx nijet meer te doen etc. vts., nijettemin indient ons guet dochte mochten onse requesten doen brengen inde vergaderinge vande Raedt van State op dat die onder hun alle gelesen mochte werden.

Nota dat wij daechs te vooren remonstrerende bij den voerss. heere President onse Stadts zeer groote sware lasten ende vuijtgeleijde penningen ende dat wij nijet getwijffelt hadden ofte zouden van zijne Maj. geobtineert hebben rembourse ment vandien, waer inne wij mits de jegenwoerdige alteratie beleth werden, zeijde dvoern. President, dat wij noch een weijnich tijdts patientie mosten hebben alsoe zijne Maj. beloeft hadde in de maent van September op als resolutie vuijt Spangnen te seijnden ende dat zijne Maj.

gesonden hadde 200000 croonen omme daer mede te continueren die leeningen vande soldaten, mer dat de zelue voer tmerendeel gelicht waren bij Hieronijmo de Rhoda, sulcx datmen althans geen middel en wiste vande soldaten tonderhouden ofte eenige leeninge te doen. Seggende voerts dat die gemeene staten vant nederlant, die gewoenlick zijn te contribueren, tot seeckeren daege te bruijssel bescreuen zijn bij den Raidt van State, mer nijet die van Gelderlant, Vrieslant, Ouerijssel ofte Groningen alsoe wij nijet gewoentelick zijn te contribueren mit dandere landen.

Den XXV oerloff genoemen hebbende omme te reijsen aen mijn heere den President Sasbout, de Raetsheeren Funck ende Jndeuelt, beloefden zij onse Stadt in alle saecke tassisteren ende behulpelick te wesen zoe veel heml. doenl. wesen zal.

Ende alsoe wij mede willen oerloff nemen aen mijn heere van St. Baeffs begeerde hij dat wij sanderen daechs bij hem te gaste coemen souden ende woude ons alsdan eenige brieuen mede.

Woensdaechs den XXVI September.

Des smiddaechs bij mijn E. heere van St. Baeffs te gast wesende hebben aen zijnre E. oerloff genomen.

Bij dit reisverbael liggen de beide volgende twee aenteekeningen betreffende deze reis.

„Woensdaechs den 26 September omtrent den auont is bij mij gecoemen mr. Johan Gillis Reeckenmeester (als ick naderhant verstonde) vande camere vande Reeckenmeesteren van brabant, mitten procureur Schaerlant, vraechende off wij onlancx van Groningen gecoemen waeren, waerop alsoe ick seijde neen, mer dat wij wel XIIII weecken te bruijssel geweest hadden om seeckere des Stadts saecken ende dat wij van meeninge waeren eerstdaechs te vertrecken, vraechde of wij onlancx van onse Stadt gheen missiuen ontfangen hadden ende off bij de Staten van brabant nijet begeerden te coemen. Waer op ick seijde geen brieuen ontfangen te hebben ende dat wij commissie hadden ad certas causas mer nijet omme mitte voerss. Staten ijet te communiceren ofte handelen, waer mede zijluijden zijn wech gegaen.

Donderdaechs den 27 September is des smorgens tusschen IX ende X vren bij mij gecoemen in ons logement den

eersten huijssier vanden Cancellier van brabant ende seijde, dat de Staten ons deden aenseggen, dat zij althans in groote aental bij malcanderen opt stadthuijs vergadert waeren ende alsoe zij ons ontbeeden hadden omme voerden noen bij heml. te coemen, dattet hun alsnv nijet gelegen was, mer begeerden dat wij naeden noen te drie vren bij heml. coemen souden. Waer op ick seijde, dat wij noijt ontboeden waren omme bij heml. te coemen ende oock geen commissie hadden omme mit hun ijet te communiceren ende handelen, mer van meeninge waren terstont te vertrecken alsoe wij onse saecken gedaen hadden daeromme wij gecoemen waeren, ende vraegende voerts off wij onlancx geen missiue van onse Stadt ontfangen hadden, seijde neen, ende is dvoerss. huijssier daer mede wech gegaen.

Onlancx daer nae is den voerss. huijssier weder bij mij gecoemen seggende, dat die Staten begeerden, dat wij nijet vertrecken souden voer ende al eer wij heml. hadden gesproecken, waer van alsoe ick mijn excuseerde mits mijn siecte ende dat wij geen commissie hadden omme met heml. ijet te communiceren ofte handelen ende dat wij terstont vertrecken mosten alsoe onse waegen gereet stondt, seijde den huijssier dat die Staten sulcx van ons begeerden ende is daer mede wech gegaen.

Alsoe wij ten zeluen tijde gesonden hadden Phls. Diertijns onse waert omme voer ons luijden een paspoert te halen vande stadts commissarissen, waer mede wij vuijt bruijssel zouden moegen geraecken, werde hem tzelue gegunt mits dat hij onse naemen ende toenamen mitsgaders onse packen ofte bagage daer inne soude expresseren, dan terstont daer nae coemende omme de zelue verclaringe te doen, werde hem aengeseijt, dat wij zeluer mosten coemen bij de Staten van brabant ende datmen ons geen paspoert geuen soude voer ende al eer wij de staten gesproecken hadden.

Terstont daer nae is dvoerss. huijssier weder gecoemen bij den heere burgemeester Ubbena, seggende, dat die Staten begeerden dat wij nijet reijsen souden, mer dat zij nae den noen te drie vren ons begeerden te spreecken ende alsdan souden doen halen. Mits twelck wij gedrongen werden dijen dach noch te bruijssel te bliuen dan en werden naeden noen bij de Staten nijet gehaelt.

Vrijdaechs den 28 Septembris des smorgens met veel loopens ons paspoort vande Stadts commissarissen vercregen

hebbende werden omtrent X vren bijden voerss. huijssier weder ontboeden bij de Staten te coemen ende dat wij nijet vertrecken zouden voer ende al eer wij heml. hádden gesproecken. Mits twelck wijlieden zijende, dat wij nijet vuijte Stadt van bruijssel conden geraecken sonder die Staten te spreecken, zijn terstont alle drie op ons reijsens gereet zijnde opten stadthuijse gegaen bijde voerss. Staten ende staende int middel van heur raedtcamer dede Cornelis Wellemans heuren griffier voerdragen, hoe dat de Staten van Brabant, Vlaenderen ende Henegouwen aldaer vergadert zijnde ons deden vraegen off wij geen brieuen van onse Stadt ontfangen hadden belangende de bescriuinge, die de gemeene Staten aen de zelue Stadt gedaen hadden, seijde neen, mer dat wij omtrent XIIII weecken in seeckere des Stadts saecken aldaer geweest hadden ende alsnv van meeninge waren terstont te vertrecken.

Waerop dvoerss. Wellemans seijde, opdat wij vant inhouden vande missiue onderrecht mochten wesen, de zelue te houden twee poincten, het eerste datmen mochte geraecken tot een guede pacificatie op dattet landt wederom in zijn oude rust tranquilliteijt ende voerspoet gebracht mochte werden ende dat al behouden ende onvermindert altoes die olde catholijcke religie. Het andere dat die gemutineerde spangnaerden met heur adherenten vuijten lande mochten coemen, ende vraechde voerts off wij copie vande voerss. missiue begeerden mede te nemen, seijden wij daer op dattet van gheen noode was, naedemael die aen onse Stadt gesonden was ende datmen ons daermede nijet wilde belasten alsoe de heeren boeden genouch hebben, die de zelue gewoenlick zijn te draegen ende dattet ons mitsdien nijet vougen soude ende alsoe zij vraechden off wij de justificatie ende placcaten, die onlancx aldaer gepubliceert waeren, begeerden mede te nemen, seijden dat wij die hadden, twelck zijl. verstaen hebbende seijden tot ons dat wij tzelue onse heeren zouden rapporteren, gelijck wij beloefden te doen, ende daer mede oorloeff nemende ende vuijt heur Raidtsvergaderinge scheijdende, seijde dvoern. Wellemans int oopenen van de deure (alsoe wij die nijet en conden oopen doen) dat onse heeren heur Stadts gecommitteerden mede seijnden souden omme mette voerss. Staten te vougen indient hun guet dochte.

Den 28 September 1576 smiddaechs gereijst van bruijssel sauonts te Waueren.

Den 29 September naeden noen te III vren te Namen.

Den 30 sauonts te Luijck.

Den I Octob. sauonts te Maestricht.

Den II sauonts te Remunde.

Den III smiddaechs te Venlo sauonts te Stralen.

Den IIII smiddaechs te Sonsbeeck, sauonts te Wesel.

Den V sauonts te Borcken in Westphalen.

Den VI smiddaechs te Stadtloon, sauonts te Eep.

Den VII smiddaechs te Noorthoorn, sauonts te Velthuijsen.

Den VIII smiddaechs te Coeuerden, sauonts te Sweele.

Den IX smorgens te Rolde, sauonts te Groningen.

Den X smorgens den E. Raidt van onse gedane legatie rapport gedaen.

INSTRUCTIE ende beuell, soe wij Borghermesteren ende Raedt, oldt ende nije sampt Taelmans, swoirne meente ende bouwmesteren vanden ghijlden der stadt Groeninghen, den Erentfesten Erb. ende vromen Borgermester Joachim Vbbena, sampt den Erb. Egberto Vpkena, raedtzvorwanten, ende den hoichgeleerden ende Erbaren doct. Johan de Gouda Stadt Sijndico mitgegeuen, sich daernae tho richtende.

Jnden eersten sullenn vnse gesanthen met alle diligentie nae Co. Mat. Raidt vanden Staet als yegenwoirdich gecommitteert tottet gouuernement van deese nederlanden, daer dezelue is aen to treffen, reijsen, ende heur Ex. neuensz. oeuerleueringe onser credentie brijeff presenteren de requeste alhijer geconcipieert, belangende de ontheffinge vande weeckleeningen ende omme te hebben remboursement ende betaelinge van de somme van 29000 Carolus gulden, bij de Stadt, tot leeninge vande soldaeten alhijer in garnisoen leggende, gedebourseert ende zoe veel meer alsmen beuinden zal alsdan verschooten te zijnn. Ende sullen daer beneffens remonstreren die getroiuwe

diensten, die de stadt tot deesen daege toe, zijne Mat. in diuerschen saken heeft gethoent ende beweesen ende dattet de Stadt nijet langer moegelick is, eenige penningen vp te brengen, tsij tot leeninge van de soldaeten ofte anders, ouermitz der Borgheren ende Jnwoinderen groote armoet, gebreck vande neeringe ende de excessiue swaere lasten ende interesten, geduijrende dese troublen, tot onderholt des garnisoens vp des stadts geringe incoemen ghelacht. Sulcxs dat indien zijne Mat. daerjnne nijet en remedieert, nijet moeghelijck is, des stadts creditoorenn te voldoen, ofte oick dezelue Stadt langer in guede politie tonderholden.

Ende zoe veere d'Ex. van den voerss. Raidt van den staet nijet terstont en zouden weten te doen rembourseren dvoerss. verschooten penningen, zullen alsdan solliciteren, dat heur Ex. gelieuen wil te doen handelen met Sr. Thomas Fiesco woenende te Antwerpen, omme affdracht te krijgenn vande somme van . . . . . Carolus gl., die hij aen de Stadt ten achteren is, ende voirtz diligentie doen, ten eijnde wij eenige penningen khonnen bespoerenn, waer vp sij assignatie vande resterende gedebourseerde penningen zouden moegen versoucken.

Ende soe veere sulcken affdracht terstont nijet en souden moegen geschien, ende dat dvoern. Fiesco ter cause van sijn achterweesen onse voerss. Gesanten eenige molestatie offte behinderinge zouden willen doen, zullenn alsdan mitten voern. Fiesco handelen, zoe henluijden tottes stadts meeste oerbaer best gheraeden duncken zall.

Jtem alsoe al hijr geconcipieert is seeckere requeste beroerende daffneminge offte verlichtinge des garnisoens, ende dat mits de jnvallenn, de dagelixs bij de vianden jn de Ommelanden geschien, voer alsnu nijet gheraeden is, de zelue te presenteren, zullenn onse Ghesanthen daerinne doen, zoe hemluijden nae ghelegentheit des tijdes, dat oerbaerlixt duncken zall.

Jtem zullenn d'Ex. vanden voerscreuen Raidt vanden Staet presenteren zeeckere requeste meede alhijer geconcipieert, beroerende de jnvorderinge ende vuijtfoeringe vande coopmanscappen ende het oopenen ende sluijtenn van de stadts poorten ende waterboomenn ende daer vp appoinctement ofte beslooten missiue veruolgen.

Jtem sullenn aen Co. Mat. Secreten Raide tot Bruijssell veruolgenn expeditie vpte interpretatie vande sententie Ex. vanden hertoech van Alua inden yaere 1571, tusschenn Stadt ende

landen gewesen, ende daerinne doen, zoe zij bevijnden sullenn te behoeren.

Sullen mede versoucken prouisie van justitie tegens d'Omlanden beroerende de sommatien ende molestatien, de zij de Stadt daghelixs doen ter cause vande contributien vande Oldampten ende Stadthemrijcken ende dess Stadts ghemeene Borgheren ende Jnwoenderenn guederen, inde Omlanden leggende, naer luijdt de requeste, mede alhijer geconcipieert.

Jtem alsoe de vande Omlanden onder decxel van zekere pretense reuocatie vant verbunt vanden yaere 1482, deese stadt daeghelicxs molesteren met verscheijden proceduren, soe voer den E. Gestr. heere van Billij stadtholder etc. als oick mede voerdenn Lieutenant ende hoofftmannen, zullenn onse Ghesanthen der voerss. Raedt vanden Staet presenteren zeeckere requeste alhijer geconcipieert, ten eijnde alhijer geen kennisse genoomen en werdt van enige saeckenn, questien ofte differenten, de ter oersaecke vande voerss. pretense reuocatie tusschen Stadt ende landen alreede ghereesen zijnn ende noch zullen moegen rijsen, mer dat dezelue al te saemen gerenuoijeert zullen werdenn voer zijne Mat. Secreten Raide ofte Gouuerneur-generael van deese Nederlanden omme aldaer geтermineert te werden.

Jtem zullen den voerss. Raedt vanden staet presenteren zekere requeste, mede alhijer geconcipieert, omme te hebben restitutie vande affgebroken poirten ende muijren ende interdictie ende beuell, dat de personen, gecommitteert totte wercken vanden angelachten casteel alhijr, hun niet meer onderstaen zullen eenige des stadts poirten ende muijrenn ofte starcten aff te breecken.

Jtem zullenn den voerscreuen Raedt presenteren sekere requeste, mede alhijer geconcipieert, ten eijnde de stadt, mitsgaders de goidshuijsen, ghasthuijsen, borgerenn ende inwoenderen van dien, van sijne Mat. voldaen moeghen werden vande estimatie van heur huijsen ende landen, de ter oirsake vant vorss. casteel affgebroocken ende vuijthgedoluen zijnn ende interdictie ende beuel, dat voert aen ten respecte van dien, geen huijsen offte landen meer affgebroeken offte vuijtgedoluen zullenn werden.

Jtem aengemerct Heinrick Thimans als geweesene Rentmeester van de accijsen vande Omlanden, bij Lieutenant ende hoofftmannen tonrecht gecondemneert is de vande Omlanden te betaelenn de somme van 2908 Embder gulden

15 st. bij de Stadt van den voern. Rentmeester ontfangen, sullen de vors. Gesanthen zijne Mat. Secreten Raidt presenteren de Requeste, mede alhijer geconcipieert, omme te hebbenn mandement van appel, ende voirts jn dezelue zaecke doen ende bisongieren, zoe zij beuinden zullen te behoeren.

Jtem zullenn aen den vorss. Raidt van den staet versoucken remboursement van de somme van 1187½ Carolus guld., de Feico van Fritema Co. Mat. Rentmeester inden jaere 1571 tot leeninge van de soldaeten heefft gedebourseert ende waer voeren eenige heeren Burgemeesteren hebben gerespondeert, de oick dezelue penningen den voern. Fritema hebbenn voldaen, naer wthwijsen de recepisse van den voern. heer stadtholder, daer van zijnde.

Zullenn mede mitten heere Tresorier Schetz affrekenen ende claer maeckenn (ist noodt) alsulcken reeckeninge van ontfanghenn ende vuijtgegeuen penninghen, (als tusschenn dvoerss. stadt ende zijne Gestr. alsnoch sall moeghenn staen) te liquideren.

Voerts alsoe den zeluen heere Tresorier deese stadt jn verscheijden saeckenn groote assistentie ende behulpelickheijdt heeft gedaen, ghelick wij verhoopenn, datt zijne Gestr. alsnoch zall doen, ende waer voerenn gheenn recompensie is gedaen, zullenn vnse Gesanthen zijne Gestr. een vereeringe moeghen doen totte somme van 200 golden Croonen offte anders, zoe zijluijden, als tottes Stadts meeste oerbaer ende beste, datt the rhaede beuinden zullen te behoeren.

Jtem anghemerckt dvoeren. Feico van Fritema onder decxel vann seeckere pretense nominatie vanden vorss. heere Stadtholder, hem, als pretense hoofftmann offte adiunct daeghelixs ingereert inder heeren Lieutenant ende hoeffmannen verghaederinge, tot deesen Stadts groote prejuditie ende nahdeel, ende datmen, tho houe althans, te besorgenn heefft eenige heerenn, die den voern. Fritema int gunt vorss. is, zouden moeghen fauoriseren, zullenn onse Gesanthen in de zelue saecke doen, zoe hemluijden dat oerbaerlicxt duncken zal.

Ende zullenn voerts generalick jn alles doen ende laten, zoe zij luijdenn, nae ghelegentheijdt der saecke ende des tijds, tottes stadts meeste oerbaer te Rhaide beuinden zullenn te behoeren. Tho oirkhunde onsser Stadt hijr vpghedruckten signete. Ghegeuen den XVIII dach Junij anno XV^c LXXVI.

BESCHRIJVING

VAN EENIGE

ALBA AMICORUM.

I.

Dat de albums dikwerf eenig licht kunnen verspreiden over den levensloop en de studien hunner eerste eigenaren, of belangrijke bronnen zijn voor geslacht- en wapenkunde, is reeds te dikwerf gebleken, dan dat ik daarover nog zou behoeven uit te weiden. Mij daarom hebbende voorgenomen om van eenige nog onbeschrevene albums, die reeds onder mijn bereik zijn, den inhoud meer algemeen te doen kennen, zoo met het oog op de personen, die ze hebben aangelegd, als van hen, die daarin inscriptien plaatsten, roep ik verder beleefdelijk de medewerking der bezitters van oude albums in, door mij die voor eenigen tijd tot hetzelfde doel wel te willen afstaan. Ik zal een aanvang maken met:

Het album van den Groninger hoogleeraar Marcus Pels. 1662—1670.

Bij het bewerken van de „Levensschetsen der Groninger hoogleeraren”, voor het Gedenkboek dezer hoogeschool van Dr. Jonckbloett, vond ik geene bouwstoffen, voldoende om den levensloop van Marcus Pels eenigzins volledig te behandelen. Het vermoeden, dat Charitii *Comment. de viris eruditis Gedani ortis*, Vitemb. 1715, iets over hem inhouden,

mogt ik niet tot zekerheid brengen, daar het mij zelfs tot heden niet gelukte om dat kwartijntje onder de oogen te krijgen.

Door Mevrouw de wed. prof. H. Nienhuis werd mij later zijn album ten gebruike verstrekt. Gaarne maak ik hiervan gebruik om het weinige, dat ik destijds van hem konde opsporen, daaruit gedeeltelijk aan te vullen. Het is aangelegd ten jare, waarin onze Dantziger, op een-en-twintig jarigen leeftijd, als student te Leiden werd ingeschreven, namelijk in 1662.

Op het eerste blad schreef hij met zijne vaste en fraaije hand: Marci Pelsii. Anno CIƆIƆCLXII.

Het prijzenswaardig verlangen om een eenvoudig aandenken te bezitten van de mannen, aan wie hij zijne wetenschappelijke en godsdienstige opleiding tot dusver had dank te weten, en die hij op het punt stond te verlaten, gaf hem daartoe gereede aanleiding. Uit de eerste inschrijvingen blijkt het duidelijk.

De vermaarde sterrekundige Johannes Hevelius, lid van den Raad der vrije stad Dantzig, opende de rei, toen hij op 18 Julij 1662 „ten blijke van de groote genegenheid, welke hij den uitstekenden jongeling toedroeg," daarin het ware gezegde van Seneca schreef:

Sola virtus praestat gaudium, perpetuum, securum, etiam si quid obstat et nubilum intervenit [1]).

Een dag later schreef Johannes Maukisch zijn naam onder de volgende, op Abrahams offerhande (Gen. XXII) zinspelende, inscriptie:

Auxilium rogitas? Jovae expectato salutem. In dumo gratum monstrat Jova pecus [2]).

Maukisch was doctor in de godgeleerdheid, professor aan het Dantziger gymnasium en Rector daarvan tevens. Door een groot aantal geschriften, waaronder Disputationes apologeticae tegen de Groninger hoogleeraar Sam. Maresius, verwierf hij zich een naam. Van harte bad hij den

---

[1]) Alleen de deugd waarborgt eene aanhoudende, zekere vreugde, ook in onspoed en donkere dagen.

[2]) Vraagt Gij nog hulp? Verwacht redding van Jehova! Het Offerdier in de struiken toont den Heer.

goddelijken zegen toe — zoo schreef hij — aan den door bekwaamheid, zijn inborst en zijn geslacht uitstekenden jongeling, die aan het Dantziger gymnasium zoovele bewijzen van fijne smaak in de letteren als van beschaving in den omgang had gegeven.

Tempora ne perdas. Deërit tibi posse volenti
Postea; quando potes, si tibi velle deëst [1]),

was de welmeenende les van Joachim Pastorius van Hirtenberg — juveni ad omnia praeclara magno vigore tendenti, nunc ex Athenaeo patrio ad celebriora Musarum emporia profecturo.

Pastorius, vroeger hoogleeraar in de geschiedenis te Elbingen, destijds professor honorarius te Dantzig, ging later over tot de Roomsche kerk, waarin hij verschillende waardigheden o. a. die van Protonotarius apostolicus, heeft bekleed. Vervolgens werd hij nog koninklijk-Poolsch historicus, Secretaris en Commissaris. Onder de geleerden van dien tijd bezorgden verschillende werken van zijne hand hem een eervollen rang. Op 71jarigen ouderdom overleed hij den 28 December 1681, te Frauenberg, in Pruissen.

Dan volgen inscriptien van:

Johannes Petrus Titius, leeraar in de welsprekendheid en poëzie aan hetzelfde gymnasium. Hij was een Sileziër van geboorte en schrijver van verschillende werken. Ruim 70 jaren oud overleed hij den 7 September 1689.

Georgius Neufelt, Philos. professor († 1673) gaf, in μνημόσυνον sui et affectus benevoli tesseram, erga politissimum Dn. possessorem, auditorem hactenus suum, uti solertissimum, ita amantissimum, gaarne de volgende inscriptie:

Sunt cunctis potiora bonis, bona fama, caducis,
Conscia mens recti, propitiusque Deus [2]).

Wolfgangus Rosteuscherus, Graecae linguae in Gymn. Gedan. Prof., een zeer bekwaam man, als schrijver van eenige werken over zijn vak niet onbekend ge-

[1]) Verspil den tijd niet! Indien u de wil ontbreekt, wanneer Gij kunt, zal u de magt ontbreken, wanneer Gij wilt.

[2]) Een goede naam, een goed geweten en het welgevallig oog der Voorzienigheid zijn te verkiezen boven alle vergankelijke goederen.

bleven en eerst hoog bejaard in 1690 overleden, ontmoeten wij hier ook als zijn leermeester, met Christianus Rosteuscherus, Jur. et histor. Prof., die, ten jare 1620 te Dantzig geboren, te Leiden en Straatsburg had gestudeerd. Hij is schrijver van onderscheidene regtsgeleerde verhandelingen. † 1681.

Rabbi Johannes Salomon, hoogleeraar in de Hebreeuwsche taal te Dantzig, een Poolsche jood, die zich tot het Christendom bekeerde, drukte zijne wenschen ook geheel in het Hebreeuwsch uit. De heer M. M. Cohen, Jr., israëlitisch-godsdienstonderwijzer te Assen, gaf mij daarvan de volgende vertaling:

Die het goede wil, wordt daartoe geholpen!

Na Uwe naarstigheid te hebben opgemerkt, kon ik den wensch niet onderdrukken, dat gij bij voortduring daarin volharden en daardoor in de kennis der godgeleerdheid (Thora) moogt uitmunten, en dat de Albarmhartige U in Zijne hoede neme, dat Hij al uwe hartewenschen vervulle; opdat Uw vader én Uwe vrienden zich over U verblijden!

Dit is de hartewensch van hem, die
U alle heil wenscht,
JOHANNES SALOMON.

Over den schrijver dezer regelen, die zich door verschillende werken bekend maakte, en den 1 Julij 1683, op zestigjarigen leeftijd, bezweek, vgl. men Jöcher's *Gelehrten-Lexicon*, waar verwezen wordt naar Praetorii *Athenae Gedanenses*.

Na Clemens Cölmer, een lid van den Raad der stad Dantzig, die boven zijne naamteekening de beste wenschen uitdrukte voor den jeugdigen Pels, ad exteras nationes eunti, schreef een Henry Schwartzwaldt alleenlijk de spreuk Rien sans Dieu op een der albumblaadjes, terwijl het:

Douce est la peine
quand elle ameine
apres tourment
contentement

door Joannes Schwartzwaldt werd ingeschreven. Dan volgen Casp. Conr. Cruciger, Rud. Gunth. Kiese-

wetter, Barth. Pantelus (?), Tobias Sellius, Nathanaël Vechnerus en Chr. Pauli, allen Protestantsche leeraren te Dantzig, het album van hunnen vriend en kweekeling met kernachtige inscriptien vereerende.

Zoo schreef b. v. de eerstgenoemde:

Invidiam virtute, malum probitate, favore osores vincas, spe precibusque Deum [1]).

Dat er geen nieuws onder de zon is, blijkt uit het bijschrift van den derde:

Tria sunt, quae evertunt Rempublicam:
Immaturum consilium, occultum odium et privatum commodum [2]).

De eerwaardige en geleerde Pauli meende Pels aan de les van Beza te moeten herinneren:

Haec quatuor inter caetera cognovi, et ad conscientiae tranquillitatem et ad vitam commode transigendam multum prodesse: Si neque credamus, quicquid audimus; neque faciamus, quicquid possumus; neque dicamus, quicquid scimus; neque de omni eo, quod viderimus, judicemus [3]).

Met nog twee inscriptien, waarvan eene is geteekend door Philip Pels, ongetwijfeld een zijner bloedverwanten [4]), wordt de rei van Dantzigers gesloten. Al de bovengenoemde zijn gedagteekend van 18 tot 22 Julij. Zij wijzen ons de plaats aan waar Marcus Pels voor de hoogeschool is gevormd, de leermeesters, wier onderwijs hij daar heeft ontvangen; zij hebben ons eindelijk hun hoogst gunstig oordeel over zijn persoon en zijne vorderingen bewaard.

---

[1]) Door deugdzaamheid moet gij de afgunst, door regtschapenheid eene ramp overwinnen, door betoon van genegenheid hen, die U haten, door hoop en gebeden Gode.

[2]) Drie dingen zijn er, die een staat te gronde rigten, een onrijp besluit, verborgen haat en het eigenbelang.

[3]) Zeer dienstig tot het behoud van gemoedsrust en om het leven aangenaam door te brengen zijn, naar mijne bevinding, onder anderen deze drie: wanneer men niet gelooft, al 't geen men hoort; noch doet, wat men kan; noch zegt, al wat men weet; noch een oordeel velt, over alles wat men heeft gezien.

[4]) Het *Register* van het Gron. archief, 1668 n°. 33, vermeldt een brief van den *Commissaris* P. Pels, uit Dantzig, aan de Staten Generaal.

Op een der eerstvolgende dagen vertrok hij te scheep naar de Nederlanden, waar wij hem den 14 Augustus aantroffen, en wel te Amsterdam. Twee inscriptien van dezen datum bewijzen dit; de eene is eene Duitsche kalligraphie, onderteekend, naar ik meen te lezen, Elia Norkyst; de andere van Joachimus Fridericus Benckendorffius. Uit de volheid zijns harten wijdde deze eenige Latijnsche dichtregelen aan de trouwe vriendschap van Pels, hem zoo ruimschoots gebleken, toen zij gezamenlijk de zeereis maakten. Hij noemt hem amicus, fraternis mihi nexibus junctus. Of dit nu in eigenlijken zin moet worden opgevat, durf ik niet beslissen. Von Benckendorff schreef welligt het albumblaadjo toen zij afscheid van elkander namen.

Pels liet zich, gelijk wij van elders weten, den 12 September als student te Leiden inschrijven. Al spoedig zien wij hem in aanraking met vaderlandsche geleerden, en wel het eerst met Robertus Keuchenius, die den 26 Januarij 1663, te Amsterdam, waar hij de geschiedenis onderwees, eenige regelen in het album schreef.

De dichter der *Musae juveniles* (Amstel. 1662) noemt zich J. U. D., Eloquentiae et Historiarum professor. Onwaarschijnlijk is het niet, dat Pels gedurende eenigen tijd Keuchenius' lessen bijwoonde, alvorens zijne studien te Leiden aan te vangen. Aan zijn werkelijk verblijf aldaar herinneren sedert 13 Maart 1663 de inschrijvingen der volgende personen:

Nicolaas Witsen, later burgemeester van Amsterdam, die als staatsman, aardrijks-, wis- en scheepsbouwkundige vermaard is geworden. Geboren in 1640, had hij destijds dus den 23jarigen leeftijd bereikt.

Samuel Andreae, geb. 29 April 1640, een zoon van Ernestus Andreae, predikant te Dantzig, toen reeds overleden. Deze academievriend noemt Pels dan ook zijn amicus et popularis suavissimus. Andreae had ook de academiën te Heidelberg en Groningen reeds bezocht; hij beklom later den katheder, eerst te Herborn, vervolgens te Marburg. Vgl. Joh. Tilemanni, dicti Schenck, *Vitae profess. Theologiae, qui in Academia Marburgensi docuerunt.* Marb. 1727, p. 255, sqq.

Johannes Eberhardus Fabricius, S. S. Th. studiosus, Marco-Hammoniâ Guestphalus, waarschijnlijk uit het geslacht van dien naam, dat reeds twee hoogleeraren aan het gymnasium te Dantzig had geschonken. Deze Fabricius

had ook reeds te Groningen en Franeker gestudeerd. In het Academie-album van Groningen staat hij namelijk ingeschreven op 19 Augustus 1661, in dat van Franeker op 11 September 1662.

Leonardus Tertreau, Gallus, Pels' leermeester in de Fransche taal, gelijk wij zich noemt, wijdde een vierregelig Fransch versje aan den bezitter van het album, praestantissimo, laborioso, indefatigatoque adolescenti Marco Pelzio Gedanensi, philosophiae, juris, omniumque bonarum artium studioso atque peritissimo. Deze inscriptie is van 16 Junij 1663.

In de nu volgende zomervacantie bragt Pels een bezoek aan de zuster-academien te Franeker en Groningen. Ter eerstgenoemde plaats maakte hij kennis met de hoogleeraren J. Wissenbach en N. Arnoldus, die den 10 en 11 Julij elk een albumblaadje invulden. De laatste had vroeger ook aan het Dantziger Gymnasium gedurende een drietal jaren (1635—1638) de wijsbegeerte, welsprekendheid en theologie beoefend.

Een tiental dagen later bezocht hij te Groningen de hoogleeraren in de godgeleerdheid Maresius en Alting, ook Joachimus Borgesius, Mathes. et Eloq. Prof. en Tobias Andreae, Hist. et Ling. Graec. Prof.

O foelix hominum genus
Si vestros animos amor
Quo coelum regitur, regat! [1])

Zóó luidt de inscriptie van Sam. Maresius, die hare waarheid wel wat beter had mogen betrachten. Zijn zachtmoedige ambtgenoot Jac. Alting vulde den Hebreeuwschen tekst van Job XIV, 14, en den Griekschen van Hebr. XIII, 14 in.

Aan de kennismaking met den verdienstelijken Johannes Martinus, predikant te Groningen, was hij eveneens een albumblad verschuldigd. Martinus was ook een Dantziger, den 25 November 1603 geboren uit het huwelijk van Joh. Martinus en Catharina Pauli. Uit zijn *Programma funebre*, op de Academie-bibliotheek te Groningen voorhanden, kan men meerdere levensbijzonderheden putten over

---

[1]) O gelukkig menschengeslacht, als eens de liefde, waardoor de Hemel geregeerd wordt, uwe gemoederen mogt besturen!

dezen ijverigen man, die zich door verschillende geschriften bekend heeft gemaakt.

Johannes Conradus Nuberus en Johannes Fredricsen, twee Groninger studenten, met Pels van Dantzig geboortig, komen ook in zijn album voor. De eerste was den 25 Mei, de tweede den 23 Augustus 1661 in het Album Acad. Groninganae ingeschreven. In dat van Franeker ontmoette ik Nuberus wederom op 1 April 1664.

Den 2 September 1663 vinden wij onzen Pels weer te Leiden, in eene zeer vriendschappelijke ontmoeting met den Dantziger Reinoldus Pauli, die ook reeds te Groningen en Franeker had gestudeerd, en vervolgens eerst aan het Gymnasium Arnoldinum te Steinfort, daarna te Marburg, het hoogleeraarsambt in de godgeleerdheid bekleedde [1]). Aan hem, „Pelssianarum virtutum perpetuus cultor," herinnert een blaadje met de woorden van Seneca:

Optimum est pati, quod emendare non possis, et Deum, quo auctore proveniunt, sine murmuratione comitari [2]).

Twee dagen later was hij te 's Hage bij Isaäc Vossius, die met de woorden:

Contumeliam nec ingenuus fert, met fortis facit [3]),

mogelijk zinspeelde op de behandeling, welke hij van Salmasius in Zweden had ondervonden.

Daarna treffen wij Pels het eerst weder aan te Utrecht, blijkens inscriptien van de hoogleeraren G. Voetius en J. G. Graevius. De woorden, met welke Graevius het album vereerde zijn in de uitkomst op Pels zeer toepasselijk geworden; namelijk:

Multi suam
Rem bene gessere et publicam, patria procul,
Multi domi qui aetatem egerunt, propterea
Sunt improbati [4]).

ENNIUS.

---

[1]) Vgl. Tileman, dictus Schenck, p. 248 sqq.

[2]) Het is het beste geduldig te verdragen, wat gij niet ten goede kunt veranderen, en zonder morren u te verlaten op God, die de bewerker daarvan is.

[3]) Geen edel mensch verdraagt smaad; die zich sterk gevoelt doet ze niet aan.

[4]) Velen hebben hun belang zoowel als dat van het algemeen goed behartigd, ver van het vaderland. Velen die hun leven te huis doorbragten, verwierven daarom afkeuring.

De inscriptien van 1664 zijn alle gedagteekend te Leiden. Zij zijn van de volgenden:

Andreas Alstenius, Vnna-Marcanus, Theol. Studiosus;

Gabriël Oxenstierna, Comes de Croneburch;

Tuvo Oxenstierna, Comes de Croneborg;

Andreas Jaski, een Dantziger, die den 14 Junij, op het punt om Leiden te verlaten, in het album gewaagt van zijne innige vriendschap reeds in de prille jeugd met Pels gesloten.

In de geleerde wereld is Jaski niet onbekend gebleven als uitgever der brieven van Hugo de Groot aan Israël Jaski, en der briefverwisseling van Mart. Opitius. Hij overleed den 27 Maart 1679 [1]).

Henricus en Joh. Car. Schwartzwaldt; Jaski's neven van moeders zijde, ongetwijfeld ook stadgenooten (zie boven), die in hartelijke bewoordingen een onverdeelde hulde bragten aan de rara indoles en het ingenium sublime van Pels, met den wensch: ut dignam aliquando meritis tuis apud posteros gratiam consequaris.

Johannes van Horne, die als ontleedkundige een sieraad was onder Leiden's professoren. Hij noemt Pels: Politissimus juvenis-vir, ad magna quaevis natus, J. U. Candidatus et cognatus suus percharus.

Joh. Fred. Gronovius, die hem zijn auditor solertissimus, en

Johannes de Raeij, hoogleeraar in de wijsbegeerte, een Cartesiaan, die hem auditor et amicus integerrimus noemt. Over van Horne en de Raeij leze men o. a. Dr. J. Banga, *Gesch. van de geneeskunde en van hare beoefenaren in Nederland*, Leeuw. 1868, I, blz. 372, 436.

Johannes Legerus, uit Zevenbergen, voorheen leeraar bij de Waldenzen, in de valleijen van Piemont, daarna bij de Fransche gemeente te Leiden, vereerde met zijn ambtgenoot Jacobus Rennet het album met schrif-

---

[1]) Voor mij ligt: *Groningen in rouw, over het ontydig doch Zalig ontslapen van de Hoogh welgeborene en Hoogh Deugden- ryke Juffer, Mejuffer Anna Elizabeth Köhne-Jaski, Oudste Dochter van den Hoogh Welgebooren Heer, de Heer Andreas Köhne-Jaski.* Gron. 1733. Zij overleed 1 October 1733, 64 jaren oud. Vermits uit deze lijkzang blijkt, dat Dantzig haar geboorteplaats was, komt het mij niet onwaarschijnlijk voor, dat Andreas Jaski en Andreas Köhne-Jaski dezelfde personen zijn.

tuurplaatsen, terwijl Paulus Junius, waarschijnlijk een student, er eenige regelen van Cicero bijvoegde.

Is de laatste dezer Leidsche inscriptien den 9 Augustus gedagteekend, — reeds den 29 Augustus dv. vond ik Pels ingeschreven onder de academieburgers te Franeker. Aan zijn verblijf alhier herinneren de albumbladen van:

Jacobus Klein, uit het stadje Holland in Pruissen, een student in de regten, wiens naam den 13 Julij bevorens in het Album Acad. Franequeranae is opgenomen.

Sibrandus ab Ockinga, een Leeuwarder, den 24 October 1662 als Ling. et Polit. Stud. te Franeker ingeschreven. Merkwaardiger is het volgende:

Qua patet orbis.

J. MORITZ F. ZU NASSAW.

Franiker den 11 Febru. 1665.

Johan Maurits, de Braziliaan, had den 25 December (Oude stijl) bevorens te Leeuwarden de begrafenis van den stadhouder Willem Frederik bijgewoond. Op de terugreis trof hem twee dagen later het ongeluk, dat te Franeker eene brug zich begaf, juist toen hij dien met zijn gevolg overtrok. De Prins, met vijf anderen in het water geraakt, werd het laatst gered, door dat hij onder zijn paard lag. Gevaarlijk in de borst bezeerd, moest hij een geruimen tijd tot herstel zijner gezondheid te Franeker blijven, waar hij zelfs zijn testament maakte en den 4 Januarij 1665 aan den Acad. Senaat in bewaring gaf.

Hij zelf beschrijft dien ramp zeer uitvoerig in een brief aan zijne zuster, medegedeeld in de *Vrije Fries*, II, 342 en volg. Deze inscriptie herinnert dus aan de treurige omstandigheden, waarin Pels den Vorst moet hebben ontmoet.

Uit de volgende blijkt, dat Pels zijn intrek bij den hoogleeraar Wubbena genomen had.

Sit tibi Prudentia oculus & Iustitia manus. Et memor, dum remotiores alioque sole calentes terras meditaris, utilissimi illius apud Martialem moniti:

Si vitare velis acerba quaedam,
Et tristos animi cavere morsus:
Nulli te facias nimis sodalem;
Gaudebis minus; At minus dolebis. [1])

---

[1]) De voorzichtigheid zij uw oog, de regtvaardigheid uwe hand.

Quae paucula, Politissimo ac Doctissimo Dno Marco Pelsio, Academiae nostrae ornamento, Auditori suo solertissimo, Domestico optatissimo, ac amico integerrimo, benevolentiae et affectus testandi gratia relinquere voluit

Franequerae, quinto calendarum Martij 1665.

JOHANNES WUBBENA.
L. A. M. Philosophiae Doct. ac Professor.

Wijders volgen nog Abraham de Grau, Mathes. Prof., Alexander Nicolai, S. S. Theol. Stud., Lithuanus; Tobias a Rauboszk (?), Boguslaus de Naglovie Reij, die in het Album Academiae den 18 October 1663 staat ingeschreven als Generosus Dominus Boguslaus Reij, Polonus; en ten laatste Theotardus ab Aijlva, wiens naam op den 21 Augustus 1662 als Phil. et jur. Stud. ter zelfder plaatse voorkomt.

Van Franeker vertrok Pels naar Groningen, waar hij den 7 Maart 1665 zich als student inschreef. De eerste, die hier zijn album teekende, op 21 Maart (N. S), en wel onder eenige regelen van Seneca, was zijn vriend Johannes Ernestus Oelhaffius, dien wij uit het Album dezer Academie, waarin hij den 29 Augustus des vorigen jaars zich als student in de regten op 23jarigen ouderdom inschreef, ook als een Dantziger leerden kennen. Waarschijnlijk was hij een zoon van Petrus Oelhafius († 1654), hoogleeraar in de regten te Dantzig.

In het volgende jaar ontmoetten wij hem nog eens weer, eerst te Franeker, blijkens albumblaadjes van de hoogleeraren Chr. Schotanus en Joachim Frencelius, van 21 Mei, N. S., vervolgens te Leiden. Immers schreef de groote Johannes Coccejus den 20 Mei d. j. O. S. den Hebreeuwschen tekst van Spr. 28, 5, in zijn album, terwijl de hoogleeraar in de geneeskunde Franciscus de la Boë Sylvius, nevens het ingeschreven symbolum Probis probari den 25 Mei hem bij zijn vertrek eene

---

En, wanneer gij u voorbereidt om ver verwijderde landstreken van anderen zone te bezoeken, wees dan gedachtig aan deze zeer nuttige les bij Martialis:

> Als gij hetgeen u mogt grieven wilt vermijden, en droeve zielesmart voorkomen, maak u dan met niemand te gemeenzaam. Gij zult dan wel minder vreugde genieten, maar u ook minder bedroeven.

voorspoedige reis toewenschte. Vervolgens was hij den 27 Mei bij Mauritius Crusius, uit Holstein geboortig, predikant te Edam; eindelijk den 10 Nov. weder te Groningen, gelijk blijkt uit de inscriptie van een Silezièr Daniel Ditz, die zijn reisgenoot was geweest.

F.

Industria ac Fortuna venimus ad metam;
Cavendum tamen, ne sciant alii, quid velis,
qui impediant [1]).

Sunt homines varii.

Tentandum.

Quibus lineis et emblemate Nobilissimo Domino Marco Pels, Litteraturae solidioris indagatore curiosissimo, amico suo omnium rerum intimo, itinerisque per diversa loca jucunde facti comiti dilectissimo, desideratissimo, ob singularem familiaritatis culturam se suamque memoriam intense commendat abituriens

DANIEL DITZ. Siles.

Scribebam Groningae
A. O. R. MDCLXVI
X Nov. Mens.

Schreef ik vroeger, dat mij van Pels niets was gebleken sedert hij student te Groningen werd tot aan 1674, toen de Staten hem tot hoogleeraar in de geschiedenis aanstelden, ook de drie inscriptien, welke wij nog kunnen vermelden, geven over dat tijdperk weinig of geen licht. Zij zijn van David Bourgesius, David Cassius en Joachim Scultetus, drie Groninger studenten; de eerste een Zwitser, die den 29 Maart 1668, de tweede een Bohemer, die den 7 April, en de derde een Silezier, die den 28 April 1670, die inscriptien teekenden.

Pels schijnt zich hier neergezet en met het geven van privaat-onderwijs in de geschiedenis onledig gehouden te hebben. Dit laatste mag men althans afleiden uit het getuigenis der curatoren, die hem voordroegen ter benoeming tot hoogleeraar, op grond, dat hij „reeds voor lange van zijn kennisse en verder bequaemheit in gem. professio hier goede preuves heeft gedaan [2]).

---

[1]) Door vlijt en geluk komt men tot het doel. Echter dient men te voorkomen, dat anderen, die het zouden verhinderen, te weten komen, wat men wil.

[2]) Blijkens het register van 't Groot-burgerregt, is hem eerst den

Dit album heeft ons dus alleenlijk Pels in zijne studiejaren, zoo aan het Dantziger gymnasium, als aan onze vaderlandsche hoogescholen nader leeren kennen. Over zijne verdiensten als hoogleeraar in de geschiedenis, magistraat en lid der Staten-Generaal kunnen wij vooralsnog niets toevoegen aan het weinige, dat wij in het Gedenkboek der Groninger hoogeschool hebben gegeven. Blijkt het uit zijne roeping tot die hooge betrekkingen, dat hij zeer gezien was in de groote maatschappij — hoe hij ook bij nagelatene verwanten in eerbiedige herinnering bleef voortleven, blijkt ten duidelijkste uit hetgeen Israël Bergman, een neef van moeders zijde, 22 jaren na zijn dood, in hetzelfde album, destijds het eigendom van Gerhard Abraham Pels, busheer in het collegie der gildregtsheeren, schreef, namelijk:

Magnus honor magno plerumque labore paratur.

Symb.
Pie et humiliter!

Dab. Groningae
A. O. R. 1727, d. 27
Julij.

Haecce in tesseram debitae observantiae, post fata Viri olim Amplissimi Dn. Marci Pelsii, Avi in aeternum colendi, adjicere voluit, seque pariter benevolae memoriae praesentis possessoris Honorati Dn. G. A. Pelsii quam optimé commendare voluitque debuitque [1])

ISRAËL BERGMAN
Patricius Gedanensis.

---

17 Januarij 1674 „het cleijn en groote borgerrecht geaccordeerd", waarop zijn huwelijk met eene dochter van den Burgem. Ten Berge, in die dagen gesloten, hem misschien aanspraak gaf.

[1]) Hooge eer wordt meestendeels met veel moeite verworven.

Als een bewijs van verschuldigde hoogachting heb ik na het overlijden van wijlen den zeer aanzienlijken Heer Marcus Pels, mijn immer te vereeren oom, dit er willen bijvoegen, en mij gelijkelijk ten zeerste, gelijk ik verschuldigd was, willen aanbevelen in het welwillend aandenken van den tegenwoordigen bezitter, den Eerzamen Heer G. A. Pels.

EEN BRIEF

VAN

ASSUEER CLANT VAN MEIMA UIT DEN HAAG AAN JOHAN LEWE TOT ASINGA EN SICCO PANSER, VOORAL VAN POLITIEKEN INHOUD, 1611.

Volgende brief door Assueer Clant van Meima (bij Baflo gelegen) uit den Haag aan Johan Lewe tot Asinga (bij Ulrum gelegen) en Sicco Panser redger te Winsum geschreven, en in Originali onder mij berustende, bevat m. i. bijzonderheden waarom hij niet onwaard is in dit tijdschrift medegedeeld te worden:

Edeler Erentfester grotgunstiger L. vedderen, negest mijne gans denstelicke erbedenisse, twivele ick neit, off der here Sindicus ende de Redtger harderwick selvest, soelen E. Ed. L. relatert hebben, wadt Recontre hem vp sin overgegeven requeste, mit de bigaende stucken van vedder Coenders alhir is bejegent, alsoe dat ick neit sach op wadt manere, wen sin Reden jnde vergadringe toe bane quemen, eijts goedts voer harderwick vdtgerichtet sulde koenen worden wandt see eijnnigermaten, vm dat het is eijn particulere saeke, ende van gedebursseirde penninck schulden is heijr gecomen, jn reden gefundert weren. Maer overdenckende dat E. Ed. L. vorgangen jaer op den laesten lansdach voer de Roer, mit grote jnstantie versochten dat wij de handt daer an holden wolden, dat hedt request van Harderwick soe hee doemaels inde provintie was presenterende, ten favorabelsten muchte affgedaen worden, hebbe sin L. daerumme geraden (dije saeke destoe meer ten harten nemende) dat he sin request bij mij sulde laten verbliven, vm off ick noch eijdt tot sijnen voerstel sulde koenen verrichten, want anders bij mangel van deijn toe bevresen stundt, dat hee doer de harde partije van de van Groenningen, gans sulde Ruijnert ende vp neit gebracht worden, hebbe der wegen geijn moeijte noch arbeijt mij laten verdreten, vm de heren tot

haer E. behuisinge jnt particuleir eijn jder toe besoecken, ende de saeke jnt lange ten favorabelsten toe Recommanderen, waer doer ick ten laesten sekere missive van Autorisatie (alwaer jn hadderwick sin stucken sinnen versloten) an sin Genaden hebbe becommen, gelick E. Ed. L. vdt hir bijgaende Copie, de ick hir jn versloten, neffens de principale mit de bijgaende daer jnne yerslotenne stucken E. Ed. L. bij brenger deses bijn oversendende, vm Redenen, eijnsdeels dat dese saeke doer E. Ed. L. en andere goede vrunden mit toe doent van den heren sindico, wisliker ende mit meijrder fundament tot eijnnen goeden ende beleit kan worden, als van den E. harderwick gedaen wijl sin, anderdeils dat ick beger dat de copie neit harderwick moege tenn handen gestellet, dan wol laten lesen, vpdat sijn leven de solvige neit.mach vertoenen an personen de hee meint sijn vrunden ende daer entusken sin vijanden sinnen daer vdt de van Groenningen hoer voerdel sulden scheppen ende orsake nemen, alhir toe Rescriberen, dat dese saeke naerder moege resumert worden dan stille hijr van suigen, wes ter tijdt sijn Ge. versocht de nominatie van de ses personen, ende sijn last doet openen, ick meine dat de laeste clauisela jn dese autorisatie, dat voer soe vast bijndet, dat de van Gronningen eijnne wech nu jn moeten, ende verhope dat de Redtger harderwick tot sijn jntentie, doer beleit van E. Ed. L. neffens andere goede vrunden sal geraken, jck hebbe hijr mede Coenders jn de grundt vertoerent, dan hedt begint wadt weder slissen [1]). De here van Asparen ende de Trisorier de Bije, sinnen den 11 deses, weder vdt Vrieslant komende boven gewest, ende jn vergaderinge van haer wedervaerent Raport gedaen, toe weten dat de van de soeven wolden ende de steden toe vreden waren, hoer vngerepartijerde negen Companijen noch ses maenten toe betaelen, mit sulcke Restrictie ende protestatie, dat men sulde Gelderlant Selant ende Stadt ende lande, vp sekere ende groter quota, jnwendig de voersz. ses maenten brengen, offte se gedachten bij mangel van deijn, van de consenten soe see luiden toe koemende jaer sulden dragen, neit alleine de penningen van dese toekomende ses maenten, dan ock van de vorige verstreken ses maenten, soe se rede betaelt, weder jn toe holden ende jnder solviger toe komende

---

[1]) In het Gron. Arch. (Reg. 1ste Verv. bl. 164) bevindt zich ook een brief aan den Graaf. Willem van Nassau over het request van Henricus Harderwijck, gewezen commandeur van Warfum, 1614 no. 57.

consenten toe Corten, de van oester ende westergoe, hebben hijrinne neit wijllen bewilligen, dan daertegens eijn grot protest gedaen, hebben ock hoer gedeputeerden, soe wal jnt colegio als jnde Reken Camer verboden, gein Ordinantie op de voersz. Companien toe passeren. Binnen vordts eijnsellich gesinnet, van hoer andere defecten geinne toe suiveren alsoe dat hedt jn Vreislandt alheijl an eijn pael gement is. De heeren dit Raport gehoert hebbende, sinnen seir op hoer jntgelick verbeten, doch de advocaet sede: de solven neit wijllen betalen, dat de altijt over eijn ander clagden, daerbij opentlick seggende, wadt willen se seggen van Stadt ende lande, se doen soe als de doen, soe sal men daer nemant behoeren toe senden, de Commiteirden van Selant liggen hijr noch, vm entlijck, mit de van hollant onderlinge van haer quota toe vergeliken, mij is van eijn vertroud vrundt toe kennen gegeven, dat hoer questie tot eijn goeden ende sulde komen, vm de vreissen destoe beter, hoer opstinaetheit aff toe leren, mit Andere woerden meijr de ick de penne neit dorffe vertrouwen, de vreissen hebben tegens mij gesecht, dat see alsoe wol wusten wadt vp onsse landagen vmme ginck, als wij sulvest, dat se bij vns weren sittende de alles overschreven, seggende, doet ju dat nije, hebben wij neit vnsse vrissen daer bij ju wonen. Jck vruchte dat eijn man hijr van neit vrij en is, he is vergangen jaer al toe seijn voergetogen, doch de absentibus nihil nisi bonum, godt geve dat ik qualike dencke.

De breven van Aerssens van den tweden October vdt paris brengen mede, dat haere Maijt. den hartoch van Bollion belovet de van de Relisie toe mantineren ende de hant toe beden, ende alle beloften nae toe komen soe de koninck hir bevoerens bij sin levent an hoer luidden hadden gedaen, hefft toe den ende van versekerheit Anden hartoch van Bollion doen tellen vifftich dusent Croenen in spetie, waervan 15000 tut onderholdinge van hoer predicanten, ende twintich dusent tot onderholdinge van haer Garnisoenen, de ander 15000 tot betalinge vande Commissarien, de hare Maij^{t}. toe summer gedent, ende aldaer mede jn de vergaderinge Compareirt hebben, dit sal alle jaren continuert worden, dese voersz. Commissarien hebben Raport an haere Maij^{t}. gedaen, sinnen nu eijn jder weder nae hoer quarteren vertogen haere Maij^{t}. hefft den Ambassadeur Aerssens vntboeden, ende hem in persona belastet an mijn heren Staeten Generael toe schriven, dat haere Maij^{t}. geresolveirt

was: Alles wat accorten sine Maijt. milder gedachten mit de nederlanden gemaket toe willen naekomen ende onverbroken holden. Ock dat see noch meirder toe de walvaerdt vande nederlanden affectioneirt was als oijt den overgeleden koninck gewest weijr, schrifft mede dat hare Maijt. ende haeren Raedt, vm soe voele doenliken jn haer koninckrike ende daerbuiten toe soeken peijs vrede ende goede eijnnicheit toe holden, hem ock mede belastende jngeval he muchte vernemen dat daer eijnnige saken muchten geboeren tot nadeil vande gevnieerde provintien, dat hee vrij acces muchte nemen, soe wolde haere Maijt. daetlick daer jnne alsulke verseninge doen alse tot meisten walvarent van de nederlanden sulde vinden toe behoeren. Dese woerden sinnen goet. De hartochinne van Mantua wesende hare Maijt. eijnichste suster is doet daer hare Maijt. seir vmme is bedroevet.

De gesanten sinnen weder vdt denemarken gecomen, hebben den 14 deses Raport gedaen, waarvan dit (soe volget) de princepale hoeffstucken sinnen. Verclaren den 23 Augusti toe kalmar angecomen, ende den 24 audientie hebben gehat bij den kunninck ende jn sijn salet gevunden, veir heren mit namen jacup vlevelt, Gerreit Ransovi Stein Maltis veltmaerschallick ende doctor Steven Brae, hebben voerts an den koninck de behoerlicke Complementen gedaen, ende sine Maijt. voergeholden erst dat punct van dat orloch, wadt vruchten daer vdt quemen, dat welke de heren Staten, doer den lanckdurigen orloch wal hadde gesmaket, waerdoer se voerorsaket dese legatie an sine Maijt. toe doene, vp dat doer jnteresse van hoer luiden sine Maijt. harte van dat orloch eijn afkeer ende tot vreide geaffectionert muchte worden. Sine Maijt. dit anhoerende, hefft mit sin anwesende heren (seinde dat dese gesanten arme slichte schapen weren, de princen ende heren neit onder ogen gesein hadden) eijn wordt dre oder vere gesproken, ende solvest vp haer propositie geantwordt, dat he bedanckede de heren Staten voer hoer goede affectie ende genegentheiden, seggende dat he gein orloch voerde om de Relije, dan hadde dat orloch toe den ende angevangen, dat Sueden sulde sijne wesen off Denemarcken sulde koninck Karel toe komen, eijr hee gedachte vp toe holden, ende dat het orloch soe weijdt was angecomen, dat doer hoer luider Jntercessie neit kunde gelesket worden muchten de moeite wol bespaert hebben. Hefft voerdt sine Maijt. gevraget off se luijden ock ander warvinge an hem hadden, dat se sulckes wolden openen

wandt sine Maij[t]. altijt neit gelegen was auddientie toe geven, daer de gesanten vp geantwordt jae, dan ze hadden last sine Maij[t]. van Sweden op dit erste punct gelichfals ersten toe besoeken alleijr see hoer naerder last kunden proponeren, daerup de koenninck antwoerde, dat het war al te vergeves off scheenen de Sueden toe frede gesinnet, gedachte hee doch daer neit toe verstaen, neit to mijn, soe wolde sine Maij[t]. eijn vrijen pas hoer luiden neit weijgeren, hir mede haer affscheit nemende ende sijnnen verreiset nae de koninck van Sueden, de dre mijle mit sijn leger van Calmer was liggende, bijnnen daer den 28 augusti angecommen, ende hebben den 29 vordt audientie gehadt ende hoer last aldaer geopent, toe weten erst van de peijs, ten anderen dat dese landen aldaer muchten hebben hoer vrije navigatie ende trafiken, sunder mit eijnnige nije jmpositien offte verhoginghe van tollen besuaerdt toe worden, ten daerden, dat van alle dese nederlansche schepen ende goederen, soe alrede confisceret ende vercofft gedurende dese oerloge, Restitutie gedaen ende de gevangen Schipperen, costloes sunder Ransoen loes gelaten muchten werden. Daer vp sijne Maij[t]. haer geantwordt, dat hie gein orsake hadde toe dat orloch gegeven, ende hem jn sinen levende ende hogen olderdoem neit levers was als peijs ende vrede, dat hee ock de koeninck van Denemarcken daer toe gein orsake hadde gegeven, was allene heer gecomen vm den derden deil van laplant, waer jn de Suede eijn part hadde, de dene eijn part, ende de muskowiter de derde part, welker derde part de Suede tot sijn part. an sick gecofft, daer entegens de Dene sustinerde, dat de Muskowiter gein part daer jn hadde, hielt de coep van geinen weirden, wandt hem ende sin voer vaderen de tue parten stedes egen herich, vm dese derde part van laplant, is dit orloch princepael angevangen, sine Maij[t]. van Sueden verclaerde, dat de dene hem dede gewalt, dat hee hem nu jn sijn 75 jaren gaende, soe oneijrlicken orloch was andoende, sunder hem daer erst van toe verwittigen, gelick hijr bevoeren seker accort tusschen de Suede ende de Dene gemaeket, dat nemant den ander sulde gaen bekrigen, offte de eijnne oder de ander partije, sulde opentlick veir maenten toevoeren, mit 4 trompetten den anderen toe doen denuntieren, dat neit gescheit was, seggende vorts off hee toe peis genoget soe wust he wal dat de dene gene sins daertoe gesinnet weijr daerumme alles vergeves. Belangende vordts de vrije Navigatie ende Coephandel, kunde qualike

gedurende dit orloch sunder schade geschein, dan dat orloch cesserende weir hem neit levers als onderlinge desolvige toe onderholden, belangende dat derde punckt, van de Restitutie der angetaste schepen ende goederen, verclaerde dat de confiscatie mit kentenisse van wijse ende ervaren personen gedaen was, daer kunde gein Restitutie van vallen, dan wolde de gevangen laten Relaxeren, der orsake dat hee spoerde de goede affectie van mijn heren staten de se sijne Maij^{t}. ende sin Rike weren toe dragende, gelick see mit dese tegenwordige legatie weren bewisende, belovende tot allen tiden dat solvige tegens de heren staten genecdichlick ende gunstlick toe erkenen. Dese audientie gehadt hebbende, is de Ruterie van de dene voer des Sueden leger mit ock jdtlick voedt volck gecomen ende den Suede eijn suaer schermutzel gebracht, de gesantten hebben mit hoer ogen angesein, dat de konninck van Sueden mit grote Corasie, mit sin Rueterie in persone sijn vijant hefft berent, eijnich voedt vollick volgende, hebben de denen mit grot verleis van vollick (overmits de Suede hem toe machtig is van Ruter) moeten afftrecken vnde weicken. Des anderen dages hebben dese gesanten sine Maij^{t}. wijllen valediceren ende hoer affscheit nemen; nae dat sulkes gescheit was hebben se ter maeltit bij den koninck moeten bliven, hadden al doe vdt de discuessen van den koninck over disch wal verstaen, dat sine maij^{t}. seir wal was toe vreden ende de denc gans mijn was achtende, doer dat hee vdt voele plaetzen, alle dage nij volck was krigende, beclaegde neit meijr, dan dat hee neit jn tides van dit orloch hadde geweten, de denc sulde hem Calmer dan neit genomen hebben. De Suede hefft sin vollick jn goede order beter als dene. Nae de maeltijt als sine Maij^{t}. hoer sin leger voer al hadde besein laten is sin hoeffmester gecomen mit dre golden ketten, ende de Amirael van hollant eijnne gelanget wegende 33 onssen oder 66 loet, ende de ander beijden eijn jder eine van 28 onssen, ende dat voer hoer moeijlike Reisse, mit andere woerden meijr tot de saeke denende. De ketten hebbende, was hoer nijet levers als toe schepe toe gaen (wandt se wusten daer neit meir toe vangen) is hoer de wijndt soe tegens gelopen, dat se den 13 September nije still erst jnt leger voer Calmer sinnen gecomen, ende hebben den 15 audientie gehadt, hebben aldoer geproponert de ander beijde puncten toe weten van de vrije navigatie sunder verhoeginge van tollen ende de Restitutie van de genomen schepen ende goederen, alsock

de Relakzatie der gevangenen. De koninck van Denemarken dit hoerende hefft begunt toe glimlachen, ende sin bij hebbende heren gevraget mit lachende munde, off se wal verstunden wadt daer proponert worde. Daerup sine Maijt. geantwordt, dat he voer dijt mael jnde saeken neit anders doen kunde als daer gedaen was. De gesanten seden dat dat selvige contrarijeerde seeker accort, soe bij tijde Keiser Karel ende dat hoff van Burgonien, mit de kroenne van denemarecken vpt stuck van de vrije navigatie ende Cummartien gemaket. Sijnne Maijt. sede daer van neit toe weten offte toe koenen geloeven. Dat accort van de gesanten vertoent wesende, sede sine Maijt., dat accort geit ju heren nu noit langer an, dat hebben mijn voervaderen gemaket mit dat hoff van borgonien daer de nederlanden wal mede jnbegrepen, als vnderdanen van hochgedachten Keiserlike Maijt. doemals sinde, maer nu ju heren sick holden voer vrije provintien ende onder gein commandement van koningen noch prinsen sinnen staende soe is dat accort gans mit ju heren ende ons toe neite alsoe grodt gerechticheit als ju heren hebben, jmpositien, tollen, convoeij ende licentgelden vp toe stellen, daer mijn onderdanen neit alleine, maer ock alle naetien, willen see bij ju handel ende wandel driven, moeten toe geven, hoe voele meirder suldt ons vristaen vnsse tollen toe verhoegen. Wat angeit de Restitutie van de goederen ende Relaczatie der gevangenen, daer kan neit anders in gedaen worden als bij vnsen Raedt mijt voerweten van vns gescheit is. Daarmede sinnen de gesanten wedder toe schepe gegaen overmits daer gein logijs jn huijssen was; van meenninge sijnde des anderen dages sine Maijt. toe valediceren ende hoer affscheit toe nemen, is de koninck sulkes voergecomen, ende hefft doer eijn secretarijs de Gesanten dre ketten gesunden, eijnne van 24 onsen tue van 18 onsen, dewelcke de gesanten angenaem weren; seden dat se noch an lant wolden komen ende haer affscheit van sine Maijt. nemen, daerup de Secretarijs geantwordt dat he last hadde antoe denen dat sine Maijt. hoer gein audiente meijr kunde geven, dat se man toe schepe sulden bliven ende spoedigen haer Reisse nae hollant. Dit ist alles dat daer vdt gerichtet is, het schendt dat hee vp vnsse vruntschap neit achtet, dese saeke sal naeder jn deliberatie gelecht worden, wadt hir jn geresolvert sal worden daervan sal ick E. Ed. L. naerder adverteren. Sine Maijt. schendt eijn ander achter vdt toe weten. Hirmede Edele Erensfeste grotgunstige L. vedderen wijl ick E. Ed. sampt der voel geleiffde Egemalen, jnde

gnedige behoede des alderhoegesten, tot eijn langdurich lanck levent ter Zalicheit doen bevelen, jn gelicken mijn vedder Joest leuwe ende medder ludtgert Clant, mijn Alderleiffte doet hoer denstliche erbedenisse an mijn vedderen ende medder van samptlick. E. Ed. L. wijllen het lanckwilich mij ten besten affnemen, jck wolde geirne de saeke van harderwick eijr over gesunden hebben, dan mij hefft gein bode gestedet, wij hebben hir nimmer boden, ende se gaen toe Gronningen ledich.

E. Ed. L. seir denstw.
A. Clant toe meima.

Bij den brief behoort nog volgend, op een afzonderlijk stukje papier geschreven postscriptum:

Grotgunstige L. vedderen, mij sulde wol geraden duncken dat de saeke van harderwick hoe eijr hoe beter bij de handt worde genomen, overmits dè breiff an Sin Genaden al over acht dagen olt is, ende dat doer gebreck van boden. Ick sin van meijninge gewest eijn boden toe winnen, dan overdenckende de costen, ende dat harderwick seijr karich is, is dat solvige nae gebleven, ende hebbe alle dage eijn boden van de lansdach verwachtet, dan daer is nement gecomen, hebbe daer omme, tot denste van harderwick Laurens nae Amsterdam gesunden, vm van daer de breven aen E. Ed. L. over toe senden, dat de Sindicus de gecommitteirden verschreeff ende dat vdt jder querteir eijnne genomen worde mit de Sindicus, daermit harderwicks saecke ten ende muchte komen. Mijn breeff is den 16 October geschreven ick hadde de datum vm de jlicheit vergeten. Eijlko Clant ende Coenders holden soe eijn Raedt toe samen, mij vruchtet dat het neit is vp harderwick sijdt, de tijt salt leren, mijn vedder wijllen hir jn dat beste doen.
Valete jn Cristo.

Opschrift:

Den Edelen Erentfesten
versichtigen ende seijr discreten
Johan leuwe toe Asinga ende
Sicco panser Respective Junckeren
ende hoefflingen, jn den umelanden mijne grotgunstigen leven
vedderen.

Tot Gronningen ant Vismarcket
op de hoerne van pelser strate.
Den boden ses Stuvers.

DE BOND

DER

FRIESCHE ZEELANDEN.

Het was in 1863 — dus reeds eenige jaren geleden — dat de nu wijlen Oostfriesche geleerde, de heer J. H. D. Möhlmann, te Emden uitgaf een *Kritik der Friesischen Geschichtscreibung überhaupt und der des Dr. Onno Klopp insbesondere* u. s. w. Scherp, zeer scherp is deze zijne kritiek. Op zich zelve, kan kritiek — ik erken dit — niet te scherp zijn, evenmin als het snoeimes, dat de boomkweeker gebruikt. Maar dit zal ook wel van beiden waar wezen: hoe scherper ze zijn, des te voorzigtiger moet men er mede omgaan, of men loopt gevaar met het verkeerde ook wat goed is weg te nemen — niet alleen kritiek, maar ook hyperkritiek uit te oefenen. Zoo heeft Möhlmann o. a. daarin (S. 120—124) niet alleen de verkeerde meeningen omtrent den bond der Friesche Zeelanden en den Opstalsboom, als hunne vergaderplaats, aan zijn kritiek onderworpen, maar is ook daarin zoo ver gegaan, dat hij het bestaan zelfs daarvan uit onze geschiedenis heeft weggevaagd, door dien bond en die vergaderplaats alleen tot het tegenwoordige Friesland te beperken en te betrekken. Er was wel vóór hem dergelijke poging aangewend geworden door een beoefenaar vooral der oud- Friesche geschiedenis in dat gewest, jr. mr. M. de Haan Hettema, die den Opstalsboom bij Aurich wilde verlaagd hebben tot eene gewone gewestelijke vergader- en regtplaats; [1]) maar deze poging vond,

---

[1]) In zijne verhandeling: *De Upstalboom bij Aurich, niet de algemeene landdagplaats van alle Friezen* enz. in de *Berigten van het Historisch*

zoover ik weet, geen bijval. Ze had mij in mijn werk: *Aloude staat en geschiedenis van ons Vaderland*, II, 2de St. 1852, dit onderwerp besprekende, ook niet weerhouden het bestaan van dien bond van Friesland tusschen het Flie en de Wezer aan te nemen; en bij herziening en vergelijking daarvan met de kritiek van Möhlmann, bleef ik evenzeer van de waarheid daarvan overtuigd, maar zweeg. Ik zou — zoo dacht ik — ligtelijk schijnen eerder mij-zelven dan het feit te verdedigen; een ander zou dit wel en gevoegelijker doen. Niemand trad intusschen daartoe op. De bekende Duitsche geleerde en onderzoeker vooral der Friesche regtsgeschiedenis, von Richthofen, was wel voornemens in zijn reeds voor jaren toegezegd werk daarover ook uitvoerig de Friesche Zeelanden te behandelen, [1]) maar tot nog toe hebben wij vruchteloos daarop gewacht en het staat meer en meer te bevreezen en te betreuren, dat hij door ongesteldheid (eene oogziekte) verhinderd zal worden nog aan zijn voornemen uitvoering te geven. Neen, in plaats van eene wederlegging of bestrijding van Möhlmann's gevoelen, verklaarden zich omgekeerd onder ons in de geschiedkunde gezag hebbende mannen daarmede in te stemmen. In de beoordeeling van het geachte werk van onzen stadgenoot dr. J. A. Wijnne, *Gesch. van ons Vaderland*, Gron. 1865, in het *Weekblad voor het Onderwijs* van dr. J. W. A. Renssen, nr. 27, 1866, wordt door den heer van Vl.(oten) van de zeven Zeelanden van Friesland kortweg gezegd: „aan de „onzekerheid" dien aangaande is voor een jaar of drie door Möhlmann's scherpzinnige *Kritik der Friesischen Geschichtschreibung* enz. een einde gemaakt". De heer Wijnne had namelijk wel gesproken van „veel onzekerheid," die omtrent de verdeeling van Friesland in zeven Zeelanden heerscht, maar toch de zaak zelve aangenomen. Doch ziet, in den volgenden druk van hetzelfde werk in 1868, alsmede dien van 1869, wordt nu ook door dezen schrijver het gevoelen van Möhlmann als waarschijnlijk geacht. [3]) Als zulke mannen, die als deskundigen mogen beschouwd worden, daaraan hun

---

Genootschap te Utrecht, IV, St. 2, 1851. — Geheel nieuw is deze zienswijze van Hettema echter niet, daar, volgens zijne eigene mededeeling (a. Verh. bl. 25), de Oostfriesche schrijver Wierichs, *Versuch einiger Bemerkung. über den Staat von Friesland*, Oldenb. 1741, reeds zoodanige schijnt te hebben gekoesterd.

[1]) Zie zijn *Altfries. Wörterbuch* v. *Seland*.

[2]) Zie het a. werk, 1ste dr. 1865, bl. 9, 2de dr. 1868 en 3de dr. 1869, bl. 7.

zegel hechten, dan zullen zeker velen, zoo niet allen, hen daarin navolgen. Ware het nu eene geringe bijzaak in onze geschiedenis, dan zou men dit minder van gewigt kunnen achten en stil blijven zwijgen; maar het feit dat men loochent is juist eene zeer eigenaardige en merkwaardige historische hoofdzaak. Zij betreft een toestand niet van korten duur, van eenige jaren, neen van eeuwen; evenmin plaatselijk beperkt, maar dien van een geheel volk, van eene groote landstreek. Een langer wachten met een woord daartegen zal men dus misschien onverschoonlijk zelfs achten van mij, als ik werkelijk de bewering van Möhlmann voor ongegrond houd. Hij heeft intusschen reeds den tol der natuur betaald, maar wat hij schreef, is gebleven; en daar heb ik het mede te doen. Bij de behandeling van dit onderwerp zal ik dan in de eerste en voornaamste plaats trachten het bestaan van den bond der Friesche Zeelanden te betoogen, in de tweede plaats den aard daarvan verklaren, en ten derde en slotte nog het een en ander over den omvang, ouderdom en duur dier instelling bijvoegen, zooveel vooral ook tot bewijs en toelichting van dat betoog en die verklaring kan strekken.

I. Ik begin met nader op te merken, dat Möhlmann, zoo min als eenig ander vóór hem, het voorkomen van den bond der Friesche Zeelanden bij den Opstalsboom in oude echte bescheiden geheel heeft kunnen loochenen noch wegredeneeren. Neen, hij neemt het bestaan van zoodanig verbond dan ook wel aan, maar alleen, zooals ik reeds zeide, voor het naburig Friesland, niet voor de gezamenlijke Friesche landen ten minste tusschen het Flie en de Wezer. Zoo had ook reeds vóór hem onze landgenoot de Haan Hettema het bestaan van zulk een algemeenen bond bestreden, door omgekeerd meer dan een Opstalsboom aan te nemen en in dezen regtstoel en zijne regters geen andere dan de gewone gewestelijke regtplaatsen en regters te zien, even als in de Friesche Zeelanden niet dan de Friesche landschappen op zich zelve. Over en tegen deze meening en verklaring heeft de uitgever van het *Friesisches Archiv*, Ehrentraut, hierin (B. II, 1854) eenige aan- en opmerkingen gemaakt. Möhlmann was hiermede bekend, maar heeft niettemin zijne stelling volgehouden. Het spreekt van zelfs, dat ik bij de wederlegging daarvan, ook op de meeningen van genen en meer anderen zal letten.

Wat den Opstalsboom vooreerst betreft, de plaats waar

de vergadering van geheel Friesland tusschen Flie en Wezer gezegd wordt gehouden te zijn, dit is, volgens Möhlmann, een louter verdichtsel, eerst in den tijd van Emmius opgekomen, en waarin deze zich zelf noch anderen gelijk is gebleven. Emmius beschrijft die plaats als gelegen in Oostfriesland te Westerende bij Aurich, niet ver van den heereweg in het vrije veld, waar toen niets meer te zien was, dan drie oude schier verstorven eikenboomen. [1]) Op eene andere plaats haar gedenkende, zegt hij van die drie eikenboomen, dat daarvan slechts een bijna dood tot aan zijn tijd was overgebleven. [2]) Zoo zoudende andere berigten ook hiermede en onderling in strijd en eerst van lieverlede het vertelsel daarvan ontstaan zijn. Viglius van Zwichem van Aytta weet in 1540 nog maar zeer in 't algemeen te spreken van zamenkomsten der Friezen nabij Aurich. [3]) Kempis beschrijft reeds dit oord nader als een matig hoogen heuvel, waar onder hooge eiken de afgevaardigden der zeven Zeelanden zich verzamelden ter wetgeving en regtspleging, maar dat sedert jaren verwaarloosd uitzag als een schrikkelijk duister woud. [4]) De ligging van Opstalsboom vindt men eerst bij Beninga opgegeven. Hij voegde op het jaar 1527 in zijn Oostfriesch Landregt bij het eerst in een nieuwen Emsiger tekst van de Overkeuren genoemde woord „Upstallsbom" dezen toe: „bij Aurich tusschen Westerende en Raden"; [5]) en aan deze verdachte opgaaf alleen zou Emmius de zijne ontleend hebben. Waarom die opgaaf zoo verdacht is, meldt M. niet en zie ik ook niet in. Als eenvoud het zegel der waarheid is, dan zou mij juist deze korte aanteekening daarvan een voorbeeld zijn. Beninga's getuigenis heeft genoegzame historische waarde. Zijn tijd was nog niet zoover van vroegere verwijderd, waarin de Opstallsboom nog

---

[1]) Emmii *Descript. Chorogr. Fris. or.* f. 59. „Locus est non procul Westerenda patente in campo, Upstallesbomi nomine, in margine viae militaris, iam nihil nisi antiquas et emorientes quercus tres ostendens."

[2]) *Rer. Fris. Hist.* L. XIII, p. 193. „Is locus in agro Auricano est, haud plus medio milliari germanico, ad occasum hybernum, ubi tres ingentes quercus, quarum una ad nostram usque memoriam pene emortua pervenit, aperto et patente campo prope contiguis ramis se attollebant, ad bina ternave stadia circum circa aedificia non habens".

[3]) In een brief bij Hoynck van Papendrecht, *Anal. Belg.* II, I, p. 277.

[4]) Kempius, *de origine, situ, qual. et quant. Frisiae* etc. 1588, p. 160.

[5]) Von Richthofen, *Fries. Rechtsq.* S. 99. Von Wicht, *Ostfr. Landr.* S. 823.

misschien dienst zal gedaan hebben, zoo niet als vergaderplaats van geheel Friesland, dan van Broekmerland, waarin zij lag, dat dit bij overlevering kan bewaard gebleven zijn. Ik laat daar wat deze en gene schrijver al van die plaats verhalen, maar haar bestaan op de aangewezen plek gronds wordt door voormelde berigten genoegzaam gewaarborgd. Zij was en bleef nog bekend tot aan den tijd van Emmius en na hem. Zoo beschrijft Wiarda den Opstallsboom, als zijnde een kleine heuvel in het open veld, wat van den landweg afgelegen, tusschen de dorpen Rahe en Westerende, ongeveer $^3/_4$ uur van Aurich ten zuidwesten verwijderd. Zoo wordt ze ook nog op sommige kaarten van Oostfriesland aangeduid. Men heeft voor ongeveer eene eeuw op die hoogte een beuk geplant en de hoogte met een kleine gracht omgeven. Maar de boom is afgehouwen en de gracht door ploegen zoo zeer met aarde opgevuld geworden, dat deze naauwelijks meer zigtbaar was in Wiarda's tijd. Men heeft daarop het aandenken aan den Opstalsboom door een op den heuvel te stichten gedenkteeken voor de in den krijg van 1815 gevallene Oostfriezen weder willen opfrisschen, maar dit plan is niet tot stand gekomen. De heuvel schijnt eene voormalige grafheuvel (tumulus) geweest te zijn, wegens de urnen en scherven daarin gevonden. Dit kan echter toevallig zijn, en buiten den heuvel is de grond zelf ook hoog gelegen en zeker wel geschikt tot eene vergaderplaats onder den blooten heuvel, onder de schouw van eiken. [1]) De voornoemde geschiedschrijver van Oostfriesland, O. Klopp, beschrijft de plaats, gelijk zij tegenwoordig is gesteld, als eene zacht zich verheffende plek gronds, waarop een heuvel is gelegen in den vorm van een langwerpig vierkant, bijna 138 voet lang, aan het eene einde 52 aan het andere 44 voet breed, met schuins afgestokene zijden, door eene kleine naauwelijks eenige voeten breede digtgewassen gracht omringd. [2])

Alle oudere berigten wijzen op deze plaats en geven te kennen, zoo al niet uitdrukkelijk of bepaaldelijk, dat hier de Opstalsboom gestaan heeft, dan toch in dat deel van Friesland, niet in het tegenwoordige gewest van dien naam, noch in

---

[1]) Dr. T. D. Wiarda, *von den Landtagen der Friesen bei Upstalsboom*, 1818, S. 7—10.

[2]) O. Klopp, *Geschichte Ostfrieslands bis 1570*, Osnabr. 1854, S. 78.

eenig ander meer. Onder de getuigenissen, welke hier in de eerste plaats in aanmerking komen, zijn te noemen die van onzen kronijkschrijver Emo, als zijnde een geloofwaardige en echte oog- en oorgetuige in deze zaak.

De eerste plaats van Emo, die hier, naar volgorde, wordt bijgebragt, is zijne beschrijving op het jaar 1219 van den twist tusschen de zes *villae* en de zeven *villae mari conterminae* over de herstelling der door den geduchten zeevloed van dat jaar geteisterde dijken aan de Eems. Wiarda wil, even als meer anderen vóór hem, onder de eerste „zes villae" gewone dorpen verstaan, maar onder de laatstgenoemde „zeven aan zee gelegene villae" de *zeven Zeelanden* en onder de *majores* van die zeven villae, die *jurati*, gezworenen, verkozen om in deze zaak uitspraak te doen, *Zeelandsche regters.* [1]) Ik heb al vroeger met Driessen in dit Tijdschrift aangetoond (*Bijdr.* III, 200), dat onder de zeven zoowel als zes *villae* eenvoudig *dorpen* zijn te verstaan, in Fivelingo gelegen, en onder de *majores* van gene de voornaamste ingelanden daarvan, alsmede onder de *jurati gezworenen* uit hun midden; dat derhalve hier van geen zeven Zeelanden noch hunne regters sprake kan zijn. Ik stem dus geredelijk met Ehrentraut in, dat Wiarda's opvatting van die plaats onjuist is. Möhlmann zwijgt hieromtrent.

Op het jaar 1222 vermeldt Emo wat toen zeven jaren geleden en dus in het jaar 1215 gebeurd was, dat de Oostfriezen in Fivelingo waren binnen gerukt op St. Laurensdag tegen zekeren Hrodbern en zijn schoonzoon en overige naastbestaanden, met dit gevolg, dat hunne huizen waren in de asch gelegd en ook die van de landsregters (*consules*, redgers) voor een deel. Het geheele land, zoo laat hij er op volgen, beefde van schrik voor de gezworenen, welke geheel Friesland naar overoude gewoonte bij den Opstalsboom had gekozen. [2]) Meer worden wij van deze gebeurtenis niet ontwaar. Men vat die gewoonlijk zoo op, dat Rodbern met zijne verwanten en ook eenige redgers van Fivelingo onregt hadden bedreven en tot straf daarvan de

[1]) Wiarda, a. w. S. 85.

[2]) *Kron. van* Emo n. u. p. 78, 79. De laatste zinsnede luidt in het oorspronkelijke: „Contremuit tota terra propter iuratos, quos vniuersitas frisonum de more vetustissimo creaverat apud upstellesbame." Voor het *zevende* jaar staat in den beginne vermeldt het *achtste* bij Matthaeus en zoo wordt deze gebeurtenis dan ook wel op het jaar 1214, in plaats van 1215, verhaald.

Friezen beoosten de Eems een inval in dat land hebben gedaan en hen getuchtigd en wel op bevel der Opstalsboomsche gezworenen. Men zou dus hier aan geen vijandelijken, maar geregtelijken inval der Oostfriezen te denken hebben. Hoe dit zij, wat van de keus van gezworenen gezegd wordt, hangt zeker met dien inval te zamen en zal zij dezen vooraf gegaan zijn; dit volgt uit het gebruik van het woord *creaverat* (*had gekozen*) in den meer dan verleden tijd, niet *creavit* (*heeft gekozen*). Wat Rodbern en de zijnen misdreven hadden wordt niet gezegd, maar de straf van verbranding van huis en have stond op het verbreken van den vrede na gemaakten zoen, op weerpannigheid tegen de overheid en onregtmatige vonnisvelling van regters. [1]) De uitvoering van deze strafoefening, zooals die hier plaats had, is overeenkomstig met de Opstalsboomsche wetten, waarin o. a. bepaald is, dat bij weerspannigheid van of in een of ander Zeeland de overigen dat te regt zullen stellen, zooals wij later nader zullen zien. Daartoe zal natuurlijk een der naaste Zeelanden het eerst opgeroepen zijn, en zoo hier Oostfriesland, om die in Fivelingo te tuchtigen, zijnde onder de hier genoemde Oostfriezen (orientales Frisones) het naast te verstaan de Reiderwolders en de andere Eemsgoërs, aan deze en gene zijde van de Eems, volgens eene latere aanwijzing van Menko op het jaar 1254. [2]) En zoo is verder onder den naam van *universitas Frisonum*, die de gezworenen had gekozen bij den Opstalsboom, hier en elders, zooals wij zullen zien, ongetwijfeld te verstaan geheel Friesland tusschen Flie en Wezer, evenals onder dien van *terra* alleen de afzonderlijke landschappen, hier onder *tota terra* alleen dus Fivelingo. Hoe kan met mogelijkheid, zooals Möhlmann daarentegen wil, onder *universitas Frisonum* aan Friesland bewesten de Lauwers gedacht worden? Dit landschap had met die zaak niets uit te staan. De Opstalsboom, waar het gezamenlijke Friesland vergaderde, kan derhalve ook daar niet gezocht worden, maar elders. De plaats wordt door Emo noch zijne vervolgers ergens genoemd, ook niet nader wie de *universitas Frisonum* was; dan zou ook met deze enkele plaats de geheele kwestie uitgemaakt zijn, maar dit was in hunnen tijd zoo bekend, dat het geheel overbodig zou zijn geweest.

De derde plaats van Emo, hier te bespreken, betreft

---

[1]) Von Wicht, *Oostfries. Landr.* S. 197.

[2]) *Kron. van* Menko, n. a. p. 206.

de vergadering te Loppersum gehouden over een geschil tusschen den schrijver zelven, als proost van zijn convent, met den bisschop van Munster en Herdricus, den proost van Schildwolde, gerezen over kerkelijke of geestelijke zaken. Er wordt gezegd, dat in die kerkregterlijke vergadering aanwezig waren: het geheele volk met de redgers van het land en de gezworenen van Opstalsboom. [1]) Het gevolg van deze bijeenkomst was, dat er een vergelijk tusschen de partijen getroffen werd. Onder de gezworenen van den Opstalsboom hier kunnen wel geen andere gezworenen dan de voormelde gemeend zijn, in alle gevalle niet die van naburig Friesland. Wel waren er de abten van Mariënhof en Dokkum uit dat landschap in dit proces geroepen door den paus, maar geene andere wereldlijke regters.

In een geschil dat de onrustige proost van Schildwolde vervolgens nog had met zijne eigene parochianen komen ook op het jaar 1224 's lands regters en de oostelijke gezworenen voor en op om den vrede tusschen hen te herstellen. [2]) Hier worden de gezworenen bijgenoemd de *oostelijken*. Dit mag nu wel zien op den Opstalsboom, waar zij gekozen werden en dus dezelfde regterlijke personen uitdrukken als de voorgaande; maar men zou er ook die gezworenen onder kunnen verstaan, welke bepaaldelijk van Oostfriesland waren. Hoe men dit neme, zeer zeker kunnen het geene Westerlauwersche gezworenen zijn. Er wordt ook geheel overeenkomstig met den werkkring der Opstalsboomsche gezworenen, zooals wij dien uit de Opstalsboomsche wetten zullen leeren kennen, uitdrukkelijk bijgevoegd, dat zij met de redgers zamenkwamen „ter herstelling van den vrede," ofschoon hun dit niet gelukte door de verwoedheid van het volk.

In het jaar 1231, zoo meldt in de vierde plaats Emo (p. 120), ontstond er strijd tusschen de Eenrummers en Uithuizers over een eiland, hetwelk de gezworenen bij den Opstalsboom aan de Uithuizers hadden toegewezen. Omdat de Eenrummers geweigerd hadden aan die uitspraak te gehoorzamen, was de gezamenlijke bevolking van Fivelingo de gezworenen gevolgd, om hen daartoe te dwingen, en dien ten gevolge zijn de partijen ten strijde getogen. Dat die

---

[1]) Emo, *Kron.* p. 102: „Die sequenti congregatus est populus quasi vir vnus, aderant ibi consules terre et iurati de vpstellesbome."

[2]) Emo, *Kron.* p. 107: „et conuenerunt consules terre et iurati orientales pro reformanda pace inter eos."

strijd werkelijk gevoerd is tusschen de Eenrummers en Uithuizers en dat eiland vermoedelijk Rottumeroog was, heb ik reeds elders in dit tijdschrift aangetoond (*Bijdr.* VI, 72.) Ik voeg dit hier nog omtrent dien strijd bij, dat de Eenrummers tot bondgenooten kregen een groot deel der Hunzingoërs en de Groningers, terwijl de Fivelingoërs zich de hulp verwierven van de Vredewolders, Drentherwolders en Drenthenaren, en het dus een openbare oorlog werd, die eerst in 1250, dus na een strijd van 22 jaren, bijgelegd werd, met dien uitslag, dat nu de Eenrummers een vierde en de Uithuizers drie vierden van het eiland ontvingen. [1]) Hier bestonden voor 't overige ook dezelfde omstandigheden, als reeds vermeld zijn: 1° eene uitspraak door Opstalsboomsche regters in een nationalen twist tusschen twee dorpen van hetzelfde landschap, Hunzingo; 2° weerspannigheid van eene der partijen; en 3° ingevolge daarvan gewapende tusschenkomst en inval van een ander naburig landschap, Fivelingo, om de weerspannigen met geweld te regt te stellen. Van Westerlauwersch Friesland kan hier geene sprake zijn, zoo min als het genoemd wordt; alleen wordt er gezegd, dat den Eenrummers ook uit dit landschap een aantal krijgers te hulp bekwamen, louter, naar 't schijnt, uit strijdlust. Want niemand van dat land had met dien twist iets te maken. Waren de gezworenen bij den Opstalsboom de bijzondere van dat land, dat zou dit wel in zijn geheel opgeroepen en opgekomen zijn. — Möhlmann merkt als iets zonderlings hierbij aan, dat terwijl in 1214 (of 1215) het geheele land voor de gezworenen beefde, tien jaren later eene in vereeniging met hen door de regters des lands afgedwongen vergelijk naauwelijks geacht werd en spoedig daarna hunne uitspraak zelfs eene twintig jarige veete kon doen ontstaan; wat Wiarda wel de bekentenis deed afleggen: dat het aanzien en de magt der gezworenen bij Opstalsboom toen zeer zal gezonken zijn, maar bezwaarlijk is aan te nemen, daar zij later (1323) magtig genoeg optreden. M. ziet voorts in bovengenoemde gebeurtenissen geene regterlijke, maar scheidsregterlijke beslissingen, en alzoo in die gezworenen bloot zulke, geene regters noch overheden des lands. — Maar wie oplettend en onbevooroordeeld die gevallen nagaat, die zal wel degelijk in die gezworenen opperste regters aanschouwen, die niet alleen in Friesland bewesten maar ook beoosten de Lauwers beston-

---

[1]) Menko, *Kron.* p. 202.

den, en dat er hier geene verwisseling van genen met dezen heeft plaats gehad, zooals M. verder wil, dat later zou geschied zijn. [1])

Zoo zou dit ook het geval zijn met de in 1323 gemaakte Opstalsboomsche wetten en deze alleen betrekking hebben tot het Westerlauwersche Friesland. De gewone aanhef van deze wetten of willekeuren in het latijn luidt aldus: „Anno nativitatis Domini MCCCXXIII. altera die Lamberti, Nos Grietmanni, Judices, Praelati et Clerus terrarum Ostergoe et Westergoe cum caeteris Zelandiis Frisiae ad concordiam et reformationem constitutionum Opstalsbaem constitutarum ordinamus diversitates literarum sub hac forma singulis articulis reformatis et conscriptis, nunc et perpetuo valituris;" in het Friesch: „Dit is di Wilker, deer waerd eenighet MCCCXXIII des lettera deis efter Sinte Lambertus dey, ende wy Elingse mitta zegs Zelanden ende dit riucht to holden." [2]) Möhlmann wil niet alleen Oostergo en Westergo, maar ook de hier genoemde overige of zes Zeelanden tot het Westerlauwersche Friesland brengen: als zijnde in zeven Zeelanden verdeeld geweest; omdat deze wetten alleen tot dit Friesland betrekking zouden hebben, even als de benaming van „Zeelanden" en „Zeelandsche regters" in Art. 22 en 23 voorkomende; ja die verdeeling en benaming zou ten opzigte van alle andere Friesche landschappen geheel vreemd en onbekend zijn. — Dit is eene stelling zoo eenig als paradox. Van eene verdeeling van Westerlauwersch Friesland in zeven Zeelanden is niets bekend. Dit alleen is waar en mag eenig schijn van waarheid geven aan zijne beweering, dat deze wetten voornamelijk of in de eerste plaats van Westerlauwersch Friesland zijn uitgegaan en in 't bijzonder voor dat Friesland nog zijn aangevuld en ingerigt geworden. De latijnsche tekst bevat 35 artikelen, de overzetting maar 24; deze zijn alle blijkbaar algemeene bepalingen voor geheel Friesland tusschen Flie en Wezer; de overige 11 zullen bij-

[1]) Hiermede meen ik ook de verklaring, die Hettema naar zijne zienswijze van deze plaatsen uit de Wierumer kronijk van Emo geeft (a. Verh. bl. 23—27), genoegzaam wederlegd te hebben.

[2]) Men is verlegen met de beteekenis van het woord „Elingse" in de vertaling. Misschien zal het „Edelingen of Edelen" aanduiden, namelijk van Oostergoe en Westergoe, zooals de latijnsche oorspronkelijke tekst te kennen geeft. — Hettema — om dit hierbij nog op te merken — wil echter, dat naar de echtste lezing, hier alleen Westergo zou voorkomen. A. Verh. bl. 27.

zonderlijk Westerlauwersch Friesland raken en er bijgevoegd zijn. Er wordt daarin van districten, met name van het „district Franeker", gewaagd en van „Grietmannen" en andere plaatselijke regters, wat niet anders dan op dat Friesland kan zien. Worp van Thabor, die deze wetten in haar geheel in 't latijn opgeeft, zegt uitdrukkelijk, dat zij in den tijd van vrede die destijds heerschte, door al de Friezen in eene gemeene vergadering zijn opgemaakt. [1]) Ware dit niet het geval geweest, maar alleen door Westerlauwersch Friesland, dan zou deze Friesche kronijkschrijver, in 't bijzonder van dit land, zulks wel geweten en aangeduid te hebben. De schrijver van de *Chronica der Freesen* verzekert eveneens, dat ieder Zeeland een afschrift daarvan ontvangen heeft. [2]) Nog een ander Friesch schrijver, Fokke Sjoerds, wil dat bij de stemming op den landdag de ligging der Zeelanden van het westen naar het oosten in acht genomen is geworden en deswege de Westerlauwersche Friezen den voorrang gehad en het eerst gestemd zouden hebben. [3]) Doch hoe de wetten van 1323 zijn gemaakt, op voorstel of voorgang der Westfriezen, de hoofdvraag is, voor dezen alleen of voor alle Friezen tusschen Flie en Wezer?

Dat de wetten van 1323 alleen in Westerlauwersch Friesland zouden gegolden hebben, is stellig onwaar. Dat zij ook beoosten de Lauwers in Groningerland kracht van wet gehad hebben, volgt uit de opneming daarvan meer of min in de Groninger of Ommelander regtboeken; en ofschoon von Richthofen zegt, dat er geen spoor bestaat, dat dit beoosten de Eems het geval is geweest, zoo kan men dit toch ook eenigermate opmaken uit de bekrachtiging en vermeerdering dezer wetten in het jaar 1361 te Groningen, ook door de naaste districten althans van Friesland over de Eems. — Zoo schreef ik vroeger [4]), en ik vind nog geen reden dit terug te nemen, na de opmerking van Möhlmann daaromtrent. Hij zegt namelijk, dat (behalve Ooster- en Westergo) de proostdij Humsterland, Hunzingo, Fivelingo, Oldambt, Reiderland en de stad Groningen die wetten aannamen, Eemsland en Broekmerland wel mede aangevoerd worden,

---

[1]) Worperi Thaboritae *Chron. Frisiae* p. 176.

[2]) F. 209 van dit H. S., nr. 1 van de Biblioth. van het Genoots. *P. E. J. P.*, ook aangeh. door Wiarda, a. w. S. 107.

[3]) Fokke Sjoerds, *Jaarb. v. Friesl.* III, 294.

[4]) *Aloude Staat en Gesch.* II, 2de St. bl. 276.

maar haar niet bezegelden, d. i. weigerden te erkennen. Hij vergist zich hier vooreerst, daar de zegels van het Oldambt en Reiderland er ook niet aan gevonden worden. Er zijn, te weten, zes zegels aan den brief, twee ontbreken er aan, maar de francijnen staarten daarvoor niet. Driessen, welke den oorspronkelijken brief uit het Groninger archief mededeelt, gist dat de ontbrekende zegels zijn die van het Oldambt en van Reiderland onder Eemsgo met Broekmerland te zamen (Reydensis Emisgonie, ac Brocmanie), maar twijfelt er niet aan, of deze zegels zijn daaraan mede gehecht geweest. [1]) Ook Feith niet, die denkt, dat tot zegel van beiden zal hebben gediend het algemeen zegel van Eemsgo. [2]) Doch hoe dit zij, al mogen ook al de Oostfriesche landschappen zich toen terug getrokken hebben en de bond beschouwd worden in oplossing te zijn begrepen en dit de reden zijn, waarom de wetten van 1323 niet in de oude Oostfriesche landregten zijn opgenomen, zoo is dit toch wel het geval met de oudere wilkeuren en de beschrijving van de zeven Zeelanden, zelfs nog in het latere Oostfriesche Landregt door von Wicht uitgegeven. Wat reden kon daarvoor bestaan, zoo zij niet evenzeer voor de landen beoosten de Eems zoowel als voor die bewesten die rivier en de Lauwers van ouds kracht van wet hadden gehad?

Möhlmann beroept zich nog, ten bewijze dat de benaming der zeven Zeelanden alleen betrekking zou hebben tot Friesland bewesten de Lauwers, op de oorkonde van 1422, waarin aan het hoofd anderzijds voorkomen„ Grietmans, Richteren en gemeene gemeente der ander landen van Oostergoe en Westergoe met allen Eilanden en Ommelanden an de Westerzijdt der Lauwersche." [3]) Hier wordt echter van geene Zeelanden gesproken en dezelfde uitdrukking van „Eilanden en Ommelanden" ook gebezigd na opnoeming der landen ten oosten van de Lauwers, die eenerzijds aan het hoofd van dit verdrag staan.

Zoo min nu het verbond der Friesche Zeelanden bij den Opstalsboom alleen tot Friesland bewesten de Lauwers betrekking kan hebben, evenmin is aannemelijk het gevoelen van de Haan Hettema, die in die plaats geene buitengewone hooge regt- of vergaderplaats der Friezen wil zien,

---

[1]) Driessen, a. w. II, 232. [2]) Feith, *Beklemr.* II, 489.

[3]) Möhlmann, a. w. S. 107. Verg. den aanhef dezer oorkonde bij van Mieris, *Charterb. van Holl.* IV, 618.

maar slechts eene gewone in en voor elk Friesland of gouw.[1]) Hij stemt wel toe, dat geene andere geregtplaats als die bij Aurich dezen naam van Opstalsboom voert, maar, zoo niet bij name, zouden toch inderdaad dezelfde in andere landschappen bestaan hebben. Tot bewijs voert hij aan, dat die naam in de oorkonde van 1361, waarbij de Opstalsboomsche willekeuren van 1323 te Groningen zijn bevestigd geworden, in het meervoud „in Opstalisbame" zou voorkomen. Maar in den bij Worp, von Richthofen en elders gedrukten tekst staat dat woord in het enkelvoud: in „Opstallisbaem" en „in Upstalligisbome."[2]) — Zekere vergadering, die aldaar, volgens eene oorkonde van het jaar 1327, plaats had, werd, meent Hettema (bl. 31), niet bij den Opstalsboom te Aurich, maar te Jever gehouden, schoon hier zoo min als elders in Oostfriesland buiten die te Aurich eene plaats van dien naam bestaat. Maar als men den inhoud wel leest, dan moet hier wel degelijk onderscheid gemaakt worden tusschen die vergadering bij den Opstalsboom en de afgifte van deze oorkonde te Jever. Zij behelst, wel te weten, een schrijven van de regters en gemeente van het landschap Oostringen (Judices et Universitas terre Astringie) aan den graaf Willem van Holland, in antwoord op een brief, hier ook in zijn geheel opgenomen, van dien graaf aan die van Wangeroog in Oostringen. De graaf meldt hierin dit: dat die van Westergo en Stavoren zijne aanhangers uit die stad hadden verdreven en den vrede met hem gesloten verbroken; dat die van Oostringen zich met hen verbonden hadden, wetende dat hij genen vervolgde, en daarom zijne ambtenaren eenige Friezen van Wangeroog die tot dit verbond behoorden in Zeeland hadden gearresteerd met hunne goederen; dat hij evenwel, indien zij met brieven van de regters van Oostringen konden aantoonen, dat zij geene leden waren van dat verbond noch gezegde oproerlingen wilden bijstaan, hun zou toestaan vrij en veilig verkeer door al zijne landen en genoemde gevangenen de hun afgenomen goederen doen teruggeven; zoo niet zou hij hen en hun 's gelijken vervolgen als begunstigers van de opstandelingen tegen hem. De overheden van Oostringen te Jever antwoordden nu hierop, dat zij met die van Westergo en Stavoren geen verbond hadden gesloten noch wilden sluiten

---

[1]) In zijne verhand. t. a. pl. bl. 34.

[2]) Von Richthofen, *Fries. Rechtsq.* S. 109. Wiarda, a. w. S. 111.

om den graaf tegen te staan, maar om te weeren het groote onheil, dat dieven, brandstichters en andere boosdoeners in heel Friesland aanrigtten, had de gemeente van dat land ter plaatse, die *Opstellesboom* heette, eene vergadering belegd en daar bepaald deze boosdoeners met strenge straffen te bedwingen enz. [1]) — Men ziet hieruit, dat de Opstalsboom en Jever twee verschillende plaatsen zijn en dat juist deze brief met drie anderen van gelijken inhoud, ook ten behoeve dier Oostringer kooplieden ten zelfden tijde, het begin des jaars 1327, aan den graaf van Holland geschreven, namelijk door het kapittel van Bremen, den graaf van Oldenburg en een kanunnik van Keulen, onwraakbare getuigen zijn van het bestaan van het verbond der Friezen bij den Opstalsboom, en dat de wetten van 1323, althans de eerste 24 artikelen, niet alleen voor de Westfriezen, maar ook voor de Oostfriezen zijn gemaakt. In die brieven erkennen de Oostfriesche Oostringers niet alleen, maar ook andere vreemde voorname wereldlijke en kerkelijke personen openbaarlijk dit verbond; de Oostringers en hunne begunstigers verklaren wel, dat het is opgerigt tegen boosdoeners binnen 's lands, niet tegen den graaf van Holland, zooals deze van meening was; en zij konden dat ook doen, in zooverre het laatste niet bepaaldelijk het geval was, maar in 't algemeen de wering van buitenlandsch zoowel als binnenlandsch geweld het hoofddoel van het verbond, zooals wij zullen zien. Doch hoe men hierover dacht of dit deed voorkomen, men erkende, dit lijdt geen twijfel, algemeen het verbond en zijne vergadering te Opstalsboom.

Dit volgt ook niet onduidelijk uit gelijke briefwisseling tusschen de regters van Oostergo in naburig Friesland en den zelfden graaf in 1326 of een jaar te voren gehouden. De graaf had ook bij dit landschap o. a. geklaagd over de weerspannigheïd van Westergo en over de hulp door Oostergo daaraan te verleenen in gevolge een verbond onderling gesloten; hij had deswege ook ingezetenen van Oostergo met hunne schepen en goederen in Holland in beslag genomen en wilde

[1]) Deze brief is o. a. afgedrukt bij van Mieris, *Charterb. v. Holl.* II, 413 (maar hier verkeerdelijk gezegd te zijn van de regters van Bremen), en Schwartzenberg, *Charterb. v. Vriesl.* I, 176. De laatste woorden luiden in het oorspronkelijke aldus: „propter quod communitas terre Frisie in loco, qui Opstellesbom dicitur, ordinavit congregationem statuendo ibidem, ut malitiam predictorum debita castigatione seu consimili correctione refrenarent".

dezen niet vrij geven, vóór hij verzekerd werd van het tegendeel. Hierop nu antwoordt Oostergo, zonder regtsstreeks dat verbond te ontkennen, dat het Westergo in die weerspannigheid niet zal bijstaan noch zijn gebied aldaar hinderen, en smeekt den graaf de aangehouden personen met hunne goederen in vrijheid te herstellen [1]. — Wie ontwaart niet in deze verantwoording van de regters van Oostergo eene uitvlugt om hunne landgenoten te redden?

Ik maak hierbij nog daarop opmerkzaam, dat in de brieven van het kapittel van Bremen en den Kanunnik van Keulen de vergadering te Opstalsboom eene *jaarlijksche* genoemd wordt (annualis congregatio). Er zijn buitendien dan ook bewijzen genoeg, dan juist in die jaren, vóór en na 1327, dat de Friezen aldaar vergadering hebben gehouden. Zoo bestaan er nog drie oorkonden tot de vergadering van 1324 betrekkelijk. In de eerste beslegten de gezamenlijke regters der Zeelanden van Friesland te Opstalsboom vergaderd [2]) een twist tusschen de Bremers en de Rustringers [3]), ontstaan over den doodslag van zekeren Rustringer door ingezetenen van Bremen; in de tweede betuigen de regters van Eemsgo, Norderland, Harlingerland en Oostringen met de gezamenlijke Zeelandsche regters te Opstalsboom vergaderd den in de voorgaande oorkonde getroffen zoen; in de derde getuigen de Rustringers, dat vermelde zoen is voldaan enz. De beide eerste oorkonden zijn afgegeven te Opstalsboom op den derden dag in de pinksterweek, de derde later in October te Bleksen. [4]) Hettema merkt omtrent den inhoud van eerstgemelde oorkonde dit aan (bl. 30): „Men moet er wel op letten, dat de stad Bremen, hier tegenover de rechters van Rustringen in het oppergerecht verschijnt en

---

[1]) Zie dien brief bij van Mieris. *Charterb.* I, 385.

[2]) „Vniuersitas judicum Selandiarum frisie in vpstallesbome congregatorum."

[3]) „Inter consules et cives bremenses ex vna et frisones terre Rustringie ex parte altera."

[4]) De eerste oorkonde was reeds gedrukt door von Wicht in de Voorrede van zijn *Oostfr. Landr.* S. 112, en door Cassel in *Samml. ungedruckter Urkund.* Brem. 1768, S. 239, maar is met de beide andere nog ongedrukte oorkonden uit het oorspronkelijke uitgegeven door Ehrentraut in zijn *Fries. Arch.* B. II, S. 381 u. ff., en deze stukken hebben vooral aanleiding gegeven tot de aanteekeningen door dien schrijver op dit onderwerp daarbij gemaakt.

beide partijen hier hunne verklaringen en verzoeningen doen. In de akte staat *terra* tegenover *universitas* als een gedeelte van het geheele Rustringen, tot hetwelk Bremen mede behoorde, zooals uit die akte zichtbaar is. Zij komen hier niet als handelende, maar als in het gerecht verschijnende personen voor en natuurlijk, want de universitas alleen had de bevoegdheid om hier te handelen, want twee deelen van die universitas hadden verschil en deze [dit] konde niet anders dan in het oppergerecht, in den Opstalboom ten einde gebracht worden. Ook is het niet te veronderstellen, dat die van Bremen de beslissing hunner zaak, niet alleen aan vreemde, maar tevens aan eenige hun vijandige rechters zouden opdragen; en daar het hier de verzoening van een doodslag gold welke . . . volgens landrecht moest beslist worden door de in het land bevoegde rechters, te weten, die van het oppergerecht; zoo is het wel niet te denken, dat zij bij Aurich aan den Upstalboom geklaagd zullen hebben en gezoend. Ook hiertegen pleit hunne verzoening wegens de zeeroverij, vroeger onderling gemaakt. Zoodat deze akte mede geen bewijs oplevert". Hettema neemt alzoo in vollen ernst aan, dat Bremen een deel van Rustringen uitgemaakt heeft, volgens de betuiging in deze oorkonde: „dat de burgers van Bremen en de Rustringers zullen zijn en blijven één volk, zooals zij geweest zijn sedert onheugelijke tijden." [1]) Te regt merkt Ehrentraut daarbij aan [2]), dat deze woorden wel wat hoogdravend en overdreven klinken, immers blijkbaar toch niets meer dan eene onafgebrokene vriendschappelijke betrekking tusschen beide kunnen te kennen geven, als zijnde bekend genoeg dat Bremen nooit tot Rustringen heeft behoord. Hettema ziet verder de beslissing in deze oorkonde aan voor eene uitspraak eens oppergeregts in een twist tusschen twee daaraan onderworpene partijen en besluit daaruit, dat de Opstalsboom, waar deze uitspraak geschiedde, in Rustringen moet gelegen hebben, en houdt zelfs den Hajenwarf aan den ouden dijk in Stadland daarvoor (bl. 22). Doch, zooals Ehrentraut ook teregt opmerkt, men heeft hier duidelijk genoeg niets anders voor zich dan eene beslissing door de Zeelandsche regters, als

---

[1]) „Est etiam adjectum, quod ciues bremenses et Rustringi, erunt et manebunt vna gens et vnus populus sicut a tempore cuius non est memoria extiterunt."

[2]) *Fries. Arch.* II, 389,

scheidsregters, waaraan zich beide partijen hadden onderworpen. Ik laat hier en daar met opzet Ehrentraut voor mij spreken, omdat hij erkent voorheen omtrent de Opstalsboomsche vereeniging vrij wat twijfel gekoesterd te hebben [1]), doch nu, door deze en andere oorkonden, zooals wij zullen zien, voor een groot deel daarvan teruggekomen te zijn.

Men wil, dat ook in 1325 vergadering te Opstalsboom is gehouden. Wiarda en Westendorp hebben dit afgeleid uit eene plaats door van Halsema uit eene oorkonde van dat jaar aangehaald [2]). In eene andere oorkonde van dat jaar, behelzende eene uitspraak van vier regters in Reiderland met andere wereldlijke en geestelijke personen uit dit gewest en de stad Groningen, in een verschil tusschen den bisschop van Munster en ingezetenen in het Farmsummer dekenschap over het gevangen nemen van een officiaal diens bisschops, komen onder die wereldlijke personen voor twee uit Fivelingo, Gerlif de Gethusum (Gerlof van Garsthuizen?) en Luidolph Obbama, en twee uit Hunzingo, Tytard Godeschalksma en Folkmar Onsta, met den titel van „Zeelandsche regters" *(judices Selandini)*; en zoo werden zij zekerlijk als afgevaardigden tot den Opstalsboom geheeten [3]).

Geen twijfel kan er aan zijn, dat in 1327 eene vergadering te Opstalsboom is gehouden. Als een afdoend bewijs daarvan en van het bestaan van dat Friesche verbond is zekerlijk te houden de bevestiging door de regters daarvan aldaar in dat jaar (op den 8sten dag na Pinksteren) van de stedelijke instellingen of den zoogenaamden Buurbrief van Appingedam [4]). Hettema wil dit getuigenis echter niet laten gelden. Hij zegt: „Deze akte doet ons tevens zien, dat men een onderscheid maakte tusschen *Judex Selandensis*, en

---

[1]) Verg. *Fries. Arch.* I, 2te H. 1848, S. 278.

[2]) Wiarda, a. w. S. 173. Westendorp, *Jaarb.* II, 134. Van Halsema, a. Verh. bl. 207. Die plaats luidt aldus: „Singuli judices terre frisie aliique nobiles pro communi utilitate et pacis conformitate ad locum qui vulgariter upstallbam nuncupatur confluerent."

[3]) Zie de plaats bij van Halsema, a. Verh. bl. 299, uit deze oorkonde aangehaald, waarvan eene gebrekkige vertaling bij Schotanus in *Tablino*, p. 110, en de inhoud bij Westendorp, *Jaarb.* II, 134, is opgegeven.

[4]) Die Buurbrief met de bevestiging in een transfix, nog in het oorspronkelijke te Appingedam voorhanden, is uitgegeven door Harkenroht, *Oostfr. Oorspronk.* bl. 551, en bij Wiarda, a. w. S. 180. De brief vangt aan met de woorden: „Nos Judices Selandenses, nec non et

Judex Selandinus; de eerste zal een Zeelandsch rechter (van een district) en de laatste een rechter over het Zeeland geweest zijn. De *Judices terrae* waren wederom mindere rechters dan de twee voorgaande en waren de rechters in eene Gemeente." [1]) Maar wie de oorkonde onbevooroordeeld leest, zeg ik wederom met Ehrentraut [2]), zal bezwaarlijk Hettema bijvallen en zijne onderscheiding gegrond vinden. Dat de „judices Selandenses", in het begin der oorkonde, en de „judices Selandini", in de bevestiging daarvan zich voordoende, verschillende personen zouden zijn, daarvoor pleit niet de minste grond; en benevens die regters worden genoemd „consules terrae Fivelgoniae" en de „judices universitatis in Appingadamme." Onder de eersten zijn de gewone redgers van Fivelingo te verstaan, onder de laatsten de regters dier stad. Van zulke „judices terrae", als mindere regters in eene gemeente, gelijk Hettema wil, is hier geen sprake. Zoo meent ook Ehrentraut, dat wat de abt Emo uit de jaren 1214, 1224 en 1234 van de gezworenen van Opstalsboom vermeldt en ik heb medegedeeld onze Hettema niet uit den weg heeft geruimd. Hij twijfelt dan ook geenszins aan het bestaan van de algemeene vergaderingen der Friezen tusschen Flie en Wezer bij den Opstalsboom; maar met Hettema wel, of de beroemde wetten van 1323 waarlijk te Opstalsboom zijn opgemaakt. Het ontbreekt aan een voldoend zekeren en oorspronkelijken tekst daarvan; en sommige plaatsen daarin laten zich, volgens hem, niet anders verklaren, dan door aan te nemen, dat zij in de provincie Friesland zijn verordend. Dit heb ik ook aangenomen van de 12 laatste artikelen, zoo niet in dan voor die provincie. Maar wat Ehrentraut er bijvoegt, dat de *judex Zelandinus* in § 23 bloot een gewonen regter zou beteekenen, evenals in § 22 in 't algemeen ieder Fries *Zelandinus* genoemd worden, dit moet ik weerspreken, daar ik straks zal aantoonen, dat dit bijvoegelijke naamwoord *Zeelandsch* of *Zeelander*, evenals het zelfstandige *Zeeland*, in 't bijzonder eigen is en gegeven wordt aan personen, landen en zaken, die het Opstalboomsche verbond betreffen. Om de zwarigheid op te lossen, welke ge-

---

Consules terre Fiwelgonie," de bevestiging met de woorden: „Et Nos Judices Selandini tocius Frisie in Upstallesbame congregati," en eindigt met de woorden: „Datum et actum in Upstallesbame in Octava Pentekostes" enz.

[1]) T. a. pl. bl. 34. [2]) T. a. pl. S. 390.

zegde wetten opleveren, meent Ehrentraut het naast bij de waarheid te komen, door aan te nemen, dat de grondslag daarvan werkelijk bestaat uit Opstalsboomsche besluiten, die in het oorspronkelijke niet meer voorhanden zijn en die niet in volkomen harmonie of niet bepaald genoeg schenen, zoodat zij herzien en nader bestemd alsmede enkele bepalingen, die alleen de provincie Friesland aangingen, er bijgevoegd werden. Diezelfde verloren gegane Opstalsboomsche besluiten, misschien ook nog anderen, mogen nu, volgens hem, ook aanleiding gegeven hebben tot het in het jaar 1361 te Groningen door de meeste Friesche landschappen van het Flie tot de Weser en de stad Groningen genomen besluit, waarin voor zes jaren de door dit besluit getogene Opstalsboomsche wetten, met eenige nieuwe vermeerderd, werden hernieuwd en bevestigd [1]). Men neemt anders aan, dat onder die Opstalsboomsche wetten die van 1323 bedoeld zijn. Aan de oorkonde hiervan op het Groninger Archief voorhanden is geen spoor te vinden, dat die aan eene andere zou zijn gehecht geweest. Driessen, die dit stuk heeft uitgegeven, gist dat slechts één der brieven door dien van 1323 getransfigeerd en de overigen zonder dit transfix zullen zijn afgegeven [2]). Het is mogelijk, maar er schijnt geen ander oorspronkelijke brief meer daarvan aanwezig te zijn, en men kan dus ook niet meer met zekerheid weten, of hier de wetten van 1323 zijn gemeend, hoe waarschijnlijk dit ook blijve. Maar genoeg, de oorkonde van 1361 bevestigt voldoende het bestaan van deze of andere Opstalsboomsche wetten en dus van het verbond zelf.

Zoo is het ook met den naam daarvan gelegen en ik koom daarom nog wat nader daarop terug. Het doet zich voor met een eigen bijzonderen naam, namelijk als de bond der *Zeelanden* te Opstalsboom. Terwijl gewoonlijk en op zich zelve de onderscheidene Friesche landschappen, die daaronder begrepen waren, met dezen naam of dien van *terra* in het latijn genoemd werden, als leden van dien bond heeten zij bij uitnemendheid *Zeeland (Zelandia)*, ook wel *eiland* (*insula*), en de regters daarvan *regter van* dit of dat *Zeeland* (*judex Zelandinus* en *Zelandensis*), gelijknamig met *gezworenen bij den Opstalsboom* (*jurati de Upstallesbom*), en de inwoners desgelijks *Zeelander* (*Zelandinus*). Voor de letter *z* wordt ook niet zelden een *s* gebezigd. De Opstals-

[1]) T. a. pl. S. 391. [2]) Driessen, a. w. II, 230.

boomsche wetten van 1323 leveren van al deze benamingen voorbeelden op. Zoo wordt ook ergens met name genoemd het Westerlauwersche Oostergo of Wit Oostergo: *Zelandia Albe Asterginis* [1]). Mij is geen landschap meer met dien bijzonderen naam van *Zelandia* voorgekomen. Dat die naam echter slechts van toepassing zou zijn op Westerlauwersch Friesland, wordt genoeg weersproken door voormelde brieven, waarin de Zeelandsche regten uitspraak doen tusschen Bremers en Rustringers, geheel buiten het gebied van dat Friesland. Het woord *gemeente*, *communitas* en *universitas*, is zoowel gebruikelijk van een enkel landschap, als van al die te zamen onder het verbond waren, maar dan levert in dezen de uitdrukking: *gemeente van geheel Friesland* (*communitas* of *universitas totius Frisiae*) ook bewijs op voor de eenheid daarvan, in tegenstelling van de bijzondere landschappen, en kan niet op dat van Westerlauwersch Friesland slaan. — De vrede, welken men met dit verbond beoogde, wordt van daar ook de *Zeelandsche vrede (pax Zelanda)* genoemd in zekere overeenkomst tusschen het convent te Aduard en de stad Groningen van het jaar 1346, waarbij o. a. ook bepaald werd, dat twee personen van het convent en twee van de stad in de pinksterweek in de stad zouden zamenkomen, om de wederzijdsche belangen te behartigen ten nutte van den *Zeelandschen vrede.* [2]) Deze bepaling kan niet alleen of bijzonderlijk op Westerlauwersch Friesland zien, zooals Möhlmann wil, maar algemeen op geheel Friesland. Evenmin kan dus de naam van *Zelandinus* of *Zelandensis* slaan op de regters of inwoners van dat Friesland en zijne districten, zooals Hettema wil, noch elken gewonen regter of ingezeten van Friesland aanduiden, volgens Ehrentraut, maar zij dragen dien naam als regters of leden van het Opstalsboomsche verbond.

Wat het bestaan daarvan of van het daaronder behoorend Friesland te zamen als een politiek ligchaam nog vooral bevestigt, is het wapen en zegel dat het voerde en dat geheeten werd het zegel van *geheel Friesland* (sigillum *totius*

---

[1]) Op het zegel van een brief van dit Zeeland van 1326 bij Driessen, a. w. I, 179. Oostergo werd *Wit Oostergo* genoemd, denkelijk ter onderscheiding van Oostringen in Oostfriesland en omdat de meeste kloosters aldaar waren van de Premonstreiter orde, wier monniken witte kappen droegen. Stratingh, *Aloude Staat* enz., II, St. 2, bl. 97.

[2]) Driessen, a. w. I, 172. De laatste woorden luiden in het latijn: fideliter pro pace Zelanda tractaturi."

Frisiae), in onderscheiding van die der afzonderlijke landschappen. Er is meer dan een zoodanig algemeen zegel van geheel Friesland of van den Opstalsboom, zooals het naar zijne vergaderplaats ook heet, bekend. Als het gewoon zegel van Opstalsboom wordt bij Hamconius, Emmius en lateren beschreven dit, dat tot wapen of afbeeldsel had een gewapend of geharnast man met een helm op het hoofd, staande onder een groenen boom, houdende in zijne regter hand eene staande spies en in de linker een uitgetogen zwaard, rustende tegen den schouder. Met dit zegel is verzegeld het Buurregt van Appingedam des jaars 1327; het wordt echter thans niet meer aan dit gedenkstuk gevonden, zooals het, ook bovendien deerlijk gehavend, nog in het gemeentearchief aldaar bewaard wordt. [1]) Daar ik niet weet, dat dit zegel nog ergens elders gevonden wordt, zoo is men niet meer in staat daarvan eene oorspronkelijke afbeelding te geven, zooals ik gewenscht had. Een ander tweede zegel wordt nog gevonden aan genoemde beide eerste oorkonden van 1324. Op dit tamelijk groote zegel is afgebeeld de maagd Maria met gekroond hoofd, zittende en houdende in de regterhand een schepter, met de linker het Christuskind op de schoot, hetwelk in de linkerhand een boek draagt. Onder haar zijn drie bogen. Zij houdt hare voeten op den middelboog, die de hoogste is. Aan hare regterhand staat een man in een panzerhemd met ontbloot hoofd, houdende in de linker hand een rond schild, in de regter een zwaard naar boven gekeerd; aan hare linkerhand ook een man in een panzerhemd met ontbloot hoofd, in de linker hand een rond schild, maar in de regter eene lans regt ophoudende. Onder aan, in den middenboog, zijn twee biddende figuren in lange kleederen (Heiligen of priesters) tegen elkander over gesteld, achter ieder een kruis in het veld. Het voert tot randschrift: „His signis vota sua reddit Frisia tota cui cum plebe pia sit clemens virgo Maria." Dit laat zich aldus vertalen: „Onder deze teekenen geeft geheel Friesland zijne wenschen te kennen, dat de maagd Maria zich barmhartig betoone jegens hetzelve met zijn godvruchtig volk." [2]) Dit

[1]) E. Fr. von Wicht, *Ann. Fris. ad* ann. 1327 M. S., heeft nog eene eenigzins andere beschrijving van dit zegel. Hij plaatst, in stede van den boom, eene vrouw links van den krijgsman. Maar, zooals Wiarda aanmerkt, a. w. S. 80, moet von Wicht den boom voor eene vrouw aangezien hebben.

[2]) Zoo wordt dit zegel beschreven en afgebeeld bij Ehrentraut,

wapen stemt hoofdzakelijk overeen met een ouden koperen stempel, nog met anderen op het Groninger Archief voorhanden, doch met dit verschil: het is kleiner, de krijgslieden aan weerszijden houden beiden eene lans, Maria geen schepter; onder den boog aan den voet is slechts één biddende priester in zijn ambtsgewaad; daarbij staan de woorden „Vbbo Sacerdos," terwijl het randschrift behelst: „S. secretum: tocius: Frisie: ad: cavsas." [1]) Van Halsema vraagt zich bij de vermelding van dezen stempel af, wegens zijne aanwezigheid op het Ommelander Archief (waar het vroeger bewaard werd), of die stempel bij 't houden der vergaderingen in deze provincie zal zijn overgebragt, dan of ieder landschap zoodanigen stempel van 't gemeene zegel bij den Opstalsboom gehad heeft? Hij houdt dit laatste voor het waarschijnlijkste. Maar dit is zeer te betwijfelen en eerder te denken, dat die stempel toevallig hierheen is geraakt. M. von Wicht dacht, dat dit zegel dat van Rustringen en daaronder hoorende Stedingerland zou zijn geweest, als hebbende veel overeenkomst met hunne zegels, afgebeeld bij Hamelman. [2]) Maar deze zijn verschillend genoeg. Dat van Rustringen bestaat uit een met sterren bezaaid veld, waarin maar één man staat, die een rond schild in de linker en eene spies in de regter hand houdt, met het omschrift: „Secretum terrae Rustringiae." Dat der Stedingers stelt voor een engel met een schepter in de hand en heeft tot omschrift: „S. Stedingorum Rustringiae." Volgens den brief van 1324 had Rustringen nog een ander, misschien het gewone zegel. Daarop is afgebeeld Karel de Groote zittende met gekroond hoofd, in de regter hand den schepter, in de linker den rijksappel houdende. Ter regter zijde van hem staat een man, het hoofd met een

---

a. w. II, S. 383. M. von Wicht, *Vorber. Ostfr. Landr.* S. 113, beschrijft dit zegel onvolledig, als voorstellende de maagd Maria, met aan ieder zijde een krijgman, welke in de eene hand een rond schild en in de andere een spies houdt, met hetzelfde randschrift. Dat dit nogtans hetzelfde zegel is, volgt daaruit, dat hij hier ook dat aan de oorkonde van 1324 hangende voor zich had.

[1]) Ook reeds vermeld bij Van Halsema, a. Verh. bl. 302, en Feith, *Beklemr.* II, 487. Volgens eene aanteekening op bl. 294, zou bij die Verhandeling eene plaat zijn uitgegeven, inhoudende de afbeeldingen van dit en andere oude gewestelijke zegels. Maar daar schijnt niet van gekomen te zijn; zij worden althans daar niet gevonden.

[2]) Von Wicht, a. w. S. 113. Hamelman, *Oldenburg. Chron.* S. 97 en 98.

kleinen helm bedekt, de linker hand aan het aan de linker zijde hangend zwaard leggende en met de regter eene lans houdende; ter linker zijde staat een man, het hoofd met een kleinen helm bedekt, een zwaard aan de zijde, met de linkerhand een rond schild houdende en met de regter eene lans; boven het hoofd van Karel staat te lezen **KAROL**, ter regterzijde van hem **R.**, ter linker **GX:** aan den rand: „Sigillum vniversitatis terre Rustringie." [1]) Hamelman geeft nog een zegel van Oostringen, dat meer overeenkomst met het Opstalsboomsche zegel aan de oorkonde van 1324 heeft, doch ook daarvan te veel verschilt, om het met Wiarda voor hetzelfde zegel te houden. [2]) Het heeft ook de maagd Maria in het midden en aan iedere zijde een krijgsman, elk eene spies in de eene en een schild in de andere hand, en tot omschrift: „Sigillum beatae Mariae in Astringi." De Opstalsboom lag, zooals gezegd is, in Auricherland of dat oostelijk deel van Broekmerland, dat, als onderhoorig aan het Bisdom Bremen, ook misschien oorspronkelijk tot Oostringen mag behoord hebben. Het ligt voor de hand te denken, dat het wapen of zegel van dit land mag gediend hebben tot voorbeeld van een der zegels van Opstalsboom, zoo niet omgekeerd, gelijk het geval zal zijn met het eerstgenoemde zegel van Opstalsboom ten opzigte van dat van Hunzingo's Oosterambt. Dit bestond, volgens brief van 1444, eveneens uit een geheel geharnast man, staande onder een groenen boom, houdende in de regter hand eene spies, bij den voet staande, in de linker een uitgetogen zwaard, naar den schouder gekeerd, waarvan de schede op zijne zijde hangt, en had tot randschrift: „S. terre orientalis Hunesgonie." [3]) Hoe dit zij, het blijkt uit het aangevoerde genoeg, dat de Friesche bond

---

[1]) Ehrentraut, *Fries. Arch.* II, 387.

[2]) Hamelman, *Oldenb. Chron.* S. 116. Wiarda, *Landt. der Fries.* S. 168.

[3]) Zie den brief in het Gron. Arch. 1444 Nr. 23. *Teg. Staat v. Stad en Lande*, II, 327. — Men heeft nog vermeld, dat aan de kerk te Marienhafe in dat deel van Broekmerland, dat niet tot Oostringen behoord heeft, een steen te vinden is geweest met dezelfde afbeeldsels, als het Opstalsboomsche zegel met de Heilige Maagd. Zie de bij von Wicht, *Ostfr. Landr. Vorber.* S. 113, aangehaalde schrijvers. Maar dit wordt weersproken in de beschrijving met afbeelding van die oude intusschen afgebrokene kerk. Het afbeeldsel van Maria en anderen, welke daaraan zich bevonden hebben, waren van eene andere zamenstelling. Zie *Die alte Kirche zu Marienhafe in Ostfriesland*, Emd. 1845, S. 25.

zelfs meer dan een, misschien wel drie onderscheidene zegels gebezigd heeft, naar den verschillende aard der zaken, die men te behandelen had, even als dit bij andere instellingen ook het geval was; en zal het na deze toelichting Hettema dan ook bezwaarlijk vallen het bestaan van een Opstalsboomsch zegel te blijven ontkennen. [1]) Zoo gebruikte men niet onwaarschijnlijk, als het groote gewone zegel in politieke zaken, dat wat aan den Buurbrief van Appingedam is gehecht, voor publiek regterlijke zaken, dat aan de brieven van 1324 hangende, en eindelijk ten derde een geheim zegel voor dergelijke zaken, blijkens den stempel daarvan nog voorhanden.

Ofschoon in lang niet meer dienende tot algemeen zegel van Friesland, is het eerste nog hier en daar in stand gehouden of weder in gebruik genomen, als ter herinnering. Zoo heeft de Burger krijgskamer te Emden zich van een naar dat de wapen gesneden zegel bediend. Het heeft alzoo den onder een paar boomen staanden geharnasten man, doch alleen met een zwaard in de regterhand, en tot omschrift: „Secreet der colonell und Krigsrhats in Emd:" en tot inschrift: „Opstalsboom 1595." [2]) Ja, zoo hebben de Oostfriesche stenden nog dat geheele Opstalsboomsche zegel overgenomen en zijn zij daarin door keizer Leopold in 1687 bij een plegtig diploma bevestigd geworden. [3])

Wanneer wij schier niets anders wisten van den bond te Opstalsboom, dan zouden alleen de beschreven wapens en zegels een onwedersprekelijk bewijs opleveren van zijn bestaan. Redelijke twijfel kan daaromtrent, na al het aangevoerde, dan ook wel niet meer gekoesterd worden, en ik meen thans te kunnen overgaan tot het onderzoek naar den aard dier instelling. Dit is een hoofdpunt van ons onderwerp, waarbij het vooral aankomt op eene juiste voorstelling daarvan, eene juistere, dan tot dusver gegeven is. De aanmerkingen, die Ehrentraut verder maakt, zijn hoofdzakelijk gerigt tegen deze en gene door Emmius en anderen aangenomene opvatting of verklaring van het Friesche verbond bij den Opstalsboom. Laat ons zien wat hiervan zij.

---

[1]) Zie nog zijne Verh. t. a. pl. bl. 37.

[2]) Afgebeeld bij Harkenroht, *Oostfr. Oorspronk.*, bl. 548.

[3]) Dit diploma is gedrukt bij Brenneisen, *Hist. u. Landesverfass.* T. II, S. 973—975, en hoofdzakelijk bij Wiarda, a. w. S. 82.

II. Emmius hield het verbond der Friesche Zeelanden bij den Opstalsboom voor eene soort van gemeenebestelijken bondstaat, geheel vrij en eigenmagtig, waarvan de Opstalsboom niet alleen de vergaderplaats, maar ook de hoofdzetel van regtspleging en wetgeving, in 't kort, van het geheele opperbewind over dien staat was. [1]) Zoo was, kan men zeggen, eenmaal meer of min algemeen het gevoelen. Men ging hierin zekerlijk te ver, drukte zich althans te onbepaald uit en miskende of zag voorbij den bijzonderen aard en het eigenlijke, oorspronkelijke doel der instelling, waarop wij hier hebben te letten. Men grondde zich vooral op de groote vrijheid, die de Friezen bezaten en die hun door Karel den Groote zou verleend zijn. Wat de geschiedenis hieromtrent echter meldt, komt hierop neder. Na de inlijving in het Frankische rijk werden de Friezen door hertogen en graven bestuurd, waaronder vooral Saksische graven bekend staan. Oude oorkonden en munten en hunne eigene wetten of regten leveren hiervoor bewijzen genoeg op. Zij wisten zich echter meerendeels van die heerschappij te bevrijden en zoo verkregen en genoten de Friezen tusschen Flie en Wezer een tijd lang eene groote mate van vrijheid, met name van de 12de tot de 15de eeuw, zoo al niet wettig of regtens, dan toch feitelijk. Het regt daarop of op eene geheel eigene regering, zoodat zij zelve hunne overheden konden kiezen, onder den naam van Potestaten, is voorzeker even gewaand, als de zoogenaamde vrijheids- of voorregtsbrief van Karel den Groote, waaruit men dat regt afleidt, een later, naar 't schijnt, wel in naburig Friesland opgemaakt stuk is. Deze brief was stellig niet de grond, maar eene vrucht dier vrijheid, doch heeft ongetwijfeld er veel toe bijgebragt om het volk in zijn waan te sterken; ja niet alleen de Friezen zelven, maar ook de rijks- en andere vorsten, koesterden dien, door hen zelfs in hunne vermeende regten van Karel den Groote ontvangen te bevestigen. Er bevinden zich daaromtrent een paar merkwaardige plaatsen bij Worp van Thabor, die, zooverre ik weet, onopgemerkt zijn gebleven. Zoo meldt hij, hoe de graaf Willem van Holland, de Roomsch-Koning, strijdig met de regten van Friesland, door hem zelven kort te voren in 1248 bevestigd, in 1255, West-Friesland onregtmatig heeft aangevallen en getracht te vermeesteren; [2])

---

1) Emmii *Fris. et Fris. libertatis descriptio gen.* f. 9.

2) *Chron. Fris.* I, 161.

hoe de bisschop van Utrecht, Willem, de overheersching der West-Friezen door graaf Jan van Holland als strijdig met de vrijheid, door den keizer Karel den Friezen verleend en door den paus bekrachtigd, heeft beschouwd en den Oost-Friezen of dien beoosten het Flie, welke tegen dien graaf wilden strijden, pauselijke aflaat heeft toegezegd. Na verder verhaald te hebben den rampspoedigen dood van den Hollandschen graaf Willem in de strijd tegen de Friezen bij Stavoren in 1345, voegt Worp er bij, dat zekere Petrus, prior van een premonstreiter klooster in het Luiksche bisdom, in zijn kort begrip der kronijken aanteekent, hoe hem zelf in hetzelfde jaar, dat graaf Willem door de Friezen was gedood, een zeker Friesch geestelijke, die het algemeen kapittel ging bezoeken, op zijn vraag naar het gebeurde met dien graaf heeft geantwoord, dat hij overleden was geexcommuniceerd, omdat hij de Friezen had bestreden, die vrij waren en een privilegie hadden van Karel den Groote (dat hierbij wordt aangehaald), dat allen die hunne vrijheid aanrandden in den kerkelijken ban zijn vervallen. Neen, zegt Worp hierop, zoo is het niet juist; de vorsten, die de vrijheid den Friezen door Karel den Groote verleend aanranden, zijn volgens dien privilegiebrief niet door dien daad in den kerkelijken ban vervallen, maar door den paus in den ban te doen, als de Friezen hem met dien grief hebben bekend gemaakt. [1]) Zoo verbetert Worp wel in allen ernst het gezegde van zijn voorganger, maar aan de waarheid daarvan, aan het bestaan nog niet lang geleden van den oorspronkelijken vrijbrief zelf werd door hem niet getwijfeld. Dit volgt ook uit zijne opmerking op het jaar 1457, dat die brief toen binnen Sneek nog bewaard werd, maar bij den geduchte brand in dat jaar verloren is gegaan. [2]) — Dachten de geestelijken er zoo over, niet anders, niet minder zeker ook het volk. Het achtte zich niettemin aan het Rijk onderworpen en wanneer de Friezen zich zelven of anderen hen, zelfs de rijksvorsten, *vrije Friezen* noemden, dan is dit zoo te verstaan, dat zij als onmiddelijke onderdanen daarvan waren te beschouwen, maar niet als geheel vrijen, zooals in eene republiek. Het ontbrak den Opstalsboomschen bond ook geheel aan een hoofd en bewind, hoedanig men toch ook in eene republiek vindt en toen nog wel in deze oorden niet kende. De eigene keus niet alleen van regters, maar door

---

[1]) A. w. I, 188. [2]) A. w. IV, bl. 104.

dezen ook van een Potestaat, als algemeen hoofd, waarvan gemelde voorregtbrief gewaagt, is hiermede ook wel niet te vergelijken en buitendien alleen in toepassing gebragt in of op het Westerlauwersch Friesland, door de bewoners alsmede de rijksvorsten, doch zeker niet eerder en anders dan naar den opgemaakten brief, dus in lateren tijd. Wat van vroegeren tijd van Potestaten in dat landschap wordt vermeldt, berust op geen zekeren historischen grond. Het waren slechts tijdelijke aanvoerders in den krijg, aan wien men dien naam heeft gegeven, geen algemeene hoofden van geheel Friesland. Eerst in 1478 werden ook alleen de Overlauwerschen door keizer Frederik aangemaand zich zelven een Potestaat te kiezen tot handhaving der openbare rust, en, toen dit niet gelukte, aan de stad Groningen het Potestaatschap daarover aangeboden; maar ook vruchteloos, zoodat keizer Maximiliaan dit eindelijk in 1498 erfelijk opdroeg aan Albert, den hertog van Saksen. Deze handelingen dier keizers doen echter zien, hoe zij zelve nog in het laatst der 15de eeuw voet gaven aan de heerschende meening onder de Friezen omtrent hunne vrijheid van zelfregering. [1])

Geheel overeenkomstig nu met die heerschende meening was eene der hoofdzaken van den bond der Friezen de handhaving van die vrijheid, en de bond dus vooral gerigt tegen de overheersching van buiten. Dit wordt voorgeschreven in al zijne wetten. Zoo in de tweede keur der oudst bekende wetten, de zoogenaamde zes of zeven Overkeuren. Die keur luidt: In gevalle van aanranding van een of ander der zeven Zeelanden door de Zuidersaksen of Zuiderheeren of door de Noormannen of de Noordsche zeeroovers, moeten de zes het zevende te hulpe komen. [2]) Deze Overkeuren zijn wel is waar nergens meer in het oorspronkelijke aanwezig, verschillen ook nog al naar de verschillende teksten, die in de onderscheidene Frieslanden zijn gebruikt, maar er bestaat toch geene reden, om aan de echtheid en wettigheid van die keuren te twijfelen. Men brengt ze gewoonlijk tot de 13de eeuw, maar uit de vermelding nog van de invallen der

---

[1]) Ik spreek hier alleen van de Potestaten in zooverre dit punt in verband staat met ons onderwerp en merk op, dat, terwijl ik Möhlmann in zijne kritiek over die Potestaten bijstem, dit geene reden geeft, om dat ook omtrent zijne kritiek over ons onderwerp te doen, als zijnde overigens genoegzaam van elkander onderscheiden.

[2]) Von Wicht, *Ostfr. Landr.* S. 824. V. Richthofen, a. w. S. 98.

Noormannen zoowel als van de Saksische of Zuiderheeren zou men, dunkt mij, regt hebben op te maken, dat zij ouder zijn en tot de 11[de] eeuw reiken, even als de invallen der Noormannen tot die eeuw hebben geduurd. Voor een deel berustte, kan men zeggen, deze bepaling op een nog vroeger algemeen regt der Friezen, dat zij zeker niet eigendunkelijk zich zelven gegeven, maar van het rijk ontleend hebben, en dat veeleer als een pligt te beschouwen is, hun opgelegd, namelijk het regt of dan liever de pligt van verdediging van hun land tegen de Noormannen en zeerovers; waarom zij dan ook niet verpligt waren buiten hun land ter heirvaart te trekken of krijgsdienst te doen, [1]) enkele gevallen uitgezonderd en ook eerst later door keizer Rudolf vastgesteld met op nieuw de verdediging van hun eigen land. [2]) Als men de Saksische en andere Zuider heeren, die het op hunne vrijheid toelagen, met hen ook als vijanden, even als de Noormannen en zeerovers, beschouwt, dan zou men die Overkeur ook slechts als eene consequente uitbreiding van dat regt of die pligt kunnen houden. Maar hoe men dit ook neme, met die Overkeur stemt geheel overeen het 1[ste] artikel van de Opstalsboomsche wetten van 1323. Dit houdt desgelijks in, dat in gevalle eenig wereldlijke of geestelijke vorst de Friezen mogt willen bestrijden en onderwerpen, zij met algemeene onderlinge hulp hunne vrijheid zullen handhaven. [3]) Zoo wordt dit punt nog nader omschreven in het 6[de] art. van de in 1361 bij de vorige verordeningen gevoegde bepalingen in de stad Groningen nu ook met toedoen van deze stad. [4]) Ja, zoo trachtten in 1430 eenige

---

[1]) *Bijdr.*, III, 186.

[2]) V. Richthofen, a. w. S. 180. Westendorp, *Jaarb.* II, 17.

[3]) In het latijn luidt dit artikel aldus: Si aliquis Princeps secularis vel spiritualis cuiuscunque nominis seu dignitatis existit, qui nos Frisones vel aliquos ex nostris impugnaverit, volens nos jugo servitutis subiicere, communi concursu vel (of *et*) armata manu nostram libertatem mutuo tueamur.” In de overzetting: „Dio aerste Seek: Jefter enich Landis Hera wil enig Zeland schaye iefta schanda, het se Biscop ief, Grewa, dat wy se alle mene, in Rede en in Dede, mit Live en mit Guede, usen Fridoem to behalden.”

[4]) Dit artikel houdt in: „Jtem sexto, si alicui Zelandie, sive in orientali parte Frisie, sive occidentali, aut meridionali, seu australi parte de Zeelandiis supradictis, aliqua evidens necessitas gravatione vel inpugnatione, in preiudicium Frisonice libertatis et minus iuste, contigerit imminere, tunc omnes alie Zelandie, per nuncios ydoneos et literas

Oostfriesche landschappen en hoofdelingen, schoon vruchteloos, nog een algemeen verbond der Friezen van het Flie tot over de Jade, dat men wel het verbond der vrijheid genoemd heeft, te vernieuwen, ten einde „mit der hulpe Gades Almechtig frij, Freesch, de eene mit den anderen bystandich wesen, und beschermen unse Over-Olderen vaders recht, van Coninck Carolo beschreven recht, und bij den gemeenen Freezen Lantrecht und frijdommen tho ewigen tijden to blyven, und met lyff und guet alle Duytsche Heeren buiten den Lande tho holden" enz. Voorts is dit verbond ook gerigt tegen de verbinding van hoofdelingen onderling of met Duitsche heeren. [1])

De handhaving der vrijheid tegen buitenlandsche en vervolgens ook binnenlandsche heeren, de hoofdelingen, mag dan werkelijk als eene hoofdreden voor het Opstalsboomsche verbond der Friezen gehouden worden. Ehrentraut evenwel ontkent dit en beweert, dat al mogen zij elkander meenigmaal hulp tegen buitenlandsche vijanden hebben toegezegd, er geen voorbeeld daarvan bestaat, dat zulk eene hulp geleverd is (t. a. pl. S. 398). Dit meen ik te kunnen tegenspreken, de geschiedenis zwijgt daaromtrent niet geheel. Die aanvallen van vreemde heeren hebben het meest plaats gehad door de Saksische vorsten en Hollandsche graven. Zoo wordt vermeld, hoe de hertog van Saksen, Hendrik de Dikke, in 1106 het aan zijn zwager Egbert III, waarvan hij erfgenaam was, ontnomen graafschap van het tegenwoordig Friesland willende herwinnen, vóór dat hij dit bereikte, bij Norden, door de Friezen is geslagen geworden. Dit schijnt aan te

---

patentes in adiutorium evocatc, a die evocationis, de propinquo infra octo dies, et de longinquo infra quatuordecim dies, consiliando, auxiliando et manu armata defendendo, sub pena ducentarum marcarum antiquarum, singulis Zelandiis applicandarum, ad talem Zelandiam impugnatam vel impugnandam convenire debent et comparere, ac ibidem stare et manere non omittant, ad tantum tempus, quod talis Zelandia, cui necessitas imminet, sit defensa et adiuta; et nemo ab inde recedere debet, nisi de communi consilio et unanimi omnium Zelandiarum ibidem existentium et perdurantium, et non venientes nichilominus ad id faciendum compellentur." In den aanhef van dit verbond wordt dit gezegd gesloten te zijn „ten nutte der Friesche vrijheid" (pro utilitate Frisonice libertatis). Driessen, a. w. II, 230. Westendorp, *Jaarb.* II. 361.

[1]) Schwartzenberg, *Charterb.* I, 494. Emmius (*Rer. Fris. hist.* XXI, 323) denkt, dat dit verbond nog gesloten is bij den Opstalsboom, maar dit is maar eene gissing.

duiden, dat de Oost-Friezen den West-Friezen bij die gelegenheid hebben bijgestaan. [1]) Toen graaf Dirk VI van Holland in 1131 West-Friesland bewesten het Flie aanviel, hebben de Friezen beoosten het Flie, onder aanvoering van zijn hem vijandigen broeder Floris, den West-Friezen tegen hem hulp verleend en gestreden, Alkmaar ingenomen en verbrand, alsmede Kennemerland verwoest. [2]) Aldus stonden ook nog in het laatst der 13[de] eeuw in den krijg van Graaf Jan tegen de West-Friezen vele Friezen uit Ooster- en Westergo genen bij in hun land. [3]) En wil men deze voorbeelden niet laten gelden, daar het onzeker is, of West-Friesland bewesten het Flie wel ooit tot het verbond der Friesche Zeelanden heeft behoord, zoo is het toch niet te ontkennen, dat bij de aanvallen der Hollandsche graven op Westergo, dit door Oostergo meestal trouw werd bijgestaan, niettegenstaande de verdeeldheid die er anders onderling heerschte. Van de hulp door de Friezen beoosten de Lauwers aan genen verleend meen ik ook blijk te vinden en wel in den oorlog tusschen Holland en hen gevoerd omstreeks het midden der 14[de] eeuw, luidens den inhoud van brieven uit dien tijd, namelijk van 1346, 1347, 1348 enz. In den laatsten wordt niet alleen van Oostergo en Westergo, maar ook van hunne *kulperen* gewaagd; en dezen kunnen wel geen anderen, dan de naast aanwonende Ommelander Friezen zijn geweest. Ehrentraut brengt nog bij den brief van 1327, waarin de Oostringer regters bij den graaf van Holland eenige hunner landgenooten, door dien graaf verdacht gehouden van den Westergoërs tegen hem te hebben bijgestaan, verontschuldigen met de betuiging, dat zij geen verbond met die Friezen tegen den graaf hebben gesloten, maar geheel Friesland bij den Opstalsboom wel een ter beteugeling van binnenlandsch geweld. (bl. 173). En dit zou dan, volgens Ehrentraut, alleen het doel van dat verbond zijn geweest. Maar daar het, zooals hij zelf erkent, twijfelachtig is, of de Oostringers hier wel opregt zijn en niet zoo schrijven om hunne vrienden te bevrijden, zoo kan dit moeijelijk dienen tot staving van zijn beweren. Doch laat ons verder zien, hoe het een zoowel als het ander aannemelijk zij.

De groote zucht tot vrijheid bij de Friezen uitte zich ongelukkig ook maar al te zeer in onderlinge veeten en

---

[1]) Zie mijn *Aloude Staat en Geschied.* II, 2de st. bl. 108.

[2]) Worperi *Chron.* I, 120. [3]) Worperi *Chron.* I, 169.

oneenigheden, tusschen bijzonder personen, familiën en geheele landschappen. Het sterkst openbaarde zich die verdeeldheid in de bekende twisten der Schieringers en Vetkoopers, die vooral in de 14de en 15de eeuw heerschten. Het was dan ook tot beteugeling daarvan en ter bewaring van den vrede en orde binnen 's lands dat door het Opstalsboomsche verbond verschillende besluiten zijn genomen. Men ontmoet daarvan echter nog geen duidelijk blijk in zijne oudst bekende verordeningen, de Overkeuren. Deze bevatten, na de hoofdbepaling over de onderling hulp te verleenen tegen buitenlandsche vijanden, eene tweede, inhoudende, dat ingevalle een der zeven Zeelanden niet mogt willen gehoorzamen, de overige zes dat zevende daartoe zullen dwingen. Zoo luidt deze Overkeur in haren eenvoudigste vorm en zij schijnt dan ook alleen te slaan op de onwilligheid van een Zeeland om een ander hulp te verleenen, in de eerste Overkeur voorgeschreven. Zij komt echter ook wel wat uitvoeriger voor en spreekt van onregtmatige handelingen, roof en moord door een of ander Zeeland bedreven. [1]) De overige artikelen handelen alleen over het wettig en onwettig huwelijk en zullen gemaakt zijn om dit voorname maatschappelijke punt algemeen te regelen. Eerst in de wetten van 1323 komt, na de bepaling over de onderlinge hulp tegen buitenlandsche vijanden, een aantal strafbepalingen voor op misdaden, diefstal, brandstichting, doodslag, roof enz. Hier onder art. VI op bevrediging van de gezworenen of redgers, naar den Opstalsboom afgevaardigd en anderen derwaarts gaande. [2]) Art. VIII behelst de straf op de ongehoorzaamheid of rebellie van eenig land, terwijl de andere eilanden ter hulpe zijn opgeroepen. Dit artikel komt dus veel met de 2de Overkeur overeen. Art. XIX bevat de straf op de zamenzweerders tegen den staat (contra Rempublicam) en de voorschreven verordeningen. De overigen bevatten meer burgerlijke bepalingen, waaronder art. XIII over den onwettigen echt, dat verwijst op de oude *Willekeur*, d. i. zeker die Overkeuren, welke daarover handelen; art. XXI, regeling van de munt,

---

[1]) Von Richthofen, *Fr. Rechtsq.* S. 98.

[2]) Art. VI: „Quicunque Jurati seu Consules ad negotium in Opstalsbaem deputati, ad locum eundem euntes, ibidem commorantes ac redeuntes sub poena quadraginta marcarum tranquilla pace laetentur. . . . Aliis vero ad locum praedictum properantibus vincula pacis sub poena viginti marcarum conserventur" etc.

en ten slotte van de oorspronkelijke algemeene bepalingen schrijft art. XXIII voor, dat tot bevestiging daarvan elke op Paschen nieuwgekozen Zeelandsche regter onder eede moet verzekeren, die te zullen handhaven en zorgen, dat de ingezetenen van zijn regtstoel zich mede onder eede daartoe verpligten. — De vijf eerste bijgevoegde artikelen in 1361 gaan ook over doodslag, afvalligen uit kloosters, de jaarlijksche bijeenkomst der grietmannen enz. te Groningen, de keus van regters, over vogelvrij verklaarden en de betaling van tol. — Zoo komen er, maar eerst later, bij de hoofdzaak, de handhaving der vrijheid, ook verordeningen voor tot handhaving van binnenlandsche vrede, rust, orde en veiligheid. Van beide hoofdstrekkingen van het verbond leveren ook andere oorkonden een en ander bewijs op. Van de eerste, de handhaving der vrijheid, de uitspraak van de Friesche en Drentsche dedingsleden tusschen de Friezen en de stad Groningen over de onderling gevoerde twisten van 1338. Daarin is ook de bepaling opgenomen, dat de Groningers met de Friezen de vrijheid van dezen tegen iederen heer, wie het ook zij, gemeenschappelijk zullen moeten beschermen, zooals den scheidslieden het best zal voorkomen. [1]) Omtrent de bevordering van den binnenlandschen vrede houdt de overeenkomst tusschen het convent van Aduard en de stad Groningen gesloten in 1346 ten slotte ook deze reeds boven (bl. 180) vermelde bepaling in, dat twee personen van dat convent en twee van de stad jaarlijks in de pinksterweek zullen zamenkomen, om over de gevallen in deze overeenkomst besproken en die nog mogten voorkomen van deze of gene zijde getrouwelijk ten nutte van den Zeelandschen vrede (pro pace Zelanda) te onderhandelen. Deze Zeelandsche vrede kan geen ander wezen, zooals ik daarbij ook reeds opmerkte, dan de algemeene van geheel Friesland, ook met den bond van den Opstalsboom beoogd.

Was werkelijk handhaving der vrijheid het oorspronkelijke hoofddoel van den Opstalsboomschen bond en die van den inlandsche vrede eene latere bijkomende strekking, dan kan niet aannemelijk zijn het gevoelen van Ehrentraut, die dien bond eenvoudig of bloot wil gehouden hebben voor

---

[1]) Driessen, a. w. I, 140. „Jtem libertatem Frisonum, Gronienses, cum Frisonibus, contra quoscunque dominos communiter tueantur, prout arbitratoribus concorditer videbitur expedire."

eene soort van *Landvredesbond*, hoedanige elders in Duitschland meer hebben bestaan. Hij is op dit gevoelen gebragt door een schrijven van den burgemeester te Osnabrück, den Landraad Stüve, over dit onderwerp. Dit schrijven luidt aldus. „Zou de vermeende republiek der zeven Zeelanden niet eenvoudig zich bepalen tot eene soort van Landvredesbond? Deze verbindtenissen zijn op verre na niet genoeg gewaardeerd, zij gaan echter door de geheele Duitsche geschiedenis heen. Met het Interregnum treden deze Landvredesbonden met kracht op, en zoo steeds, als de keizer zwak werd. Nergens nu was hij zwakker, dan in Friesland, waar de leengraven reeds sedert de 11de eeuw zich niet meer konden handhaven, de gravelijke waardigheid niet erfelijk werd, veel meer het karakter van een ambt behield, trots de latere pogingen van Holland. Dat nu de landgemeenten zich verbonden, heeft niets tegen zich, dat onnatuurlijk is en strijdig met de historische ontwikkeling." Zoo ver Stüve, en Ehrentraut laat hierop volgen. „Tot deze mij zeer veel licht gevende beschouwing van een kenner der Duitsche geschiedenis zal er weinig behoeven toegevoegd to worden." (t. a. pl. S. 396). Wat Ehrentraut er dan ook bijvoegt beteekent niet veel en komt neder op de ontkenning van het feit, dat de Friezen elkander hebben bijgestaan overeenkomstig de bepalingen van hun verbond tegen buitenlandsche overheerschers of vijanden. Ik meen reeds het tegendeel daarvan op zijne plaats uit de geschiedenis te hebben aangetoond (bl. 189). En mogt men dit niet voor voldoende achten, er staat daartegen over, zooals Ehrentraut zelf erkent, dat er ook weinige voorbeelden zijn aangeteekend, die de handhaving van den binnenlandschen vrede bevestigen. En wat nu betreft het gevoelen, om het Friesche verbond voor een Landvredesbond te houden, zooals elders in Duitschland zijn opgerigt, daarvoor bestaat geen het minste bewijs, maar wel daartegen. Het Opstalsboomsche verbond is vooreerst zeker ouder dan die Landvredesbonden. Deze zijn eerst door de keizers Frederik II en Rudolf, vooral door deze laatsten ingesteld. Ware dergelijk verbond ook in Friesland ingevoerd geworden, dan zou men daarvan ook wel blijk vinden onder de verordeningen door dien keizer, zooals wij zagen (bl. 118), aan Friesland gegeven. Neen het Friesche verbond, ook als vredesbond beschouwd, stond wel geheel op zich zelf, was eene eigene, bijzondere instelling van het volk, niet van het rijk.

Overeenkomstig het voorgestelde is nu ook de vraag te

beantwoorden, in hoe verre de Opstalsboom is te beschouwen als een opperregtbank van geheel Friesland. Zooals Emmius, Wiarda enz. deze stelling opvatten, als eene algemeene en onbepaalde, bestrijdt Ehrentraut, zoowel als Möhlmann, haar zeker met regt. Maar ten opzigte van beide voornoemde doeleinden is zij niet te loochenen. En zoo is het ook gelegen met de wetgeving. Gelijk de vergadering aller Friezen aldaar wetten en verordeningen daaromtrent maakte en uitvaardigde, oefende zij ook de magt uit, om die uit te voeren en te handhaven. Zij kon dit echter daar niet doen, maar moest dit overlaten aan de afgevaardigden der Zeelanden in deze landen zelve. Waar het gold de bevrediging of teregtstelling van de Zeelanden, bestond er zelfs geen ander regtbank en uitvoerende regterlijke magt dan de Opstalsboom en zijne regters. Voorbeelden hiervan leverde hunne tusschenkomst op in 1215 in de zaak van Rodbern en andere binnenlandsche twisten op de jaren 1224 en 1231. De naam *Opstalsboom* geeft ook, volgens de eenvoudigste verklaring van het woord *Opstal* of oudtijds *Upstal*, als zamengesteld uit *op*, *boven* of *opper*, en *stal*, *stoel*, hier *regtstoel* beteekenende, eene *opperregtstoel* te kennen, even als de naam van *Upstalling* of *Opstalling* ook voor Judex Zelandinus in oude stukken en als *opperregter* voorkomt; maar niet verder en anders dan in den aangeduiden zin. [1]) De beslissing te Opstalsboom tusschen de Rustringers en Bremers in 1324 was ja eene scheidsregterlijke, doch zij getuigt niet alleen voor het gezag, maar ook voor de magt aan de vergadering aldaar toegekend, blijkens de bijgevoegde verklaring, dat zoo eene van beide partijen zich niet mogt willen onderwerpen aan hare beslissing, zij de ander partij tegen die ongehoorzame en vijandelijke partij moest en wilde met alle der landen hulpe bijstaan. [2]) Zoo moge de bekrachtiging van den Appingedamster buurbrief door haar in 1327 niet als eene daad van oppergezag te beschouwen zijn, die vereischt werd, zou die brief geldig zijn. De bevestiging door Fivelingo alleen kan van regtswege voldoende geweest zijn. Maar het zal

---

[1]) Zie *Bijdr.* I, 22.

[2]) „Preterea, si qua partium siue Bremenses siue Rustringi dictae decisioni nostrae stare noluerit, vel bella parti alteri, sine nostra et successorum judicum frisiae licentia speciali super quacunque re vel occasione quauis mouerit nos partem alteram contra partem nobis [non] obtemperantem et bella vt est dictum mouentem debebimus et volumus cum omnibus terris nostris adiuuare et assistere fideliter et constanter."

toch meer als eene eenvoudige bevestiging moeten beschouwd worden, als de regters van Appingedam gezegd worden, die van geheel Friesland te verzoeken, hunne regten niet alleen te bekrachtigen, maar ook te *beschermen*, en deze laatsten de weerstrevers van die regten *verklaren voor strafbaar als openbare rebellen.* [1]) Kempis verzekert wel, dat vele oude Friezen in zijn tijd er zich noch op beroemden, dat hunne municipale regten te Opstalsboom waren vastgesteld. [2]) Van geene der overige Friesche steden, die, tijdens het bestaan van het Opstalsboomsche verbond, zijn opgekomen, is het echter bekend, dat dit verbond daarin de hand heeft gehad. [3]) De vergadering te Opstalsboom voor een hof van appel te houden, zooals Kempis bovendien wil, mede in dien zin dat men van de vonnissen der bijzondere regters zich op haar beroepen kon, dit kan even moeijelijk doorgaan. Daarvan levert de geschiedenis, zoover ik weet, ook geen bewijs of voorbeeld op. Zij had alleen de twisten en oneenigheden tusschen de onderscheidene Zeelanden te beslegten. Men zal zich in die gevallen op haar hebben kunnen beroepen, maar dit was geen eigenlijk appel. Zoo bestaat er ook geen grond voor de gissing van von Wicht en Wiarda dat de gewone algemeene Friesche wetten, met name de 17 Kesten, 24 Landregten en Boetregisters ook bij den Opstalsboom zouden opof ingesteld zijn. [4]) Want deze wetten zullen wel ouder zijn dan het Friesche verbond, ook als men aanneemt met Wiarda, dat dit eerst in de 12de eeuw zou tot stand gekomen zijn. Deze wetten mogen in dien vorm, zooals wij ze nu nog aantreffen, ook wel niet eerder gebragt zijn, maar zij zijn oorspronkelijk zeker veel ouder. En wat de bijzondere wet-

---

[1]) Zoo luidt het eerste in den aanhef van den brief: „quod iudices uniuersitatis in Appingadamme accedentes ad presenciam nostram, nobis humiliter supplicarunt, quatenus Jura, consuetudines et statuta, secundum que predeccssores eorum consueuerunt iudicare a multis retro actis temporibus confirmare ex certa sciencia et *tueri* dignaremur," en het laatste bij de bekrachtiging door de Zeelandsche regters: „Contradictores statutorum predictorum tamquam reipublicae *rebelles censemus poena publica puniendos.*"

[2]) Kemp. *de orig.* etc. *Fris.* p. 161.

[3]) Zoo niet van de elf steden, die in de 12de en 13de eeuw in naburig Friesland zijn ontstaan volgens, W. Eekhoff, *Gesch. van Friesl.* bl. 79.

[4]) Von Wicht, *Ostfr. Landr. Vorb.* Wiarda, a. w. S. 83. Verg. nog Ehrentraut, t. a. pl. S. 404, die hieraan ook twijfelt.

ten der onderscheidene landen aangaat, die zeker gemaakt zijn onder het bestaan van den Frieschen bond, geen het minste blijk is er van voorhanden, dat die zelfs maar door dien bond zijn bekrachtigd of goedgekeurd. Neen elk landschap of onderdeel bleef geheel vrij en eigenmagtig in het stuk van wet- en regtspleging. [1]) Alleen zullen zij geene wetten of bepalingen hebben mogen maken, welke streden met de algemeene wetten, hetzij die gewone, hetzij dan ook buitengewone van den Opstalsboom. En zoo mogten zijne oudst bekende keuren met regt den naam van *Overkeuren* dragen, als gaande boven de andere, zoo algemeene als bijzondere Friesche wetten; even als vermoedelijk het *Overregt* en de *Overregters* later in Hunzingo dus werden genoemd, als gesteld in regtpleging boven de redgers of gewone dagelijksche regters. De eerste Overkeur luidt in het Emsiger wetboek aldus: „de eerste Overkeur aller Friezen is, dat men eenmaal in het jaar te zamen kome te Opstalsboom des dingsdags in de pinksterweek en dat men alsdan berade alle regten, welke de Friezen houden zullen." [2]) Al zou men dit ook zoo kunnen opvatten, alsof hier in 't algemeen van alle Friesche wetten sprake is, dan blijft die opvatting toch twijfelachtig, even als de lezing zelve, omdat zij alleen in een enkelen tekst dezer Overkeuren voorkomt. Hoe dit zij, van zulk eene algemeene wetgeving bij den Opstalsboom is geen spoor van bewijs aanwezig.

III. Na de beide hoofdzaken, het bestaan en den aard van het groote Friesche verbond, te hebben behandeld, wil ik tot meerder bevestiging of toelichting daarvan nog het een en ander bijvoegen over zijn omvang, ouderdom en duur.

De omvang van het verbond der Friesche Zeelanden is een twistpunt, dat aanleiding heeft gegeven tot verklaringen tegen hetzelve. In sommige oude Friesche kronijken en wetboeken wordt dit gezegd te bestaan uit *zeven Zeelanden* en hiernaar is ook opgemaakt de beschrijving en verdeeling

---

[1]) Beninga en Emmius spreken wel van eene herziening van deze en gene wetten bij den Opstalsboom in 1312, maar dat dit eene dwaling is, heeft Wiarda zelf reeds aangewezen. A. w. S. 95.

[2]) „Thia forme Urkere aller Fresena is, thet hia ense a jera to gadera kome to Upstalsboma theys deis an thera Pinxtera wika, and thet ma thene ther birethe alle Riuchte, ther tha Fresa helde scolden."

van die zeven Zeelanden in het bekende Tractaat daarover, ook in die kronijken en wetboeken opgenomen, maar dat blijkbaar van lateren tijd, uit het laatst der 15de eeuw is, toen het verbond niet meer bestond. Ik heb dit reeds eerder aangewezen en het aannemelijkst geacht, dat het verbond zich niet verder dan tot de Friesche landen tusschen het Flie en de Wezer heeft uitgestekt. [1]) Dat men er West-Friesland over het Flie, Groningen met Drenthe en Westerwolde en zelfs een deel van Overijssel, voorts Ditmarschen over de Wezer er onder heeft begrepen, is te verklaren uit de zucht om het zoo groot mogelijk te maken en uit te strekken tot alle landen waar Friezen geacht werden gewoond te hebben of die maar daarmede in verbond hebben gestaan. De schrijver van dat Tractaat wist misschien niet meer, dat Friesland zich eenmaal tot het Zwin had uitgestrekt; zoo wel, dan had hij waarschijnlijk zijne zeven Zeelanden ook zoo ver uitgebreid. Dat bepaaldelijk de stad Groningen, ofschoon oorspronkelijk niet tot Friesland behoord hebbende, in dat verbond is opgenomen en wel bij het vredesverdrag tusschen beide in 1338 gesloten, blijkt niet onduidelijk uit de bepaling daarin opgenomen: dat de Groningers met de Friezen gemeenschappelijk hunne vrijheid tegen elken heer zouden verdedigen; zooals dan ook de vernieuwing en vermeerdering der Opstalsboomsche wetten van 1323 in 1361 in die stad door haar zoowel als een groot deel der Friezen is opgemaakt en aangenomen geworden. [2]) In deze noch andere authentieke stukken, zoo ver ik weet, wordt van *zeven* Zeelanden gewaagd. Wiarda en Ledebur meenen, dat het laatste blijk daarvan nog zou aangetroffen worden in een verdrag, van „Staten en volmagten der VII Zeelanden" van het jaar 1422. [3]) Maar dit is eene misvatting, want zij worden er zoo niet in genoemd. Nogtans zou ik niet willen beweren, dat er niet voormaals zulk eene indeeling bestaan heeft. Moeijelijk kan die toch geheel uit de lucht gegrepen zijn. Het

---

[1]) *Aloude Staat*, II, 2de St. 107.

[2]) Volgens Wiarda, a. w. S. 192, zou Groningen eerst met 1361 tot het verbond toegetreden zijn; maar dat dit al eerder moet geschied zijn, volgt ook uit de overeenkomst tusschen de abdij van Aduard en de stad van 1346, waarbij zij zich verbonden zamen te werken tot bevordering van den Zeelandsche vrede, zooals dit reeds is gemeld (bl. 192).

[3]) Wiarda, a. w. S. 20. Von Ledebur, *die Fünf Münst. Gaue u. die Sieben Seelande Frieslands*, S. 54. Zie dit verdrag bij Beninga, *Chron.* p. 206—208; van Mieris, IV, 618.

aantal der hoofdlandschappen of gouwen van Friesland tusschen het Flie en den Wezer laat zich ook vrij wel tot zeven terug brengen, namelijk Oostergo, Westergo, Hunzingo, Fivelingo, Eemsgo, Oostringen en Rustringen. Maar er heeft al spoedig eene splitsing van deze en gene landschappen plaats gehad in op zich zelf staande onderdeelen. Het Oldambt en Reiderland in ons gewest kunnen o. a. hiervan tot voorbeelden dienen. Het eerste heeft misschien tot Fivelingo behoord, het laatste tot Eemsgo. Zij komen echter niet anders dan als afzonderlijke landschappen voor. Daarentegen is het de vraag, of wel elke gouw ook juist een Zeeland heeft gevormd. Met zekerheid kan men alzoo niet zeggen, dat er en zoo al welke zeven Zeelanden bestaan hebben; en ik erken gaarne dat wat door Ledebur en mij zelf daaromtrent is in het midden gebragt, slechts eene proeve is te noemen. Ik heb daàrom in het opschrift van mijn opstel noch hier verder het verbond genoemd: dat der *zeven* Zeelanden, maar in 't algemeen der Zeelanden. Maar dit ontneemt wel niets aan de zekerheid, dat er een verbond van Zeelanden bestaan heeft.

Even ongewis is ook het tijdstip, waarop het verbond is opgerigt of aangevangen geworden. De kronijken schrijven het aan Friso toe. Maar dit zal wel even fabelachtig wezen als de persoon zelf van Friso en zijne consorten, Gruno, Bruno enz. Men zal eerst na de inlijving van Friesland in het Frankische rijk deze gebeurtenis moeten stellen, en dan niet eerder dan nadat de magt van dat rijk en zijne vorsten, die met Friesland zijn beleend geweest, zoodanig was afgenomen, dat het met vrucht zich tegen hen konden verzetten. Op grond dat Emo de keus van gezworenen bij den Opstalsboom in het jaar 1215 eene overoude gewoonte noemt (bl. 166), stelt Wiarda den aanvang van het verbond in de 12de eeuw. [1]) Maar daarbij nog lettende op de 2de Overkeur, die spreekt van onderlingen hulp te verleenen in geval van aanranding nog door de Noormannen zoowel als door de Zuider of Saksische heeren (bl. 187), dan mag men dit althans tot de 11de eeuw brengen.

Eenige eeuwen alzòo, schoon niet altijd onafgebroken en in zijn geheel, op het laatst meer in naam dan in de daad, zal dit verbond bestaàn hebben. Volgens zijne instelling moest er althans jaarlijks één bijeenkomst bij den Op-

---

[1]) A. w. S. 16.

stalsboom gehouden worden. Maar het is niet te denken, dat dit altijd zal opgevolgd zijn. Integendeel, het vaak langdurige stilzwijgen der geschiedenis daaromtrent doet vermoeden, dat er niet zelden jaren zullen verloopen zijn, zonder dat er vergadering heeft plaats gehad. De zoo dikwijls heerschende buiten- en binnenlandsche twist en tweedragt moest wel hiervan de oorzaak zijn. Zoo zullen om deze en andere redenen ook alle Zeelanden niet steeds de vergadering hebben bijgewoond. Zoo zal het Westerlauwersche Friesland, vooral Westergo, door deszelfs onderwerping nu en dan aan de graven van Holland verhinderd zijn geworden, daaraan deel te nemen. Eene aanmerkelijke verandering had voorts plaats met de verlegging van den zetel der vergaderingen in 1361 naar de stad Groningen. Het is zelfs de vraag of in dit jaar niet hier de laatste gehouden is. Van eene hernieuwing van het toen voor zes jaren gesloten verdrag is althans niets bekend; de vergadering, die in 1368 te Groningen plaats had, werd alleen door Friezen tusschen de Eems en de Lauwers bijgewoond. Wel, zagen wij (bl. 189), zijn er nog pogingen tot in de 15de eeuw aangewend, om al de Friezen tusschen Flie en Wezer weder te vereenigen. Maar zij waren vruchteloos; zij stuitten af op de oneenigheden die niet ophielden hen onderling te verdeelen. En zoo loste zich het algemeene Friesche verbond in naauwere verbindtenissen tusschen de bijzondere landschappen op, en eindigde hunne worsteling tegen vreemde overheersching, grootendeels ten gevolge van eigene onophoudelijke verdeeldheden, toch met aller onderwerping aan verschillende bijzondere heeren.

En hiermede reeken ik de mij voorgestelde taak volbragt te hebben. Ik heb geene volledige geschiedenis van het Opstalsboomsche verbond willen geven, maar mij bij de hoofdpunten bepaald tot staving vooral van het bestaan van dat oude Friesche verbond en tot toelichting van den aard dezer instelling. Het hoofddoel daarvan was de handhaving der vrijheid, die de Friezen tusschen Flie en Wezer, zoo al niet wettig of regtmatig, dan toch feitelijk bezaten; daarbij kwam de bevordering van vrede, veiligheid en orde binnen 's lands. In hoe verre ik met mijn hernieuwd onderzoek der waarheid in dezen meer nabij ben gekomen, om niet te zeggen haar volkomen te hebben bereikt, mogen deskundigen beoordeelen. Dit zal mij aangenaam wezen.

HET OMMELANDER WAPEN.

Meenigeen, die dagelijks dit wapen aanschouwt, zooals het nog prijkt, met het Groninger wapen vereenigd, in dat van onze provincie, bijv. op onze provinciale courant, zal weinig of niets weten van zijne oorspronkelijke geschiedenis en beteekenis. Het heeft bij ons ook niet die belangstelling mogen ondervinden als het voornoemde stedelijk wapen. Dit is in lateren tijd nog al eens herdacht geworden; [1]) maar ik weet niet, dat die eer aan het Ommelander wapen is te beurt gevallen. [2]) Het heeft anders ook dit eigenaardige, even als het Groninger wapen en de meeste wapens, dat het aan vroegeren tijd en toestand herinnert, dat het niet alleen zinnebeeldig, maar tevens meer of min raadselachtig, ja mysterieus is. Het levert alzoo wel geen gewigtig historisch, maar toch een niet onaardig, zelfs curieus heraldisch vraagstuk op, waarvan ik, zooal ook nog niet voldoende de oplossing, toch de geschiedenis kan geven, vollediger dan tot tot nu toe geschied is.

Het Ommelander wapen bestaat, zoo als het zich nog voordoet, uit een blaauw schild met drie witte strepen, banden of balken, die schuins van de boven- en regterzijde naar de beneden- en linkerzijde loopen, en uit elf hartvormige en roodgekleurde figuren, die in vieren zoo verdeeld zijn,

---

[1]) Zie Dr. N. Oudeman, *over het wapen der stad Groningen* in de *Gron. Volks-Alm.* 1843, bl. 25, en mijn opstel *over den oorsprong van de munt en het wapen der stad Groningen*, in het Tijdschrift *Gruno*, Aflev. 5 en 6.

[2]) Alleen in eene Aant. in mijn werk *Aloude Staat* enz. II, 2[de] St. bl. 14, heb ik, als bij gelegenheid of ter loops, daarvan gewaagd.

dat eene daarvan boven de bovenste streep zich bevindt, drie tusschen deze en de middenste streep zijn geplaatst, vier tusschen de middenste en onderste en drie beneden deze laatste streep. Ik neem, te weten, hier en vervolgens de rigting der strepen zoo, als men die ziet op het wapen voor zich. Vóór dat ik echter tot de verklaring overga, zal ik eerst beginnen met den oorsprong van dit wapen na te gaan.

De Ommelanden, bestaande uit drie kwartieren of hoofddistricten, gouwen oudtijds geheeten, het Wester-kwartier, Hunzingo, Fivelingo, en dezen weder elk uit meer of minder onderdeelen of kleinere districten, ambten voormaals genoemd, waren wel al lang meer of min onderling en met de stad Groningen verbonden, maar nog niet als tot één ligchaam van staat vereenigd. Dit had eerst plaats in de laatste helft der 16de eeuw, toen zij zich van de stad zochten af te scheiden en op zich zelve te staan. Zij hadden daartoe aan de stad het met haar bestaand verbond in 1575 opgezegd. [1]) De twist, tusschen beiden ontstaan, werd daardoor nog vergroot, dat de Ommelanden meer de zijde der Staten hielden, en de stad die der Spanjaarden. Door Rennenberg's afval in 1580, was zij zelfs tot dezen overgegaan, terwijl nu de Ommelanden meer gene zijde kozen. — Overeenkomstig hiermede besloten dezen ook een eigen afzonderlijk algemeen wapen of zegel te voeren. Wanneer dit geschied is, het juiste jaar of tijdstip daarvan is mij niet gebleken. In eene handschriftelijke verhandeling van wijlen den bekenden verzamelaar van Groninger handschriften, den heer mr. J. W. Keiser over de *Zegelen en Wapens in de Provincie Stad en Lande* voorkomende, waarvan ik heb kunnen gebruik maken, wordt door hem gezegd, dat het Ommelander zegel omtrent den jare 1577 zou zijn ontworpen, zonder bijbrenging van eenig getuigenis of bron. De juiste tijd schijnt hem ook niet bekend te zijn geweest. Hij zegt er voorts van, dat men dit wapen of zegel eerst te voorschijn zag komen op de looden praesentiepenningen, die in 1577 door de Ommelanden geslagen werden. Het zullen die

---

[1]) Rengers, *Kron.* II, 5, en Emmius, *de agro Fris.* etc. f. 47, vermelden het besluit der opzage, als eerst op den landdag van 17 Jan. 1576 genomen. Volgens de *Tegenwoord. Staat van Stad en Lande*, I, 434, hebben de Ommelanden den 10 Dec. 1574 besloten het verbond op te zeggen, en is die opzegging gedaan den 17 Jan. 1575. Dit bevestigen de Opzeggingsbrief van 17 Jan. 1575 en het Procesverbaal der opzegging van 18 Jan. 1575, op het Gron. Arch. 1575, nr. 4 en 5.

praesentiepenningen of „loetiens" zijn, waarvan de hr. van Iddekinge in dit Tijdschrift (VII, 10) twee exemplaren, daarvan nog overig, een in goud en een in zilver, heeft beschreven en afgebeeld. Hij merkt daarbij op dat, schoon Rengers deze penningen ook vermeldt op dat jaar 1577, ze niet eer dan in het jaar 1579 kunnen vervaardigd zijn, zooals Rengers dit op dat jaar ook aanteekent. Beide berigten laten zich echter vereenigen en kunnen alzoo waar zijn, als men aanneemt, dat het eerste berigt van Rengers ziet op het besluit in den landdag der Staten te Winsum daaromtrent genomen (hij zegt, dat men toen, in 1577, „verordent" heeft die penningen te slaan); en het laatste op het feit zelf, het werkelijk slaan dier penningen te Appingedam door den muntmeester der Ommelanden, niet vóór November 1579, alwaar toen ook de gedeputeerden der Ommelanden vergadering hielden. Hoe dit zij, deze praesentiepenningen kunnen getuigen, dat men toen reeds zulk een algemeen wapen had aangenomen en gebruikte. Op de voorzijde daarvan staat een staande leeuw, welke in de linkerklaauw dat wapen houdt en in de regter klaauw een ontbloot zwaard boven zich, als om dat wapen te verdedigen, zooals het omschrift „*pro libertate patriae*" ook aanduidt.

Omtrent de zamenstelling zelve van dit wapen geeft ons eene der Bijlagen tot de Kronijk van Rengers nader berigt bij de vermelding van de onderhandeling gevoerd over de aanneming van den hertog van Anjou ook door de Ommelanden tot beschermheer. Wij ontwaren daaruit, dat in de vergadering van gedeputeerden, den 17 Sept. 1579 te Winsum gehouden, de Syndicus, Dr. Hieronimus Verrutius, Johan Rengers te Hellum en Herman Siccinga, aan wie opgedragen was geweest „*een groet segel vnd een clein casset to laten sniden* vm in der vmlanden sachen to gebruicken", nu vertoond hebben twee zegelen, verschillende van grootte, maar van ééne hoedanigheid, en toen besloten is „voor een tijt dat grote Zegel tho rugge to stellen: vnde dat dat clene den heren Syndico is beuolen, vnd autoriseert vm alle mandaten decreten ordinantien bij gemener lanscap off derseluer deputeren besloten to corroboreren, oeck voert alle missiuen van gemener lanscap an sijn Altese, Excellence raet van staten generale staten etc. off ander publicke off priuate personen bij der lanscap decerniert to to scriuen, tho versege-

---

[1]) Rengers, *Kron.* II, 330.

len." [1]) Op dit zegel was het voornoemde wapen der Ommelanden geplaatst. Dit volgt uit de discussien daarover gevoerd. Te weten niet allen hadden genoegen genomen in dit wapen, onder anderen niet onze kronijkschrijver Johan Rengers van ten Post, die gemelde vergadering te Winsum nog had bijgewoond, maar in het volgende jaar, 1580, met vele andere Ommelanders, als balling naar Oostfriesland is geweken. Dit verschil van gevoelen kwam vooral uit bij het opmaken der instructie of volmagt voor de gemagtigden ter aanneming van gezegden hertog. De uitgeweken Ommelander staten in Oostfriesland hadden den 10 April een ontwerp daarvan opgemaakt en verzonden, in Mei 1582, aan de Ommelander staten in dit gewest gebleven en toen zich in Friesland te Leeuwarden ophoudende. Dezen maakten eene en andere verandering in die instructie. Zoo hadden ze er o. a. in toegevoegd het volgende: „Daer benevens sijne hoechz. het wapen der friescher Ommelanden nemplich de elf herten mitten blauwen ende witten dwarsz balcken, hetwelck bij den staten der ommelanden alvoer itlike iaeren angenomen ende gebruict is, te presenteren, ende te versueken dat sijne hoechz. tselue wapen mede vnder den anderen wapenen der nederlantscher prouintien wil doen stellen ende foeren, ende oeck vns confirmatie deszeluen wapens in forma ter ouerfloet verlienen." Met deze aldus hier en daar veranderde en te Leeuwarden den 24 Mei 1582 afgegevene instructie, voorzien met dat „Secreet Zegel der vorss. ommelanden," togen de Ommelander afgevaardigden, de Syndicus en Rengers van Hellum, naar het hof van den hertog van Anjou te Antwerpen. Maar de Ommelander staten in Oostfriesland dit vernomen hebbende, schreven aan Egbert Clant van Stedum, die in den landraad van Anjou was benoemd, alsmede aan de gezanten zelve, zich beklagende, dat zij niet geraadpleegd waren over die veranderingen, door slechts weinigen, ten westen van het Reitdiep wonende, gemaakt en waarin zaken uit hunnen naam mede verzocht werden, die hun niet aanstonden. Hieronder behoorde ook het aangehaalde omtrent het Ommelander wapen. Zij gaven als reden, waarom zij dit afkeurden, het volgende op: „Dat darin steet *vant wapen vnd Segel* der vmlanden van elff harten, darvan geen vestigien in enigen der vmlanden sonderlinge so dat elffherten wapen Radbodi wapen is west, de een tijran ouer den fresen is west, de oeck niet lange darna worde wth gedreuen, want de fresen holten halsbanden mosten dragen vnd hoere doeren

na den noerden hebben, so leerden dat se buckende, als nigende vor radbodo, wth den huse gingen. Dar doch de vmlanden ider van anfang heer sijn egen wapen tot noch to hefft, dar de verbunt mit versegelt sijn, darmit men kan bewisen datter van oldes verscheiden landen gewest sint, dan gronningen in geen van allen is gelegen: so sint vns deze wapen eerlicher, vnd sint vnse egenen besunderen wapenen, de men beter in een schilt setten vnd fueren mach dan dat vromde rabodi wapen. vnse wapenen komen vns reede tho, vnd solden vm dat radbodi wapen to beuestigen noch bidden, tho swigen dattet niet bij den gemenen deputeren, vole weniger bij den staten vant lant confirmeert." Rengers verhaalt nu verder, dat, vermits deze instructie met het elf harten zegel was verzegeld, de gezanten ook aan Clant eene commissie wilden geven met dat wapen verzegeld, daar de zijne met edelluiden zegel was verzegeld; maar dat Clant, om den spoed, waarmede zijne tegenwoordigheid in den raad van Anjou vereischt werd, zijne commissie met het laatste zegel verzegeld in dien raad heeft gebragt en die ook aangenomen is geworden; echter niet zonder dat een der gezanten zich wat vrij uitgelaten had over de „Eseltiens in Oostfriesland," bedoelende de Ommelander edelen en eigenerfden, aldaar zich ophoudende, en die Clant, zoowel als de gezanten, mede gecommitteerd hadden. „Doch" zoo vervolgt Rengers" dit is odioesz vnd tho lang. Dan hijr is to weten dat vromen vernufftigen jnden vmlanden dit zegel vnd elff harten pitzeer, wth denzeluen reden als vorhen vant wapen gesecht is, verwerpen. Want wij de vmlanden heten, behoren wij meer dan een wapen tho fueren, so men nodig achtet, vnde alle staten des lants vp enen gemenen landag een zegel bedarven, so is bequemest, als vp den vmlanschen daler ten Dam geslagen, dat de wapens in een schildt gebrocht worden" enz. [1]) — Na de sluiting van het tractaat

[1]) Rengers, *Kron.* II, 328. De geheele veranderde instructie zelve is bl. 337 opgegeven. — Mr. H. L. Wichers geeft in zijne *Verklar. van het Tractaat van Reductie*, *Inl.* bl. 250, n. *a*), die historie betreffende, het zegel en de instructie ook, maar niet juist op. Hij zegt, dat na de resolutie der Ommelanden van den 17 Sept. 1579 het verschil over het wapen of zegel was opgehouden. Neen! Het is toen eerst regt ontstaan. Hij betuigt verder, dat evenwel sedert dit zegel is gebruikt geworden, terwijl bevorens de stukkên door bijzondere Hovelingen bezegeld zijn, en noemt daaronder de *Volmagt tot de nádere unie* en ook de *Instructie* voor den hertog van Anjou. Het eerste is waar en kon ook

met Anjou den 2 Julij 1582 en de terugkomst van de gezanten heeft de Syndicus met Rengers van Hellum den 23 Julij 1582 het „elff herten Secreet segel" overgezonden aan de Ommelander gedeputeerden in Oostfriesland, welke dit door Johan Starkenborg en Abel Eppens verzegeld aan Johan Rengers van ten Post in bewaar gegeven hebben. Hiermede schijnt nu het geschil over het zegel bijgelegd te zijn. Van eene bevestiging van het zegel vindt men in het Tractaat niets, doch evenmin van andere punten in de Instructie opgenomen; en men kan dit onder de handhaving in het algemeen van al de regten der Ommelanden bij dat Tractaat bedongen mede begrepen achten. Hoe dit zij, het zegel bleef aangenomen en in gebruik, hoezeer sommige Staten een ander zegel wenschten, zooals Rengers bedoelde en nader zal blijken.

Wij zien uit het aangevoerde, dat het Ommelander zegel in den beginne het elf harten zegel werd genoemd, zeker omdat men de hartvormige figuren daarop voor die van harten, menschen harten, hield, en dat Rengers van ten Post en anderen daarin zagen het wapen van Radboud, hetzij den eersten, hetzij den laatsten vorst van dien naam, en in dezen een Noordschen tyran van Friesland, zooals deze en gene in sommige oude kronijken en wetboeken van dat land te boek staan. Hij kan daartoe gekomen of daarin versterkt zijn, omdat de Noordsche vorsten of die van Denemarken, Noorwegen en Zweden negen roode harten in hunne wapens voerden. [2]) Zoo dacht er ook voornoemde Abel Eppens,

---

niets anders, daar men nog geen algemeen zegel had; maar het laatste is onwaar, wat de eindinstructie aangaat; juist omdat deze hiermede bezegeld was, in plaats van met der edelen zegel, als die in Oostfriesland met hun ontwerp hadden gedaan, gaf dit vooral op nieuw aanleiding tot dit geschil. Zoo kan ook wat Feith, *Beklemr.* I, 269, van deze historie meldt in het door ons uit de stukken zelve bij Rengers medegedeelde de noodige teregtwijzing en aanvulling vinden. — Dat ook werkelijk, niet alleen de uitgewekene Ommelanders, maar ook die te huis waren gebleven, het elf harten zegel afkeurden, blijkt nog uit eene vroegere aanteekening van Rengers, waar hij namelijk meldt, hoe de Syndicus den 10 Mei 1581 aan de Ommelander leden te Harlingen o. a. had geschreven, dat die van Utrecht voor hunne geleende twee kartouwen eene obligatie met des landes zegel verzegeld verlangden, verzoekende daaraan te voldoen, maar dat zij dit hadden geweigerd. „Dewelcke „zoe leest men" dat elff herten (sose noemen landen Zegel) affgeslagen." *Kron.* II, 322.

[2]) Pontani *Descript. Chorogr. Dan.* p. 639 en 770.

mede een der Ommelander uitgeweken staten, over. Dit blijkt uit zijne handschriftelijke kronijk, waar hij op het jaar 1582 spreekt over voornoemd ander gemeen landszegel (waarop ik later nog terugkom), dat sommige edelen onder de Staten hadden ontworpen, maar anderen zwarigheid maakten aan te nemen, „als des landes vryheit to vernichtende unde aristocratiam in olijcharchiam veranderende, waerto die adel nu ganslicken geneget was" enz. — „Dusse vpsaedt „zoo vervolgt hij dan" ys by Ewsum, Jargers, Johan Rengers to helm, Oensten, Ripperda unde anderen alsoe gesaetet, dat sie den all vast vermeende 't hebben unde sick alsoe verclaerden, daer anderen to treckende unde alsoe een gemeen landes segel tsamen gebracht van alle quartieren, daer die 11 harten int midden sulden vp gestalt syn, presenteerende der ommelanden zegel, welcke 11 harten konick Rabbotus ouer die vresen int yaer 600 een tyran siende vth norwegen ouer die vresen harscapie gedreuen hefft, vnde dit noerwegen wapen gevueret hefft, als en yder noch zien kan in die wapenen van den konick van demarcken, norwegen vnde sweden presenterende, waerto sie sick santoren monneken papen makeden. Ouerst Johan Starckenborch myt alle andere edelyngen egenarffden hebben dussen staet van raedt unde vermeende zegelen affgeslagen vnde heet onkennet nimmer mer dienstelicken twesen." [1]) Zoo beschrijft Kempis Radboud's wapen ook als bestaan hebbende in elf roode harten op een blaauw schild door witte schuinsche balken afgedeeld. [2]) Doede van Amsweer zal in zijn schrijven aan de „elff herten mijnes Vaderlandes" mede het oog op dat Ommelander wapen gehad hebben. [3]) Het is ook niet te ontkennen, dat de figuren, zooals die reeds op het Ommelander wapen der voornoemde praesentiepenningen voorkomen, even als nu nog, meer op harten dan gezegde bladen gelijken. Doch, mag men vragen, was dit ook het gevoelen van de eigenlijke ontwerpers van het zegel, met name van den Syndicus Verrutius, die hier als zoodanig in de eerste plaats in aanmerking komt. Nergens, zoover ik weet, heeft Verrutius zelf, noch een ander, zich daarover uitgelaten, en men mag dus niet anders dan gissen, wat

---

[1]) Deze Kronijk is in het Gron. Arch. H. S. in fol. 7*b*, en een afschrift daarvan in de boekerij van het Genoots. P. E. J. P., waar men zie f. 214.

[2]) Kempius, *de origine* etc. *Frisiae* p. 260.

[3]) *De Praeposit. Reform.* p. 134.

zijne of hunne meening zal zijn geweest. In zoo verre zij dat zegel ook zoo noemden en dus de figuren daarop voor harten erkenden, mogen ze hiertoe aanleiding of voet gegeven hebben, maar het is toch moeijelijk van hen te denken, dat zij het wapen van een tyran der Friezen tot dat huns vaderlands zoude gekozen hebben. Er waren er dan ook, die genoemden vorst Radboud niet voor een Noordsch, maar eigen Koning der Friezen hielden en aan dezen, even als aan zijne voorgangers, dergelijk wapen, als het wapen van het Friesche rijk, toeschreven, met dit onderscheid echter, dat die figuren geene harten, maar pompebladen, die van de *Nymphaea alba*, zouden verbeelden. Ik wil en kan hier niet onderzoeken, in hoeverre de eene of andere meening omtrent Radboud meer of minder waar en op de geschiedenis gegrond is. Ik draag die slechts voor, in zoo verre ze in verband staan met het Ommelander wapen, zoo ook wat verder wordt vermeld van zijn oorsprong. Dit komt hierop neder. Friso, de stichter en eerste vorst van het Friesche rijk, voerde als zoodanig tot wapen zeven roode pompebladen op een blaauw schild, tusschen drie witte of zilveren balken, schuins van de linker- naar de regterzijde van boven naar beneden loopende en zoo geplaatst, dat tusschen den bovensten en middensten balk vier en tusschen den middensten en benedensten drie bladen zich bevonden. Dit wapen was aan Friso gegeven, tot teeken, dat aan hem en zijne opvolgers de bescherming des lands tegen de Germaansche zee was verleend, opdat de meer binnenwaarts wonende volken beveiligd zouden zijn voor de overstroomingen dier zee en de zeerovers. Die zeven bladen zouden afbeelden de zeven Zeelanden, waarin Friso zijn rijk of land verdeeld had, naar de zeven zonen, die hij bezat. Na Friso zou er nog een balk met vier bladen bijgevoegd en dien balken en bladen eene tegenovergestelde rigting gegeven zijn. Onder zijne opvolgers namelijk vereenigde de koning Beroaldus Westfriesland over het Flie, dat tot nog toe op zich zelf, schoon leenroerig aan Oostfriesland, gestaan had, met dit tot één rijk en alzoo de zeven pompebladen met drie zilveren balken van Oostfriesland met de vier bladen en eene balk die Westfriesland tot nog toe had gevoerd. Zoo vereenigd hebben de Friesche koningen vervolgens, en aldus ook Radboud I en II, dit wapen gebruikt. Zoo stond het op de kerkenvensters en in de heraldieke boeken afgebeeld. Doordien echter de pompebladen veel van den vorm van menschen harten hadden, werden zij meestal, door

hen die in deze verborgenheid niet ingewijd waren, voor harten gehouden. — Aldus meldt ons dit in allen ernst Suffridus Petri, de geleerde Friesche historieschrijver, en zegt er bij dit ontleend te hebben aan zijn voorganger Cappidus, een priester van Staveren, die omstreeks het jaar 920 zou gebloeid en vele werken over Friesland geschreven hebben, o. a. de stamlijsten van de vorsten, hertogen en koningen van Friesland, alsmede eene kerkelijke historie van dit land, doch waarvan slechts enkele brokstukken waren overgebleven en aan hem, Suffridus Petri, medegedeeld door zekeren Andreas Gryphius, die onder keizer Karel V grietman van Utingeradeel was geweest, te Oldeboorn had gewoond en in 1574 is overleden.[1]) — Men vindt deze wapens in navolging van S. Petri ook zoo beschreven en afgebeeld in het werkje van Hamconius, *Frisia* etc., doch met eenig verschil. De bladen zijn bij hem op de zilveren of witte balken geplaatst, en niet op den blaauwen grond van het schild, zooals ze volgens S. Petri en nog op het Ommelander wapen staan. Die balken stellen zijn dan ook bij Hamconius voor onstuimige stroomen, waardoor Friesland in zoo vele deelen verdeeld was en waarin het pompeblad nogtans vast geworteld en aaneengehecht bleef stand houden, als een zinnebeeld van de natuur des lands en volks, dat, hoezeer dikwijls verdeeld door binnenlandschen oorlog, als het er op aan kwam, de vloeden zoowel als zijne vijanden krachtig weerstand bood. De rangschikking der bladen is ook iets anders dan in het Ommelander wapen. Er staan in de tweede rij drie, in plaats van vier, en in de onderste rij drie, in plaats van twee. Doch men heeft zich daaraan ook niet altijd zoo onveranderlijk gehouden. Ik moet mede nog opmerken, dat Hamconius ook uitdrukkelijk ergens aanteekent, dat er in zijn tijd waren, die verkeerdelijk die bladen voor menschen harten aanzagen.[2]) Hij doet dit,

---

[1]) Suffrid. Petri, *de Frisiorum antiquitate et origine*, 1698, p. 539; *de Scriptor. Fris.* p. 57, 183. Wat de bijzondere overige deelen van het wapen, namelijk, buiten de bladen, beteekenden, zou (zegt hij ter eerstgenoemde plaats) door hem in het leven van Friso naauwkeurig beschreven worden, — maar dit werk is door hem niet voltooid, evenmin als meer anderen, die hij plan had te schrijven.

[2]) Hamcon. *Fris.* p. 35. De plaats, waar hij nader het Friesche wapen zoo dichterlijk in latijnschen versmaat beschrijft, p. 83, luidt aldus:

„Armaque praedictis ceu consona Symbola rebus
Decernuntur ei totique illustria genti,
Terna in caeruleo spumantia flumina campo,

waar hij meldt, hoe de Friesche koning Richold na de onderwerping van Angarie of het middendeel van het oude Saksen dit land ter leen heeft gegeven aan zekeren Ebissa met drie pompebladen tot wapen, hoedanig nog het wapen van Angarie was en, zooals hij verder zegt (p. 17), van het graafschap Teutenburg of, later, Teklenburg. Dat dit graafschap werkelijk zulk een wapen voerde, is bekend en o. a. te zien in het zegel aan een brief des jaars 1400 van een der graven van Teklenburg. [1])

Ik behoef hier niet te zeggen, dat, hoe men het wapen opvatte en houde de figuren voor pompebladen of harten, het een zoowel als het ander geheel een verdichtsel is, louter denkbeeldig. Zoo min als Friso zelf, heeft er een wapen van hem in werkelijkheid bestaan; ook zeker later niet van de Radbouds of eenig ander Frieschen vorst, daar men toen zulke wapens nog niet voerde noch kende. Het komt hierop aan, wat voor het oorspronkelijke is te houden. En dan zekerlijk dit van Suffridus Petri, en van hem zullen dan ook waarschijnlijk de ontwerpers van het Ommelander wapen het ontleend hebben. Verrutius, toch wel de hoofdontwerper daarvan, was met dien Frieschen historieschrijver bevriend en mag hem daarover geraadpleegd hebben. Bekend is daarvan echter niets. [2]) Of men de bladen met harten verward of opzettelijk verwisseld heeft; ook daarvan verneemt men niets. Dit is

---

Nympheae foliis septem rubicantibus herbae
Consita: naturam gentis signantibus, atque
Septifidae terrae; quae bello saepius etsi
Disiunctim interno fluitare videntur, et aestu
Semper vti folia haec, stabili radice cohaerent;
Et fluctus pariter reprimunt, hostesque repellunt.
Sunt illa aucta tamen *Beroaldo* Insignia Rege.
Quatuor adiunctis folijs cum flumine, Regni
Scilicet Occidui *Frisiae* praelustribus Armis.
Tum quippe extremi per mortem Regis *Elini*
Fascibus vnitis, vnita videntur et Arma;
Arma *Omlandiacis* vel adhuc splendentia scutis."

[1]) Aangeh. en afgebeeld bij J. Niesert, *Beitr. zu ein. Münst. Urkundenb.* I, 330. Zie ook Fried. Müller, *Gesch. der alt. Graf. von Tecklenburg*, Osnabr. 1842, S. 2.

[2]) Ik heb nog moeite gedaan, om te weten te komen, of er iets van gevonden wordt in de latijnsche brieven van Verrutius aan Rengers geschreven en die vroeger bij het Huis van Farmsum, thans bij mr. J. Rengers Hora Siccama te Oosterbroek bewaard worden, naar Feith vermeldt, in zijne aanteekening over Verrutius (*Beklemr.* I, 269), maar dit is mij niet gelukt.

gewis: het Ommelander wapen werd aangenomen, schoon niet zonder tegenkanting van Rengers en anderen, die echter daarin schijnen berust te hebben, misschien beter ingelicht omtrent den gewaanden oorsprong van het wapen en daardoor te vrede gesteld. Maar nu kwam men op tegen de opvatting van de hoofdfiguren voor harten in plaats van pompebladen, eerst de naburige Friezen, Suffridus Petri zelf en anderen, maar vervolgens ook deze en gene onder de Ommelanders. Zoo zegt Bernhard Alting, die nog voor het midden der 18de eeuw dit schreef, daarvan: „In dit Wapen en zijn geen herten, gelijck de gemene erreur seydt; maer het zijn *folia nymphaeae herbae*, bladeren van waterlelien, waterrosen, die wij gemeenlijck noemen pompen bladeren. Gelijck onze Vriesche Coningen gevoert hebben." [1]) Van Halsema hield ze ook voor pompebladen. [2]) En dat dit tot in het laatst der voorgaande eeuw het heerschende gevoelen was, kan men zien uit de Dissertatie van G. G. Alberda van 1788, p. 29, waar deze Ommelander edele vermeldt, hoe toen de hoogleeraar J. de Rhoer zich eene hiervan afwijkende meening had gevormd, en deze hem medegedeelde meening in eene aanteekening er heeft bijgevoegd. [3]) Niet alleen wilde deze hooggeleerde heer harten genomen hebben voor bladen, maar — dit was vooral iets nieuws — hij meende ontdekt te hebben, dat het getal *elf* daarvan zou slaan op de elf onderdeelen der Ommelanden. Hij vermoedde, zegt hij, het eerste hierom: dat de figuren, zooals zij voorkomen, meer de gedaante van een hart dan van een pompeblad hebben; dat hare roode of roodachtige kleur meer past voor de afbeelding van een hart, dan van zulk een blad; en dat er geene reden kan gegeven worden, waarom dat gewas in 't bijzonder zou gebruikt zijn, om de Ommelanden aan te duiden, terwijl door het zinnebeeld der harten de onderlinge opregte eensgezindheid zou zijn aangeduid. Doch nu ook vernemende, dat anderen reeds voor hem dat gevoelen gekoesterd hadden en, zooals Abel Eppens, dit Ommelander wapen van de Friesche hertogen afgeleid hebben, daarin bevestigd door het wapen der Noordsche koningen, waarop men negen harten vindt, twijfelt hij geenszins daaraan, dat

---

[1]) *De Pilaren ende Peerlen van Groningen*, n. dr. 1750, I, 42. Verg. II, 25.

[2]) Verh. in de werk. P. E. J. P. II, 294.

[3]) Goosen Geurt Alberda, *Dissert. Historico-Politica inaug. qua exponitur, qui fuerint ac dicantur Ordines Omlandiae* etc.

de hoofdfiguren op het Ommelander wapen voor harten zijn te houden. Maar het Noordsche wapen bestaat uit *negen*, het Ommelander uit *elf* harten! Waarom hier elf? Ziedaar de vraag, waarop men hem geen redelijk antwoord kon geven, maar de reden daarvan is hem eenvoudig en klaar deze. De Ommelanden waren in elf onderdeelen verdeeld en daarom nam men elf harten aan. De Rhoer haalt hier bij aan Emmius, die aan het Westerkwartier vier, aan Hunzingo vijf en aan Fivelingo twee zulke onderdeelen toeschrijft, dus elf in 't geheel. Maar de verdeeling van Emmius is niet geheel juist. Het Westerkwartier, ja, kan men aannemen, als bestaande uit Humsterland, Langewold, Vredewold en Middag, schoon dit laatste eigenlijk tot Hunzingo behoorde; dit kwartier dan verder uit de Marne, het Halveambt, Oosterambt, Ubbega en Innersdijk. Maar van dit laatste is het twijfelachtig of het voor een afzonderlijk district en niet een waterschap is te houden. En de verdeeling van Fivelingo in slechts twee deelen is zeker onjuist. Hij neemt voor het eene het Hoogeland en voor het andere Duurswold. Maar dat eerste was in een Ooster- en Westerambt verdeeld. Hoe dit zij — al laat zich ook het geheel der onderdeelen meer of min tot elf brengen — dan geloof ik toch te kunnen aannemen, dat de overeenkomst in getal van elf harten in het wapen met zoo veel onderdeelen der Ommelanden voor niet meer dan toevallig is te houden; en dat, zoo hier eene verdeeling bedoeld was, veeleer die in kwartieren in aanmerking zou zijn gekomen. De getuigenissen, die de Rhoer bijbrengt voor de stelling, dat men met die elf harten werkelijk die elf onderdeelen heeft willen aanduiden, houden geen steek. Vooreerst wat Doede van Amsweer schrijft, in een brief aan de pastoren en volmachten der kerspelen in het Oldambt: „Om mynen Landts-luyden een gheheuchnis, onser 14.Jarighe Ballincxschap na tho laten, heb ick op hoopeningh teghens hoopeningh, onser aanstaenden Erloosinghe, mynen Reformeerden Coopman, onder de Belegeringh deser Stadt, an de elff herten mynes Vaderlandes, (waer onder dat quartier van 't Old-Dampt mede gherekent wordt) uytghezonden." [1]) Deze schrijver verstond ja, dit is duidelijk en reeds door mij opgemerkt (bl. 206), harten onder de elf figuren en onder dit zinnebeeld zijn vaderland, maar het blijkt niet, dat hij er nader

[1]) *De Praepos. Reform.*, 1611, p. 134. Dit is het werkje, dat hij in de aangehaalde plaats zijn „Reformeerden Coopman" noemt.

mede bedoeld heeft de elf onderdeelen van de Ommelanden. Integendeel hij brengt het Oldambt ook bij, als tot hetzelfde vaderland der elf harten behoorende. En hij wist zeker wel, dat het Oldambt niet tot de Ommelanden behoorde en dus geen der elf harten kon uitmaken, als men die voor zoovele ambten wil nemen. — Maar twijfelt gij er nog aan, gaat de Rhoer voort, hoor dan wat Abel Eppens in zijne kronijk zegt. Hij meent hiermede de plaats, door mij reeds aangehaald (bl. 206), en bepaaldelijk de woorden: „unde alsoe een gemeen landes segel tsamen gebracht van alle quartieren, daer die 11 harten int midden sulden vp gestalt syn, presenteerende der ommelanden zegel." Maar juist wat de hooggeleerde heer voor het sterkste bewijs houdt voor zijn gevoelen, pleit daartegen. Eppens spreekt hier, gelijk gezegd is, over dat zegel of wapen, wat door sommigen in plaats van het aangenomene voorgesteld, maar verworpen was. Het is blijkbaar dat, waarvan op het Groninger Archief nog een stempel aanwezig is. Hierop zijn rondom vereenigd geplaatst, boven aan de regterzijde het wapen van Hunzingo, aan de linkerzijde dat van Fivelingo, onder in het midden dat van Vredewold, regts dat van Humsterland en links dat van Langewold, zijnde dezen van de drie districten van het Westerkwartier (behalve Middag dat nog tot Hunzingo behoorde), wat geen algemeen zegel bezat. Op het midden verder van deze vereenigde wapens wordt gevonden het zegel der Ommelanden, het dus genoemde elf harten zegel, en dit algemeen zegel had tot randschrift: „Sigill: ordin: Fris: int: Ama: et Lav:" Men heeft dus werkelijk zulk een stempel laten snijden, ja daarmede daalders te Appingedam doen slaan. Van Halsema beschrijft zulk een Ommelander daalder, waarvan er nog enkelen bij dezen en genen gevonden werden, aldus. „Op den eenen kant was afgebeeld 't borstbeeld van koning Flip met 't opschrivt P. H. S. D. G. *Hispaniae Rex. Dnus Frisiae.* Aan den anderen kant stonden de wapens van Hunzingo, Fivelgo, Humsterland, Vredewold, Langewold, en 't tegenwoordig wapen van elv pompe blaaden in 't midden. 'Trandscrivt was *Mone. Ordi. Frisi. int. Ama. et Lavb.*" [1]) Het zal dezelfde stempel en daalder zijn, waarvan Rengers gewaagt (bl. 204).

[1]) Verg. over deze en andere Ommelander munten te Appingedam en elders geslagen, Mr. H. O. Feith, *Het Muntregt der Ommelanden*, 1857, bl. 22.

Doch die stempel schijnt anders niet gebruikt te zijn, en waarom het als wapen of zegel is afgeslagen, hebben wij ook reeds van Abel Eppens vernomen. Diensvolgens was het ontwerp daarvan niet bloot geboren uit veler zucht, om de verschillende wapens der Ommelander kwartieren te behouden, zooals Feith dacht; [1]) maar uit zucht van sommige edelen, om zich boven andere Staten te verheffen en te heerschen. [2]) Hoe dit zij, waar het hier op aankomt, verbeeldden de elf harten of bladen de elf onderdeelen der Ommelanden, dan zou dit wapen niet tevens met de wapens der kwartieren zijn verbonden; want daaronder waren zij immers reeds vervat. Neen, dat wapen moet beschouwd worden, zooals het ontleend is aan het vermeende wapen van oud-Friesland. Als zoodanig beteekende het de elf deelen, waarin dat Friesland werd geacht verdeeld te zijn geweest. Als de Rhoer met dezen oorsprong daarvan nader bekend ware geweest en zich niet bloot verlaten had op de aangevoerde getuigen, van Amsweer en Eppens, dan zou hij zeker die verklaring er niet aan gegeven hebben. Deze schijnt echter zoo veel bijval gevonden te hebben — en geen wonder — dat zij nu vervolgens door velen werd aangenomen; zoo door mr. H. L. Wichers [3]), den schrijver van den Teg. Staat van Stad en Lande [4]), mr. J. W. Keiser [5]), mr. H. O. Feith [6]) en misschien meer anderen. — Overeenkomstig deze verklaring houden verder deze en gene de drie zilveren of witte strepen op het Ommelander wapen bepaaldelijk ook voor de wateren van de drie oude hoofdzijlvestenijen, van Aduard, Winsum en Delfzijl [7]). Maar het is met deze strepen gelegen, even als met de voorzeide hoofdfiguren. Gelijk deze in het oud-Friesche wapen de verschillende landsdeelen, zoo duidden, zagen wij, die strepen de wateren of stroomen van het Frie-

---

[1]) *Beklemregt*, II, 487.

[2]) Abel Eppens was wel een lid van de Staten der Ommelanden, maar geen edelman, en het is misschien daarom ook, dat hij zoo zeer met deze zaak vervuld en begaan is, dat hij er nogmaals op terugkomt. Zie zijne Kronijk op het jaar 1584 en het Afschrift daarvan f. 469.

[3]) *Verklar. van het Tractaat van Reductie*, *Inl.* I, 250.

[4]) II, 257, waar de aanteekening van de Rhoer ook grootendeels is medegedeeld geworden.

[5]) In zijn a. M. S. over de zegels en wapens in de Prov. Stad en Lande.

[6]) *Beklemregt*, II, 486.

[7]) *Teg. St. van Stad en Lande* en mr. J. W. Keiser t. a. pl.

sche rijk aan. Van eene toepassing daarvan op de wateren van de Ommelanden kan dus evenmin sprake zijn. Het wapen, herinner ik, is oorspronkelijk geheel de vrucht der verbeelding en heeft nooit bestaan, maar is eerst later bedacht geworden, als een zinnebeeld van de oude gewaande grootheid van Friesland. Het was zeker tot herinnering daaraan, dat de Ommelanden dit aannamen, toen zij, als deel daarvan, weder zoo zeer streefden, om voor zich de aloude regten, zelfstandigheid en vrijheid tegen hunnen heer, den koning van Spanje, en de stad Groningen te handhaven en te herwinnen. Uit dit gezigtspunt beschouwd en verklaard, levert het Ommelander wapen nog een gedenkwaardig overblijfsel dier dagen op, dat bij het verschil van gevoelen, dat daaromtrent tot heden geheerscht heeft, wel verdiende nader in het licht gesteld te worden, zooals ik getracht heb te doen.

Omtrent de verdere geschiedenis en het gebruik van het wapen blijft nog het volgende op te merken. Mr. I. W. Keiser verklaart in zijn meergemeld handschrift het wapen of zegel der Ommelanden nimmer gezien te hebben ter bevestiging van eenig contract, dan alleen aan de koopbrieven van de 24 Ommegangen, waarin zij de Heerlijkheid Visvliet in 1659 verdeeld en aan bijzondere personen verkocht hebben, blijkens de verzegelingen, daarvan nog voorhanden op het Groninger Archief; [1]) maar wel in vroegere en latere dagen aan 't hoofd der plakaten en door de Ommelanden in 't bijzonder uitgegeven stukken, alsmede op de couranten, die onder hunne bijzondere bescherming en toezigt in het licht zijn verschenen en een tijd lang hebben bestaan.

Er zijn voorts twee wijzigingen daarvan te vermelden. Beide waren het gevolg van de groote hernieuwde verschillen tusschen de Stad en de Ommelanden, voornamelijk over de inrigting en bestelling van de Hooge-Justitie-Kamer, waarover zeer lang is getwist. Het eerst bedoelde wapen of zegel werd gemaakt, nadat de Landdag van St. Pieter 1647 onverrigter zake was uiteengeloopen en de Ommelanden besloten hadden, hunne vergaderingen weder afzonderlijk te houden te Winsum, alwaar zij, vermits het Collegie van Gedeputeerde staten op gemelden Landdag niet was besteld, een Ommelander Collegie van Gedeputeerden oprigtten, en dit voorzagen van een zegel, waarop het gewone wapen der Ommelanden zonder omschrift maar boven, waar het zegel

[1]) Reg. 1659, nr. 56.

in de houten steel steekt, te lezen stond: *„Sigillvm collegii depvtatorvm Omlandiae inter Amasvm et Lavicam in Winsvm. Ao. 1647".* Het tweede zegel is van gelijken oorsprong. Na de uitspraak van den 7 Augustus 1649, wilden steeds de Ommelanden de Instructie der H. Justitie-Kamer veranderd en verbeterd hebben, en weigerden zij, op den Landdag van St. Pieter 1652, de Kamer, als naar gewoonte, te beëedigen. Zij belegden eene Ommelander vergadering te Middelstum en gingen aldaar, den 28 Februarij 1652, eene plegtige verbindtenis aan, om voortaan eene afzonderlijke administratie te houden. Zelfs publiceerden zij, den 6 April 1652, dat zij eene separate Kamer hadden gevestigd. Het zegel, voor die kamer vervaardigd, vertoont het Ommelander wapen, met het omschrift: *„Sigillvm ivdicy. Omlandici. inter. Amas. et Lav".* Op de dikte van het zegel staat: *„Middelsvm. Anno* 1652". De Staten Generaal vernietigden, bij Resolutie van den 5 Julij 1652, dat gansche bedrijf. Maar de stempels van deze beide Ommelander zegels in zilver zijn nog op het Groninger Archief aanwezig. [1])

Met de Reductie en de vereeniging van Stad en Lande in het laatst der 16de eeuw is het Ommelander wapen gevoegd bij dat der stad Groningen en sedert alzoo een deel blijven uitmaken van het wapen der provincie, ook nadat de Ommelanden met de Stad opgehouden hadden elk een afzonderlijk lid of ligchaam daarvan uit te maken, wat voor goed in 1804 plaats had. [2]) Kruiselings in vier kwartieren afgedeeld vertoont dit het Ommelander wapen boven regts en onder links, en omgekeerd het stadswapen boven links en onder regts geplaatst. Over de geschiedenis van dit vereenigd provinciaal wapen zal ik hier niet verder uitweiden, misschien haar later nog eens gedenken. Alleen wil ik omtrent het Ommelander wapen daarop dit bijvoegen, dat men er zich nu en dan in de zamenstelling daarvan nog al eenige speling mede heeft veroorloofd, vooral in de rangschikking der harten of bladen. Oorspronkelijk vindt men deze rangschikking zoo, als ik vermeld heb, dat in de bovenste rij een,

---

[1]) Feith, *Beklemregt*, II, 490. Van het gewone Ommelander wapen zijn daar ook nog bewaard vier zegels, twee zilveren en twee van rood koper, drie met het omschrift: *„Sigillvm. Statvvm. Frisiae. inter. Amas. et. Lav."*, en één met het omschrift: *„Sigillvm. Omlandiae. inter. Amas. et. Lavi."*

[2]) Mr. J. J. Cremers, *Memorie vnn regten, rakende de Ommelander Kas*, Gron. 1861, bl. 50.

in de beide middenste rijen vier, en in de onderste rij twee zijn gesteld. Vóór het *Landrecht van Stad en Lande*, den 5den druk althans van 1647, en in andere latere stukken, die mij voor oogen kwamen, is die plaatsing aldus: een in de bovenste en onderste rij, vijf in de tweede en vier in de derde rij. In sommige Regerings-almanakken van deze provincie, zooals van 1840, vind ik ook een in de bovenste en onderste rij, maar vier in de tweede en vijf in de derde rij. In de tegenwoordige Regerings-almanak vindt men weder de oude rangschikking even als op de Provinciale Courant. Maar zoo erg heb ik nog niet gezien dat men hiermede heeft omgespeeld, als op de nieuwe schoolkaart der provincie, onlangs bij J. H. de Weijer alhier uitgegeven, in de afbeelding van het provinciaal wapen. Op het eene schild van het Ommelander wapen daarvan zijn tot dertien harten of bladen toe voorgesteld en dezen op beide schilden ongelijk gerangschikt. Zullen dergelijke afbeeldingen, zooals hier, tot sieraad verstrekken, dan moesten zij ook naauwkeurig zijn. Tot mijn spijt moet ik met deze opmerking mijne geschiedenis en toelichting eindigen van dit in stand gebleven heraldisch gedenkteeken, dat ons aan vroegere tijden en toestanden herinnert, toen beide, Stad en Lande, niet zoo vreedzaam naast elkander stonden, als op ons provinciaal wapen en thans gelukkig ook het geval is of althans meer en meer wordt, zoodat zij waarlijk in naam niet alleen, maar ook inderdaad als één ligchaam zijn aan te merken.

Volksspel, koordedanzerij,

te Groningen, 1586.

Sondach den 23 Februarij hefft mester hindrick leijner van suntergalle een korde geschoren van Sunthe meertens thoren tot de swane bij botteringe strate, Ende verscheijden spoelent thot 3 maell daer vp bedreuen, Ende then veerden daer affghevlogen, waervoer de heren hem accordeert tot ener vereheringe 1 carolus gl. van XX st. bet. den 25 der voergeschr. maent. [1])

[1]) Stadsrekening, 1586, bl. 541.

RIJMKRONIEKJE

BETREFFENDE

DE GEBEURTENISSEN IN NEDERLAND VAN 1577—1581.

De korte kroniek, welke onder bovenstaanden titel hier volgt, is ingebonden achter in eene friesche kroniek, waarvan Ubbo Emmius bij het schrijven van zijne *Rerum Frisicarum Historia* heeft gebruik gemaakt, gelijk zijn hand ook te herkennen is in de lemmata hier en daar op den kant geplaatst. Hij maakt van die friesche kroniek uitdrukkelijk melding onder den naam van *Chronica* no. 1 en dit nummer staat dan ook buiten op den perkamentenband, waarin blijkbaar de korte Rijmkroniek van den beginne af mede ingebonden is geweest. Uit een en ander volgt, dat de Rijmkroniek door een tijdgenoot moet gemaakt zijn. Deze schijnt, uit de wijze waarop hij eenige Groninger gebeurtenissen vermeldt en uit eenige Groninger woorden, die hier en daar voorkomen, b.v. „nölen" (neulen), een Groninger geweest te zijn, en tevens een ijverig staats- en protestantsgezinde. Het Rijmkroniekje beslaat in het oorspronkelijke dertien bladzijden, welke met cijfers in ( ) zijn aangeduid. Blijkens de opschriften hier en daar geplaatst, kunnen de verschillende deelen der korte kroniek gezongen worden op de wijzen van eenige psalmen (natuurlijk van Datheen). Men zou haar misschien daarom ook tot de zoogenaamde *Geuzenliederen* kunnen brengen. Wat in het H. S. op sommige plaatsen nevens den tekst aangeteekend staat, is aan den voet der bladzijde geplaatst. Overigens is het stuk, behalve de verkortingen, gedrukt, zooals het oorspronkelijk (met eene onduidelijke hand) is geschreven. Het schrift heeft, door vochtigheid

naar 't schijnt, veel geleden en is op eene enkele plaats zelfs onleesbaar geworden.

In het stuk vindt men eenige feiten, die ik anders nergens vermeld heb gevonden. Ook worden sommige zaken op eene zeer naïve wijze daarin voorgesteld. En al moge het ook slechts een fragment zijn en weinig historische waarde bezitten, het heeft ook zijne letterkundige, en men wenscht zulke voortbrengselen van vroegere eeuwen toch ook daarom te bewaren en te verzamelen. Ik heb het derhalve van genoegzaam belang geacht, om het der redactie van dit Tijdschrift ter opneming aan te bieden, en het zoo der vergetelheid en vergankelijkheid te ontrukken.

A°. 1577.

[1] De duitsche knecht binnen breda belegert
hebt sick niet lange bedacht en gewegert
de ouerste fronsberg hebt se geuaen
daer sijn si vri ter stadt vthgegaen.
2 Oct. De prins is nu erweelt mit elx verblijden
gouuerneur van brabant in dese tijden
ock hartoch aerschot na flandren gesent
5 Oct. de es met groet triumph gehaelt in gendt.
maer de froude is also bald vergangen
8 Oct. hebben hem met veel anderen geuangen
als se onder sick hadden geschill
de prins en de staten dat niet wal geuil
voert sachmen se weder keren ende wenden
Eer missedaet en schult dat se bekenden
4 Nov. Kregen sijn graci lieten hem loss, doch
de andren holden se geuangen noch
de gouuerneur vth Spangien al met eenen
den Coninck ende nederlant niet en meenen
men ontbiedt een ander van nae gebloet
om yeet te verandren s' Conincx gemoet
van nederlant de heren ende Staten
bi mons. malstede se bidden laten
Ertzhartoch mathias, dan t' was oer raet,
Gouuerneur te zijn voor zijn Ma[t]
Doe de vernam, s' keisers sins broders willen
thoech he daarvan hemlick in der stillen
12 Nov. nae antwarpen mit een Camerlinck hoert
en es van de borger staetlick ingeuoert

Terstont darna is geordent een placat
7 Dec. drin viant (der landen ende sijn ma[t])
verclaert wort don Jan mit al sijn consoort
de de gemeen ruste hebben verstoert
tho amsterdam is heemlick angekomen
3 Nov. captein helinck en heft de stat ingenomen
he bleef, de borger verstarckten sick voort
des musten se weder kiesen de poort.

A°. 1578.

psal. 74.

(2) Mathias Eertz hartoch van Ostenrijck
geleidet mit borger schutten en heren
van antwarpers, mechlers mit groter eeren
18 Jan. gehalt in brussel seer triumphantlick.
Daer heft he voert, stadich sijn eedt gedaen
om te wesen gouverneur der prouincen
20 Jan. tot lieutenant wert gestelt der heer prince
ded' ock zijn eedt, he kond' ijdt niet ontslaen.
De Staten hadden oer leger gelecht
tegen den viant, bi de stat van namen
een anslagh deense besluten en ramen
hoe men mucht verdriuen de Spansche knecht;
Jan. van daer flux op, starck tot den viant an
noch sijnse onversiens daer overtogen
des is een ider sine wech geulogen
d'ordning broken de peerden van don Jan
nae desse slacht is don Jan rust noch rouw
de luide weren hijr aff seer verslegen
daerdoer heft hi etlick steden gekregen
als aerschot, louen, nimen, diest, giblouw.
wat torcsche tinanni he voert int schilt
heft he toe Siechem getoent en bedreven
soe boes, dat 't verhal van dien nu doet leven
dat he heft geleert en wal van de torcken wilt.
Om dese tijt heft hartoch alencon
doer sijn commissarissen an de staten [1])
sijn persoen ende hulp presenteren laten
Waer van men hem nu niet wal weigren con.

---

[1]) mons. de la fougere en sijn secretaris.

De Staten ordnen mit andren, lalaing, [1])
als aniou ock andre had afgesonden
met malkander te handlen als se konden
dit is geschiet in de Stadt S. galaing
mit den Spangiarts hadde heemlick verstant
de biscop van atrecht door dit floreren
dese stadt te bewaren was sijn begeren
maer harnisair kreech se in staten hant
(³) Amsterdam de duslang had rebbelleert
de heft bi entlicken verdragen
8 Febr. met den prins ende d' Hollander dese dagen
de doer moetwill was machtloefs ende vthgeteert
Papouw wol den geux noch sijn ouerheer
broken in 't accort van beide besworen
des heft men se te scheep laten vthuoeren
voert men an nam die rechte, ware leer.
De stadt niuell wordt nu ook angetast
de Spangiarts quemen om se te bespringen
maer oer vornemen mocht oer niet gelingen
Villers heft op vier stormen niet gepast.
he kon niet verwachten eenich ontsett
noch heft he sick soe ridderlick geholden
mit 't geweer, alst scharf, sijn knecht' vthgaen solden
15 Febr. capiteins hebt sick te peerde geset. [2])
De hoge raet tho lewerden mit gewelt
sijn vth beuell van Ville nu geuangen
22 Mar. den bischop mit andren opt huis seer strange
ende reformeerden in oer plaetsen gestelt.
De walsche knecht tho mastricht in de stadt
noemen heef mit al d' officiers gevangen
se riepen gelt, nae gelt was eer verlangen
7 April mit den viant hebt se voort spraeck gehadt
terstont is daer melroij gesonden hin
he heft tho vreden gemaect de soldaten
en vort de geuangenen loss gelaeten
de mesters gestraft, se d' ruth, ander in.
Den vrede van gendt t' onderholden wal
is daer op 3) . . . . . gesloten

---

1) Lalaing, fresijn, lieffelt raetsh., Rochepot, mons. prouneaux.

2) Hier bevindt zich onder aan beide zijden van den regel een teeken. Naar het schijnt, heeft de schrijver daar nog iets willen bijvoegen.

3) Hier zijn eenige woorden uitgesleten.

de geestlick ende weltlick besweren moten
dit weigerden de Jesuiten all.
daerop sijn se mit itlick minder broeren
April 't antwarpen vthbracht, d' ander all swoeren.
Duc d' Anious volc henegous frontieren
slaan etlick spechten en Spansche Seignioeren
(4) De Spangiarts hebben nu gekregen in
21 Mei mit verdrach de stadt van philippeville
de se belegert hadden langewiele
honger verkeert soe mennich stolte sinn.
als dit geschiet Limborg had gevaer
victuali ende munitie dat se wolden
de staten schicken oer dit also bolden
15 Jun. belegert sijnde ouergeven haar.
niet lang hijr na de hartoch van Aniou
mit kleen geselschap in eegener persone
12 Jul. om te volbrengen zijn meining ydone
is he gekomen binnen bergen nu.

Dit volgende mach men singen nae de wijze van den 8 psal.

Jdt wolden sick vertrecken niet
Oft schoon de vrede weer geschiet
potwijlers duitschen binnen Campen
de van Deuenter wilt niet schampen
mar vort als don Jan viant waer
hebben se sick verclaert aldaer
de selue steden te bewaren
voer den don Jan en sijn spangiaren.
Des hebt de Staten dese knecht
te Campen eerstelick belecht
20 Jul. doer den Stadtholder deser landen
dien sij t' mosten geuen in handen.
Duc d'aniou heft belegert vast
haure beset mit Spanesche gast
26 Jul. en als he 't weldich heft beschoten
tot sijn wil hebt se t' geuen moten
De Staten hebbende bi een
een machtige heertocht niet cleen
daer is Bossou veltheer gekoren
heft sijn viant den dood gesworen
Don Jan meende nu als te voer
manck dit volck weder doen een schoer
als he quam lopen en gereden

mer heft een groet affbroeck geleden.
d. 1 Aug. hijr stot he weldich sinen kop
voel Spangiarts kropen in den dop
norits ende stuart oer soldaten
hebben sick hijr trefflick seen laten
(5) De Staten sijn verdragen nu
wal met den Hartoch van aniou
don Jan sal he viant verclaren
en hem te velde openbaren.
ja, 2000 ruteren goet
en 11000 knechten te voet
sal he dre maent te velde holden
vp sine kost ende se besolden
weer dan de viant noch int lant
soe sal he eer noch doen bistant
met 3000 goede soldaten
500 paerdt tho denst der staten
Dees titel men hem daer vergant
bescherm heer van het Vaderlant
belouen hem te prefereren
soe men verandren moet den heren
Ende schencken hem lutzenborg vri
mit de graeffschap van bourgogni
tot sin volx vertreck, sekerheden
Landreci mit 2 ander steden. [1])
In dit verdrach was meer gestelt
tis te lanck dat ment hijr verteit
29 Aug. men liet 't antwarpen publiceren
in biwesen van alle heren.
Bossu toch op mit weinig man
vth t' leger totten viant ann
se geiacht onder de stadt louen
dat voel villen in de stadt grouen.
Dat leger toech ock op alhiel
kreech mit stormen Mote t' casteel
en de la Sart heft hem opgeuen
ganab, niuel' oc daer beneuen.
De van de Reformeerde leer
was an sijn hocheit oer begeer
dat he mit ock de raet van Staten
eenige kercken wold tho laten.

---

[1]) Quesnoij, bauays.

(6) daarin se muchten van nu voert
oer leer oeffnen na godes woort
stonden an muchten t' niet verkrigen
de gemeent wol nochtans niet swigen.
31 Aug. T' antwarpen is dit eerst gedaen
hebben noch vaster angestaen
doe men dit niet meer weigren konde
men heft daer een middel geuonden.
Der papen tall nam dachlix aff
der ander summ oer ouertraff
daer tuschen is den pais verdragen
daer nemant van al kan op clagen.
De papen solen zijn te vree
de andern ock int oere mee
daerop men seker kerken gonde
dat haet en nijt een mael verswonde.
d' Artic'len vallen hijr te lanck
godes woort hort men vri ende vranck
na voel wachten ende verlangen
13 Aug. heft idt lewarden ock ontfangen.

Dit nauolgende singt men nae de wijze der 55 psal.

Om dees' tijt quemen hijr legaten
van Keijser, Englandt en francois
ende presentierden an de staten [1]
een mael te maken vreed' en pais.
se hebben soe veel vthgericht
beide partij gebracht bi een
Don Jan heftet weder vernichtet
villicht had daer wat goeds gescheen.
Casimirus hijr tuschen rustet
int land van Zutphen mit sijn knecht
daer te monsteren hem gelustet
om te slaen mit de Spansche specht
wal mit 6000 ruter mannen
7000 de te voet gaen
is he nu getogen van dannen
sick bi t' staten leger gedaen,
Als d' Edelueden ende prelaten
26 Aug. eenige middel hadden niet
dar mit se werden loss gelaten
te grongen selffs geholpen siet,

---

[1]) vergadert te Louen.

gelijk op eener morgen stonde
hemelijk in wagens gelacht
in oer huisen se t' vri doen konden
17 Sept. soe 't alle poerten vthgeiacht.
7 Oct. De Stadt van Bijns must sick ergeuen
(7) nae groet schieten ende gewelt
den hartouch van Anjou verheuen
de nu was gekomen te velt
de Soldaten de daarin weren
begeerden sijn genade recht
he heft se laten doer spatzeren
sijn Garnisoen weer d'rin gelecht.
Don Jan heft eerst den pais gebroken
de wapens weder toegewent
des musten der affgoden bloken
mit de papen ontgelden te gent,
etlicke veendels van de walen
weren moitich, riepen om gelt
men kon soe balde niet betalen
schantzten, te meenen voer gewelt.
dewijl se all dus mutinierden
mit montigni oer Coronell
openbaer Oerloch dat se voerden
mit Gent dese achten rebell
willen de gevangenen lichten
de daer noch weren binnen Gendt
papisten wederom oprichten
hieten sick selffs malecontent.
Don Jan en will geen pais beminnen
sloech bi namen het leger sijn
hem heft geraect dat hart van binnen
1 Nov. de pest met een pijll vol fenijn
daeran heft he den doet geleden
de onverwinnelicke helt
de prins van parma daer ter steden
is weder in sijn plaets gestelt.
to Deventer polwijlers muffen
weeren nu ock belegert seer.
se sijn trots, willen niet versuffen,
bedriuen grote tegen weer,
20 Nov. met verdrach muste se 't noch geuen
als Campen ock hadde gedaen,
24 Nov. de prins reist na gendt, dar gebleuen

om de twijst te doen ondergaen.
Daer nae 't antwarpen heft verworven
Bossou een heftich febris hiet
21 Dec. Daraff is he haestich gestoruen
dat een iderman was seer liet
Aniou nae Vranckrick wederkeret
Om eenich twijst geresen daer
'tpopell riep als men pais tracteeret
sin presentij de schadlick waer.
Darmit heft he orloff genomen
wedergaft al in staten hant
sijn hochheit socht nederlants vromen
men bidt he wol bliuen in t' lant.
maer he liet hijr bi de staten
de prundaux sijn ambassaedt
27 Dec. te Gent men warcken laten
wat religions vred' angaet.

(8) 79

psal. 50.

Der Viant kont mit den Leeuw winnen niet
daeromme he nu den Voss warken liet
de de provincen to schoren gedacht
ende rede grote moite had gebracht
in etlicken steden mit listich practiken
dee valscheit mit schoon coleur anstrijken
Dus lang had men niet een viant overeedt
malecontents worden de walsche steedt
des viants macht de heftet niet gedaen
maer hebben van selfs ehren Eedt laten staen
den se hadden opgericht mit den staten
en gelouen des viants soete praten.
Als dese prouintzen dit worde kondt
29 Jan. se maken t' Utrecht een naerder verbont
waer men religions vrede begeert
sijn hondert daer, 't sal niet worden geweert
tegen den viant voer malkander strijden
met lijff ende goet bistaen tot allen tijden.
De Walsche Staten hoe wal t' niet betaemt
hebben mit parma een vrede geraempt
contrari d' pacificati van Gendt
17 Mei de papistisch religi ongeschent

gantz ende gaer in sijn geheel t' onderholden
den Coninck gehorsam weder sijn solden.
12 April De prinss van parma belegert seer
de stadt mastricht mit een gewaldich heer
seer ridderlick hilden t' borger ende knecht
mannich storm ende spangiert. dale gelecht
oer hoep was vergeeffs om ontsett te worden
29 Junij he drang heftich an, lietet al vermorden.
De deputeerden van Groningerlant
hadden den Stadtholder an oere hant
5 Mei heft mit Bartolt Entens de stat belecht
he gaf voer dat idt weren 't staten knecht
om den stat vor den spangiartz te bewaren
he quam in, se musten sick staets verclaren
[9] Etlicke Bischoppen ende legaet
van pawest, Keiser ende ock spaensche raet
majus daer tegen ock itlicke Staetsche heer
vth ider provintz als Aerschot ende meer
hebt sick om peisen versamelt tho Cölen
maer de bischop sleten den tijd mit nölen
men tooch aff als dar niet was vtgericht
de bischop hebt selffs een vrede gedicht
nae dat vertrecken van beide partij
daer mit se gedachten weder op 't nij
de prouincien van malkander te schören
se maeckten wal moit, maer 't.bleef lap en lören.
Julius hijr aff is 't inholt aldus principael
papisteri t' onderholden altho mael
gehorsam te wesen sijn maiestaet
wederom stellen in oer olde graet
d' officiers, verlopen en verdreuen,
he sal gaen, de niet papistich wil leuen
Augustij nemant heft angenomen dese vreed
dan oer spansche, malecontentsche steed
de ander prouincen geliker hant
willen vole lieuer voert vaderlant
lijff en goet voer oer ende oer kindren wagen
dan slauen worden ten ewigen dagen.
de malecontenten in Vlanderlant
hadden een grote anslagh voer de handt,
meenden darmit te komen in Cortrijk
26 Oct. de Staten hebt se soe schier algelijck
vth oer beste starckte meenen gekregen

noemen se in, doe daer wal opgeslegen.

(10) 80

psal. 144.

Sijn hocheit mit de generale Staten
hebben dit den Westfriezen tho gelaten
dat se ontvesten, oft versekeren sick
oer sloten ende castelen starck ende dick
des Statholders hulp sie hir tho begeerden,
he verschoeft altijt, wolt nummer anveerden
marckten te lest, dat he was omgewent
geworden een oprecht malecontent.
De Stadholder mit sijn volck lag vp Drenten
men vreesde weinich voer malecontenten
hilt sick t'essen wolt niet te grongen in
sonder guardi, he vreesd' oer spansche sinn.
De raedt togen dar 2 mael alle dagen
dit duirde lang, t' lest mit hem verdragen
quam in, de Reformeerden hebt gedaen
sunst had he noch moeten daer buten staen.
Terstont voer den viant sick te Lewaren
sijn de vriesen selffs voortgeuaren
hebben hem verbijstert in sin accoort
't blockhuis te lewarden kregen se voort
1 Febr. de veste affgeworpen hiell ende allen
soe dattet nu licht binnen de stat wallen
des Stadtholders anslach is gefalgeert
alleen tho Groningen he nu regeert.
Als de vriesche veendels lustich vlogen
sijn se t' samen ock nae harling getogen
2 Febr. De wolden soe balde opgeuen niet
dan doe se te lest verstonden beschiet
5 Febr. doe hebben se dat geleuert in handen
tis ock vort vernielt ende gemaect to schanden
maer om t vleck een goet bolwarck gesmeten
een vaste stadt mach idt nu wal hieten,
Een ewige roem hebt se hijr genoten
dese oprechte trouwe patrioten.
Febr. Staueren musst ock mede anden dans
met t' bolwarck de graften gevollet gantz
also den viant practick benomen
om daer doer in t lant ende steden te komen

dewijl oer Stadholder mit den viant
vp des' 3 husen had heemlick verstant.
(11) he was nu binnen Groningen alleene
hilt sick daer als goet Staets vor de gemeene
gaff voer etlick dingen mit goet bescheit
tot des Stadts ende Staten versekertheit
he bracht genes van allen recht ten ende
daer mit kreech he den Spangiaren te vrende
de gijngen doe bi hem heemlick vth ende in
ya t' was verborgen voer sin hofgesin.
voer de Ghiselaers bidden nu de vrenden
dat men se herwarts wolde weder senden
sijn ruteren gaff he den Drenten te buith
de hebben se geiacht ten lande vth
de impost heft Groningen angenomen
gebusboemt sijn de ghijslars in gekomen
bestolt Entens darmit sin anslach ginge desto recht
sijn reformeert gesin he sich ontslecht
De reformeerden vertrouden hem seere
hilden hem voer een genedigen heere
vp sin Eer ende Eedt hebt se gestoent
daer hem dandren hebt gelastert ende gehoent
meenden der Spansche borger macht alleene
was om wat te bedriuen veel te kleene,
darmit heft he se gekregen int nett
en sijn alle gevangen hen gesett.
Dit ist dat se altijd hebben raetslagen
vaeck den will gehat dorstent nemmer wagen
want tegen parti was oer voell te stark,
hee swoer te letten, is author van t' warck
31 Martij vroe morgens mit sletten se dit anhieuen
ende volbrachtent nae luit oer spansche brieuen
een Borg'mester wolt' stillen kreech een loot
ock worde geslagen een borger doot.
Entens nam an sine verlaten knechte
dar mijt he sick vor Groningen lechte
en worpen oer schantzen seer nae dar voer
vth der stat schantzten weder tegen oer.
graeff hohenlo ende een graeff van nassouwen
hebt se lank belegert om te benouwen
27 Meij Entens wert schoten, nu quam het ontsett
daermit te slaen maekt sick hohnlo beret.

(12) 1581 psal 23.

de papen knecht meenden ock te veriagen
de van Sluis, mar, sijn wall dapper geslagen
om Steenwijck t' ontsetten men volck vergaren
Melroij Statholder van vrieslant t' waren
heft se van maccum ende anders verdreuen,
voer Steenwijck voell van honger, vorst doot bleuen.
Dat ontsett is nu naerder angekomen
hebben sluis ende Blokzijll vort ingenomen
van daer vort an na giethorn sick geuen
vaek scharmützel mit den viant anheuen
t' welck de van der Stadt als se dit ansagen
de from genoch, maeckte meer onuertsagen,
vthder Stadt den viant ock vaeck anuillen
bedreuen grote feiten ende frembde grillen
mit legers opslaen ende hutten verbranden
dat geschut van Groningen daer gesanden
Spijt Spansche knechten ock ruter ende peerden
se hebbent gelemt als oer niet mucht weerden.
Demnach itlicke knecht nijs angenomen
25 Dec. 80 malecontent sijn in den dam gekomen
weren starck, darom seker sonder sorgen
Eeusum quam verdreef se op eener morgen
Voel sijn geslagen, voel sijn selffs versopen
de andren all sijn nae Winschot gelopen.
hijr weren se veer van Winsum verscheiden
begeuen sick hijr ende willent verbeiden
14 Jan. doe si nu meenden nemant con se iagen
sijn se allermeest van Eeussum geslagen
als de op een morgen den anval deden,
d' rest is sonder adieu van daar gescheden.
voert hijrnae ten dam sick weder gegeuen
dat te schantzen den buir se heftich dreuen
25 Jan. maken t vast, trotzich in puchen en schelden
se horen Eeusum komen inde velden.
sonder te sien vuer van oer vianden
lopen se nu van daer gantz vth den landen.
(13) men hadde lust om Steenwijck te ontsetten
darom treckt ock Eeusum op sonder letten
mit 5 feendlin vth winsum sinen leger
d' Engelschen sijn besettet also deger
in S. Joannis camp van de papouwen

de se daer ind' vterste noot benouwen.
Als Eeusum dese tijding heft ontfangen
om de te verlossen had he verlangen
he heft seer heftich daer hen ingeslagen
dat vole rutren musten laten de kragen
d' ander hebbent mit macht ontronnen
soo heft he d' engelschen wedergewonnen.
Op dat se nu ock de stadt ontsetten mogen
sijnse in een hoep t samen angetogen
vake se mit den viant schermutzeren
de van der Stadt ock mit te warke weren
een nije poort door des stadtswall se braken
ock twee schantzen wijde hen vth se maken.
Se konden malkander niet naerder komen
De van buten etlicke mannen noemen
hebben se mit victali wal geladen
mit een schermutzel dorbracht sonder schaden
als dit vernomen de malecontenten
23 Febr. op een nacht sijn se geweken na drente. [1])

---

[1]) Ik voeg hier aan het slot nog bij de volgende aanteekening omtrent de *Chronica* no. 1, waarvan in den aanvang gewag is gemaakt. Het is een fraai handschrift uit het begin der zestiende eeuw. Aan het hoofd staat: „In nomine Domini Amen. Heijer begint een tractaeth dat welcke tracterende is vande heerkomst, fromheit, stolticheit, ende vrijheit. der Edeler vrijen Vresen, vergadert wt Olden Croniken als hier na volghett."

Deze kroniek bevat eenige feiten die ik elders niet vond vermeld en is op vele punten uitvoeriger dan andere. Zij loopt tot November 1539.

Op de laatste bladzijde staat geschreven: „Redmar Coninck hoert dit boeck toe" en op een volgend onbeschreven blad vindt men deze verklaring:

„Copia van een Cronica ghecopieerth dorch my Harmen Ottens van woerde toe woerde wth een Cronika toe behoerich Jtsunder Egbart Clandt de voermaels, ghelijck ghesacht wordt Caerell van Ghelre Stadtholder solde ghehadt hebben, to oerkunde mijn name ende handt

Harmen Ottens."

AANWIJZING

VAN DEN TOESTAND VAN GRONINGEN IN 1586.

Eene beschrijving van Groningen van vroegeren tijd is nog niet geleverd. Wel treft men hier en daar enkele aanwijzingen aan, doch eene volledige beschrijving van deze stad met hare gebouwen, straten, muren en de daarin gebouwde vele torens enz. zal eerst kunnen worden opgemaakt, wanneer daarvoor meerdere bronnen en gegevens zijn medegedeeld. Behalve in oude huur- en koopcontracten en andere oude stukken vindt men ook veel dienaangaande in de oude stadsrekeningen. Eenige hiertoe betrekkelijke aanteekeningen genomen uit de stadsrekening van 1586 deelen wij thans mede tot eene bijdrage voor eene toekomstige plaatselijke beschrijving van Groningen in vroegeren tijd.

Bouremande buiten boteringepoort.

Upt noerden van Johan Jppinge hent an scheerslijpers brugge ende opt zuiden van Willem Jansen voerg. hent an de moele is des stadts Bourmande, tusschen de moele ende Wilm Jansen valt etlijcke schelinge van de hoeuen, die opt westen daer an schieten, ende willen de bourmande tot oer gebruijk holden, menen dat idt hen sal tocomen hent ant diep. Dese Buijrmande tusschen Wilm en de moele alst voerg. heb ick anno 85 verhuirt in 4 stucken als hier nae sichtlick. [1])

---

[1]) Stadsrekening 1586, bl. 103.

Lazarus stede bij boterdiep.

De buijrmande opt oesten vant botterdiep bij des Fraters hoff.

Vpt oesten bij Hindrick clasen voerg. was de Lazarus stede, woende omme Goedes willen. Is van den oesten nae den westen briet voer 11 roe weijniger 11 voeth, achter 1 roe IIII voeth, ende van den zuiden nae den noerden V roe lanck, maecket VII roe. Heft nu Johan Kunijng, gift jaerlicx santgang. XXIIII stuuer, verschenen santgang anno LXXXVI vntf.

Vpt oesten bij Johan Kunijnge voerg. licht een ganck tot de wateringe van de gemiene plaetse voer dese voerg. huijse liggende ende voert oestwert an de ganck liggen noch 11 Lazarus steden van den noerden na den zuijden V roe ende van den oesten nae den westen III roe, schieten met dat noerder ende an Geert van Oldenzeel ende mit dat oester an de fraters sloet, makende X roe, heft nu oeck Johan Kuninck. Gift jaerlix santg. 1½ Rijder, verschenen santg. anno LXXXVI vntf. [1])

Botteringepoorten.

De binnenste botteringe poerte bewoent Theeuwes Jansen sonder huire alss stadtdenaer.

De butenste botteringepoerte is anno LXIX ofgebroecken wth beuel van den heer van billij.

Dat Rundeel buten botteringe poorte is anno 78 angelecht ende gemaecket. An dit Rundeel binnen opt zuijden hefft Dubbelt Reijners bode een afhangende kamerke, dat hie huire vrij bruiket tot des Raedes wederseggen.

Thoenijs Kremer van Borg. ende Raidt vergunt an de wester zijde in de binnenste botteringe poorthe een stede om dagelicx mit clene veijlinge te sitten, heft duslange gegheuen IIII arn. gl. Geft in anno 68 angaende jaerlicx XX. Dese heft zijn stede verlathen anno LXXIII.

An de oester sijdt in voerg. poorte tegen Thonnijs ouer hebben Borg. ende Raedt to gestaen, Harmen Schroer ende Talle een stede omme mit clene veijlinge to sitten, hebben duslange gegheuen IIII arn. gl. Geuen nu sanctg. anno 68 angaende jaerlicx XX stu. Dese hebben oer stede anno 76verlaten. [2])

---

[1]) Bl. 115, 121 en 123. [2]) Bl. 107 en 109.

Korreweg. Stadspaarden.

Currenwech hoert de gemene westerhemmerick ende des hemmericks boede hoert de pacht daervan. Dese wech weijdet de stadt mit peerde, daer voer gift men den boeden XX arn. gl. als int wtgaue int leste artijckel volgen sal.

Die hoge wal an Valukamers bet an de ouelgune hoert de gemiene Reijtwolt tho, pleecht de gemiene oesterhemmerick to verhuijren voer inbreken etc. In gelijcker gestalt heft de stadt peerden weijdinge, dewelcke wal der stadt bouwmester dit jaer 86 geweijdet heft mit IIII stadtpeerden. Waer toe Albert hindricx ende Nanne sijn huijsvrouwe bruijcken en stede op dese wal, daer hoer huijs opsteet mit een koeltuijn daer bij int noertwesten gelegen, neffens dat Reijtlandt van de hoerne des Dijckes nha den oesten streeckende voorbij den kolck. Gheuen III Jaer lanck, angaende Michaelis anno LXXXIIIJ, jaerlicx Michelis VII Rijder. [1])

Poelpoort.

De butenste Poelpoert bewoent Wilm Mensinck doerwaerder als statdienaer sonder huire, pleecht van de secretarie gebruicket te worden, huire vrij. [2])

Drenkelers toren.

Drenckelers thoorn is Johan Jacobs bussenschutter verordent tho broecken.

De thoorn tusschen Drenckelers thoorn ende Oesterpoerte is anno LV ofgebroecken.

De mulder tusschen Stenetil ende Drenckelers thoorn opt bolwerck heft breue so veer de moele opten barch geholden wort, soelen de barch eewelijck ende arflijck vrij hebben, ende de stede beneden ant bolwerck tusschen den berch ende Roltmans hoff 30 jaer vrij tot huesstede en koel tuijn.

Arent Eggens mulder, in anseninge de vijant anno 80 in de belegeringe hem sijn moele buijten de oesterpoerte afgebrant, mede hie ten seluen tijden de stadt seeckere

---

[1]) Bl. 97. [2]) Bl. 151.

truwe denst gedaen, hebben Borg. ende Raedt voer hem ende sijne arfgen. consenteert anno voerg. een moele te setten opt bolwerck tegen Drenckelers thoorn, tot des Raedes discretie ende wederseggen. [1])

Wal achter St. Geertruidsgasthuis.

Sunt Geertrues gasthues wal hoert der stadt ende dat gasthues niet, dan wort tot der gasthues en den armen gebruicket om Godes wille. [2])

Kruidtoren achter St. Geertruidsgasthuis.

Wolter Sijgers an de kruijtthoorn achter sunte Geertrues gasthues een Boe tot een swijne schot, naer den zuijden II roe, III½ voeth, oestwert an de stadmuijre ½ roe III voeth. Dese Boe is anno LXIIII wt beuel des Raedes afgebroecken.

De voerg. kruijtthoorn achter sunte Geertruets seeckhuijs js Melle vergunt mit een stucke van der stat wal tot des Rades wederseggen. Dese toren bruijcket nu de artelериemeister. [3])

Oosterpoorten.

De buijtenste Oosterpoerte heft de heer van Bijlij anno LXXV laten ofbreken ende steen, holdt ende daer van gecomen tot het nije angelechte casteel gebruicket.

Opt oesten an de buijtenste oesterpoerte dat huijs mit den grondt hoert de stadt, is Johan van Ransdorp gegunt alss bussenschutte vergeues mede toe gebruijcken, daer nae fox bussenschutte. Is anno LVI tot wtbredinge des bolwercks gecomen.

Die binnenste Oesterpoerte js anno LXXV oeck afgebrocken wth beuel als voer ende de materialen gecomen todt het casteel. [4])

---

[1]) Bl. 197: 199. [2]) Bl. 153. [3]) Bl. 155. [4]) Bl. 201.

Heerepoort.

Die binnenste heerepoerthe is anno LXXV ofgebroecken wth beuel van de heer van Bijlij ende de materialen daer of sint totten casteel gekeert. [1])

Buijrmande buiten Ooster- en Heerepoorten.

De Buijrmande buiten Oester- ende heerpoerte tusschen de heerstrate ende Oesterwech hoert de stadt toe, Edoch hebben Borg. ende Raedt den voechden van den armen huissitten enige roetal van desse Buijrmande toestaen, vermoege oer breue ende segel, ende dat tegen enige gronden, die heur van de stadt offgegeuen sint. Oock hebben enige priuate luiden op dese Buirmande enige hoeuen, de ijder voer sick mit breuen ende segel verdedigen sal moeten.

Noch een Buijrmande int westen van de heerstrate schut na zal. Doctor Jeronimus hoff, hoert de stadt thoe. [2])

De buirmande vpt westen tusschen beijde heerpoerten.

Vth beuel borg. ende Raedt sampt de gesworenen ende boumesteren van den gilden verhuijrdt ende verpachtet de lege steden ende plaetsen tusschen beijde heerpoerten int westen van der heerstrate gelegen, verdeelt in XXI warffen ende steden, ijder van 28 holtuoet breet, hondert jaer lanck, angaende paschen ende michaelis anno 86, waer van nochtans 3 steden bij dat keersen vthganck doerch dat hogesthe both verhuijrt gewest, deselue tho betijmmeren ofte totten houe tho gebruijck, so een ijder dat best geuallen ende gerijfflijk wesen mach. Des elck van de nije ordineerde strate ende vpslach, voer sijn loeijue beliggen soll laten IIII voethen, vthgenomen de waruen ende steden, bij der herenstrathe langes streckende, soellen tusschen de groepe ende hoer tijmmer vrij laten IX voeten etc. De Roede jaerlix tho betalen als nha beschreuen vp ijder warff volget. Ende dit duijrende ter tijt ende so lange de Graft ende dat nije deep

---

[1]) Bl. 209. [2]) Bl. 207.

doergaende gemaket ende sijn loep bekomen soll hebben ende neet langer, waer nha ijder pachtener ofte desselfs arfg. de pachtjaren voerth vth vor elcke roe de stadt betalen ende erleggen soellen jaerlix eens so voele als voerhen, ehr de Graft ende dat nije deep gegrauen ende gemaket.

Tendes der voerg. hondert jaren, so veer de pachtners ofte desselffs arfg. als dan neet veraccorderen konden van langer jaren, soellen de behusingen ende tijmmer daerop dan staende van twe tijmmerluijden ende steenmesselers estimeert ende van de stadt betaelt worden. Alle bomen, potingen ende plantingen oeuerst sol daer vp blijuen tot des stads behoefft, sunder eenige recompens ofte vergeldinge etc. Ende sal de eerste huijre verschijnen anno 87 paschen ende michaelis. [1])

Katerskruis buiten Heerepoort.

Johan Willems dochter is anno 79 van Borg. ende Raedt geaccordeert ende vergundt vergeues een huesesz stede opten wech bij Kaeters cruitse om opsicht opten seluen wech to hebben als inder stadt ligger tot dess Raedess wederseggen. [2])

Marwixpijpe, Vollemoelen, Vollenthoorn.

Borg. en Raedt hebben Wessel van Munster de wulleweuer accordeert een vulmoele tot de gemiene borger gerijff te moegen oprichten ende staende holden op de oester sijdt an Marwijcx pijpe onder stat bolwerck tegen ouer van Vullenthoorn, mit den beschede ofte velichte de voerg. moele ende spoelinge der laecken aldaer incompstige tijden de stadt hinderlick ofte schadelick mocht beuonden worden, sal wessel ofte sijn arffg. ende nhacomelinge alsdan geholden zijn de voerg. moele weder of te breecken ende hen to slijten luijt der stadt versegelde brief daer of zijnde van datum XVcLXXVIII den IIII Julij.

Tusschen de Boelijh ende vullenthoorn liggen etlijcke

---

[1]) Bl. 213. [2]) Bl. 97.

kleijne hutkens, daer sich arme harten pleechten toe onderholden omme Godeswille, geuen nu alst volgeth. [1])

Schuitemakerswal.

De cingell wall vpt westen van Johan banninge streckende ant hoerentsch deep, js den gemeene schutemakers verordent voer XII rijder jaerlijcks, de se van anno LXIX besz anno LXXXVI incluijss alle jaren ingeholden tegen hoer achterstallige penningen, se in denst van schepes vthrustinge then Dam ende then Delffzijll gewest weecken lanck vp hoer egen buijdell geteert ende alle vncosten gedaen sunder oeck eetzwess van dachhuijren genoten, des se dan bouen dese ingeholden stadthuijren noch then achteren ende nastandich de summa van 232 rijder berekent gelt, de ick hoer bij ordinantie vann stadt ende lande vth de gemene buijdell betaelt ende vulgedaen hebbe dit jaer 86, waer mede jck dese wall vrij gemaket, ende deselue weder verhuijrt, den voerg. schutemakers soellen geuen santgange anno LXXXVI angaende jaerlix XV rijder vp santgangen verschijnende, de rijder tot dartich stuuer, de hoer Olderman jaerlix collecteren ende ouerleueren sol den Renthemester. [2])

Turftoren.

Die thurffthoorn tegen dat krommejadt ouer is anno LII (1552) off gesleeten. [3])

Bussenschutten doel.

Bussenschutten doell, de inganck so breet als de thoren, tho weten II roe scharp, hoert tot heer heminge vicarie arfflick, daervan he stadt segell en breue hefft mit de volgende 4 roe mijn 1 voeth an de strate. Hijr van wort yaerlix michaelis den vicarie betaelt XV stuuer.

Bussenschutt doell bewoent Geerdt hekema bussenschutter sunder huijre, angaende sunth Joannis to midtsommer anno etc. LXXXIIII [4])

---

[1]) Bl. 231, 235. [2]) Bl. 229. [3]) Bl. 251.

[4]) Bl. 295, 260. — Uit de volgorde der op bl. 257 en 259 in de

Kassenthoern bij Kranenpoort.

Kassenthoorn licht binnen opt zuiden an Kranepoorte, bewoent Engelbert schoemaecker, Gift III jaer lanck, angaende paschen anno LXXX jaerlicx paeschen XIII Rijder.

Vpt zuijtwesten van Kassenthoorn in de stadtmuire licht een veerkant ledich thoorn leedich, hoert de stadt toe. [1])

Vischbancken.

De stadt bowmester holdt van der stadt wegen staende XIIII eerdtvaste bancken op die noerder sijdt van 't vischmaerckt sess ende sess tegen melcander ouer, ende II ant oester einde nae de Kremerrijpe. Dese XIIII bancken verloten de Marckmesters, boeren de huire daervan ende leueren de den Rentemester ouer. Noch etlijcke bancken de die Marckmesters vergunt hebben etlijcke zeevischwijuen op de zuider sijdt van 't vischmarckt, daer van elck sijn egen banck bekostet: verschenen Michaelis anno 86 vntf. van den marckmester 5 rijder.

Noch IX drage vischbancken, de die vischwieckers selue holden van de klocke off hent nae de oesterhoerne van de peltsterstrate op de groepe, van dese voerg. bancken hebben die voerg. vischwieckers gehandelt mit de Deputeerden des Raedes den 1 Junij anno 64, dat sie van elcke banck soelen geuen alletijt pinxteren 1 daler, des soelen oeck II doervaerden, so de Deputeerden voerg. aldaer vorderen ende mit merkelstenen ofgeteeckent bint, mit die drie doergangen vrij blijuen. [2])

---

stadsrekening vermelde huissteden blijkt, dat de bussenschutters doel lag eenige huizen oostwaerts van St. Jacobs gasthuis.

[1]) Bl. 251. [2]) Bl. 281 en 283.

VERHANDELDE OP EEN PAAR LANDDAGEN IN 1550 EN 1551 TE BEILEN GEHOUDEN.

Jtem tot beijlen anno 50 dem 23[en] dach octobris.

Jtem ynde eerste ys verdragen dat de rydderscap myt den ghedeputeerden solent by oeren eet holden op scrifte wat daer verdragen wordt.

Jtem ten anderen ys verdragen dat de droste van Couerde solde trecken na dat hof omme die consultatie van doctor gabriel op dat gheuoechlycste tot brengen bi dat proses welkeer hie hef angenomen myt dem aldereersten to done.

Jtem ten derde hefft die droste gesecht dat he dat gescenck hefft ouer leuert dem Raetsheren vnd konde hem dat gelt neet beleven soe heft he hem golde kettenen sent voer dat gelt, de hebben se genomen bij weten der Conginne.

Jtem ten veerden heff de droste dat in scriften ghestalt dat toe beylen was verdragen dem xi dach decembris anno 49 und dat heff steuen ter mate dije lant scriuer ondertekent van des Landes weghen.

Jtem ten vyeften dat de droste sal voerderen dat requeste van die restande van de eerste dusent goltgulden van salige claus scriuers huisvrouwe.

Jtem te seste dat op de eerste verscriuinghe als dat Lant bi ene kompt sellen die gene de dat gelt van de leste dusent geboert hebben oere Rekenscap und gelt mit brengen, omme die to verclaren und die restande.

Jtem ten seeften so heft ons die droste de breue mede daen in de Landes kiste to leggen als hierna bescreuen, soe hebben wy in dat Landes block gelecht die Confirmatie van

den duerluchtighen prince philips, ten andere de copie van die commissie oft eet van die graue van arenburch [1]) ten derde dy copie van dem breef de de lanscapp weder oeuer geuen, ten veerden dat verdrach tot beylen anno 49 den xi dach decembris, ten vijeften een cartabel oft missiue van Johan van asse off joanni van sermen, dit ys ghescheet in biwesen Johan hiddinck, steuen ten houe wyllem hiddinge vnde de pastoer van Rolde, de sculte van Rolde und mester claus coster Anno 50, 24 dach octobris.

Jtem dem XXI dach aprylis tot beylen anno 1551.

Jtem dye droste van couerden heft ons ghetoent ene copie wt een myssive gescreuen anno 1526 dat dye vorste van gelre salyger ghedachte gescreuen hadde an dye gemene yngheseten des landes van drenthe ynholdende dat dye vorst salygher dye lantscap van drenthe quyet scolt vnde vrijholt van soedanyghe pennyngen als nu Rydderscap und steden anspreken vande Lande van drenthe.

Jtem so heft angenomen dye droste van Côuerde toe trecken tot arnem by wylhelmus malhum omme toe versoken off he kunde ouer komen dat tractaet ghemaket tusschen dem huse van burgonge vnd den vorsten van gelre salyger ghedachten anno 1528 unde daerup solde hye dye Lantschap wederomme verschryuen.

Jtem of men oek wal de sententie sculdigh ys tot verdedynge buten landes angheseen de bysscope plegen sych soeluer moten presenteren op bysscop barch alle scolt iare und daer clachten to hoeren van alle degene de tot cort mochten ghesceen van drosten, und dekenen etc. und daer plach men hem de precarie toe geuen also dat neet bedaruede buten landes to trecken omme onse saken to verdedynghen dan hoer ghenade mosten erscynen bynnen landes und de soelueste preuelegien synt confirmeert van Keys. May. [2])

---

[1]) J. S. Magnin, *Besturen in Drenthe*, dl. III, 1e stuk, bl. 178.

[2]) Naar het oorspronkelijke Verbaal onder mij berustende.

SPOREN DER STEENDIENST

UIT HET

HEIDENSCHE TIJDPERK?

In het IV deel, bl. 338 dezer *Bijdragen*, heb ik een stukje geplaatst, getiteld: *Hoe* en *waar* oudtijds te Appingedam het aanzweren der Regters bij de aanvaarding hunner ambtsbetrekking plaats vond.

In dat stukje heb ik het vermoeden uitgesproken, dat het aanzweren van den Regter te Appingedam op eene groote vlint ons welligt terug zoude wijzen op het Heidensche tijdperk, toen de steendienst nog in vollen gang was.

Ongetwijfeld is er hier en daar in het maatschappelijke leven nog veel in gebruik, hoewel gewijzigd, dat ons aan het Heidendom herinnert.

Wij achten het van belang, dat al datgene, wat ons van onze Heidensche voorouders nog is overgebleven, verzameld worde, ten einde later door eene bevoegde hand tot een geheel bewerkt te worden.

Wat de Steendienst betreft, wij gelooven, dat ook in dit gewest daarvan nog menig spoor is overgebleven, en achten, dat ook het volgende daartoe gebragt moet worden.

Bij het graven van den put voor de fondamenten van den nieuwen toren te Uskwerd, onmiddellijk voor de westersche kerkdeur in het voorjaar van het jaar 1869, vond men op eene diepte van omstreeks twee meters *drie* zeer zware plat- of tafelvormige granietblokken, aan de oppervlakte ongeveer één meter groot, die daar in een' driehoek waren nedergelegd. Men heeft ze wegens hunne zwaarte ondergraven, doordien ze niet wel naar boven waren te brengen, en

alzoo dieper laten zinken. Ik heb ze zelf niet kunnen zien, maar mijne berigten des aangaande heb ik van twee Uskwerder kerkvoogden, de heeren S. E. B. Bierema en R. E. Huisman, alsmede van den heer Bijlsma, die bij het bouwen van den nieuwen toren het toezigt heeft gehad.

Die granietblokken zijn niet eigen aan de wierden en behooren niet tot hare zamenstelling, evenmin als tot die van onze alluviale gronden; zij moeten derhalve daar opzettelijk gebragt zijn. Nu rijst de vraag: *hoe* zijn die granietblokken daar ter plaatse gekomen, en *waartoe* hebben zij gediend? Naar wij vermoeden, voeren ook deze steenen ons naar het Heidendom terug. Bij de invoering van het Christendom, dat te Uskwerd reeds vroeg moet hebben plaats gevonden, aangezien Ludger bij zijne komst aldaar er reeds een Christen bedehuis vond, zal men die Heidensche overblijfselen begraven en zoo aan het oog der nieuwe Christenen onttrokken hebben, ten einde de sporen der Steendienst uit te wisschen en in vergetelheid te brengen, en alzoo in strijd gehandeld hebben met den wijzen raad, die eens paus Gregorius de Groote aan de eerste Christen zendelingen onder de Heidenen gaf.

Hadden wij hier te doen met de fondamenten van den ouden toren, of met de plaats, op welke deze gestaan heeft, dan zouden wij bij die groote granietblokken er aan kunnen denken, of ze welligt gediend hebben tot grondslag der fondamenten, daar het wel meer gebeurd is, zooals onder anderen voor eenige jaren te Warfhuizen, dat men bij het afbreken van oude torens granietblokken of groote gerolde steenen in de fondamenten gevonden heeft; doch dat is hier het geval niet, want bij het graven van dezen put heeft men geen spoor van oude fundering gevonden.

De oude stompe toren, die oorspronkelijk (want hij was later, voor een gedeelte althans, met eene andere, hoewel ook oude, steensoort omkleed) uit de 12e of 13e eeuw was, stond afgescheiden van de kerk, op den noordwestelijken hoek van het kerkhof, digt bij de woning van den koster. In den winter van 1868 op 1869 is hij afgebroken, en men bevond toen, dat er vroeger lijken in begraven waren, althans men vond er drie geraamten in, vermoedelijk van hondeslagers, die tevens met het luiden van de klok belast waren; daar het bekend is, dat deze oudtijds op sommige plaatsen in den toren eene laatste rustplaats vonden. Het bleek bij dit afbreken, dat de oude toren op geene

ingegraven fondamenten rustte, maar op den grond gebouwd was, tenzij men mogt aannemen, — en dat komt ons het waarschijnlijkst voor, — dat de wierde door afspoeling bij regen als anderzins zooveel verlaagd is, dat de fondamenten te voorschijn zijn gekomen, want het bleek, dat het muurwerk aan den voet eenigzins breeder was, dan verder naar boven, en dit dunkt ons wijst op fondamenten. Wanneer men toch bedenkt, dat de natuur steeds tracht te nivelléren en er bij elken stortregen aarddeelen naar de laagte worden gevoerd, dan kan als ontwijfelbaar zeker worden aangenomen, dat de wierden na verloop van eeuwen verlaagd moeten zijn.

Onze steenen staan dus met den ouden toren in geen het minste verband.

Wij willen hier nog ter loops als eene merkwaardigheid aanstippen, dat men vroeger in dien afgebroken toren school heeft gehouden; inderdaad een contrast bij hetgeen wij thans in het schoolwezen zien gebeuren; ik heb zelf nog drie oude menschen gekend, welke er in ter school hebben gegaan. De stookplaats was nog duidelijk kenbaar, maar van waar men het noodige licht voor de ter school gaande kinderen heeft gekregen, begrijp ik niet.

Wij zeiden zoo even, dat men die steenen daar welligt begraven zoude hebben, om ze aan het oog van de eerste Christenen te Uskwerd te onttrekken, doch het kan ook zijn, dat zij daar vroeger reeds aan de oppervlakte gelegen hebben en later bij het ophoogen der wierde, hetzij dan door afval van bewoning, hetzij door opzettelijke verhooging, bedekt zijn geworden; iets, hetwelk ons echter onwaarschijnlijk voorkomt.

Hebben die steenen toch gediend bij godsdienstige plegtigheden der Heidenen, dan zou men bij ophooging der wierde — hoe dan ook — wel gezorgd hebben, dat zij niet bedolven geraakten en daardoor voor hunne bestemming ongeschikt werden; te meer mag men dit veronderstellen, aangezien het moeite gekost zal hebben daar ter plaatse te brengen die zware steenen, die in deze streken niet gevonden werden, maar van elders moesten worden aangevoerd, b. v. uit Drenthe.

Is dit laatste evenwel het geval geweest, dan bereikt hun gebruik een nog veel hoogeren ouderdom dan het laatste tijdperk der Heidensche huishouding in deze streken, en dan zullen zij welligt tot vóór onze jaartelling opklimmen.

De kerk te Uskwerd bestaat voor een aanzienlijk deel uit tufsteen, van welk bouwmateriaal men in deze streken na de twaalfde eeuw geen gebruik heeft gemaakt. Die kerk is dus overoud, en onmiddellijk naast het muurwerk van de kerk heeft men deze steenen gevonden.

De wierden zijn overigens ongetwijfeld de oudste monumenten van onzen vaderlandschen grond; de eerste oorsprong klimt tot de grijze oudheid op, en daar zij voor het grootste deel uit afval van bewoning bestaan, zijn er eeuwen en nog eens eeuwen verloopen, tot dat zij hare tegenwoordige hoogte verkregen hebben. Naar wij vermoeden behoeven zij in oudheid niet te wijken voor de meer- of paalwoningen, die men in Zwitserland en ook elders in de laatste jaren ontdekt heeft, en het mag opmerkelijk genoemd worden, dat men veel in onze wierden, er vooral in het benedenste gedeelte aantreft, dat overeenstemt met de voorwerpen, die de paalwoningen opleveren. Het komt ons zelfs niet onwaarschijnlijk voor, dat men bij den eersten grondslag der wierden aan paalwoningen te denken hebbe, een vermoeden, waarop wijlen dr. N. Westendorp onze aandacht vestigde, daarbij wijzende op een werk van Mackenzie over Amerika. Het is toch niet zeldzaam, dat men bij ingravingen der wierden in den voet daarvan bewerkt eiken paalwerk aantreft, waarop welligt de woningen dier oude bewoners gebouwd zullen zijn geweest, om zoo vooral in het winter halfjaar tegen het binnenwater beschermd te zijn.

De bovenste lagen bestaan, wel is waar, uit eene meer eensoortige specie, die er wel in eens opzettelijk schijnt opgebragt te zijn, doch ook die bovenste laag, die onze steenen bedekte, bereikt eene overhooge oudheid, en was er welligt reeds opgebragt, toen de oude Romeinen deze streken bezochten.

Verschillende verschijnselen en daadzaken, die ik hier niet zal opnoemen, geven tot zoodanige stelling gegronde aanleiding. Zijn onze steenen niet opzettelijk begraven, dan is, zooals wij gezegd hebben, het gebruik, dat men er van gemaakt heeft, nog veel ouder dan de invoering van de Christelijke godsdienst in deze streken; hoe dit ook zij, wij houden vast aan het denkbeeld, dat zij daar zijn begraven.

Welligt worden er gevonden, die denken, dat deze steenen te Uskwerd tot een ander doel zullen zijn gebruikt, maar wij vragen: tot welk doel dan?

Indien Uskwerd vroeger met gerolde steenen bestraat

ware geweest, dan zoude men kunnen aannemen, dat deze steenen met die, welke tot bestrating zouden dienen, aangevoerd zouden zijn en als onbruikbaar daarvoor ter zijde waren gesteld; doch Uskwerd was nimmer bestraat; in de eerste jaren nog van onze praktijk was de weg door het dorp des winters zelfs te paard schier onbruikbaar, en het is nog niet vele jaren geleden (in 1843, naar ik meen), dat men dien weg door grind en mac-adam in een kunstweg herschapen heeft.

Maar waarom dan die steenen daar ter plaatse begraven? Waarom ze niet aan de oppervlakte gelaten en tot een of ander einde gebruikt?

Ook zoude men hier kunnen denken, dat het zwet- of grenssteenen zijn geweest, zooals men vroeger tusschen de bouwakkers en ook bij het dijkwezen gebruikte. (Zie ons werk: *Twee hoofdstukken uit de geschiedenis van ons dijkwezen*). Doch dan vragen wij alweder, waarom dan die steenen daar ter plaatse zoo diep begraven?

In vroegere jaren, toen men hier veel meer grasland vond en zich meer met kaasmaken onledig hield, maakte men bij de kaaspers veel gebruik van zware gerolde steenen, zooals men hier en daar nog wel vindt; het zoude kunnen gebeuren, dat sommigen bij onze steenen daaraan dachten, doch daarvoor waren zij ten eenen male ongeschikt en veel te zwaar; wij weten ze dus niet anders te huis te brengen, dan bij de Steendienst in de Heidenwereld.

Ook het volgende schijnt ons naar die Steendienst terug te wijzen.

Toen wij nog schoolknaap waren, vond men tusschen de pastorie te Warfum en de daartegen overstaande koopmansbehuizing *zes* zeer zware steenen, waarvan *vijf* uit graniet bestonden en *één* van basalt was, welke dienden, om het trottoir, dat bijlangs de koopmansbehuizing gelegen was, voor rijtuigen, die de daar langs loopenden weg gebruikten, te beschermen.

Twee andere zeer zware steenen lagen bij den toren op den zuidoostelijken hoek van het erf van een aldaar wonend geneesheer; dezen liggen er thans nog; doch de zes eersten zijn nu verdwenen; waar zij gebleven zijn, is mij onbekend.

Nog lag er zoodanig zwaar granietblok aan de oostzijde van genoemde koopmansbehuizing voor eene deur, waarvan de drempel eenige voeten boven den beganen grond verheven

was. Die steen diende voor optrap, om dat woonvertrek binnen te komen; ook deze is verdwenen en thans vervangen door een houten optrapje.

Ook op het zoogenaamde plein te Warfum lag in onze jeugd en ook nog later een zeer zwaar rondachtig granietblok, hetwelk van boven plat was en, zoo men mij zeide, afkomstig uit het gemetselde voetstuk van den uit arduinsteen bestaan hebbenden geeselpaal, die aldaar vroeger gestaan en op dezen steen een rustpunt gevonden had. Die steen heeft er nog lang gelegen, en ik geloof, dat zij verdwenen is bij de vernieuwing der kosterie, die men eenigzins verder naar het westen heeft geplaatst. Waarschijnlijk zal men dien steen, die niet gemakkelijk te vervoeren was, door ondergraving op de plaats hebben laten zinken; zekerheid daarvoor heb ik evenwel niet.

Vanwaar en tot *welk doel* vroeg ik mij in mijne jeugd reeds af, zijn al die zvare steenen hier toch wel aangevoerd?

Ik veronderstelde, dat zij bij de bestrating van het dorp, die in het begin dezer eeuw bij vernieuwing plaats vond en toen eenige uitbreiding erlangde (de eerste bestrating te Warfum vond volgens eene aanteekening bij mij berustende in het jaar 1772 plaats), met de daarvoor bestemde vlinten of gerolde steenen zouden zijn aangevoerd en, als daarvoor ongeschikt zijnde, uitgeschift; doch mijn vader zeide, dat dit niet het geval konde zijn, daar hij die steenen er in zijne jeugd reeds gekend had, en dus vóór de bestrating van het dorp.

Een oude timmerman, die gewoonlijk bij de kerk en andere kerkelijke gebouwen werkte, met wien ik over deze steenen sprak, zeide mij, dat hij van zijn ouden vader wel gehoord had, dat al die zware steenen in zijn jeugd opgestapeld hadden gelegen aan de noordzijde op het kerkhof. Hoewel mijn berigtgever een man was, begaafd met eene uiterst weelderige verbeelding, en die wel eens zaken verhaalde, welke in strijd met de waarheid bleken te zijn, zoo vond ik evenwel in dit geval geen reden, om aan de waarheid van zijn gezegde te twijfelen.

Nu is het bekend, dat de kerkhoven, en vooral de noordzijden er van, vroeger in de huishouding van het volk eene groote rol hebben gespeeld, en ook is het bekend, dat elders aan de noordzijde der kerk *bij* of *op* steenen plegtigheden van verschillenden aard plaats vonden, en het is

daarom, dat wij gelooven, dat ook deze steenen ons tot het Heidendom terugvoeren.

Ten slotte meenen wij, dat ook het volgende berigt ons op die oude tijden, waarover wij nu handelen, terugwijst.

In de N. Rotterdammer Courant van Zondag den 27 Maart 1870 wordt gezegd, „dat men te Harich bij het delven van een graf op het kerkhof, toen men ongeveer twee voet in den grond was doorgedrongen, met de spade op eene steenen vlakte stuitte, welke bleek te bestaan uit één keisteen van eene lengte van ongeveer 1½ meter bij eene breedte van nagenoeg ¾ meter. Na met veel moeite uit zijne ligplaats te zijn gebragt ontdekte men, dat hij een aantal beenderen bedekte. Zijn gewigt wordt op ruim 5000 kilo geschat. Waarschijnlijk heeft men hier te denken aan een graf van overoude tijden?"

Harich en omstreken leveren, wel is waar, grootere en kleinere granietblokken op, en zijn deze dáár niet, zooals te Uskwerd, door menschenhanden van elders aangevoerd. Het vinden van een granietblok op het Haricher kerkhof kan men alzoo niet als een geheel vreemd verschijnsel beschouwen, en het zoude ons niet doen denken aan de Steendienst bij onze Heidensche voorouders; maar het vinden van een geraamte onder dien steen doet de gedachte daaraan bij ons oprijzen. Het is immers bekend, dat men wel eens de lijken van heiligen of priesters met een gewijden steen bedekte, en dat zal, naar wij vermoeden, ook hier het geval zijn geweest. De steen is er in allen gevalle later gekomen dan het lijk, waarvan men de beenderen nu gevonden heeft.

De kronijken spreken, wel is waar, dat men oudtijds de begraven lijken met een steen overdekte, om ze daardoor voor de vraatzucht der wolven, die hier toen vooral in de Woudstreek in menigte werden gevonden, te beschermen, doch indien men dit berigt al eens voor echt mogt kunnen aannemen, dan zoude het vinden van geraamten onder zulke zware steenen minder zeldzaam zijn, dan werkelijk het geval is. Wij gelooven daarom, dat men ook in dit geval aan het geraamte van een Druïde moet denken en tevens aan de Steendienst.

Oordeelt men er anders over, wij stellen ons geene partij, maar hebben gemeend een en ander in overweging te moeten geven.

Warfum, den 13 Augustus 1870.

IETS OVER DE ZOOGENAAMDE LOODEN KRUISKOGELS.

Van tijd tot tijd vindt men op of in den grond voorwerpen, die aan een reeds lang verdwenen voorgeslacht, wiens plaats wij thans bekleeden, hebben toebehoord. Niet altijd is het gemakkelijk te bepalen, waartoe die voorwerpen gediend hebben of waartoe zij gebruikt zijn geworden. Ook bij herhaalde overweging en overdenking schieten wij vaak te kort de bestemming er van te bepalen of zelfs te gissen. Gebrek aan kennis van het volksleven van hen, die ze gebruikt hebben, is daarvan de oorzaak, en niet zelden gebeurt het, dat bekendheid met de huishouding van thans nog levende wilde of halfwilde volkstammen uit andere werelddeelen ons op den weg brengt om te bestemmen, tot welk einde oudheidkundige voorwerpen, die hier gevonden worden, door de oude bewoners dezer streken gebruikt zijn. Opmerkelijk toch is het, dat wij eene zekere eenheid van technische kennis bij die vreemde volkeren en onze voorouders opmerken, iets, hetwelk ook de voorwerpen, die men in de zoogenaamde *meer-* of *paalwoningen* aantreft, bewijzen. Wij behoeven hier slechts te denken aan het gebakken aarden vaatwerk, dat men in verschillende werelddeelen uit de oudheid aantreft, daar niet alleen het maaksel, maar ook de versieringen en de bestanddeelen, waaruit het vervaardigd is, eene groote overeenkomst aantoonen. Dat die kennis, waarvan wij zoo even spraken, ons vaak den sleutel in handen geeft om te bepalen, tot welk einde het hier gevondene eertijds gebruikt is geworden, daarvan heeft mijn vriend Z.Excell. de Oud- Gouverneur van Neerl. Indië, Mr. L. A. J. W. Baron Sloet van de Beele onder anderen de ervaring opgedaan bij het bezoek van oudheidkundige Musaea in

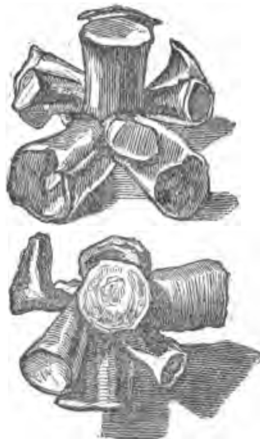
Duitschland. Daar toch zag hij menig voorwerp, in die streken gevonden, waarvan de bestemming geheel onbekend was en door hem werd aangewezen, als zijnde voorwerpen, die nu nog in Ned. Indië bij verschillende volkstammen in gebruik zijn.

Treffen wij alzoo *in* en *op* onzen grond menig oudheidkundig voorwerp aan, waarvan het gebruik, dat er oudtijds van gemaakt is, voor ons raadselachtig of geheel onbekend is, met meer zekerheid kunnen wij bepalen, waartoe gediend hebben de zoogenaamde *looden kruiskogels*, die het onderwerp van ons schrijven uitmaken, en waartoe de daadzaak, zooals wij zullen zien, dat zij geene overhooge oudheid bereiken, wel de aanleiding geeft. Men vindt ze niet zelden aan de oppervlakte onzer wierden — een natuurlijk gevolg, naar 't ons toeschijnt, daarvan dat op die plaatsen het brandpunt der bevolking steeds te zoeken zal zijn geweest — en voor zoover mij bekend is, zijn er op andere plaatsen geene gevonden, hoewel het, zooals wij uit het vervolg zullen zien, waarschijnlijk is, dat zij ook buiten de wierden gevonden moeten worden. Zij kunnen zeker niet gerekend worden tot die oudheden, welke aan de wierden meer eigen zijn, en worden ook nimmer op eenige aanmerkelijke diepte in dezelve aangetroffen. Deze voorwerpen, waarvan wij duidelijkheidshalve een tweetal afbeeldingen, onder figuur A en B in natuurlijke grootte, hierbij voegen,

A

B

zouden, zooals men vrij algemeen gelooft en dit ook uit de benaming van *kruiskogels* blijkt, oudtijds in den oorlog, in

plaats van ronde kogels gebruikt zijn geworden, om daardoor gescheurde wonden te weeg te brengen en alzoo de uitwerking van het schietgeweer nog verschrikkelijker en verwoestender te maken, — voorloopers derhalve van de nog verschrikkelijker ontplofbare kogels, waarvan de uitvinding aan onze verlichte en beschaafde eeuw toekomt. Die leer, ofschoon hier vrij algemeen aangenomen, is mij steeds onaannemelijk voorgekomen, vooral ook omdat de loop van een gewoon geweer dezelve niet toelaat en zij alleen in zoogenaamde donderbussen of veldtuigen gebruikt konden worden. Ik heb steeds gemeend, dat deze voorwerpen tot het balspel terug moesten gebragt worden, een spel, dat overoud en vroeger bij onze landgenooten algemeen in gebruik moet zijn geweest, doch dat thans van geene beteekenis meer is. Te regt toch schrijft Le Francq van Berkhey (*Nat. Hist. van Holland*, dl. III, st. 3, bl. 1386): „Onder die spelen, welke de Hollanders bij uitnemendheid eigen zijn, is het Balspel een der oudsten," terwijl hij op bl. 1587 schrijft, dat dit spel inzonderheid plaats vindt ten platten lande en meest des winters op het ijs, en dat het bovenal in gebruik is bij onze strandbewoners, die er zich, langs de vlakke en effen stranden, als best daartoe geschikt, zeer veel in oefenen. Het lezen van het artikel *IJsboosseln*, in het *Holsteinisches Idiotikon* van J. F. Schütze, Th. II, Hamburg 1801, S. 202, deed bij mij het vermoeden ontstaan, dat onze zoogenaamde looden kruiskogels bij het balspel of *klootschieten*, zoo als men het noemt, te huis behoorde en dat zij het inwendige van den houten bal, die daarbij gebruikt wordt, zouden hebben uitgemaakt om dezen te verzwaren. Daar toch las ik, dat men in Ditmarsen, het Eiderstädtsche en andere streken op de klei een volkspel kende en beoefende, hetwelk bestaat in het werpen, om het verst, van houten, *met lood gevulde* ballen; ook bij Dr. K. Weinhold, *Altnordisches Leben*, Berlin 1856, S. 294. Later las ik in een ander werk (J. C. F. Gütsmüts, *Volledig leerstelsel van kunstmatige ligchaamsoefeningen* enz. door Dr. Jan van Geuns, Nieuwe uitgave, dl. II, 's Gravenhage, Amsterdam en Breda 1818, bl. 349) het volgende: „Bij de latere volken is, onder de Duitschers, het schietklooten nog in gebruik (G. U. A. Vieth, *Versuch einer encyclopädie der Leibes-übungen*, Th. I, S. 304). Het bestaat in het werpen om het verst van een houten bal *met lood gevuld.* Hij die zekere eindpaal, in de minste worpen, bereikt, heeft het gewonnen. Het is een

spel in den winter, dat, doorgaans, met vrij wat vrolijkheid en gejuich gespeeld wordt." Deze berigten deden het opgegeven vermoeden bij mij geboren worden, doch *bewijzen* kon ik het niet, dat onze kruiskogels eenmaal werkelijk het ingewand hadden uitgemaakt van houten werpballen, ten einde die daardoor te verzwaren. Wie ik ook vroeg, en daaronder waren verschillende hoogbejaarde personen, niemand wist van zoodanige met lood gevulde houten ballen iets te zeggen. Wel wist men — en dat was mij ook niet onbekend — dat enkele personen, meestal liefhebbers van een kroegenbezoek, zich nu en dan en wel vooral des winters over ijs onledig hielden met het werpen, om het verst, van houten ballen, doch dat waren groote en niet met lood gevulde ballen die daarbij gebruikt werden. Al kan ik dan ook met boven aangehaalde schrijvers in de hand aantoonen, dat men bij het balspel werkelijk van met lood verzwaarde houten ballen gebruik had gemaakt en nog maakte, het bewijs voor mijn vermoeden nopens onze *kruiskogels*, dat bij anderen geen ingang vond, doch bij mij al vaster en vaster werd en bijna zelfs tot zekerheid oversloeg, moest ik dus nog steeds schuldig blijven. Eindelijk gelukte het mij dat ik mijn vermoeden bevestigd vond en dat ik de juistheid er van kon bewijzen en toonen. Zeker oud tuinman toch, alhier woonachtig, van wien ik reeds vroeger een paar van die looden voorwerpen verkregen had, bragt mij een, door hem bij het omspitten van den grond, gevonden bal van hout, die wel is waar geheel verrot was, doch de bolvorm nog behouden had. Zie daar, zeide hij, de dop, die een kruiskogel omsloten houdt; gij hebt gelijk gehad, uw vermoeden vindt in dit voorwerp volkomen bevestiging. En inderdaad, bij onderzoek bleek dat een zoogenaamde kruiskogel het hart van den bal uitmaakte. Bijna ter zelfder tijd werd mijn vermoeden, zoo noodig, nog nader bevestigd door een stukje van Dr. Ottema in de *Nieuwe Friesche Volks-Almanak* voor het jaar 1858, getiteld: *Beschrijving van een volksvermaak in den winter (Klootwerpen)*, en te vinden op bl. 134 en v.v. In dat stukje zegt hij onder anderen, dat verscheidene van de hier bedoelde looden voorwerpen, die den vorm van morgensterren met platte punten hebben [1]), waartusschen nog eenige

[1]) Het was ons eerst niet regt duidelijk wat de heer Ottema hier onder *morgenster* verstaan wilde hebben, en welligt gaat het sommige lezers als ons. Bij nadere overweging evenwel komt het ons voor, dat

brokjes vermolmd hout te zien is, en in Friesland opgegraven zijn geworden, al een geruimen tijd als onbekende curiositeiten berust hebben in de verzameling van oudheden van het Friesche genootschap, doch dat men met die curiositeiten nader bekend is geworden door een berigt over het klootwerpen, door tusschenkomst van den heer W. van der Wielen bij het Friesch Genootschap ontvangen van den heer C. B. Cöster te *Westermarsch* in Oostfriesland. „Dat het (onze zoogenaamde kruiskogels) overblijfselen waren, „schrijft Dr. Ottema", van houten ingeboorde en met lood bezwaarde kogels, kon ieder bij den eersten aanblik daarvan (?) herkennen. En zoover strekte zich ook juist onze wetenschap uit, want waartoe die projectilen gediend mogten hebben, die voor het gewone kaatsen of balslaan te zwaar waren, wist niemand ons te zeggen." Het berigt van den heer Cöster, 't welk hij door twee exemplaren van zulke met lood bezwaarde ballen deed vergezeld gaan, nam al het duistere in dezen weg en schonk de stellige overtuiging, dat onze geheimzinnige looden voorwerpen eens gediend hadden tot hart of liever ingewand van houten schietklooten, die op regelmatig genomen punten tot in het midden ingeboord en met ingegoten lood weder aangevuld waren geworden, ten einde ze daardoor meerdere zwaarte te geven.

Over de wijze waarop dit balspel of klootschieten, dat in Friesland en ook in Groningen reeds lang uitgestorven is, zoodat men het dáár zelfs bij overlevering niet meer kent, [1]) doch aan de overzijde der Eems in Oostfriesland, in het Holsteinsche, Eiderstädsche en in andere streken nog als een nationaal kampspel gedreven wordt, zal ik hier niet handelen, evenmin over de bloedige vechtpartijen die niet zelden voorvallen en veelal in het leven worden geroepen

---

hij het oog zal gehad hebben op een wapentuig, soort van strijdknods, 't welk hier en daar dien naam schijnt te dragen. Is dat zoo, dan moeten wij bekennen, dat zijne vergelijking niet gelukkig gekozen is.

[1]) Wel is waar spreken Schorck (*Belg. Federat.* etc. Edit. altera priori emendatior Amsterd. 1665, lib. XVI cap. XIV p. 409) en van Berkhey, a. w. III, 3, bl. 1587 over het„ *klootschieten*" handelende, van een balspel, dat in hunnen tijd nog in gebruik was, doch de laatste spreekt van daarbij gebruikte houten schijven die op de kant worden voortgerold, dus van geen eigenlijke *klooten* of ballen, terwijl de eerste alleen van „globos majores" spreekt, zonder de stof te noemen waaruit zij vervaardigd waren. Geen hunner schijnt onze met lood bezwaarde kleine houten ballen gekend of althans op het oog gehad te hebben.

door den rijkelijk daarbij gebruikten sterken drank. Dit toch, meenen wij, behoort hier minder te huis. Die zich er nader bekend mede wenscht te maken, zal daartoe gelegenheid vinden, behalve in het stukje van Dr. Ottema, in het aangehaald *Holstein. Idioticon* van J. F. Schütze, Th. I, S. 132 op het art. *Iesboossel*, auch *Klootscheeten*, en Th. II, S 202 art. *IJsboosseln*; doch vooral door het lezen van het opstel van Herman Meier, *Schetsen uit het Oostfriesche Volsleven*, II: *Het Klootschieten*, te vinden in *de Huisvriend* enz. door J. J. A. Gouverneur, Leiden 1867, Afl. 8, bl. 234 e. v. Alleen wil ik hier nog aanstippen, dat men, volgens Schütze, bij dat spel twee soorten van ballen gebruikt, waarvan men de eerste soort *Handboosseln* noemt, die 2—3 pond zwaarte hebben en onder de hand worden voortgeworpen, terwijl de tweede soort, die 6—10 lood zwaar zijn en den naam van *Scheetboosseln* dragen, bovenhands met een zwaai worden weggeslingerd. [1])

Hiermede meenen wij duidelijk genoeg aangetoond te hebben, dat onze zoogenaamde kruiskogels niet voor het schietgeweer bestemd zijn geweest, maar eenvoudig gediend hebben tot verzwaring van werpballen.

Warfum, den 20 Aug. 1870.

---

[1]) Meier spreekt ook van twee soorten. *Zware kogels* zijn bij hem „zulke, die twee- tot driemaal doorboord en met lood gevuld zijn, zoodat zij op het minst een pond wegen, terwijl *niet zoo zware* onder 't ligt geschut gerekend worden."

Tractement van den Groninger Scherpregter.

Mester hindrick Wulff, scharprichter in de stede mester Christopher, verdeent als den olden plechten, jaerlicks michaelis, bouen woning ende cledinge, V rijder tot hulpe vann en slachtelbeest. Ende ½ schute toerfs wort betaelt mit VI ½ arn. gl.

Mester hindrick Wulff scharprichter VI ell. (laken) tot kledijnghe, sunder ffoergeltt. [1])

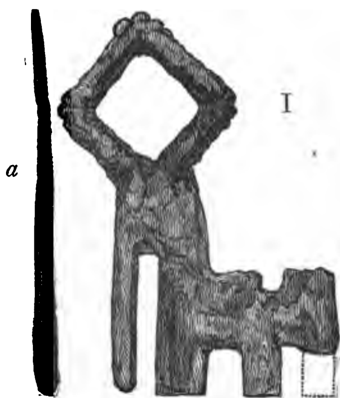
---

[1]) Stadsrekening, 1586, bl. 437, 455.

TWEE OUDE SLEUTELS VAN BRONS.

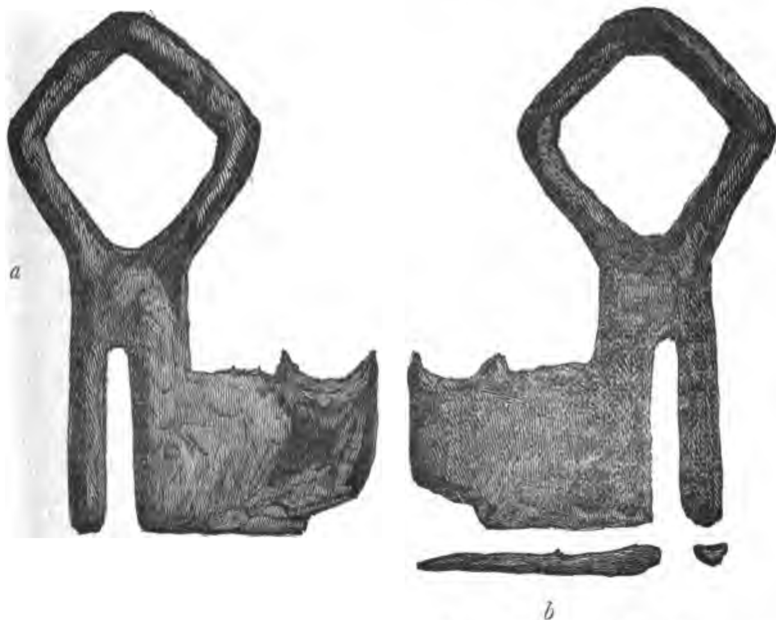
Onder de voorwerpen, welke ik bij mijne langdurige onderzoekingen nopens de inwendige gesteldheid der wierden van tijd tot tijd verkregen heb, behooren ook twee oude sleutels van brons, die in ons oog merkwaardig genoeg zijn om er hier een woord aan te wijden.

Een dezer sleutels verkreeg ik reeds verscheidene jaren geleden uit de Watwerder wierde, die op eene diepte van omstreeks vier voeten onder de oppervlakte aldaar gevonden werd, en later, in 1869, een volkomen gelijke uit de Warfumer wierde, die nagenoeg op gelijke diepte werd aangetroffen. Eene afbeelding van den eersten dezer sleutels, vervaardigd door den heer Hooiberg, te Leiden, in natuurlijke grootte, hebben wij onder fig. I hierbij gevoegd, en onder fig. *a.* de dikte daarvan aangewezen, waarom wij eene nadere, gedetailleerde beschrijving niet noodig achten. Wij meenen hier evenwel nog te moeten aanstippen, dat men te Wijk bij Duurstede een sleutel, uit ijzer vervaardigd, gevonden heeft, die met onze bronzen veel overeenkomst heeft en tot dus ver, voor zoo ver wij weten, noch beschreven, noch afgebeeld is, waarom wij gemeend hebben eene dubbele

afbeelding er van onder fig. II*a* en II*b*, in natuurlijke grootte, met toestemming van den heer dr. Leemans, Directeur van 's Rijks Museum van Oudheden te Leiden (waar die sleutel bewaard wordt, gemerkt: W. D. 989), vervaardigd door de kunstvaardige hand van onzen vriend, den heer Hooft van Iddekinge, Directeur van 's Rijks Munt- en Penningkabinet aan de Hoogeschool te Leiden, hierbij te moeten voegen. De baard van dezen Wijkschen sleutel schijnt te verschillen van dien van onzen sleutel, dat evenwel niet zeker is, aangezien het kan zijn, dat door den sterken roest, waardoor deze is aangetast, de baard een ander aanzien heeft verkregen en het uitgewerkte deel van den baard met ijzerroest is opgevuld geworden. Even als de onze is deze ook zeer dun; de dikte wordt door fig. *a* en *b* aangewezen.

II *a* II *b*

Het vinden van oude en vooral van Romeinsche sleutels, ook als de onze van brons of koper vervaardigd, en wel inzonderheid van zoogenaamde ringsleutels, behoort zeker niet tot de zeldzaamheden; integendeel, daarvan bestaan talrijke voorbeelden, die men onder anderen, veelal met bijvoeging van afbeeldingen, vermeldt vindt bij Scriverius, *Batav. il-*

lustrata, p. 190—192; Pars, *Catti aborigines Batavor.* met aanteek. door mr. P. v. d. Schelling, bl. 84; Smetius, *Antiquit. Neomagenses* etc. p. 25, 26; van Cuyck, *Brieven over Texel* enz. bl. 27 en de daartegenover ingevoegde plaat; Wagener, *Handb. d. vorzügl. in Deutschl. entd. Alterthümer aus heidn. zeit*, Weimar 1842, S. 80, Taf. VI, fig. 53, 54; S. 171, Taf. XXIX, fig. 250, 251; S. 172, Taf. XXX, fig. 303, 304; S. 316, Taf. LIII, fig. 360—364; S. 435, Taf. LXXX, fig. 799; S. 681, Taf. CXXVI, fig. 1212; S. 734, Taf. CXXXVI, fig. 1312, 1313; S. 753, Taf. CXL, fig. 1356, 1357; en, om hier niet meer te noemen, Janssen, *Gedenkt. der Germanen en Romeinen aan den linker oever van den Neder-Rijn* enz. bl. 127, Pl. XI, fig. 7; *Oudheidk. Mededeelingen*, St. II, Pl. III, fig. 1*a* 1*b*, 1*c*, 2 en 3 (eerst door hem voor vischhaken aangezien); Troyon, in *Mittheil. d. antiquar. Gesellsch. zu Zurich*, I, Tab. I, fig. 9, 17, 18; Lisch, in *Jahrb. d. Vereing. für Mecklenb. Gesch.* u. s. w. XIV, S. 338, en *Oudheidkundige Verhand. en Mededeel.* van Janssen, St. 3 bl. 39, no. 8, afgebeeld op Pl. II, fig. 8, 9, 10, achter het II Stuk, welke te Wijk bij Duurstede in of bij een Frankisch kerkhof gevonden zijn en die alzoo door hem voor Frankisch beschouwd zijn geworden. Wij zullen ons hier niet in uitvoerige beschouwingen over deze en andere oude sleutels en het verschillend gebruik, dat men er van gemaakt zal hebben, begeven; wij achten zulks niet noodig en bovendien deze gelegenheid daarvoor niet gepast. Er is reeds veel over geschreven, zoo als kan blijken uit de werken van Fabricius, Salmasius, Huëtius, Kirchmann, Longus, Gorlaeus, Kornmann en Wieland, welke laatste vooral daarover eene schoone verhandeling heeft geleverd in de *N. Teutsch. Merkur* van 1802, St. 1, onder den titel: *Schlösser und Schlüssel des Alterthums.* Alleen willen wij nog eenige oogenblikken wijden aan de overweging, waartoe deze sleutels wel gediend kunnen hebben.

Wij noemden deze sleutels zoo even merkwaardig en zeker niet ten onregte, deels ook omdat wij onder alle ons bekende sleutels geen enkele hebben aangetroffen die met de onzen overeenkwam of er zelfs in de verte naar geleek, doch vooral omdat de onzen, hoezeer de gedaante van een sleutel vertoonende, onmogelijk voor het openen of ontsluiten van een slot hebben kunnen dienen. Over de te Wijk bij Duurstede gevonden sleutels handelende, schrijft Janssen: „Het spreekt van zelve, dat zulke sleutels, even als

heden ten dage, eene verschillende bestemming gehad hebben, te oordeelen naar het verschil van hunne stof, grootte, vorm, bewerking en versiering. De onze, als van koper zijnde, zullen wel bij sloten van meer kostbare kistjes of kastjes behoord hebben." [1]) Dit nu heeft, zooals wij reeds zeiden, bij de onzen het geval niet *kunnen* zijn, in de eerste plaats niet om de eenvoudige reden, dat de steel daarvan, als men het zoo noemen mag, wegens zijne breedte en platheid (hij is bij *a* niet dikker — en dit is ook het geval bij den zoogenaamden baard van den sleutel — dan een centsstuk) niet geschikt was om de ronddraaijende beweging, noodig voor het sluiten en ontsluiten van het slot, toe te laten, terwijl in de tweede plaats de baard ook te dun is en te zwak om de veerkracht van het slot te overwinnen. En toch moet worden aangenomen, dat zij de eene of andere bestemming gehad zullen hebben. Dit vreemde maaksel van den sleutel leidt ons er daarom toe om aan te nemen, dat onze twee sleutels oudtijds als symbool en niet tot sluiting en opening van een slot gediend zullen hebben, iets 't welk Wagener zelfs tot de ringsleutels wil hebben uitgestrekt, daar hij a. w. S. 172 schrijft: „Sie waren wohl nur symbole, aber schwerlich zum aufschlieszen eines Schlosses im Gebrauche." Het schijnt daarom wel dat onze schrijver er niet aan gedacht heeft, dat de ringsleutels den Romeinen dienden zoowel tot verzegeling als tot sluiting; dat men daarmede het huisraad vaak verzegelde, opdat het niet door ontrouwe bedienden mogt ontvreemd worden. (Zie, behalve het a. w. van Scriverius, daarover Plinius, *Hist. Nat.* XXXIII, 1, en Tacitus *Annal.* II, 2). Het is bekend, dat de sleutel oudtijds het symbool verbeelde van der huisvrouwen magt (zie Grimm, *Deutsche Rechts-Alterthümer*, S. 176, Noordewier, *Nederduitsche Regtsoudheden*, bl. 47 en meer andere schrijvers); een teeken, dat zij, ontrukt aan dien slaafschen toestand, waarin zij bij de meeste volkeren der oudheid was verzonken, gebiedster en meesteres in haar gezin was, terwijl het aanbieden van een sleutel, volgens het oud-Russisch regt (zie Ewers, *Das älteste Recht der Russen*, Dorpat, 1826, S. 334), het tegenovergestelde, dat wil zeggen, dienstbaarheid en onderdanigheid, aanduidde. Door het aanbinden en dragen van een sleutel toch werd iemand knecht, trad hij

[1]) Zie Janssen, *Oudheidk. Verhandel. en Mededeelingen*, S. III, bl. 43. Vergelijk Tacitus, *de Mor. Germ.* Cap. XV, p. 27. Ed. Spreng.

in dienst en kwam hij in de magt van den heer, wiens deur hij sloot, iets 't welk Grimm, onzes erachtens evenwel ten onregte, aanleiding heeft gegeven om te veronderstellen, dat het dragen van den sleutel door de huisvrouw ook wel eens het tegenovergestelde zou kunnen aanduiden van hetgeen men algemeen daaraan toekent, namelijk, in plaats van magt, onderworpenheid en onderdanigheid aan den man, daar hij schrijft: „So könnte man auch die frau für die schlüszelträgerin des mannes ansehen." (*Deutsche Rechts-Alterthümer*, S. 177). Wij zeiden zoo even, onzes erachtens ten onregte, aangezien het toch bekend is, dat, wanneer oudtijds de mannen in bloedigen strijd gewikkeld waren, of zich met de jagt onledig hielden, of zich in drinkgeslagen en spel vermeiden, aan de vrouwen de zware taak was opgedragen, om met de ouden van dagen en de zwaksten van het gezin de zorg voor huis en hof, akker en erve op zich te nemen, zoodat zij in huis inderdaad de magthebbende was. [1]) Wijders waren in de middeneeuwen en zelfs nog later de den Landsheer aangeboden sleutels der stadspoorten 't symbool van hunne erkende oppermagt. (S. H. van Idsinga, *Staatsrecht*, I, bl. 148 v.v.) Op beide deze sijmbolische beteekenissen der sleutels heeft Cats de aandacht ook gevestigd, wanneer hij zingt:

„Siet, als een magtigh vorst, eerst in het rijck getreden,
Genaeckt met sijn gevolgh ontrent de vaste steden,
Soo wort hem by het volck de sleutel toegebracht,
Een teycken van gebiet en van geduchte macht.
Men gaf in ouden tijdt, omtrent den eersten morgen,
Een sleutel aen de bruyt, tot ingangh van de sorgen,
Een sleutel van het huys en al het huys-bedrijf,
En dan was eerst de bruyt een gants volkomen wijf." [2])

En wie denkt hier ook niet aan den Apostel Petrus met zijn sleutel of aan Hertha, die op Rügen zoo bijzonder vereerd werd, en die, volgens eene afbeelding bij Wagener, a. w. Taf. LX, fig. 623, 624, onder hare attributen ook een sleutel in de linkerhand draagt? Zoo kunnen ook de sleutelindrukken, die men op sommige doorboorde en gebakken aarden schijven aantreft, en die vóór dat zij gebakken werden moeten zijn aangebragt, eene bijzondere beteekenis hebben, die wij, als te weinig met de bestemming en de

---

[1]) Vergel. Tacitus, *de Mor. Germ.* cap. XV, p. 27 Ed. Spreng.

[2]) Zie Cats werken uitgegeven door mr. Feith, II dl. Amsterd. 1791.

oudheid dezer schijven en met de *zeden*, *godsdienst* en *gebruiken* der ouden bekend, thans niet meer met zekerheid kunnen opgeven of aanwijzen. Janssen, die eene afbeelding van zoodanige gebakken schijf, waarin sleutelindrukken voorkomen, heeft medegedeeld op Pl. I, fig. 16, achter het Iste St. zijner *Oudh. Meded.*, en Pl. III fig. 1*a*, achter St. II van diezelfde *Mededeel.*, terwijl hij ons bovendien op laatstgenoemde Plaat ook afbeeldingen van den sleutel zelven heeft gegeven, schrijft toch teregt (*Oudh. Mededeel.* III, bl. 318), dat het oorspronkelijk gebruik dezer schijven noch door oude schrijvers of gedenkstukken, noch door gelijksoortige hedendaagsche kan worden toegelicht. Hij zag deze indrukken aanvankelijk dan eens als indrukken door een sleutel, dan eens door een vischhoek te weeg gebragt aan (*Oudheidk. Mededeel.* I, bl. 52, II, bl. 190, 191), doch is geeindigd met ze stellig zeker voor sleutel-indrukken te houden. Heeft toch het kruisteeken — welligt het zonnerad voorstellende — dat op sommige dier oude schijven voorkomt, (zie daarover onder anderen Janssen, *Oudh. Mededeel.* I, bl. 53 en vv. II, bl. 192 en vv. en afbeelding er van op Plaat III), volgens sommigen ongetwijfeld eene symbolische beteekenis, ook aan het sleutelmerk mag men zoodanige beteekenis toekennen, want het is niet wel aan te nemen, dat men zoodanig merk zonder eenig doel of eenige beteekenis op die nog altijd geheimzinnige schijven, waaronder uit harde steensoort en met veel moeite vervaardigd, zal hebben aangebragt. Aan het leggen van den sleutel op doodkist of bare door de vrouw bij het overlijden van haar man, die vele schulden had, ten bewijze dat zij afstand deed van zijne have en goed (zie daarover Grimm, a. w en Noorderwier a. w.), kan bij onzen sleutel niet gedacht worden, aangezien daartoe de sleutel *van het sterfhuis* gebruikt werd (zie E. van Zurk, *Codex Batavus* art. *Cessie*); evenmin aan een sleutel met een kring in het benedeneinde (*in kruuske kaai*), als een beveiligingsmiddel tegen beheksing bij de oude Friezen in gebruik (R. Posthumus, *Eenige Friesche, bijgeloovige meeningen en gebruiken*, in den *Nieuwen Frieschen Volks-Almanak* voor het jaar 1858, bl. 63), aangezien onze sleutel van een ander maaksel is; doch iets anders is het nederleggen van een sleutel in het graf van een afgestorven priester, gelijk, volgens van Cuijck (*Brieven over Texel en de nabijgelegen Eilanden* enz. door J. G. van Oldenbarnevelt, genaamd Tullingh, bl. 28), oudtijds plaats vond, „*tot een teeken*" zooals

hij schrijft, *„van hunne getrouwheid aan den Godsdienst."* Heeft zulks werkelijk plaats gevonden dan zou onze sleutel wel tot zoodanig einde bestemd hebben kunnen zijn, aangezien in zoodanig geval de *vorm* van een sleutel voldoende geacht kon worden en de geschiktheid tot het sluiten of openen van een slot geen vereischte was. Ook kan hier nog aan een ander gebruik van den blooten sleutelvorm gedacht worden. Het is bekend dat nog heden ten dage — in weerwil dat het symbolen-sijsteem der ouden zoo goed als vernietigd is — de vorsten er een dienstdoend personeel op nahouden, in den regel uit hoog adelijke personen bestaande, die gehouden zijn de wacht te houden bij de kamerdeur van het vertrek, waarin de vorst zich ophoudt of b. v. audientie verleent, en welker waardigheid wordt aangewezen door het dragen van een gouden of vergulden sleutel op zeker ligchaamsdeel, en daarom is bij het onderzoek van het gebruik, 't welk oudtijds van onzen sleutel wel gemaakt kan zijn, bij ons de vraag gerezen, of de oude Hertogen of Graven of wel andere potentaten ook niet zoodanige personaadjes in dienst kunnen hebben gehad, wier waardigheid door het dragen van een sleutel van minder allooi — want het goud was toen zoo overvloedig niet als thans, nu het op zoo verbazende wijze vermenigvuldigd is — werd aangewezen? En aan deze vraag knoopt zich nog eene andere en wel deze vast. Dr. Halbertsma (*De Ring van Epe* in *Overijss. Alman. voor Oudheden en Letteren,* 1849) heeft geleerd en met bewijzen gestaafd, dat ringen in de heldeneeuw der Germanen als ridderorden dienden, met welke de aanvoerders van partijgangers of krijgsoversten hunne strijdgenooten beloonden en vereerden tevens; dat er pantsers van gevallen helden zijn opgegraven waarvan het borstdeel met daaraan hangende ringen, als ridderorden, versierd waren. Welnu, kunnen onze sleutels ook niet tot soortgelijk gebruik, b. v. als blijk van getrouwheid, gediend hebben? Wij weten nog zoo weinig van de huishouding en de gebruiken der Ouden! Ook hier moeten wij ons met gissingen tevreden stellen.

Nog eene laatste en korte opmerking — en daarmede laten wij onze merkwaardige sleutels voor goed bij de overige oudheden uit de wierden rusten — zij is deze. In het oude strafregt is het *„Richten met sleutel"* bekend, „dat is" zegt Prof. de Rhoer (*Onderzoek over de halsstraffen der Germanen,* in de werken van het Gron. Genootsch. Pro Exolendo Jure Patrio, Dl. IV., St. 1, bl. 7), „eenen *sleutel* der tonge in

te branden." Zou bij zoodanige strafoefening onze sleutel ook van dienst hebben kunnen zijn of daarvoor bestemd zijn geweest? [1]) Wij vragen dit hier ten slotte, omdat wij noch den ouderdom noch het gebruik dat van onzen sleutel gemaakt zal zijn met eenige zekerheid of waarschijnlijkheid zelfs kunnen bepalen; alleen dit blijkt uit zijn maaksel duidelijk dat hij zeer oud moet zijn en niet tot het openen of sluiten van een slot, hoe ook gemaakt of zamengesteld, gediend kan hebben, zooals ons door twee vermaarde slotenmakers verzekerd is geworden; en het schijnt ons daarom toe, dat hij bij onze voorouders de eene of andere symbolische rol gespeeld zal hebben, „want," schrijft dr. Halbertsma (*De Ring van Epe*, in *Overijss. Alman. voor Oudh. en Letteren*, 1849, bl. 286) te regt, „tot in de kleinste bijzonderheden toe, was alles bij onze voorvaderen symbool." Mogt de eene of andere oudheidkundige over deze oude sleutels en het gebruik, waartoe zij gediend zullen hebben, meer licht kunnen verspreiden, dan ons gegeven is, niets zal ons aangenamer zijn.

Warfum, den 22 Aug. 1870.

---

[1]) Vruchteloos hebben wij meenig werk over het oude Strafregt doorbladerd en getracht iets naders omtrent deze straf te weten te komen. Wel hebben wij daarbij kennis gemaakt met andere straffen, zoo als het doorboren der tong, het brandmerken op wang en voorhoofd, het uitsteken der oogen, het „splitsneuten" enz. enz., doch van het inbranden van de tong door middel van een sleutel vonden wij geene melding gemaakt. Welligt was het eene straf op laster, valschen eed of iets soortgelijks bepaald.

Punterbrug, Weerdenbras.

Dat wechgelt tho punterbrugge mit een acker vpt oesten van de brugge neffens een verendel wardels heft gehuijrt Lubbert van den ham een jaer lanck, angaende Michaelis anno LXXXV voer XIX daler ende V stuuer. — Des Weerdebras borchstede hanget noch in rechten. [1])

---

[1]) Stadsrekening 1586, bl. 83.

OUDE AANTEEKENINGEN

OVER

HEKSEN-PROCESSEN

IN DE

OMMELANDEN EN HET OLDAMBT.

In mijn bezit is een H. S. uit het laatst van de 16[de] of het eerst van de 17[de] eeuw, fraai met eene duitsche letter geschreven, met geteekende, roode initialen en allerlei versieringen. Het is, blijkens eene aanteekening, eerst in bezit geweest van HIDDO JENSEMA en later van J. D. HUNINGHA, van Oostwold, en bevat de volgende stukken:

1. Een dijkbrief van Humsterland van *Dinxedaghes nae sunte Gregorius* 1501, dien ik elders niet aantrof [1]).
2. Het nieuwe landrecht van wondinge of het verbond tusschen Stad en Lande op *sunte. Pulsiens* (Pontiaans) avond 1448. [2])
3. *Die nie wilkoeren diemen die viftien puncten hiet* van 1467 *in der weke nae sunte Pontiaen.*
4. *Jtem van schuttinghe.*
5. *Statuta hec in Langewoldt* 1282 *die Marci et Marcelliani martirum.* [3])
6. *Vier dinghen daer die landtheere den lantsate mit recht om verdriuen mach.*

---

[1]) Een ouder dijkrecht van Humsterland is uitgegeven door Prof. de Rhoer in de werken van P. E. J. P., Anal. IIIe deel.

[2]) Verg. Richthofen, *Fr. Rechtsq.* S. 315.

[3]) Verg. Richthofen, S. 369 en P. E. J. P., I, Anal.

7\. *Van die Kerck rechten.* 1531, *donderdach nae Luciae virginis.*
8\. *Statua hec in Vredewolt.* [1]).
9\. *Nie tracktaten ghemaket toe Covorden.* (13 *May* 1530).
10\. *Om tho weten honsinghe ende fiwelinghe landes willekoeren etc: ende woe alle erffenisse daer sal vallen.*
11\. *Jtem hier beghinnen alle die privileygen daer die stadt van Gronijngen heuet ouer den landen tusschen der Eemse ende der Lauwersche. Ende anders hebben sie nien dan naebesn.* 1482 *inder weken nae Pynxteren.*
12\. *Hoe dat men naerkoep bereeden sall.* 1527 op *dinxdach na sunte victoris dach.*
13\. *Noet loesinghe inde Oesterlandingen*, eodem dato.
14\. *Noet loesinghe inden westersydt des deeps.* 1525 *vp dach Crispini et Crispiniani martirum.*
15\. Verschillende *Copiae* uit het ordelboek, vooral over *Luterianen* en *wederghedoepten.*
16\. *Verdrach van de heerlose knechten*, etc.
17\. *Vant bier tappen onder myssen.*
18\. *Van Oeuelganck tdoen.* (1447).
19\. Verschillende aanteekeningen over heksenprocessen.
20\. *Noch van die heerloese knechten.* (1548).
21\. *Mandement van die heydenen 't straffen.* (1548).
22\. *Mandement van Menno Symensen ende Dauidt Jorys ende Wedergedoepten ende Sweertgheesten, etc.* (1549).
23\. Eene verzegeling verleden voor *Rempt Jensema Grietman in Hummerse* van 1479, *des vrydages voer sunte Thomas apostel*, houdende overdracht *den Oester Zylvesten van ffredewolt toe Oxwerder zyl* van *den soeden ende notticheyt der eerden van een gras landes* etc.

De genoemde Grietman JENSEMA kan een voorzaat geweest zijn van den vroegeren eigenaar van het H. S.

24\. *Ordel van Borgemeisteren ende raedt in Gronyngen* van 1519 *Vrydaghes nae exaltationis crucis*, over het even bedoeld gras land.

Op dit alles volgen nog eenige aanteekeningen en ook kleine rijmen, zoo als het schijnt, eenigszins later geschreven.

Veel is er onder dit alles, dat der vergetelheid verdient ontrukt te worden. Bijzonder trok echter mijn aandacht, hetgeen boven onder no. 19 is opgegeven. Weinig toch is er over heksenprocessen is deze provincie bekend. Het-

[1]) Zie Richthofen, S. 377. P. E. J. P., IV, I, Anal.

geen door den Heer archivaris, Mr. H. O. Feith is medegedeeld in de *Bijdragen voor Vaderlandsche geschiedenis en Oudheidkunde, verzameld en uitgegeven door Mr. Is: An: Nijhoff, Nieuwe reeks, 1e deel,* bl. 43 en volgende, schijnt alles te zijn wat tot nu toe daarvan gevonden werd.

Ik acht het daarom niet overbodig de bedoelde oude aanteekeningen mede te deelen. Men zal bespeuren, dat zij ten deele met het door den Heer Feith medegedeelde in betrekking staan.

Tot inleiding kan ook voor deze aanteekeningen dienen, wat de Heer Feith aan zijne mededeelingen heeft doen voorafgaan.

Enkele verklaringen van woorden heb ik aan den voet der bladzijden geplaatst. Mocht iemand ze overbodig vinden, hij denke aan het bekende: *Superflua non nocent.*

Ik heb mij in spelling en interpunctie geen de minste afwijking van het H. S. veroorloofd.

NOTA. Desse gruwelijcke dinghen naebes^{n} woe dat die sint obenbaar gheworden aller ersten in den Dam, als toe weten van die toeuenarsen. Die doer die verhengenis goedes almachtigh nit langher wolde verhoelen wesen. Dan dat die boesheit ghestraffet solde worden.

ANNO MV^{c} ende XLVII. Doe is gheboert in den Dam in een huys daer die boese viant wonderlyck ghebeer in maekede, mit stienen toe smyten Ende oeck mit allerleye dingen. Ende den smyter worde niet ghesien. Soe daer wonder segghen van ghewest is in al den Dam. Alsoe dat die man int huys ghebarget en was. Ende mit oeck syn wyff die welcke een toevenarse was. Dan alsmen seyde sie soldet in drie jaren niet gedaen hebben. Ende solde een gueden infal gekregen hebben om hoer levent toe beteren. Soe is dat recht daartoe gheoersaket geworden om dat wijff an toe tasten. Welcke gheschien is. Ende dit voers: wyff hefft voertmeer besecht [1]). Ende voert die eene den anderen tot eenen Summa als naebes^{n}

OMTRENT Midvasten sint gheuanghen gewest in den Dam ende oeck in Farmsum IIII toevenarsen. Die welcke

---

[1]) = meer anderen als touenaressen aangeduid, natuurlijk na gepijnigd te zijn.

wonderlycke dinghen bedreuen hadden. Ende worden ghebrant. [1])

Ende oeck. Soe is daer een toeuenar man gheuangen Aepke Mellens ghenaempt, die welcke wal twe hondert ryders des jaers hadde soe men seede. [2]) Ende die IIII vrouwen voers: weren daer op ghestoruen, [3]) dat Aepke voers: hoer hoeftheer was. Dan alsmen Aepken voers: pynigen solde Ende op den ledder wolde binden om toe pynighen, worde hem van die boese viant den hals toe broecken. Ende dat lycham worde verbrant tot puluer.

Daer voert nae. Tusschen paeschen ende pinxteren sint tot Warffum ende by den Dam noch drie toeuenarsen ghebrant. Die welcke doe oeck wonder dinghen beleeden ghedaen toe hebben. Daer men sick wal voer sieghenen [4]) mach.

Noch tusschen paeschen ende pinxteren toe Godlinse twe toeuenarsen ghebrant, die welcke oeck voel quaedes bedreuen hadden.

Ende toe Bierum worde een toeuenarse ghebrant. Ende men seede destijdes dat die matroensche was van alle dysse voers: touenarsen. Ende soldet den anderen denseluen boesheyt ghelcert hebben.

Ende daer voert nae Omtrent tyne daeghen nae pinxter doe worden toe Midwolde in Vredewolt twee toeuenarsen ghebrant. Ende als men sie solde wtleiden om op de waeghen toe brenghen, soe heuet die eene ghevraget. Is dat die waeghen daer wij op soelen. Is hoer gheantwort yae. Mitter daet heuet oer die bose viant den hals toe broken.

Corts daer nae. Des vrijdaghes nachtes nae Sacramenti doe brack die boese viant een toeuenarse den hals op den Nyen oerth inden venckenisse. [5]) Ende worde tot puluer verbrant.

Corts daer na. Toe Dyke in petersbueren des maendaghes voer sunte peter vnde pauwel apostolen worden daer drie toeuenarsen ghebrant, die soe voele quaedes bedreuen hadden, alsmen in een halue arckes poppyr [6]) bescriuen conde op beyde syden.

---

[1]) = verbrand. [2]) Dus, vermogend was.

[3]) Hadden tot haren dood volgehouden.

[4]) *Zegenen.* Waar tegen men zich wel met het teeken des kruises wapenen mag.

[5]) Gevangenis. [6]) Een half vel papier.

Des dinxdages voer Sunte Margareten dach doe liet Joncker Cristoffer van Eeusum woenende op den Nyenoert toe Midwolde 1 toeuenarse verbarnen by dat ander [1]) ghérichte.

Noch hevet Johan ten Holte ende Lucas Clant een man doen verbarnen die welcke mitteen onredelicken creatueren had hat tdoen. Actum des saterdages voer S. Jacob apoll:

Noch des Wonsdaghes nae sunte peter vinckel: een toeuenarse in peters bueren ghebarnt. Die welcke oeck voel boesheyt belyde ghedaen toe hebben. Ende heuet oeck meer toeuenarsen besecht dat wonder is soemen secht.

Daer nae Des saterdaghes voer sunte Laurentsdach doe liet Aepke Onstema een stien messeler barnen op Suerdyckster Vtderdyck die welcke Hansken hiete. Ende was een toeuenar wonende toe Liens inde marne. Ende hie plach altoes een werck by de summe antoeniemen Ende conde soe voele vermesselen allene alsmen miende, als hem 11 of 111 kalck maekers konden an draeghen by oeren hals. Dan hy hadde onseenlycke hulpe. Oeck alsmen seede soe waer he eens int huys ghearbeyt hadde Daer hadde he alle jaeren sicken tyenst [2]) wt Ende dat doer des duwels kunst.

Daer nae Op Sunte Bartholomeus auent liet joncker Cristoffer van Eeusum wonende op den Nyenoert thoe midwolde een touenarse verbarnen Bauwe rummers ghenaempt. Die welcke een matroensche was van den boesheyt voers: soemen siede. Ende hadt oeck soe voel boesheyt belyet gedaen toe hebben, daer syck een yder kersten mensche wal voer sieghenen mach. Als van menschen doet toe toueren, ende oeck voele beesten. Ende dat koeren wth den velde ghetouert. Ende oeck noch meer tonenarsen besecht als dat gherucht daer van ouer al is.

Ende daer nae Anno XLVIII. Doe heuet ghrasciert Want Anno XLVII weren daer soe voele besecht dat die eene den andren heuet bescaempt (soe men secht). Want daer weren op ytlycke plaetsen lueden besecht die niet ghenomet wolden wesen.

Dan Anno vyfftich Omtrent Sunte Jacob doe liet

[1]) Hier staat werkelijk *ander*. Welk gericht daardoor bedoeld wordt is mij nog niet gebleken.

[2]) Waarschijnlijk *cijns*.

Egbert Bywema ende Eeue heckema Grietmans van Langhewoldt een Toeuenarse vanghen die welcke hoer selwes vermeldet, seggende, sie niet salich konde worden Alier sie hoer recht hyr ontfanghen hadde. Ende sie is daer op ghepynighet. Ende heuet beleden sulx toe wesen, ende oeck voele quades hadde bedreuen mit toeueren, welcke men niet al solde gheloeuen. ENDE up auende onser lieuer vrouwen hemeluaert worde sie toe Sybalde bueren tot puluer verbrant.

ENDE Disse voers: persoen heuet oeck hoer eygen dochter besecht. Ende oeck hoer dochters kint dat welcke een maytien is van tien (off van elue) jaren, soe men secht. Ende hoer dochter is gheuanghen tot Eeue heckema huys. ENDE die dochters man is oeck besecht. Ende is voerloepich [1]) gheworden. Dat welcke een quaet teyken is, op sijn sydt, daer voele quaedes wt wort presumeert.

EODEM ANNO MV^c ENDE LII, wort in Hummerke een Touenarsche ghebrant op den Vterdyck int noerdtoesten van Ackema huys effen die Campen ouer, de welcke was ghenamet Katherina toe Mensema, die welcke daer was wonende, die welcke belyde dat die boese viant die duuel hoer selffs hadde gheleert ende oeck mit hoer gheboleert. Die viant was ghenamet Rachger altoes komende bij hoer als een jonck schipgheselle. Ende se heuet noch ytlycken meer besecht, soe ick hope die hoer loen soelen cryghen nae hoer verdiensten. Ende destydes weren Grietmans in hummerselant Balle hummersma ende Audt Sybrants. Ende dysse voers: Katharina starff in gueden berouwe. Actum op onser hoechste lieuer vrowen auent toe vierhochtyden Anno voers:

Anno (etc:) LII Doe waren daer twe mannen gheuangen in hummerse, die welcke besecht weren van touerie van Catherina toe Mensema voers, als namentlycken Grote Gheert toe barwert, Pabe tritsinga meyer, ende Walle toe kenwert Jouke tyaersema meijer. Ende Catherina voers: was daerop gestoruen dat sye beyde toeuenars waren. Ende men soldet Wallen voers: wal mit een simpelheit affgeuraghet hebben. Oeck sede hie wal soe voel daer ghenoech wt tmarken was. Ende soe het scheen hadden sy guede vrunden by den brede. Onder allen die Grietmannen wort geboden van Stadtholder ende hoefftmannen van wegen Roem:

---

[1]) = voortvluchtig.

Keyserlyke Mat: bij de hogeste straffinge men solde hoer ansien des breffs, los vrij ende leedich laten gaen ongepyniget, sunder enich letsel an toe doen. Oeck disse Gheert voers: hadde lange dat gerucht gehat. Ende vake wast hem verweten. Ende niewarle [1]) en wordet van hem mitten rechte verdedinget. Daeromme wast een quade suspitie toe hebben. NOTA, die Copie van den Heren Mandaet hyr nae volgende van woert tot woerde alliens inholdende.

Wy Stadtholder ende hoefftmannen der Stadt ende Ommelanden van Gronyngen van wegen Roem: Keyz: Mat: als hertoch van brabant Grave van hollant ende erffhere der Stadt ende Ommelanden voers: etc. Gebeden jw ondergescr: van wegen Roem: Keyz: Mat: by ongenade ende hoechste straffinge Keiz: Mat: gy van stonden aen sonder enich vertoch soedane gheuangen als ghy inder hechte sittende hebben Inden gy geen vorder stofft offte materien hebben, dan gy onlanxsleden voer ons gebracht hebben, wederomme wter ghevanghenscap vry los ledich ende loes vntslaen. Ende ouer al sonder ennich letsell offte hindernissen hoer aen tdoen laten passieren, vnde dat ghy onsen meyninghe offte laeste affgescheit niet achtervolget hebben, holden wy tot ghelegener tyt aen ons bedencken, Dan oft ghy noch enich stoff offte materie hadden den geuangen voergeroert aen ruerende ons tkennen gheuen, om mitten andren toe communiceren. Den boeden gheuet den brieff weder by pene voergesc: Gescr: opten XVIIden dach decembris Ao. LII.

ANNO XVc ENDE LIII, Op sunte Anthonis auent. Als opten XVIden dach in Januario doe worde een Touener gebrant toe Ezinghe in Middaegerlandt Bartolt scroer genaempt een brabander geboren. Die welcke sick onderwant, dat hie conde sien, soe we dat toueren conde. Onder allen soe hadde he eenen besecht Wibbe Cornelys geheten mit sin huisfrov, Suttema meyer toe Ezinge wonende naest by Suttema huis op de Olde dyck Grote Gheerts broer in hummerze. Die welcke tegens den ander gheset worden op hoer lyff. Ende disse voers: Bartoldt hadde gesecht dat Cornilys voers: Anna Zuttema Audt bauwema huisfrov betouert hadde. Soe dat se van een doet geboren kint gescheiden was. Ach-

[1]) Sic! Zou 'tniet beteekenen, *nieuwelings* of *op nieuw?* Ik heb het woord *nijwerk* (de laatste lettergreep zacht, zonder drukking op de *e* uitgesproken) dikwijls in Bellingwolde en Vriescheloo voor *onlangs*, *nieuwelings*, hooren bezigen.

ter nae belyde desse voers: Bartoldt dat hie dat selffs in allen gedaen hadde. Ende seyde oeck hie en wiste van hoer anders niet dan guet. Ende desgelicks oeck van desin hummerze grote Gheert toe barwert, dan wes he gesecht hadde, dat weer geschien van haet vnde nyt. Ende is daer op gestorven seggende Dat daer noch ytlicken Touenars ende Touenarsen waren in de Marne woenachtich. Ende wall drie off viere onder Onno Tamminge recht. Ende oeck in ytlike ander rechten inde Marne voers: Ende destydes waren rechters toe Ezinge voergeschr: Cornelys allersma van syn eygen wegen ende Johan Hiddinge van wegen Allert Clant thoe Gronyngen wonende by den vismarket. Godt den heere moet aldinck ten besten voegen. Ende hyr mede heuet het een tijdt lanck ghecescieert.

Summa Dat in Gronyngerlandt sint gebrant XXVI Touenars ende touenarsen in desse souen jaren voers: Godt geuet dat disse voers: die laesten moeten wesen. Soe dat die boesheyt des duwels een endt mocht hebben.

Anno XV^c ende LIIII op sunte Bonifatius dach als op den vyffden dach Juny. Doe worden daer twe Touenarsen verbrant in dat olde ampt. Die eene was een jonge maget. Ende die ander was een olde vrouwe, ende den brack die duwel den hals inde stock, [1]) ende die olde vrowe was seer rykelick [2]) Ende die maghet belyde dat die olde vrouwe hoer sulcx gelert hadde ende hoer an die duwellerye gebrocht hadt. Ende men secht dat sie vole quaets bedreuen hadden. Ende oeck hebben se meer Touenarsen besecht. Ende die Ampt man int oltde ampt ydsonts [3]) is Warnier Jarges, Coppen Jarges halffbroder.

Anno XLVII was daer een geuangen wt dat caspel van Zuethorm Elysabet micheels genoempt. Ende hoer moeder was in verleden tyden om Touerie van dat leuent gebracht van den Droste toe Couerden, alsmen destydes seede. Ende desse voors: Lysabet als se gepiniget worde, belede se dat se ytlycke koeyen ter doet getoeuert hadde, als nametlicken Bronger brongersma toe Zuethorm eenen koe ende oeck noch voele meer koyen toe Zuedthorm, Ende oeck op andere plaetsen. Men ginck dat an den lueden beuragen den de koyen affgetoeuert weren, omme die waerheit toe weten van den hare van die koeyen voers: Ende het worde in alle maneren alsoe beuonden mitter waerheit als sie beleden hadde.

---

[1]) Hier *gevangenis*. [2]) Vermogend. [3]) Thans.

Ende daertoe Soe hadde sie voele besecht in Suethorm Ende oeck in Nordhorm, ytlycke in Suethorm die oeck alseer ryck van erffen ende guederen weren Ende syck een part [1]) voele lieten duncken ende voel wolden wesen. Die welcke quanswys geen naem mosten hebben. Nochtans by die belydinge weren wal VI ofte VII mannen, [2]) Als namentlick heer Peter van Vlitsinge vicarius toe Nye kercke als een notarius, heer Egbertus pastoer ende commissarius toe Nye kercke, heer Berent pastoer toe Suethorm ende Egbert bywema toe Faen mit meer andere guede mannen. Ende oeck desgelickes ytlicke besecht in Northormer caspel die oeck wal gelandet ende geguedet weren (conclusio). Dat die ryken die welcke men niet noemen moet Of dat recht, of die Rechters der lueden hoer eere toe bescarmen hebben dese voers: Elysabet Micheels weder laten gaen. Ende hoer kostpenningen [3]) hoech ende seer duer laten betalen. Welck die vrunden lieuer deden dan nae hoer belydinge tlaten bernen, ende destydes weren Grietmans in Langewolt Rumpt hekema ende Ipe hayema vpt sandt. Daer om canmen mercken ende verstaen hoe dat die rycken den middelmaten ende oeck den armen mitten voers: voermaldyde seckte van toeuerien besecht ende oeck besmet hefft doen bescarmen. Want desse Lysabet voerges: sat oeck op een groet Aedwerder landt ende molck wal dartich koyen Ende hilt oeck voel schone peerden nae aduenant Ende was oeck besecht opsoe voele plaetsen vanden anderen touenarsen voer hen gebrant, Ende storuen daer oeck vp dat Lysabet voers: een toeuenarse were, want se in allen oeck sulx selffs bekant stonde in allen maneren als voers:

Ende daer mede soe ist een weinich ghecescieert in gans Gronyngerlandt, soe dat daer niemant meer is angetast of oeck eenich meer justitie van ghedaen, Alhoewal dat sie besecht waren, Ende in quade suspitie stonden. Dat welck Godt almachtich moet gheclagen wesen. Alst den heere beleuet macht anders ghewendet worden.

Noch Anno XLVII soe is daer noch een Touenarse gewest toe Wasinge huys [4]) Fenne Jacobs genaempt Die

---

[1]) *Een part* d. i. eenigen hunner.

[2]) Deze waren niet *besecht*, maar bij de belijdinge tegenwoordig.

[3]) Verteringskosten in de gevangenis, ook wel sluitgelden of sluitpenningen genaamd, omdat tegen betaling daarvan de gevangenis ontsloten werd.

[4]) Misschien het thans aan het Aduarderdiep bekende Waschhuis.

welcke dat veer hadde toe Wasinge huys Ende sie hadde man een oechge. Want sie mistede dat rechter oechge. Ende disse voers: Fenne was een tydt lanck geuangen toe Aedwert vp die poerte. Want daer was destydes een onnoesel jonghe wt die stadt Gronyngen of voer die Botteringe poerte wonende, die welcke Fennen voers: hadde nagesecht off belesen, dat sie een Melcken touenarse was. Ende die jonge knecht worde oeck venkelick ghenomen Ende jegen hoer gesettet. ENDE DESTIJTS was daer een Redge toe Aedwert een borgher wt die stadt Gronyngen, die welcke Hermen Elborch was ghenoempt. Ende de Redge voers: hadde oeck man een oeghe, Ende mistede dat luchter oeghe. Soe machmen sien, woe dat rechte volck by den anderen compt (etc). Similis similem sibi querit. Disse voers: Fenne was starck van vrenden, als Egbert by groet stien tille [1]) dat was hoer broder. Ende se hadde oeck vrenden in Gronyngen wonende Ende oeck wal vyff wassen soenen, die al tot mannen gekomen weren. Die welcke al quemen toe Aedwert puchende ende snorckende. Ende wolden den onnoesel jonghe vant lieuent hebben, segghende dat Fenne voers: stelde hoer voet ende oeck den hals tyegens den jonghe hie solde sulx niet bewysen konnen. Ingeualle hie sulx niet doen en konde, solde hie sin hals verboert hebben. ENDE die jonghe was seer cranck van vrenden, ende oeck arm van vrenden. Ende die Redge voers: liet Fennen pinigen mit een vossen start ende mit eenen flassen streeck. Seggende hie conde hoer niet aff pinighen. Dan men kan dencken dat die Redge daertoe worde becofft van Fenne vrenden. Dan die scarp Richter sede dat sie eene Touenarse were, want se hadde wal twe off drie tekenen an hoer, In allen wtwysende dat se sulx een was. Want die scarp richter in der saken veruaren [2]) was, soe he voele toe hoeffde [3]) ghestaen hadde. Segghende he wolde syn leuent daervoer stellen, dat se een Touenarse were. Sulx niet batende, hebben den jonghen ghedruwet toe pynigen, off he solde seggen he en wiste van Fenne anders niet dan guet. Soe die jonghe van dat puchen ende snorcken seer veruert worde, hebbende ghenen troest, dachte sulx heb ik wal toe doen. Seggende ick en weet van Fennen anders niet dan goet.

[1]) *Steentil*, denkelijk over het Aduarder diep.

[2]) Voor *ervaren*.

[3]) Bij het pijnigen van velen aan het hoofd gestaan had.

Daervp is Fenne quydt ghelaten (Notate misteria). Ende die onnoesel jonghe gestuept. [1]) Dat welck den boel seer verbarmde, [2]) seggende die jonghe schede groet onrecht, Dan he moste sulx doen doer heten des rechtes, o iniquus judex. Corts daer nae worden meer Touenarsen angetast in Petersbueren inde Marne, die alle gelyck beleden dat Fenne oeck een was, Ende sie haddent oeck die Touerie van Fennen geleert, Seggende oeck woe sie van Fennen voers: daertoe weren gedrongen omme die boesheit toe leeren. Ende oeck gaff oer Fenne voers: die eene desdages toe loen VI Gronynger pennyngen, ende die ander eenen magerman [3]) daerna se voele boesheyt deden. Sulx die vrenden horende, seyden se Fenne solde hoer in Petersbueren toe Dyke wal ontsculdigen. Man die daer niet en quam dat was Fenne, Dan sie toech nae Winsum in alle manieren off sie hoer verdedingen wolde, Ende toe Winsum comende wystmen niet waer Fenne vs: stoef off vloech. Ende die anderen storuen daervp woe dat fenne voers: een Matroensche was van alle ander Touenarsen. Alst die heere beleuet macht anders ghewendet worden.

Anno LVII omtrent sunte Bartolomeus doe worde ten Dam een Touenarse verbrant die welcke belyde voel quades gedaen toe hebben. Ende heuet oeck voele meer ander lueden besecht van Toueryе.

Anno etc. LVII, omtrent onse hoegheste l. vrouwe, Doe worde een Touenarse gebrant ten Dam die destydes heer Rumbert [4]) oeck besede van touerye, Ende oeck voele meer ander touenarse besede, Ende belede oeck dat se selffs voele quades hadde bedreuen oeck seggende als sie die boesheyt toe rugge stellede Alsdan liet de boese viant hoer niet ongemoyt off sie moste sulx weder anheffen ende plegen. Ende als disse voers: persoen wtgevoert worde omme hoer justitie toe ontfanghen, Soe is heer Rumbert by sie gekomen ende meende sich tegens hoer toe entsculdigen seggende sie solde hoer salicheyt bedencken want sie hem quadelicken sulx ouer gesecht hadde, Antworde sie heer

---

[1]) Gegeesseld.

[2]) Den grooten hoop medelijden inboezemde.

[3]) *Magerman*, soort van munt.

[4]) Zeker dezelfde Rembertus Bouwsema, priester te Uitwierde, van wiens vervolging wegens toverij de heer Feith verslag geeft in het a. w. bl. 48 en vv.

Rummert solde wt hoer oghen gaen Ende maken hoer gheen verstoringe, soe sie sick nv mit Godt bekummert hadde. Ende wes sie van hem gesecht mochte hebben daer wolde sie op steruen. WANT in alle plaetzen daer sie hoer Dansen ende ffest geholden hadde, daer was heer Rumbert altoes by an ende over gewest. ENDE desgelyckes heuet sie oeck Fenne toe Wasinghe weder besecht.

ANNO (ETC:) LVII den III Juny Doe worden twe touenarsen tho Wthuysen verbrant die welcke beleden dat sie voel quades hadden bedreuen, Ende hebben noch voel meer ander Touenarsen besecht, die mit hoer altoes int reiment [1]) weren gewest. Alst die heere beleuet mocht anders gewent worden.

NOCH ANNO LVII Den VIII Juny doe worden toe wthuysen noch verbrant Twe Touenarsen, die welcke beleden dat se voel quades hadden bedreuen, Als van menschen Ende oeck beesten. Oeck als men secht sie solden hebben belyet woe dat sie hadden een Creatuer soe groet als een Vret dat welck hoer botter vnde melck is toe voerende Die duwel in sulcken schin. Welck dier off Vret sy de name geuen ende noemen dat Syertien ende wen dat sie dat dier gebrucken willen soe roepen sy dan Syertien, Syertien ende dan soe komtet ende sie gebrukent dan nae hoer maniere wes in allen sie dan toe doen hebben. Alst die heere almachtich beleuet die kant in allen anders versien ende tot een guedt endt wenden. Mar wy moeten Godt den heere omme syne Gratie altoes bidden.

ENDE HEERE Jtens toe Olden Zyll is Redge gewest toe Wthuysen soe disse vier Touenarsen voers: worden verbrant.

EODEM ANNO den VIII July worde noch Eene Touenarse gebrant thoe Sauwert die welcke oeck belyde dat se voele boese stucken mede hadde helpen bedryven. Vnde oeck altoes mit den boesen vyant hadde geboeleert.

Summe summarum in allen verbrant XXXV.

---

[1]) Voor *regiment;* en dit zal de vereeniging van touenaars, vooral bij den heksendans, aanduiden.

GESCHIEDKUNDIGE AANTEEKENINGEN

OVER DE

KRIJGSBEDRIJVEN

IN EN NABIJ GRONINGEN, VAN 1566—1581.

De volgende aanteekeningen, op zes bladzijden in folio geschreven, werden mij door den heer L. U. Rengers van Naerssen, te Groningen, gaarne ten gebruike afgestaan.

Wie de schrijver van dit kronijkje is, blijkt niet; dat hij heimelijk tot der Staten partij behoorde schijnt mij echter niet twijfelachtig. Is van 't geen hij opteekende veel van elders reeds bekend, veel treft men daarentegen aan, waarvan dit niet kan worden gezegd. Daar alle bijzonderheden, die den maatschappelijken toestand, gedurende den worstelstrijd onzer vaderen tegen vreemde overheersching, nader kunnen doen kennen, den nazaat welkom moeten zijn, zal hare opname in dit tijdschrift, naar ik vertrouw, nog wel der moeite waard geacht worden.

Anno 1566.

14 Februarij was daer een groot water, also dat het buiten Draepoorte an die houen ende in die huisen ginck ende ittelicke beesten verdroncken.

24 Augusti broken sij die beelden in Hollant wt die kercke, oock t' Antwerpen ende ander plaetsen meer.

12 September broken sij die beelden in die minnebroeder kercke to Groningen.

22 September preeckten sij in die minnebroederkercke.

23 September is Barelt Bruins, een borger kindt, opt marckt sijn hoofft affgeslagen.

Anno 1567.

4 Maij hebben die Hollanders een schip mit volck gecregen; t' had een kercke in Zeelant dispoliert, en, to Harlingen gecregen, to Lewarden gesonden an mijn E. H. van Arenberch.

21 Aprill die Prins verstaen hebbende wat in Spangien gesloten was en t selfde Egmont gewaerschout hebbende, is hij na Duitslant gereijst.

25 Aprill leegen daer knechten voor Amsterdam ende daer wt gespiseget, ende vooren die heer van brederooden knechten die toogen na Zeelant, ende mijn heer van Megens knechten toogen weder in haer leger ende worden oock wt Amsterdam gespiseget voor gelt.

3 Maij is een brieff wt den Houe gesonden dat men die minnebroeder kerke weder maecken solde.

5 Maij sijn daer itlicke knechten in Amsterdam gelaten ende sommige na Deuenter gesonden mit schepen.

4 Junij quamen die ouerlander knechten in Groningen ende des naemiddachs quam die Statholder Arensberch; nae den 9e dach Arensberch na Lewerden.

2 Junij worde Reijnt Alberda wtgelecht.

11 Junij — Jan Barenda off Fockens, Meester Assuerus, Conradus Johannes Smorrijs, schoelmeester.

14 Junij worde die profande in die stadt gesett, dat speck t' ℔ 2 stv. 2 plack, die botter wt der tonne t' pont 2 stv., bij die giffte 3 stv.; die scheferhaek van die schapen t' ℔ 2 stv; de wijn die quart 4 gr. stv.

21 Junij worde die galge op het fischmarck s' nachts opgerichtet.

3 Julij werde een pardon off miskûr van Madam dy parma vant Stadthuis affgelesen.

22 Augusti wert Duc D'albe to bruissel eerlicken angehaelt.

2 September quamen die borger to hoope om dat sij wolden brieuen to houe senden, om dat sij die knechten quijt mochten worden, ende die borger quamen ouereen, dat sij geen schattingen geuen wolden, om dat die kercke to broocken was, seeden wel se to broken had sol se weder maecken laeten.

In die selue maent hebben die muizen boonen in die

eerde begrauen offt ingebracht, also dat men hyr en daer tonnen, oock ½ tonnen, oock mudden wt der eerden gecregen en to wthuisen was een huisman die 3 tonne boonen wt der eerden gecregen heefft.

9 September werden die Grauen van Egmont ende Hoorn van Duc D'albe geuangen ende sij werden nae Gent op het casteel genoert.

22 September quam Gruisbeeck in Groningen, in plaetse van Arenberch Statholder.

Anno 68.

24 April nam graeff Lodewijck Wedde in ende daernae den Dam, ende ontboot die hooueliingen ende eijgen aruen tot sich; den 16e Meij sonden sij brieuen an alle kaspels om bijstant to grauen op den zijl, ende beginden daer to schansen bij den brant, also dat so veele buiren gecomen, daer G. Lodewijck voor gruwelde ende lietse een part weder om trecken nae huijs.

17 October is D'antwerps casteel begonnen.

Den lesten Decemb. vertrock Madam de Parma wt dese landen ende corts daer nae deede Duc D'albe veel volcks vangen, die die predicanten gehoort off die wapenen angenomen hadden.

24 May toech die G. van Arenberch na G. Lodewijck na Winschoten, alwaer Arenberch doot bleeff ende 6 stucken geschut (die hij mit wt Groningen genomen had) die creech G. Lodewijck.

25 May quamen die G. van Megens volck in Groningen, ende Jacob Huizingen volck toech na Lewerden.

24 Junij quam G. Lodewijck mit 23 veendel knechten to Hogerbrugge ende to Selwert ende haelden itlicke ossen daerin ende stelde sijn geschut op die steentilpijpe na die stadt, alwaer zij 14 dagen bleuen.

1 Julij dede Duc D'albe de heeren van Batenborch met 16 edelen to brussel onthalsen.

5 Julij de G. van Egmont en Hoorn.

15 Julij quam Duc D'albe in Groningen ende tooch sonder eten off drincken mit sijn knechten door na Selwert en Hogerbrugge ende sloegen al doot wat daer was, ende toogen voort na Slochteren ende bleuen daer 2 nachten, des ander daachs sonde die stadt hem 5 stucken geschut nae; ende tooch een derden daechs met sijn heer nae Wedde ende bleeff des nachts aldaer, des 4e dages tooch hij van

Wedde mit all sin heer ende mit een bende swarte ruijter (d'ander mosten to Groningen blijuen) ende tooch ouer die burtange nae Jemmingen, daer hij Graeff Lodewijck sloech, ende creech daer mit die 6 stuck, die der Stadt Arenberch geleent hadde, noch 11 stucken — 7 metalen ende 4 iseser — daer bleeff Duc D'alba 3 dage liggen ende tooch doe weder nae Groningen.

Deese 17 stuck geschutt worden den 25e Augusti to samen naet hoff geuoert.

10 Septemb. is die G. van Buiren geuangen van Louen na Spangien geuoert.

In October tooch die Prins met ruiters ende knechten bij Stochem ouer die Mase, maer die duitsche gelt roepen als men sou vechten, beletten dat sij niet angrijpen costen, tooch so na Vranckrijck nae die Hugenoten.

Anno 1569.

13 Meert weert die Prince van Condé geuangen sijnde van Montesquijon verraderlijk doorschoten.

16 April doe is hijr to Groningen van den huijse affkondiget openbaer oorloch tusschen die Engelschen ende onse Co. Mat.

30 April doe quamen die Walen in die stadt ende die ouerlanders toogen wt die stadt, ende die walen gingen den 3e Vrijdach nae paeschen ende Sacrementsdach om die stadt, in plaetse van die schutten.

4 Maij doe worde van den huise affgepubliceert alle die geene die vande proclameerden eenich goet, huijs, landt, suluer ende alle tilber goederen, die haer mochten tocomen, solden het bij die commissaris Carr laten beschrijuen, so daer enich auer beuonden mocht worden solde so veel van sijn eijgen goet ontwent worden ende Co. Mat. vianden sijn; so daer oock émant van wiste dat emant van haer luiden etwas onder hadde, solde den darden penninck geuen, indien hij niet angeuen hadde.

Doe quam Harmen Barelts ende beclaechde Lubbert van Coeuerden, die hij schuldich was.

28 Maij doe worde mit die klocke affkundiget van die verstoruen luiden, dat sij off haer luider voorstanders solden to Hooue coomen ende aldaer sich van die geuserie des luiden to verdegenen, als Egbert Schatter, Hindrick Grawers, Arent Polter, Arent Tijmens, Moes Hindrick, Heijne Heijners, Sibrant van Metelen, Jan Valcke.

15 Junij worden die mannen afgehouwen, die in broer kercke om haer loon gearbeijt hadden als die stempinge daer wt gebracht, ende waren in die stadt arbeijt.

18 Junij doe worde die voorneemste borger opgelecht, dat sij solden d'een 100, d'ander 200, 300, 400, 500, 600, gulden geuen ende hooger niet, ende wisten niet off het sold tot die kercke to maecken wesen off niet.

6 Julij worde het pardon van den stadthuise affgelesen.

17 Julij quam bischop Johannes Knijff in Groningen.

20 Julij doe worden die houen ende huisen affgehouwen, daer het casteel buiten heerpoorte staen solde ende voort gemaeket, ende int Goorrecht, Drenthe, der junge boomen affgehouwen ende der sooden gestoken bij Adorp wt Jacop Hillebrants lant.

Anno. 70.

Doe werde dat roo cruise in sunte Mertens kercke op gerichtet nae de Vesper, doe hadde die bischop, beijde pastooren ende die pastoor ter A, die broeder monnick, die prior to Jacopinen ende itlicke priesters mit witte roeden in die handt ende toogen dat cruis gelijck mit touwen ouer ende.

1 en 2 dach nouembris was alderhilligen vloet.

Anno 71.

4 Junij doe formelde die bischop itlicke luiden.

24 Junij doe hebben die Hollanders onder Embden mit schepen geweest en hebben die seerouersschepen gecregen ende wel 300 sijn in Embden gebleuen ende geuangen genomen, ende 2 iacht zijn ontfaren in die zee, ende 57 geuangen sijn in d'Hollandsche schepen onder Embden opgehangen.

16 Julij doe mosten die borger die walen die cost geuen, 1—5—6—7—10—13—15 etlicke in huijs nemen.

Anno 72.

23 October doe worde die bischop to Groningen mit die processie ingehaelt als een bischop, want hij was een mael wtgetrocken naet Hoff om rekenschap van die cloostergoederen, die hij in genomen had.

Anno 74.

2 Julij hefft die grote commandeur een pardon laten

affleesen bij het wijnhuis in een gemach van 6 stijlen ende boeuen mit plancken ende bancken gemaeckt, daerop saten int midden Coronel op die rechte, die bischop op die lincker, die Luitenant ende 4 Hoofftmannen mit die 4 abten, Tesinge, Selwert, Oldenclooster bij den Dam en Rottum, ende bij den bischop Borgermeester en Raedt; t' gemach stont maer een dach, daernae affgebroken; des maendaechs tooch die Coronel mit luitenant, 2 hoofftmannen, 2 borgemeesters nae den Zijl, om die dijcken to beschouwen.

8 Nouemb. is pansers huis mit sijn nabershuisen gebrandt.

Anno 75.

2 Mei doe vertoonde Cornel sijn commission als en statholder, so lange als het Hoff belieffde.

9 Junij doe liet Coronel die heerpoerte affbreken ende het worde hem van die heeren van der Stadt verboden; dan hij ginck al euenwel sijn ganck ende die veerste oosterpoerte worde oeck affgebroken ende corts daernae die binnenste oock.

19 Julij liet Cornel een misse op t casteel doen ende schoot 2 mael aff met geschut ende had daer een gasterije op die plaats mit twe Jufferen, vrouwen, mannen, Geert Mepsche, luitenant, vrouw en kinderen.

12 Julij troude die Prins Madamme Charlotte de Montpensier, in den Briel.

17 Julij worde Asinge Entens die stadt ende lande verboden, omdat hij niet mede consenteeren off na Cornels begeerte to laten wolde. Daer na sende hij op den Ham, Jensema, Jan Mepsche itlicke knechten, omdat hij oock niet mede nae Cornels wille wilde doen, ende sij waren volmachten gecoren van de landen.

15 Octob. doe wol Cornel van der Stadt gelt hebben, dat hem affslagen worde.

23 October doe mosten die landen Cornel 6000 gl. in 6 weecken geuen.

Anno 76.

13 Januarij liet hij die landen weder ontbieden, ende solden die landen mit der stadt weder en eendracht maecken ende hadden die 4 dieners in alle caspelen wat sij doen wolden, off sij die 1000 gl. wolden alle weecke opbrengen off niet; sij seden wat hoer deputeerden deeden wolden zij na gaen, boden hem 600 gl. ende mosten hem 1000 gl. geuen ende loouen, 6 maent lanck, alle weecke.

Na S. Peter worde die raedtsheren gecoren, ende die coronel ende die bischop waren daerbij an.

5 Meert sterft die groote Commandeur to Bruissel.

6 Augusti quam die Cornel in die stadt ende hadde die landen opgedaget ende wolde 1000 gl. vande landen alle weecken hebben, dat die landen niet to laeten wollen, so sij die niet wolden doen wolde hij al die soldaten, die in westfrieslant waren, in de landen comen laten ende sonde die 4 hoofftmans dienaers in alle cloosteren ende caspelen, wat sij doen wolden, oder niet; sij spraken gelijck dat sij haere volmachten to houe hadden ende sij conden buiten haer niet consenteeren, ende Cornel tooch weder wt die stad Laurentini auont, ende sende op alle caspelen, cloosteren, edelluide huisen, ruiteren ende soldaten, die daer alle moetwille bedreuen.

23 Augusti cregen die deputeerden van de landen, die alhijr gestelt waren, als Sterckenborg, Sickinge, brieuen wt den Houe ende togen daermede na Lewerden an die Cornell, die sonde hir boden, om wt die huiser, cloosteren ende dorpen weder in die stadt to trecken.

28 Augusti der landen commissarissen quamen wederom van den Houe.

22 September quam die Cornel weder in die stadt ende hielt die Raedt voor dat sij hem van wege die Coninck op het nije sweren solden.

23 September heeft Mons de Hese, gouuerueur van Bruissel ende heer Glimes, met hulpe der gemeinte, die principaelste Heeren van de Staten, in den Raet vergadert sijnde, geuangen genomen.

1 October sterff bisschop Johannes Knijff tot Groningen.

20 October namen die Spangiaers Maestricht in, roofden, moorden ende ransonneerden sonder genade.

Den seluen dach quam Don Jan in Lutzenborch om gouuerneur te sijn van die Nederlanden.

4 Nouemb. was en furie van die Spangiaerts to Antwerpen.

8 Nouemb. wert to Gent die vrede gemaeckt.

8 Nouemb. quamen hijr brieuen wt het Hoff, dat die lantsaeten solden te huis comen bij lijff ende goet.

23 Nouemb. namen die soldaten Cornel geuangen.

15 Decemb. doe toogen die landen na Bruissel.

27 Decemb. doe quam die nije statholder, die Graue van Rennenburch in ebbingepoorte ende die soldaten wolden

hem niet inlaten al eer hij mit haer eens was om die geuangenen ende die buiten, oock om vrij to sijn, ende haer betalinge to genieten.

Sondaechs voor nieuw jaer worde die vrede affgepubliceert, doe quam Eijso tho Lellens, Albert Horenkijens, Jacob Hillebrants weder in die stadt.

Anno 1577.

13 Januarij worden die borger op schattinge gesett, den 5e penninck ende solden die eijgenaers den 3e penninck corten an die huren.

25 Januarij wolden die soldaten haer gelt hebben ende gingen tot die borger huisen ende befrageden om haer gelt, namen Sapens sijn slotelen van sijn cantoor ende gingen tot Aschendorps huis, borgemester Holtmans huis ende Arent Smits huis.

Donderdaechs quam die nie statholder bij elck regiment, gaff haer voor datt sij 14 dagen gedult sulden hebben, men wolde haer betalen, ende worde van den huise affcundiget wel — wel ouer 50 dalers siluer, oder gelt oder smijdewarck bij hem hadde, van sijn eijgen off van anderen in bewaringh, solde dat to voorschijn brengen, men solde hem goede verwissinge daervan geven, ende bij eede verclaren, dat hij niet meer hadde, bij verlies het gelt ende die stadt so daer meer bij hem beuonden worde, ende off daer emant waer, die eenich gelt, siluer off smidewarck buiten der stadt gesonden hadde, die sal dat weder doen halen ende to voorschijne brengen in die tijt van 8 dagen, so daer emant ouer beuonden worde sal dat verboort hebben; ende alle voorneemste borger brachten haer siluerwerck bij den raedt, t' clooster to Aewert 1 tr. mit siluerwerck, Selwart, Tesinge, ende solden voor het loot 22 grooten (?) ontfangen ende worden van gemaket viercante stucken, daerop stont geslagen *necessitate* — 4 februarij op $1/2$ ende heele Conincks dalers.

Op dato worden die Walen gemolstert ende betaelt.

15 februarij doe quam daer een Commissarius, die solde den knechten wtfoeren nae Delffzijl ende na Wedde.

6 febr. Wolden die borgeren den nien raedt na den boecke gecoren hebben, daer die Heeren in tegen waren; doe gingen die borger (doch halff ende halff mit 's raets belieuen) daerom an den Stadtholder, alwaer sij goet beschiet cregen.

12 — worde de borger het casteel weder to vooren geuen om to slijten.

17 dito worden daer schepen mit soldaten na Dockum gebracht.

20, 21 dito worde met die Duitsche tromme ommeslagen, wel holt, steen, iserwarck, colen, calck wolden coopen van het casteel solde comen tot Jacop Hillebrants huis.

8 Martij doe sworen die soldaten die heer van der Veer, ende onse Statholder seede haer den eedt, die sij hem gedaen hadden, weder op.

15 dito togen die walen wt die stadt ende die toren quam in die brandt.

Anno 78.

Saterdaechs voor Jacobi quam Alberda en Joost van Cleue weder wt den raet van Staten ende wolden niet meede brengen, dan Elle Luitenants boode quam 2 dagen daer nae ende bracht een packet met brieuen.

Anno 79.

8 Maij quamen 2 Veendel knechten in den Dam van Nienoort, daer nae van Wedde oeck 2 veendels.

13 dito doe togen sij nae Loppersum ende na Winsum.

23 dito quamen sij to Hoogerbrugge ende maeckeden daer een Schanse ende toogen in Selwart, van Selwart na Noorder hoogerbrugge ende beschanseden dat oock.

6 Juni doe toogen die van Groeningen na Selwart ende Noorder hoogerbrugge op schutgeweer ende lieten 4 persoonen, schoten, branden een huis tho Hogerbrugge ende in die paddepoel, daer nae worden 6 gijselaers wtgesonden nae Campen, als Vbbena, van Diest, Ballen, Popke, Sijmen Heijnens.

14 Junij doe mosten die 9 veendelen die gouuerneur salueren, dat he mit vrien in ende wt de Stadt trecken mocht, ende quam inder Stadt ende haelden hem met 4 veendel borger in.

26 dito doe worden die gilden brieuen voorgelesen om een kercke to hebben, ende worde haer toe laten 2 kercken to hebben, dan sij solden die beelden staen laeten, die haer niet in die weege stonden, ende worden mit die clocke affludt, daer die Statholder selff mede bijstont opt rechthuis mit die heeren; den 30en preeckten sij in sint Wolbrichs kercke.

17 Augusti waren die borger to samen omdat die raedt d'impost wold hebben daer die borger op seeden so Co Mat.

dat begeerde ende sijn Mat. brieuen dat medebrochten, wolden die borger het geuen, so ouerst niet wolden noch dochten sij het niet to geuen, daerenbouen wolden sij die 6 gijselaers weder hebben, ende die 4 mannen los, daertoe die Co. camer in sijn fleur gestalt. Jan Weller worde des auonts los.

Jan die Wilde ende die schuitemaker mit die pelser worden gefangen op die poorte gestelt.

17 Septemb. doe to broken sij dat koer ter minnebroeder kercke weeder omme.

Anno 80.

3 Martij worden die borger geuangen des morgens van 5 bis to 3, ende des anderen daechs nomen sij knechten an, als Vinckenborch, Swartijen, Wijbrant Oldendorp.

14 Martij des nachtes worden die 4 meulen verbrant ende hadden to Hoogebrugge ende to Helpen geschanset.

19 dito branden sij die homeije buiten heerpoorte aff.

15 April quamen sij in den Hooren ende Wicheringe huis, ende Mepschen hoff worde prijs gegeuen ende t' huijs verbrant.

2 ende 3 Meij worde Suijwint mit noch ander borger wt die Stadt gelecht.

Een May cregen die groninger knechten die schans buiten A poort in ende sij verliepen noch 3 schansen als Robers huis ende noch 2 anderen.

4 Junij hielden sij een scharmutsinge buiten steentilpoorte, daer Bartelt Entens dood bleeff.

10 dito worde afkundicht dat niemant man off vrouw, knecht oder maecht, enige nije tidinge an sul brengen, daer die Stadt in to schade oder to cort mocht comen, bij 25 ggl. broke, oock dat niemant wt die Stadt solde trecken sonder oorloff.

17 dito togen die geusen van der Stadt wt die schansen.

18 worden sij geslagen op Hardenbergerheijde, ende doe togen die geusen na Delffzijl ende d' opslach.

24 dito quamen 14 veendel knechten in die stadt.

3 Julij worden die clocken wt den Dam ende ander plaetsen gehaelt.

7 dito geuen sij den opslach op, op genade ende ongenade, ende worden van 's conincks bodem geuoert; daer nae quamen an Oostmersern, Engelschen ende Schotten weder ende schansten daer weder. Saterdaechs voor petri ad

vincula geuen sij den zijl op en sijn sonder geweer wt gegaen. Dinxdaechs to vooren cregen die geusen den opslaech weder in.

4 Augusti namen die geusen weder steentil in ende schanseden sich daer ende het voorwerk, Noort ende Suithorn, ende onse ruiter ende knechten togen na Winsum ende een scharmutsinge daer gedaen.

5 Augusti togen die ruter ende knechten mit oock 500 groningers nae die punterbrugge ende cregen 2 veendel geusen doet, daeronder eyse Jargen ende Schott ende Engelsch hopman.

15 Augusti cregen die geusen Coeuorden in.

24 dito soldaten die van Drente 48000 daler opbrengen in handen van Eijlko Onsta als volmacht van Bollac ende die Statholder was na Anloo, Suidtlaren getogen, ende die geusen togen weder na Rolde, doe toogen onse volck weder na Hooren, Helpen ende bleuen daer liggen.

7 September worde den opslach opgegeuen, 2 dagen to vooren reeden etlicke ruiter voer Lewarden; haddent wel conen incrijgen, hadden sij wat voetvolck bij sich gehadt, haelden een groote rooff van beesten ende schapen daer hen.

10 dito quamen die geusen in Awert ende sloegen enige van onse volck doot, die ander gefangen.

11 dito doe hebben onse volck Coeuorden ingecregen ende Snaters veendell tooch daer weder op.

16 Doe hebben die Catholijcken die reformeerden in Swoll geuangen nomen ende Co. Mat. soldaten weder ingenomen.

23 dito brocht men datt geschutt nae Steenwijck, als 3 cortouwen die die Cornel had laten van die Stadt spijse gieten, met noch 4 veltstucken.

9 Decembri quamen die geusen weder in die Marne ende Winsum ende beschansten de voort ende togen daer nae wt Winssum nae Warffum ende cregen dat in.

Anno 81.

2 Januarij doe nomen die geusen van die lantschap 3 jaer schattinge bij die brant ende mosten het binnen 8 dagen opbrengen; die geen gelt hadden mogten coeijen off coren daer voor brengen.

5 dito doe branden die geusen tho Ruijnen ouer 100 huijsen.

5 februarij brochten die schuitenschuiuers het veendell

met die 11 harten [1]) in die kercke, dat sij tho Wthuijsen gehaelt hadden.

10 februarij branden die geusen die weem tho Bellingeweer, Beijlen ende Dieueren oock.

24 dito togen onse volck, weder van Steenwijck door waters noot, ende t' was oock profandijt, sij hadden daer 19 weecke voor gelegen.

5 Martij worde die Coningin in Groningen begaen.

13 dito hebben die geusen Winsummer zijl beschanset ende opgespeert om t' water ouer die leege landen tho laten loopen.

20 Junij doe nemen onse volck schaephalsterzijl ende 181 dootgeslagen, daer nae Awerderzijll, daer nae Winsummerzijl, daernae geuen sij Winsum op.

15 Junij dreuen onse volck die geusen wt Awert ende Awerder steentil.

5 Julij togen die borger 2 veendel nae Winsum ende verbranden dat.

15 Julij doe quam Taxis met sijn ruiter door Coeuerden ende Ballen haelde hem.

10 Julij doe hadden die geusen tho Vsquart, Wthuisen, Meeden ende daer omtrent alle beesten genomen ende togen in Selwart ende onse volck togen haer tegen mit 19 veendel ende 4 benne ruiter ende die geusen lieten 22 veendel sien.

13 Julij doe heefft Schenck sich door die buren van Sallant, die hem in Delden belecht hadden, doorgeslagen ende sijn die Drost van Wedde ende Coeuorden ende Hindrick van Delden van Groningen tho denste gesant.

23 dito sterff die Statholder.

---

[1]) Hiermede zal zeker bedoeld zijn het Ommelander wapen, waarover Dr. Stratingh in de voorgaande aflevering (blz. 200) gehandeld heeft, en dat dus toen ook op het vaandel gevoerd werd.

OVER HET EERSTE ONTSTAAN VAN DEN DOLLARD.

Toen het door mij en den hr. G. A. Venema geschreven werk over den Dollard in 1855 het licht zag, viel het de eer te beurt, dat de hr. Möhlmann in de *Ostfries. Zeitung*, Emden 1861, No. 5, 6 en 7, er eene aanprijzende aankondiging van gaf, maar daarbij opkwam tegen de door ons aangenomene overlevering over het eerste ontstaan van dien Eemsboezem in het jaar 1277, haar ronduit voor een fabel verklarende. Hij schreef deze kritiek, toen hij reeds bezig was met zijne algemeene *Kritik der Friesische Geschichtschreibung*, die hij in 1863 uitgaf, en tot eene voorloopige proef daarvan, zooals hij zegt. Hij heeft vervolgens in dit werk verkort opgenomen (S. 133), wat hij hier uitvoerig had voorgedragen.

Als ik mij niet bedrieg, dan heb ik Möhlmann in deze bladen reeds doen kennen als een hypercriticus, in zijne ontkenning van het bestaan van den algemeenen bond der Friesche Zeelanden te Opstalsboom (bl. 161 en vv. der vorige Aflev.), en ik moet ook mijne bedenkingen opperen tegen zijne ontkenning van de waarheid dier Dollardoverlevering. Daar ik vooral het historische gedeelte van ons werk over den Dollard had bewerkt, trok ik mij natuurlijk zijne kritiek daarover in 't bijzonder aan, doch heb tot dus ver gewacht, daarop terug te komen. Möhlmann grondde zich namelijk op deze en gene onderstelling, die een geschiedkundig onderzoek vereischten, waartoe mij lang de gelegenheid bleef ontbreken. Doch laat mij ter zake gaan en eerstelijk vermelden, wat Möhlmann aanvoert tegen gezegde overlevering.

Hij begint met op te merken, dat er in den tijd van Emmius verschillende onderling wijd uiteen loopende berigten over het ontstaan van den Dollard bestonden. Aan hem, zoo vervolgt hij, was het verbleven den waren tijd daarvan te ontdekken, en aan Wiarda viel het geluk ten deel de bron daarvan uit te vinden, te weten de *Chronica der Freessen;* want Emmius zou deze tot aan het jaar 1443 reikende handschriftelijke kronijk hierbij voornamelijk gevolgd zijn. [1]) Bewijs leverde Wiarda daarvoor echter niet en kon dit ook niet doen; integendeel, aangezien deze kronijk jonger is, zal omgekeerd veeleer de onbekende schrijver daarvan het berigt uit Emmius ontleend hebben. Neen, die kronijk is niet de bron van Emmius, maar deze geene andere, zoo verzekert Möhlmann, dan de bekende profetie van Jarfke, van dien raadselachtigen man, van wien Wiarda zegt: „Jarfke profeteerde o. a. van het ontstaan van den Dollard. Daaruit leidt men af, dat hij althans in de 13de eeuw geleefd heeft." [2]) Even zoo goed, vaart Möhlman voort, kan men zeggen: Jarfke voorspelde o. a., dat de zee van Winschoten naar Blijham in hooiland zou verkeeren; daaruit leidt men af, dat hij ten minste in het midden der 16de eeuw geleefd heeft. En waarlijk, die profetie behoort, volgens hem, nog in een lateren tijd te huis, daar haar oorsprong ongeveer tusschen 1575—1580 valt, schoon ze eerst met verloop van tijd in hare tegenwoordige gedaante zich ontvouwd heeft. Deze had zij reeds in het jaar 1660, blijkens een niet geheel volledigen Emder afdruk in 12°, in het bezit van Möhlmann. Hij bezat bovendien van den oorspronkelijken tekst ook nog een fragment naar een vóór 1585 door den pastoor Oldenborch te Bunde genomen afschrift. De profetie werd aldus, zoo wel met het thans daarmede verbonden, vroeger daaraan gehechte berigt over het ontstaan van den Dollard, als ook het laatste op zich zelf afzonderlijk in vele afschriften verbreid. Oldenborch, die zelf niet afkeerig was van voorspellingen en wonderen, vond beiden van belang genoeg, om ze tot het nageslacht te brengen; daarentegen vergenoegde zich de predikant Brummelkamp te Weener omstreeks het jaar 1590 met het Dollardberigt alleen, waaraan hij echter overeenkomstig het doel, dat hij er mede had (naar aanleiding van een grensstrijd met Bunde), veel ongerijmds bijvoegde. Het is dit exemplaar, waarvan in Arend's *Erdbeschreibung*

---

[1]) *Ostfries. Gesch.* I, 262. [2]) A. w. VI, 76.

von Ostfriesl. S. 238 gewaagd wordt. Anderen voegden deze stukken bij hunne Landregten, zooals Georg Formann bij den Wolthuizer codex, vermeld bij von Wicht, *Vorb. zum Ostfr. Landrechte*, S. 203, en in afschrift bij Möhlmann. Een ander reeds wat veranderd en vermeerderd exemplaar werd zelfs in het Groninger archief opgenomen. Rengers van ten Post nam het Dollardberigt meest onveranderd op in zijne Kronijk en beroept zich daarbij op een misboek van het klooster te Termunten in 't Oldambt, alsmede op eene kaart in het Groninger raadhuis voorhanden. De kaart kent ook reeds Brummelkamp, als voorhanden in zijn tijd te Groningen en te Emden, alsmede in oude Friesche kronijken, met name in eene zeer oude, op het grafelijk ambtshuis Leerorth bij den graaf Johan aanwezig. De Emder kaart nam ook dat berigt op, bijna woordelijk. Alleen, even als in alle afschriften, heerschte er in de opgaaf van den dag van de inbraak van den Dollard en de nevenomstandigheden toen reeds eenige verscheidenheid. Er zijn voorts ook nog andere berigten in oude kronijken, die het begin van die doorbraak eveneens stellen op het jaar 1277, maar die zijn, volgens Möhlmann, evenmin als gene te vertrouwen.

Ziedaar in hoofdzaak wat Möhlmann mededeelt omtrent het Dollardberigt in genoemde profetie en op zich zelf. Dat van het Groninger archief en van Rengers waren door ons ook reeds in hun geheel medegedeeld, onder de Bijlagen V en VI achter ons werk: *De Dollard.* Ik kom nu op een en ander nader terug bij het onderzoek, of, zooals Möhlmann wil, aan dat berigt alle waarheid ontbreekt.

In de eerste plaats komt hier in aanmerking de profetie van Jarfke waarmede dat berigt verbonden is en waaruit het geloof daaraan zou ontleend zijn. Ik moet bekennen, dat ik met dit geschrift eerst door Möhlmann bekend ben geworden en daarvan niets had vernomen, schoon het meermalen en het laatst nog niet lang geleden in deze stad herdrukt is bij den boekhandelaar N. C. van der Veer, zooals de titel zegt, naar een „Authentiek Exemplaar.” [1])

---

[1]) De geheele titel van dezen afdruk luidt: *Prophecye of Voorsegginge van eene geheeten Jarfke, van veel wonderlijke dingen die na zijn tijd zullen geschieden in 't Old-Ambt en Westerwoldinge-Land, alsmede in 't kleine Old-Ambt, zoo van den krijgshandel en verdistruerig in Groningerland. Gedrukt naar een Authentiek Exemplaar, Voor liefhebbers van Prophetien*, te Groningen, bij N. C. van der Veer, Boekhandelaar aan de Groote Markt enz. (zonder jaartal).

Wenschende zulk een authentiek exemplaar of oorspronkelijk handschrift te bezitten, deed ik daarnaar een tijdlang onderzoek, maar te vergeefs. Ik vernam wel, dat zoodanig boekje in het Oldambt en aangrenzende streken zeer bekend was, als het ware een volksboek, even als in Oostfriesland, had uitgemaakt en dat Jarfke voor een visscher in zijn tijd gehouden werd. Het gelukte mij ook nog door tusschenkomst van den heer Koning te Wedde een vroegeren druk daarvan te bekomen, uitgegeven te Groningen bij den boekdrukker F. Vos, in 1794, en onderrigt te worden van het bestaan te Scheemda van een nog vroegeren bij B. Greijdanus, boekverkooper van 1749—1753 alhier, beiden met houtsnééplaatjes. In het eerste, op het titelblad, wordt Jarfke zelf afgebeeld en in de twee anderen een paar ontmoetingen hem wedervaren, die op ons onderwerp geene betrekking hebben. Overigens is er geen onderscheid tusschen deze uitgaven, noch in den titel noch in den tekst, alleen hier en daar in de spelling, en het schijnt dat de een een afdruk van den ander is, met eenige verandering, waarvan de jongste altijd niet de gelukkigste. Ik heb mij dus met deze uitgaven moeten vergenoegen, zonder den inhoud te kunnen vergelijken met het oorspronkelijke en alzoo te weten te komen, in hoe verre die inhoud volledig en naauwkeurig is. Het laatste is, blijkens de vele misstellingen, zeker niet het geval.

Zoo als dit boekje zich dan voordoet is het een zonderling zamenraapssel en moet men zich verwonderen, dat het werkelijk zooveel aanzien en geloof heeft gevonden bij het volk tot heden toe, blijkens de herhaalde drukken daarvan gegeven. In dit opzigt is het eene curiositeit. Het verdiende anders dan ook niet dat men er acht op sloeg, was het niet door Möhlmann als bron van de Dollardsage, volgens hem, aangewezen. Maar wel beschouwd, heeft de eigenlijke profetie van Jarfke niet met het berigt omtrent den Dollard te maken. Hij zelf erkent, dat dit eerst op zich zelf stond en naderhand er bijgevoegd of ingelascht is geworden, zoo dat het als van Jarfke afkomstig scheen te zijn, even als het overige. Wat in het begin van het boekje als Jarfke's profetie over het Groot- of Wold- Oldambt wordt vermeld, — dit merkt hij zelf ook op — is geheel in tegenspraak met hetgeen aan het einde over het Klein- of Klei-Oldambt en den Dollard wordt medegedeeld. In het eerste wordt Jarfke gezegd te varen over het water (een meer) van

Winschoten naar Blijham en te voorspellen dat dit alles land zal worden. Hier heeft men dus reeds den Dollard in zijne grootste uitgestrektheid en aanduiding van den nieuwen aanwas van land. Dit slaat op den toestand des lands in het laatst der 16de eeuw. Wat hij daarop laat volgen, ziet op krijg in het Oldambt, Westerwolde, te Groningen en Emden, en betreft zeker ook dien lateren tijd. En wat er vervolgens buiten het eigenlijke Dollardberigt hierbij of tusschen gevoegd is, als voorspelling van Jarfke daaromtrent, kan men ook veilig beschouwen, als een later verzinsel. Om dit zelve te kunnen zien en te vergelijken het hier opgenomen berigt met andere exemplaren daarvan, zal ik dat voor mijne lezers in de Bijlagen naar den druk van 1794, als oorspronkelijker dan de laatste, mededeelen (Bijl. 1) met een afschrift daarvan (Bijl. 2), dat ik uit de nagelaten boekverzameling van Möhlmann heb verkregen en, zooals aan het slot wordt gezegd, uit de boekerij van M. von Wicht afkomstig was. Dit zal dus hetzelfde zijn, als boven naar hem is vermeld in zijn bezit. Ik bepaal mij dan nu bij dit berigt.

Het berigt wordt gezegd, naar de opgaaf van den kelner van het klooster te Termunten van 1565 en die van Rengers ten Post, ontleend te zijn aan aanteekeningen in een oud misboek, een solter of psalmboek (psalterium), van dat klooster in het Oldambt. In de profetie van Jarfke wordt van een misboek te Oosterreide in Reiderland gesproken. Het was eene oude gewoonte om in misboeken merkwaardigheden op te teekenen, en dit kan in het klooster te Oosterreide zoowel als te Termunten geschied zijn. Het is ook alsof er tweeërlei berigt bestaat of heeft bestaan; een waarmede de opgaaf in Jarfke's profetie begint, een ander waarmede het eindigt, en waarvan het eerste de eerste doorbraak en het tweede de tweede in 1277 voorgevallen vermeldt. Dit jaar wordt eenstemmig opgegeven. Alleen de kelner van het Termunter klooster spreekt van het jaar 1299, als het jaar der eerste doorbraak. Dit geringe verschil kan geen genoegzamen grond opleveren, om aan de waarheid van het berigt te twijfelen. Gesteld al de kelner heeft het jaar 1299 genoemd, — misschien uit het hoofd; — dit was blijkbaar eene vergissing van hem, die hare verklaring vindt in de aanvulling van dat berigt door hem en in het berigt op het Groninger archief, met de vermelding van de eerste stichting van dit klooster te Menterwolde of in het Wold-Oldambt onder Midwolde en deszelfs verplaatsing in 1299 naar Ter-

munten. [1]) Dit jaartal zal alzoo verward zijn met dat van 1277. De mededeeling van de eerste stichting op het jaar 1200 in het Dollardberigt op het Groninger archief is nu ook niet juist; want dit moet 1259 zijn [2]); maar hoe ligt kan in het afschrift deze fout ingeslopen zijn, zooals wij in datzelfde berigt meer opmerken. Zoo wordt er op het jaar 1277 mede de inval van graaf Floris in Westfriesland in vermeld; dat moet 1287 zijn en staat hier zeker niet op zijne plaats. Zulke fouten geven nog geen regt om te beweeren, dat die berigten overigens geen geloof verdienen, geene waarheid bebehelzen. Als men op grond hiervan deze en gene feiten wilde ontkennen, dan zouden er zeer velen uit de geschiedenis moeten uitvallen. Dit zou ook zelfs van toepassing zijn op het berigt van Beninga, waarop Möhlmann den eersten oorsprong van den Dollard eerst in 1413 of 1414 stelt, zoo als wij straks zullen zien. Neen, waar niet alleen, zoo als men zegt, man en paard worden genoemd, — dit geschiedt ook wel in sagen en legenden, — maar ook uitdrukkelijk de plaats en tijd van het gebeurde, met de namen van toen levende personen, als getuigen, — daar kan het berigt moeijelijk verzonnen, wel niet uit de lucht gegrepen zijn. En dat heeft plaats met het berigt omtrent den eersten oorsprong van den Dollard in 1277. De eerste inbraak in dit jaar bij Jansum wordt eenstemmig gesteld op den 13 Januarij, de tweede meer of min verschillend, namelijk op den 23 December in het berigt op het Groninger archief, op den 25 in de profetie van Jarfke en de na te melden Chronica der Freessen, en op den 29 dier maand in het later volgend afschrift van dat berigt (de bijschriften in de Dollardkaarten daargelaten), maar allen toch hebben dezelfde maand en, wat veel zegt, schier allen melden daarbij, dat de inbraak geschied is op een maandag te elf uren, toen Ratus en Membrodus (of zoo als deze namen anders gespeld worden) pastoren waren te Reiderwolde. Dag en uur met de toen in dit vlek staande pastoren worden aldus met name ge-

[1]) Door eene over het hoofd geziene drukfout in ons werk over den Dollard bl. 43 is verkeerdelijk het jaar 1399 in plaats van 1299 opgegeven.

[2]) Niet 1258, zooals Möhlmann naar de gebrekkige vertaling van de levensbeschrijving der abten van Aduard in de *Oudh. en Gesticht. van Groningen* bl. 222 en 466 meldt. Zie die oorspronkelijke beschrijving uitgegeven door Fr. Koppius in zijn *Specimen Theolog.* 1850, p. 8.

noemd. Wat kan men meer tot bevestiging van een feit verlangen? Men moet daarbij bedenken, dat wij hier niet met oorspronkelijke stukken, maar met afschriften daarvan te doen hebben. Uit de onnaauwkeurigheid daarvan is genoegzaam te verklaren het onderling verschil in sommige opgaven.

Möhlmann verwijt ons, dat wij bij de vermelding van de verplaatsing van het klooster van Menterwolde naar Termunten, volgens den schrijver van de *Oudhed. en Gesticht. van Groningen*, als reden daarvan opgegeven hebben de herhaalde overstroomingen [1]). In zoo ver verdienen wij of liever verdien ik dit verwijt, als voornoemde schrijver dit niet uitdrukkelijk vermeldt; maar dit doet toch wel het Dollardberigt op het Groninger archief, in deze woorden: „als nu de landen daeromtrent sinnen vorgaan, ende de *Dullert* is gekomen, ijs dat verlaten. Ano dusent 111 hundert min eene, ende hebben sick in der Munten ghegeuen." Diensvolgens blijft waar, wat wij meldden, en is onjuist wat Möhlmann wil, dat zooal overstroomingen tot de verplaatsing hebben genoopt, dezen niet van den Dollard maar van het naburig riviertje de oude Geute zouden zijn geweest. Ik stem gereedelijk toe, dat de Dollard er nog niet was, maar houd vol, dat hier toch overstroomingen gemeend zijn — zij het ook door de Geute — van de Eems, waardoor het zeewater zoo ver binnen 's lands al nu en dan toen doordrong en zoo op den duur den Dollard veroorzaakte.

Zoo draagt het Dollardberigt, hoe ook in de afschriften verminkt, alle teekenen van waarheid aan het voorhoofd. En werd het in de verklaring, door den kelner van het Termunter klooster in 1565 afgelegd, reeds opgenoemd, dan kan het voorzeker ook niet zoo jong zijn, als Möhlmann het wil laten voorkomen, dat de Dollardsage zou zijn opgekomen, eerst in het laatst der 16de eeuw.

En hoe is het met de kronijken gelegen, waarvan Mölhmann ten slotte spreekt als even ongeloofbare getuigen?

Hier hebben wij in de eerste en voornaamste plaats te doen met de *Chronica der Freessen*, dat zeldzame, wel eenige handschrift, waarvan, volgens Wiarda, Emmius vooral gebruik zal hebben gemaakt bij zijne beschrijving van den Dollard en dat uit de nalatenschap van Wiarda in de boekerij van het Groninger genootschap *pro excolendo jure patrio* is gekomen, maar vermist werd, toen wij den Dollard beschre-

---

[1]) *De Dollard*, bl. 43.

ven. Het is echter later weder te regt en terug gekomen en ik ben dus in de gelegenheid gesteld, om den inhoud daarvan, in 't bijzonder den Dollard betreffende, te kunnen nagaan en opgeven. En in dit opzigt is die kronijk werkelijk belangrijk. Ik laat daar te onderzoeken, of Emmius daaruit voornamelijk zijne berigten geput heeft, zooals Wiarda getuigt, dan omgekeerd de schrijver van deze kronijk de zijne uit Emmius, volgens Möhlmann, alleen in aanmerking nemende den ouderdom dier kronijk, want de kronijk zelve kende hij niet. Beiden hebben veel gelijk, doch alles niet. Zoo ontbreekt b. v. de eerste aanleiding tot den oorsprong van den Dollard, waarvan de kronijk gewaagt, namelijk de gewelddadige handelwijs van Keno ten Broek jegens Reiderland in 1276, bij Emmius geheel en kan dus niet aan hem ontleend zijn. Daarentegen spreekt zij van de beide doorbraken in 1277 zonder nadere bepaling van de plaats bij Jansum en Wilgum, gelijk Emmius heeft, en derhalve niet van haar. Uit de vergelijking van deze en gene plaats schijnt veeleer op te maken, dat beiden elk op zich zelf, deels dezelfde, deels andere bronnen gebruikt hebben. Ik laat ook daar de vraag, in hoe verre deze kronijk vervat is uit die van Beninga, zooals Möhlmann gist. Wat den Dollard betreft, wordt dit ten klaarste tegengesproken door hare uitvoerige berigten daarover, en wel juist voormelde, waarvan geen letter bij Beninga. Hoe dit zij, ik zal deze berigten in hun geheel ook hier achter onder Bijlage 3 mededeelen, opdat elk zelf er over kan oordeelen.

Vergelijkt men verder deze Dollardberigten met die welke Outhof uit eene oude kronijk opgeeft, zonder den naam daarvan te noemen, dan blijkt het stellig dat beiden geheel dezelfde zijn en dus die kronijk onze *Chronica der Freessen* is. Deze begint hare berigten over den Dollard met hetzelfde verhaal als uit gene naar Outhof vroeger door ons is medegedeeld geworden; [1]) ook door Möhlmann; maar hij beschouwt dat zoo fabelachtig en onhistorisch, dat hij het geene wederlegging noodig acht. Zien wij dan ook, of deze even strenge als korte vonnisvelling gewettigd zij.

Een Oostfriesch edelman, zoo vangt dat verhaal aan op het jaar 1276, doorgaans Hermar (Hilmar) Keno de oude genaamd, wiens vader regent te Norden was, met roem uit

---

[1]) Outhof, *Verhaal van alle hooge watervloeden in Europa* enz. bl. 338. *De Dollard* enz. bl. 69.

den krijg in het Heilige land teruggekeerd en door den koning Karel van Napels wegens zijne ridderlijke daden in 1269 tot een overste aangesteld en tot ridder geslagen zijnde, was in navolging zijner voorouders hoofdeling van Broekmerland en daarna ook in Reiderland geworden. Hij regeerde echter zoo wreed en streng, dat de Reiderlanders er op bedacht waren een anderen regter in zijne plaats te kiezen. Dit verbitterde hem zoo zeer, dat hij ze met geweld heeft getracht te bedwingen en daartoe is begonnen met de zijldeuren in Reiderland te verbranden en de zijlen anders te vernielen, alsmede de dijken hier en daar door te steken, om het land onder water te laten loopen. Zoo onderwierp hij het eene dorp na het ander; maar dit had ook ten gevolge, dat de Reiderlanders hunne dijken ongemaakt hebben gelaten. — Hierop kwamen nu in het jaar 1277 twee geduchte watervloeden, de eerste in het begin van Januarij, de tweede op het einde van het jaar, den 25 Dec., waardoor in de Eems van gezegd Reiderland 33 dorpen, buiten de kloosters en vlekken ondergingen, en de Dollard een groote inham der zee geworden is en veele menschen en beesten jammerlijk zijn omgekomen en verdronken, terwijl die Dollard hierna door de daarop gevolgde vloeden nog meer vergroot en het land verwoest en vergaan is. — Op het jaar 1279 wordt nog nader gezegd, dat in dat jaar wederom groote watervloeden zijn geweest en het zedert jaar op jaar zoo zeer heeft gestormd, dat men de dijken niet heeft kunnen herstellen. En zoo wordt dit dan verder als de oorzaak opgegeven, dat de kostelijke hoek lands van den Dollard met vlekken, dorpen en kloosters geheel is vergaan. Na opnoeming van de voornaamsten, ten getale van 30, gaat de schrijver voort met op te merken, dat deze vlekken, dorpen met de landen niet op één tijd vergaan zijn, neen, maar dat de vloed van 't jaar 1277 daartoe den aanvang heeft gemaakt en zoo ook de laatste (van 1279) het zijne gedaan, en aldus van jaar tot jaar het land is afgebroken; waarbij over acht of negen jaren een nog zwaardere vloed is gekomen. (Hier wordt die van 1287, later nader vermeld, bedoeld). Daarbij voegde zich, zoo besluit de schrijver, de groote oneenigheid tusschen de ingezetenen in de jaren 1280 tot 1285, die de herstelling der dijken heeft verhinderd. Daaronder was een rijk, magtig man, die zou gezegd hebben, liever te willen zien, dat zijn land eene spietse hoog onder water stonde, dan ten bate van zijne

buren de dijken weder te maken. Na eenige bijzonderheden omtrent de beide hoofdplaatzen, Torum en Reiderwolde, wordt er nog bij aangeteekend, dat in het jaar 1279 tevens een zeer strenge winter heeft geheerscht.

Ik heb het verhaal omtrent Wilmar Keno den oude en den rijken Reiderlander vroeger medegedeeld, met de opmerking dat een en ander dergelijks ook op het jaar 1413 vermeld wordt en het mogelijk hiertoe behoort. Hier wordt namelijk mede wel een Keno ten Broeke gezegd sluizen vernield te hebben in Reiderland en van de Tiddinge's, dat zij hunne dijken aldaar ongemaakt lieten liggen, waardoor 24 kerspelen vergingen; ja zelfs wordt die rijke Reiderlander in de verklaring van den kelner te Menterna van 1565 Tidde Winnengha geheeten. Maar wanneer men beide verhalen in de *Chronica der Freessen* met elkander vergelijkt, zoo is er alle reden, om, ondanks de schijnbare gelijkheid, beide voor afzonderlijke berigten van twee onderscheiden voorvallen te houden, althans wat het vermelde omtrent de beide Keno's aangaat. In 1276 was het om Reiderland ten onder te brengen dat een Keno ten Broeke aldaar de zijlen vernielde en de dijken doorstak. In 1413 deed ook wel iets dergelijks een Keno ten Broeke, maar in weerwraak van gelijke handeling van de Schieringsche partij, waarvan Koppen Jarges toen het hoofd was en elders als de dader alleen wordt genoemd. Omdat deze de zijlen verbrand en de dijken doorstoken had in Reiderland, aan de Oostfriesche zijde, deed Keno dat aldaar aan de Groningsche zijde, en liet Jarges hierom de drie naaste zijlen, van Reide, Termunten en Oterdum, bezetten. — Hier worden de zijlen met name genoemd, niet die welke Jarges of Keno verwoestte. — Emmius heeft dit berigt ook volkomen gelijk als de *Chronica* op het jaar 1414 [1]), en het verwijt dat Möhlmann hem doet, dat, als met opzet, verzwegen te hebben, is onverdiend en wat erg. Beninga en Sijbe Jarichs, waarop Möhlmann zich beroept, noemen als verwoester van twee zijlen in Reiderland alleen Koppen Jarges op. Het moedwillig verwaarloozen van de dijken door de Tiddinge's heeft alleen Beninga. Dit kan toen en ook vroeger geschied zijn. [2])

---

1) *Rer. Fris. Hist.* f. 261.

2) Möhlmann brengt hier nog bij eene plaats uit eene andere handschriftelijke kronijk ook uit het einde der 16de eeuw, waarin de verbranding der zijlen aan den in 1376 overleden jonker Keno wordt toegeschreven en gezegd, dat hierdoor het land „onriedigh wordt, daer

Möhlmann zegt wel, dat er zoo veel fabelachtigs en onhistorisch is in het berigt omtrent den eersten Keno, dat hij de wederlegging daarvan onnoodig acht. Maar dit is eene gemakkelijke manier, om zich van de zaak af te maken, in plaats van haar te bestrijden. Hij had beter gedaan, dat fabelachtige en onhistorische aan te wijzen. Wat er ook van dien Keno onwaarschijnlijks gezegd wordt, zijn bestaan wordt door de geschiedenis genoegzaam bevestigd, even als dat van zijn vader. [1]) Zijne handelwijze jegens de Reiderlanders strookt ook wel met de magt, welke deze en gene hoofdelingen toen reeds uitoefenden en zich aanmatigden. En de hoofdzaak, de overstroomingen in 1277 en volgende jaren, beschrijft de *Chronica* zoo geleidelijk, omstandig, en overeenkomstig met de ander Dollardberigten, in één woord zoo historisch, dat men redelijkerwijze aan de waarheid daarvan niet kan twijfelen. Zij spreekt ook nadrukkelijk uit, dat door die overstroomingen niet dadelijk de Dollard is ontstaan, zoo als Möhlmann het laat voorkomen, maar eerst een aanvang genomen heeft.

Neen, de Dollard was er misschien nog in 1413 niet, maar er bestond toch hoogst waarschijnlijk reeds een begin van. Het eiland Nesserland zal reeds gevormd zijn geweest. Ja de vorming van dit eiland laat zich wel niet anders verklaren, dan als reeds bij de vloeden van 1277 en daarop volgende tot stand gekomen. Het Jansummer gat wordt uitdrukkelijk in de Dollardberigten vermeld als toen reeds ontstaan te zijn; en dit Jansummergat is zeker de doorbraak van den Eemsdijk bij Jansum doorgaande tot en door dien bij Wilgum. Hierbij mag zich de eerste inbraak bepaald hebben, zonder nog veel verlies van land, zonder dat eenig dorp of gehucht zelfs geheel te gronde moge zijn gegaan; en men zal het doorgebroken land aan weerszijden wel weder bedijkt hebben. Maar die doorbraak was toch de oorzaak, dat de Eems haar loop veranderde en niet meer alleen *om* Reiderland heen, maar ook *door* hetzelve stroomde en het meer en meer blootstelde aan door- en inbraken bij volgende gelegenheden. En zoo moest dan wel het vernielen van zijlen en dijken in 1413 zoo noodlottig worden, als berigt

---

nun de Dullart ist," waar vroeger ettelijke kerspelen en twee kloosters zijn geweest. — Het blijft echter onzeker, of dit tot het jaar 1413 behoort.

[1]) Emm. *Rer. Frir. Hist.* f. 188, 206, 211.

wordt. Er wordt een getal van 24 kerspelen bij Beninga opgegeven als dien ten gevolge vergaan te zijn, terwijl de andere Dollardberigten gewagen van in 't geheel 30 en meer plaatsen sedert 1277. Onder die 24 kerspelen kunnen ook gehuchten begrepen zijn geweest, en zoo beide opgaven meer of min overeenstemmen. Anderzins zou men uit dit verschil ook kunnen afleiden, dat er vóór 1413 reeds eenige plaatsen vergaan waren.

Möhlmann heeft nog een ontkennenden bewijsgrond tegen de Dollardoverlevering van 1277 ontleend aan het stilzwijgen daaromtrent van den gelijktijdigen schrijver van het vervolg op onze gewestelijke kronijken van Emo en Menko. Dit is mij ook niet ontgaan [1]), doch bij nader inzien niet van dat gewigt voorgekomen, als Möhlmann er aan hecht. Dat vervolg, door een onbekende geschreven, misschien den abt Folcardus, begint met het jaar 1276, maar met eenige zeer magere berigten, en springt vervolgens tot het jaar 1283 over en dan weder terug tot 1280 en zoo voorts, zoodat van eene geregelde kronijk hier geene sprake kan zijn en geen wonder dus, dat hier geen berigt van de inbraken der Eems in 1277 gevonden wordt. Deze waren eerst meer van plaatselijken aard en vielen voor in eene van het klooster te Wittewierum nog al een eind weegs afgelegene landstreek en kunnen, zoo al daar vernomen, niet belangrijk genoeg toegeschenen zijn, om opgeteekend te worden.

Na overweging alzoo van de door Möhlmann geopperde bezwaren, meen ik aan de Dollardoverlevering van 1277 nog geloof te moeten schenken, namelijk in dien zin, gelijk de *Chronica der Freesen* ook te kennen geeft en de andere Dollardberigten zijn te verklaren, dat toen de Dollard reeds werkelijk een begin heeft genomen, doch niet geheel ontstaan is, zooals Möhlmann het ten onregte doet voorkomen. Maar ik laat overigens het oordeel gaarne verder aan anderen over. Al de bekende processtukken in deze zaak staan thans elk ten dienste. Of er nog meer licht te wachten is uit hier of daar nog verborgen stukken is mogelijk, maar niet zeer waarschijnlijk. Ik heb dan ook gemeend niet langer daarnaar te moeten wachten tot nog volkomener beslissing van het pleit, die men mogt wenschen.

---

[1]) *De Dollard*, bl. 72, aant.

Bijlagen

1.

SLOT VAN DE PROPHECYE VAN JARFKE, BETREFFENDE DEN DOLLARD.

Deze voorgaande Copye is van dat grote Oldampt, en dat hier na is volgende, dat is van den ondergang van de Dollaart.

Jtem, door verzuimenis der Partyen, die onder de Dyken horen te maken, konnen de Dyken niet staande houden, ende die daar verre van wonen wouden niet Dyken, zo zyn deze na beschreven Caspelen te niet en onder gegaan, ende tot den Dollaart vergaan, overmids. Jansemeergad, dit is vergaan als men schreef 1277 den 13 January.

Dit zyn deze nabeschreven Kerken, Torens, Kloosters en Kapellen, zo zyn vergaan als hier na volgt: In den eersten

1 Stokdorp
2 Damdorp
3 Horum
4 Emswee
5 Ayke-weer
6 Saxum-wolde
7 Unneham
8 Goldhorum
9 Uterbeerte
10 Astok
11 Ummermeer
12 Dunneloe
13 Hommige-gast
14 Lapperbeerte
15 Latynhuis Jarfkenhuis
16 Okkeweer
17 Windelham
18 Reiderwolde 2 kerken 1 (kununkste
19 Wylgum
20 Parmer met een Klooster, witte Wyrum ordre, dat was witte Wyrum.
21 Uterpanninge
22 Redar
23 Frutum
24 Torum
25 Ennigigeham
26 Torpor
27 Oosterwinterwol
28 Mengenham
22 Oosterblyham
30 Maathuizen
31 Medum

Concluisi.

Aldus is de somma van Caspelen, Kloosters en Kerken, die door twist der Landzaten vergaan zyn, de somma van 31, daar zodane merkelyke schade en elende uit ontstaan is, gelyk men nu dagelyks bespeurt en voor ogen zien mag door Jansemeer-gat.

Jtem, dit is Jarfkes zeggen van 't kleine Oldampt, in de wyszegginge, en het is geleden doen men schreef 1277. Jtem, op een tyd is Jarfke van zyn huis gekomen: dat hiet Caspelen-huis, daar is hem een man te moete gekomen, die heeft hem eens gevraagt: Jarfke hoe gaat dy? doe heeft Jarfke geantwoord nog wel; ik moet eens na Termunte gaan, daar is my zonderlings openbaard in de sloot daar ik heen voer, dat ik hebbe gezien, dat de Kerk met de Klok-Toren zal daar heen gesmeten worden, en verdistrueert worden: doen Jarfke dit zeide, heeft het volk met hem gegekt: doe heeft Jarfke gezeid, die na onze kinders kinder komen, die zal de distrueeringe over komen.

Jtem, op een tijd is Jarfke komen varen van Muntendam na Wester Reide, daar stond een klooster by, daar waren hondert en tagtig Zusters in, doen was 't nog al Land tusschen Reide en Westerwold: en de Eems en was niet wyder tusschen Parmar als een Man met een slinger konde oversmyten.

Nog heeft Jarfke op een tyd gevaren van Parmer naar Termunte, doen hy tot Termunte quam, voor de Ranzerzyl: wantze moesten daar een Zyl in houden, daar haar water door liep; daar lagen drie Zylen in Termunt, de een moest houden die van Muntendam, de tweede dat Convent van de gryze Monniken met oude Termunt, de derde van grote Termunt, en van daar heeft Jarfke gegaan na Ooster Reiden, want hy hadde daar veel van zyn vrienden wonen, doen is hy gekomen op de Plane en Zyne, daar quam een Man by hem die hiet Ezyka, doen heeft Jarfke tot Ezyka gezeid, hoe diep gaat gy in 't water? al vast aan den hals toe; doen heeft Ezyka gezeit, nu zien ik wel dat gy dronken zyt, dan zien wel dat ik de eerste niet en ben die met u gekt, doe heeft Jarfke gezeid: dat zal nog komen, al dat nu Land is dat zal water worden, doe heeft Ezyka gezeid: dat waar onmogelijk dat het geschieden zou, daar is geen water, Jarfke zeide als de Pape over kome van de Zee, zo zul dy wat wonders weten te zeggen, dan zullen de dyken

vernielt en verdistrueert worden;¦ dat water zal zeer grote schade doen, en zal de Luiden arm maken, als dat geschied is zo zal 't van Jaar tot Jaar quader worden, tot dat het al vernielt is.

Daar na is Jarfke gevaren met een Schip langs de Eems na Termunte, doen hy voor de Zyl quam, doen stond daar Ezyka op, en zeide: wilt gy met my meer gekken? ende Jarfke zeide, de Zijlen zullen daar uitgegraven worden, ende de Eems zal Land worden, daar zal een wit Schaap op gaan ende zal 2 zwarte Lammeren by zig hebben weiden: doen vraagde hem dat volk, of dat wel geschieden konde? Jarfke sprak, Gods hand is bovenal, ende dit regeert in Hemel ende op der Aarden. Dat waar schade, want Hulken en Carvelen daar in zeilen, en Termunte is een nering Vlek: Maar het zal 't slimste Kraje-nest worden dat in 't klein Oldampt is of mag wezen: doen vraagde hem het volk of hy dronken of uit zyn zinnen was? doe zeide Jarfke de Vreemdelingen zullen dat kleine Oldampt te niet maken, nademaal de een de ander geen gehoor en wil geven, daar door komt de tweedragt, dat de Vreemdelingen de Dyken ganschelyk vernielen zullen, en ten lesten wederomme maken, als de tijd vervuld is, dan zullen zy malkanderen gehoor geven, daar door zullen zy Jansumeer blinke verliezen ende tot den Dollaart worden. Dit heeft Jarfke tot Ezyka gezeid, Ezyka zeide wanneer zullen de Dyken weder gemaakt worden, en hoe lange zullenze open staan? Jarfke zeide 7 jaren zullen zy open staan, en dat water zal grote schade doen: Ezyka zeide dat volk dat dan nog leeft in 't Oldampt, haar elende is niet te beschrijven, door den Krijgs-handel dieze met malkanderen hebben, de Huis-lieden worden arm en 't Krijgs-volk word ryk, van roven, dat heeft Ezyka gemerkt, daar haar kinderen nog leven van 't volk die het eerste overkomen is, Jarfke zeide haar kinder zullen 't beleven maar den Kryg moet eerst rusten, aleer zy weer handelen konnen, want de twee partyen zullen vernielen. Jarfke zeide de twe partyen volk zal zyn zitting daar in nederslaan, en zullen 't bedyken en houden, voor haar Land, en zullen het eerst vernielen Kerken en Torens, en branden al op: doen vraagden hem dat volk zullen zij 't dan varen laten? Jarfke zeide zy zullen 't begrypen, dat zy moeten van Groningerland meer laten varen.

Op eenen tyd is Jarfke komen varen van Reiderwolde na huis, was geheten Kapellen-huis dat nu in de Dol-

laart leit, doe quam hem een man te moete Heere Ekkes genaamt, en was een geleert man van Germede van geboorte, die heeft Jarfke aangesproken en zeide: Jarfke wat is dat een schoone tyd voor onze kinder, Jarfke zeide de Luiden die dan nog leven die zullen 't bevinden, als de Sterren met die steert zal gezien worden als dan komt de tyd der droeffenisse, wee die Mensch die dan nog leven! want den Krygs-handel zal staan in Nederland omtrent drie jaren na dezen tyd, die dan nog leven, zullen van wonderbaarlyke dingen weten te zeggen, door deze kryg zal 't klein Oldampt te niet gaan, en staan menig jaren in 't zand, dat kan niet te rugge blyven, zo dan de Wereld niet ondergaat in 't afgaan van die Kryg, zo zal een vredelyke tyd komen, zo lang de Wereld staat.

Dit heeft Jarfke gezeid en gepropheteerd, en heeft weinig Jaren daar na geleeft.

Dit is geschreven in een Misboek in een plaatze geheten Ooster-Reide, als doen in de Dollaart vergaan: Dit Misboek is toe Paum gezonden in Reiderland, daar is het uit gekopieerd, eerst heeft het Jarfke in zijn Huis (geheeten Catharyne Huis) gehad van die beide Oldambten ende den Dollart, daar dit Boek van houd.

Dit is de Copye uit dat Priesters Misboek, dat op Nederland bewaart is, deze Mans name is geheten Rogel, die heeft dit uit gecopieert in 't jaar ons Heeren 1544. op Bartholomeus-dag.

Dit is de Kronyk van de Dollert.

Anno 1277. den 25 December: doe Catus en Menbolius tot Reider-wolde Pastoren waren, is door partien der Landzaten, want die onder de Dyken behoorden, en konnenze niet houden in eeren, en die daar verre van woonden en wilden niet Dyken, zo zyn de voorsz. Caspelen te niet gegaan door den groten Water-vloed, daar zo menig duizend Menschen en Beesten in vergaan zyn, en al zoodanige Water-vloeden zyn vier volgende jaren gecontinueert: principaal door Jansemeer-gat en de Dollart, daar zo grote schade is gekomen.

2.

Vann denn Dollerth.

Wo, wannehr dorch wat middell de Vordarff gekomen

unde wat vor Karspelen mith nahmen unde wo vehele der sinth undergaenn.

Anfanklich heft men de jenne so neffens de dyke wanedenn besweret, wo se averst de dyke nijcht holden houden, de andere de van de dyke waneden, nicht dyken wolden, Iss Jansemergadt int Jahr 1277 den 13 Januarij ijngegaenn, unde indt sulue jahr den 29 Desembris up einem Mandach jngegaenn tho 11 vhrenn als Ratos vnde Mebodus pastoren wehren tho Repdemehrwolde is auermall ein grote ijnbroke dwarrs in Vrieschlanth gescheen, dat minnich dusenth mensschen vnde bestenn sinth vordruncken. Darnha is de ene floeth de ander gefolgeth. Int veerde ijaer auerst darna iss eine besondere grote floeth gekomen, twelck volgentz dat gude Lanth vnde dorpenn gentzlich hefft vornichtiget, Auch bi schulde ihr versümenisse vnde vnenigheit dessen water Dullert gemaket. Dhe nhamen der dorpen oder Karspell dede verghan sinth, sinnen dese

1	Storckdorp	18	Reyderwolde mit 2 karc-(ken und ein Canonike (sijn.
2	Sandorp	19	Weijllgen
3	Sopsoen	20	Wallupre mit een kloster
4	Erwittewehr	21	Ugterpawinge
5	Aylkewehr	22	Witteweramde
6	Sopsomerwolde	23	Bedha
7	Wijnehann	24	Flitam
8	Bolehornn	25	Thorum
9	Vierkloerde	26	Honingehorn
10	Stake	27	Tornum
11	Dwinne ehwe	28	Osterfinsterwolde
12	Dinnsslehe	29	Bleijham
13	Geupgegast	30	Medijma
14	Seppeldebarde	31	Upeham
15	Beijm	32	Megenhem.
16	Ockewehr		
17	Wijneldeham		

descripsi ex vetusta schedula ex antedicto apparatu librario defuncti M. a Wicht emta. [1])

---

[1]) In dit latijnsch onderschrift wordt te kennen gegeven dat het bovenstaand Dollardberigt is ontleend aan een oud handschrift uit de boekerij van M. von Wicht.

3.

Uittreksels uit de Chronica der Freessen.

(fol. 181, op het j. 1276). Uht den tho voern anengethaengenn Palaestijnschen krijge wass onder ander een Oostvreess. edelman, doergaends Hernar [1]) de Olde Keno genoemt, welckes vaeder borgemester tho Norden waer, iss van Koening Carl van Neapels, wegen sijn Ridderlijken daeden 1269 thom Oversten gemaeket, un thom Ridder geslaeghen worden, heft sigh seer wohl in dussen krigh gedraeghen, also dat een ijder do he tho huess kaem begehrich wass, om hem tho eenen Richter und Hövetlingh tho erwaehlen; vnd iss in de voedstappen sijner voeroldern Hövetlingh van Broekmerland un daernae ook Hövetlingh in Rheijderland geworden; dewijl aeverst deese Keno thom Brook een wreeth, streng mann wass, de de Rheijders daeghlijks met neijen uplaegen plaegde, do hebben desulvigen ghedaght wo see van deesen jock sich moghten entlehdigen un een ander Richter an sijn (f. 182) plaats tho erwehlen, dit heft Keno seer verdroethen un tho sijnen groothen Oneehren geholden, also dat he sick met hees krafft sochte meester tho maeken un se bedwingen, heft anfangs de Sijhldöeren in Rheijderland verbrandt, de sijhlen gesfeeret un vthgenoemen, de Dijken hen un her döergestecken, dat dat land voll waether leep, un up de manneer dat eene dorp nae den aenderen thom gehorsaehm gebracht; doerch welcken onwill de Rheijders höere Dijken ungemaeket gelaethen.

Daerup kam in Jaer 1277 im anfang Januarij un wedder met uhtgangk vant zülvige jaer op den 25 December twee groothe waethervloeden, doer de laetste in de Emss van voergedacht Rheijderland, dree und doertigh dörpen ahne clooster un vlecken ondergienghen un van den Dollart een groothen Inham van de see ghemaekt, un voele minsken un beesten jammerlijken umgekaem un verdruncken; welcke dullart hierna van de achtervolgende waetervloeden vermeerdert un soo uthgebraeket un het land verwöestet und vergaen iss.

(f. 183) Anno 1279 sint wedderumme groothe wae-

[1]) Aan den kant staat: *Hilmar.*

tervloeden gewesen, un wijl het zeder de laetste, van jaer op jaer seer voel gestörmt, dat mann de Dijken nig heft köennen weeder maeken, daerher iss et kaemen, dat de köestlijke höern landes de Dullert met flecken, Dorpern un clooster gants sint vergaen, onder dewelcke de naemhaftigsten und voernehmsten sint ghewesen: Torum, Rheyderwolde, Kappelber, Uterpaevingh, Wilgum, Berum, Veletum, Jansum, Ludgerkerke, Ooster- un Westerreijde, Beda, Garmoede (f. 184), Hommugam, Wrirelham, Duvele, Cappelber, Palmar, Wedum, Bleijham, Maegenham, Windelham, Donelle, Tijswert, Ewelswert, Toepern, Markhuss, Hanningagast, Oostfinserwolde un Stoetserhuess. — Idt sint aeverst sulke flecken un Döerpern met den landen vp eene tijdt nig vergaen, sonderen de vlooth int jäer 1277 heft daertho den anvangh un nu deese ghemaeckt, un iss van jaer tho jaer afgebraeken, waertho nae deese noch eene over acht of negen jaeren een swaerder vloeth gekaemen, dat een twede Sündvloed ghlijk gewesen, un daer om desto jammerlijker, dewijl se int midden van den winter, un tho middernacht gekaemen. — Daertho noch bijghekaemen de groothe oneenigheijt so tusschen den Ingesettenen in den jaeren 1280 thot 1285 iss geresen un vpgekaemen, un dat hermaeken der Dijken heft verhindert; wenthe een rijk, mäechtig mann, de daer gewaenet, gheseght hadde, dat he lever sehen wolde dat sein land een speete langh onder waeter stunde, als seinen naberen thom besten de Dijken wedderom oprichten un maeken wolde.

In ghedachten vlecken Torum nig wijth van Jansum gelegen heft een Müntemester un acht goldschmede in har wolstande gewaenet, tho Rheijderwolde sint twee kaerken gewesen.

In dit jaer wass een seer harden winter, de alle fruchte des veldes verdurven, boomen un Wijnstock sint verfrorenn so een jaemmerlijken tijden deese vreesslanden veroorsaeket heft un groote schaeden gedaen.

(f. 286, op het j. 1413) De Krig ofte Oorlogh beghon mit Plönnderung van beijden sijden, mit Roven un verwoesten der landen, nae der ghewaente mit verbitterung der Jnnwoenders de van Groeningen offte Schieringer Partheij, hebben in Rheijderland, twee sijhlen, met Pick und Tehr weethen tho bestrijken, un se daerup verbranden, de

Dijken an den Dullert an voelen Ohrden döerghesteken, om het land onder waether tho brengen.

Kene om ghelijk met ghelijken tho vergelden, stack de Dijken un Schluijsen uprijthen an de Gronninger sijde doer, un leet also dat land vol waether loopen, moest also de onschuldige huessman van beijden sijden de Raeseringe der Groothen ontgelden und voel schaeden lijden.

Coppen dit gesehen, om meer quaed vöer thokaemen besettede de dree naeste Sijhlen van Rheijde, Thermunte un Otterdum, befurchtede dat sick Kenne dersulven bemachtigen un aantasten worde.

Groninger burgers in garnizoen te Delfzijl,

1586.

De erb. Habbe Aldringe ende Derck Draper, Radesverwanteren vth beuel der heren getogen mit CXXII boergeren in den Delffzijll, vm de zelue starct en tijtlanck to verwaren in plaets der vthgetogen soldaten, de nha westvreeslant sick mede gegeuen, des Boergermesteren ende Raedt sampt talmans swoerne meente ende bowmesteren van de gilden verordentt en ijder boerger des dages X stuuer. Mede gedaen in handen des Radesheren aldringe voergen, 11c daler tot 4 arens gl. de daler, act. den 22 Januarij. Sint weergekomen den 30 der seluer maent, noch betaelt an den hopman Claes Varwer LXII daler voergen. paijments. Noch de beijde Radesheren voer 14 dagen vacatie betaelt mit beleuen der heren XIIII daler ende oer dener voer VI dagen betaelt $1\frac{1}{2}$ daler, daer af III quitantien, van de voergen. sint enigen absent gewest. [1]

[1] Stadsrekening, 1586, bl. 537.

DE VOORMALIGE HOFSTEDE DE WIJERT ONDER HELPEN.

Behalve den ouden burg van Coenders te Helpen, heeft er in dit gehucht nog een andere aanzienlijke burg of hofstede gelegen, *de Wijert* of *op de Wijert*, ook wel *Wiardt* geheeten, die minder, ja ik mag zeggen geheel niet meer bekend is. Voor eenigen tijd zijn mij stukken in handen gekomen, die sommige nog al gedenkwaardige bijzonderheden inhouden, deze hofstede en buurt betreffende. Ik deel hierom daaromtrent het volgende mede.

Deze hofstede was gelegen onder Helpen ten westen aan den voet van den Hondsrug, tusschen dezen en het Horensche diep of de A, daar waar zich nu nog een houtzaagmolen met woning enz. bevindt en de weg die ten zuiden langs de redoute loopt van den Heereweg westwaarts heenen leidt. De plaats schijnt thans dien naam, denkelijk ontleend aan de ligging op den *waard* van voornoemden stroom, niet meer te dragen, maar op oude kaarten der provincie wordt zij nog met dien naam opgegeven en o. a. op den platten grond van het beleg der stad in 1672 op het gemeentehuis alhier aanwezig voorgesteld, nog meer of min als eene aanzienlijke hofstede, met singels en hoven.

Voor het eerst vond ik in oude stukken deze bezitting aangeduid in eene verzegeling van het jaar 1553 op het Groninger Archief, waarbij Luert, Reijnt en Johan Huynghe haar verkoopen aan hunnen broeder Wolter Huynghe en Anna zijne vrouw. Ze wordt hier omschreven te bestaan in een huis, hoving en grachten, te Helpman gelegen, *op de Wijert* genaamd, met twee kampen aan de *buurmarkt* te Helpman zwettende, en twee buurdeelen in *Helpmar markt*. Verder droegen zij en hunne zusters aan denzelfden broeder over zijn aandeel in vaders nagelaten goederen aldaar, zijnde twee kampen met vier mannemat hooiland achter de kampen te Helpman gelegen, o. a. strekkende met het oostereind aan de

gemeene *buermarcke* en met het westereind aan den gemeenen Ooster Heereweg, met eene hofstede en huizing an de westerzijde van *Helpmar brinck*, en nog met twee buurdeelen in *Helpmar marcke.* [1]) Het blijkt dus toen eene hofstede te zijn geweest bezeten en welligt ook bewoond door de familie Huijnghe. Deze schijnt eene Groninger familie te zijn geweest, onderscheiden van de familie Huginghe [2]) en in lateren tijd eerst opgekomen.

Ik vind het eerst een Rolof Huijnghe genoemd op het jaar 1465, maar toen en volgende jaren tot 1522 ook reeds als burgemeester, zonder dat het echter blijke, dat hij of de familie reeds van adel was. Dit schijnt zij eerst later geworden te zijn, en wel door vermaagschapping met adellijke familien en verwerving hiermede van aanzienlijke goederen ook in de Ommelanden, en zij zal alzoo tot den Ommelander adel te rekenen zijn.

Wij leeren deze familie en wel den hoofdpersoon Wolter nader kennen uit Abel Eppens. Wolter namelijk blijkt gehuwd te zijn met Anna Rengers, eene dochter van den vermogenden Johan Rengers te Scharmer, die behalve een zoon, Melchior, drie dochters had, welke ieder aan hunne mannen 1100 grazen lands mede ten huwelijk bragten. De twee andere dochters waren gehuwd aan Haijo Manninga te Dijksterhuis en Abel Onsta te Sauwerd. [3]) Van Wolter Huijnghe, nu den bezitter van het landgoed de Wijert en anderen te Helpen, wordt gezegd, dat hij aldaar op die Wijert „een gewaldige costel borch hadde getimmert und ock vp Uthhuyster meeden gewaldich getijmmert, dan ock heren graffnisse in den kercke angerichtet, meer als er gedacht was in die landen. Daer mede alle hoer guederen beswaert,

---

[1]) Reg. v. h. Arch. 1553, nr. 52. Dat de beide andere broeders ook goederen te Helpen en bij Groningen behielden, blijkt uit de verzegeling van 1554 op het Gron. Arch. (1554, nr. 83), waarbij Luert en Reijnt Huijnghe verkoopen aan Reijnt Alberda een hof met steenen huis daarin gelegen aan de oostzijde buiten de Oosterpoort, en die van 1573, nr. 77, behelzende eene overeenkomst tusschen Reynolt Huynge en het convent van Essen over eene zwette of sloot naast aan het Esser nyeland ten noorden gelegen.

[2]) Zie *Bijdr.* VII, 27.

[3]) Volgens het aangevulde *Nobiliarium Groninganum* door Coenders van wijlen mr. H. O. Feith zou deze Anna Rengers eene dochter zijn geweest van Luirt Rengers tot Dijksterhuis. Maar dit geslachtboek is vaak onnaauwkeurig.

dat geslechte vernichtiget, in armoet vnd verachtunge gecomen, een spot van alle menschen geworden sindt, woe hoech dat sie ock bevrundet vnd gehilcket weren an Rengers up Dickh: vnd Burmannien." Hij had daarbij nog vele processen gevoerd tegen zijne zusteren en zijn zwager Haijo Manninga. [1]) Wolter Huijnghe staat anderzins bij Abel Eppens te boek als een „besunder fautoer des reformatie" en hij behoorde onder die Groningers, welke deswege Stad en Lande hebben moeten verlaten. Wolter hield zich dien ten gevolge lang in Emden op, en zijn broeder werd gevangen genomen. [2]) Hij bleef met zijne familie volstandig tot zijnen dood, die in 1587 voorviel, in de door hen aangenomen nieuwe leer, zoodat vrouw noch dochter de begrafenis volgden, daar zij moesten toelaten, dat die geschiede „na pauwes wise," dewijl anders nergens mogt begraven worden. [3])

Te vergeefs had Wolter Huijnge bij Luitenant en Hoofdmannen geklaagd over den verkoop van zijne goederen wegens schulden in die turbulente tijden voor geringe prijzen [4]); in gevolge hun mandaat op den pastor van Uithuistermeeden, om af te kondigen den geregtelijken verkoop van zijne bezitting Weertsemaheerd aldaar in 1574, zal die verkoop geschied zijn. Het was zeker op grond van die bezitting dat hij bij Abel Eppens Hoveling te Uithuistermeeden genoemd wordt. Hij schijnt echter in het bezit van zijne goederen te Helpen gebleven te zijn, na daarover in 1572 gerequestreerd te hebben bij Burgemeesteren en Raad

---

[1]) Hiertoe zal betrekking hebben de klagte van Wolter Huinga tegen Haijo Manninga, overgegeven aan de hoofdmannen in 1578, nr. 46, op het Gron. Archief.

[2]) Hiermede zal Reijnt Huijnghe te verstaan zijn, van wien nog blijkt dat hij gehuwd was aan de familie Coenders, volgens eene sententie van Burgemeesteren en Raad van Groningen van 1560 op het Gron. Arch. (1560, nr. 96), tusschen Bartold Tijaerda van Starckenborg van wege zijne vrouw, aan de eene, en Reijnt Huijngh, van wege zijne vrouw c. s. aan de andere zijde, over de erfenis van zaligen Albert Coenders. Volgens het *Nobiliarium Groninganum* was die vrouw Hille genaamd en een dochter van Jan Coenders en haar broeder Coert Conrades weder met eene Hille Huinga getrouwd. Reijnt H. was van 1568—1576 onder de stadhouders Aremberg en Robles lid van de Hoofdmannenkamer

[3]) Zie de Kronijk van Abel Eppens in 't oorspronkelijke op het jaar 1587, in afschrift f. 912, 936 en 947.

[4]) Zie den brief op het Gron. Arch. 1573, nr. 29.

van Groningen,[1]) doch die afgestaan te hebben aan zijn zoon Luijrt, die blijkt gehuwd te zijn met eene jonkvrouw Entens. Wij vinden althans het huis op de Wijert daarop in handen van dezen zijn zoon en zijne huisvrouw Frouke Entens, daar zij dat huis met de daaronder toen behoorende landerijen, bouw- en hooilanden enz., in 1577 hebben verkocht aan de Gravinne Anna, erfdochter te Teecklenborch, Gravinne te Benthem, Teecklenborch en Steinforde, Vrouwe te Rhede en Wevelinckhove, weduwe van Graaf Everwein van Benthem. De overdragt werd versterkt door het in Selwerd of Goregt gebruikelijke regt van stoklegging voor zeven erfburen van Helpen, die hier met name genoemd worden: Derck Coners (Coenders), zijn zoon Frerick C., Berendt Entens met zijne beide zonen, Gheert E. en Jacob E., Mello Couners en Hilbrant Roltman, en geschiedde bij verzegeling van Burgemeesteren en Raad van Groningen en den Ambtman van Selwerd, toen Willem Ubbena, en met onderteekening van Luirt Huingha en Frovke Entens. De koopprijs bedroeg, zooals uit de volledige finale kwitantie van den 14 Februarij 1578, mede nog overig, blijkt, de som van 4200 Emder gulden en vijftig daalder.

Hoe kwam, zal men vragen, die Gravinne van Benthem er toe om dat landgoed te koopen? Hierop kan ik geen stellig antwoord geven, alleen de reden gissen; de stukken en verdere geschiedenis zwijgen daaromtrent. Gravin Anna, sedert 1562 weduwe, had wel een zoon, maar deze was bij den dood haars mans nog onmondig, en zij voerde alzoo een tijd lang alleen de regering over hare landen. Zij wordt beschreven als eene verstandige, der nieuwe religie zeer toegedane vrouw. Wegens den krijg hierover hadden hare aan de Nederlanden grenzende landen ook veel te lijden van beide, Staatsche zoowel als Spaansche zijde. Haar zoon Arnold, die ook der protestantsche hervorming genegen was en te Straatsburg de hoogeschool bezocht, ontkwam ter naauwernood de vervolging van den beruchten Bartholomeusnacht in 1572. Weder te huis gekomen, huwde hij in 1573 en nam hij nu zelf de regering op zich. Hij was de de stichter van de Hoogeschool te Steinfort. Het is nu niet onwaarschijnlijk dat de Gravin Anna, om een meer veilig en rustig toevlugtsoord in nood te hebben, het landgoed Wijert onder Helpen nabij Groningen heeft aangekocht. Deze

[1]) Volgens Request op het Gron. Arch. 1572, nr. 42.

stad had zich, schoon meer gedwongen dan vrijwillig, in 1576 aan der Staten zijde geschaard en bood nu zelve of in hare nabijheid eene zoodanige woonplaats aan voor protestanten. Het was, zooals bekend is, juist te Helpen, dat deze hunne eerste openbare godsdienstoefeningen hebben gehouden, voordat in de stad zelve in 1566 eerst eene kerk en in 1579 twee kerken daartoe werden ingeruimd. [1]) Maar door den afval van den stadhouder Rennenberg in 't begin van 1580 kwam de stad weder onder de heerschappij van Spanje, en onder de toen gevangen genomen leden van de Groninger regering wordt ook opgenoemd de voormalige bezitter van de Wijert, de toenmalige oud-raadsheer Luirt Huinge, [2]) zeker omdat hij tot de hervormden en de Staatsche partij behoorde. Door deze werd hij nog tot kapitein aangesteld, maar stierf in de provincie Friesland, nog vóór zijn vader, naar 't schijnt, en even arm als deze. [3]) Of de Gravin hare nieuwe bezitting heeft betrokken blijft onzeker. Reeds vóór die gebeurtenis, in 1579, droeg zij die weder over aan haren hofmeester en raad Frants Hansenn von Twist te Getter, blijkens den brief daarvan nog overig. Waarom zij zich zoo spoedig daarvan weder ontdeed, wordt niet gezegd, alleen dit, dat zij dat landgoed „wiederumd zu uerlassen auss hoch beweglichen vrsachen rathsamm achtet vnnd willens wordenn. . . . zu vnserer vnnd vnser Grafschafft Tekelenburgh besseren nutz vnnd frommenn, mehreren schadenn damit fürzukommen." Daar zij deze overdragt wenschtte te doen „in den allerbes-

---

[1]) Diest Lorgion, *Gesch. Beschrijv. v. Groningen*, I, 399 en vv.

[2]) *Teg. Staat van Stad en Lande*, I, 492.

[3]) Abel Eppens kronijk t. eerst a. pl. Behalve Luirt schijnt Wolter H. nog een zoon gehad te hebben, Jr. Rudolf Huinga, die op Ungersma te Uithuistermeeden gewoond heeft en aldaar in 1575 overleden en in het koor der kerk begraven is. Volgens de overlevering was hij, inzonderheid in het godsdienstige, een zeer verdienstelijk man en zou hij het vorige orgel in die kerk op zijne kosten hebben laten vervaardigen en tot zijn aandenken de nog bestaande fraaije graftombe van hem in die kerk door de gezamenlijke kerspellieden bekostigd en met een latijnsch grafschrift voorzien zijn. Men vindt dit een en ander vermeld in het voornoemde *Nobiliarium Gron.*, maar het geslacht Huinga verward met dat van Huging en Huninga. — Volgens een ander berigt had Rudolf H. tot vrouw Oede Tamminga, en zou hij kinderloos overleden zijn. — Hij zal — om dit er nog bij te voegen — bijgezet zijn in de grafkelder, welke wij zagen dat zijn vader in gezegde kerk had gesticht, en mag buitendien van diens bezittingen aldaar nog eenige behouden of verkregen hebben.

ten bestendischeren form, mass, weiss vnnd gestalt," zoo geschiedde ze niet alleen zeer omstandig volgens eigen landsgebruik, met haar zegel verzegeld [1]) en eigen hand onderteekend, maar werd ook naar Selwerder regt met stoklegging bekrachtigd door middel van een transfixbrief van Borgemeesteren en Raad en den Ambtman Derck Schaffer van den 8sten Maart deszelfden jaars 1579. Als haar zaakgelastigde in dezen wordt genoemd Harmen Harckens, en de zeven erfburen van Helpen, waarvoor de stoklegging plaats had, waren Mello Coenders, Frederick C., Hindrick C., Albert C., Doctor Michael Camps, Jacob Egbers en Johan Lubberts. De transfixbrief is met het stads en ambtmans zegel verzegeld.

Ik vind de hofstede nog later genoemd in de *gedenckweerdige gechiedenissen* van Frederich van Vervov. Voor zijne correspondentie met den stadhouder Graaf Lodewijk van Nassau gevoerd in cijferschrift over de onderhandelingen ter herwinning van Groningen, voordat dit met geweld is geschied in 1594, is met eene zekere figuur ook aangeduid „d'Grauin van Benthems huys, bij Gronningen." [2]) Dit huis kan toch wel geen ander zijn dan dat op de Wijert en stond dus nog op naam dier gravin, ofschoon niet meer door haar maar door haren raad bezeten. In die correspondentie wordt daarbij desgelijks opgenoemd „Reint Huyinghe huys, bij Gronningen." Dit zal eene hofstede of een buitengoed zijn geweest van meergenoemd lid dier familie of van een ander afstammeling van dien naam, die nog te Groningen is blijven wonen. Want zoo zeer is die familie niet te gronde gegaan, of er zijn nog afstammelingen van overgebleven. Wij ontmoeten nog in eenige stukken op het Groninger archief een Luirt Huenga als stads-artilleriemeester op het jaar 1594, en Reijnt Huinga op het jaar 1660, als kapitein, een Jr. Arnold of Arnoud Huingha op de Braak op de jaren 1658, 1659 en 1661. [3]) Van de hofstede de Wijert en hare latere bezitters ben ik echter niets meer ontwaar geworden. Van haar is schier geen spoor meer overgebleven, ja met haar is zelfs de naam der plaats geheel verloren gegaan.

---

[1]) Het zegel is aan den brief nog aanwezig, maar zoo onduidelijk afgedrukt, dat men, ik althans, de wapens daarop niet wel kan onderscheiden.

[2]) Zie deze *Geschiedenissen*, uitgeg. door het provinc. Friesch genoots. Leeuw. 1841, bl. 60.

[3]) Zie het Reg. van het Gron. Arch. op de jaren 1594 nr. 85, 1660 nr. 50, 1658 nr. 48, 1659 nr. 45, en 1661 nr. 42.

Slaan wij, na hare geschiedenis beschouwd te hebben, nog een blik op den inhoud der koopbrieven van deze hoftede, met het oog op de plaatselijke bijzonderheden, welke daarin nog voorkomen van vroegeren tijd.

Het landgoed de Wijert was blijkbaar een oud eigenerfd stuk goed. Dit volgt uit de twee buurdeelen in de Helper marke, welke volgens den brief van 1553 daaraan verknocht waren. Uit het verschil van dezen brief met den lateren van 1577 ziet men dat het landgoed intusschen nog met andere landerijen te Helpen vermeerderd was. Die laatste leert ons, hoe op deze even als op andere landerijen in het Goregt en Drenthe nog tienden, schuldmolt en precarie lagen, en de oude maatschappelijke en politieke toestand toen nog genoegzaam onveranderd bestond. Helpen maakte eene eigene afgezonderde huishoudelijke gemeente uit, als marke, waarin men onderscheidde het meer bewoonde gegedeelte, het gehucht of dorp, de esch, waarop de onderscheidene bouwgronden van de eigenerfden nog bijeen lagen, de kampen, die daarvan reeds afgescheiden waren en op zich zelve stonden, even als de hooilanden, maar buitendien ook de marke zelve, waarin de nog ongescheidene gronden lagen. Ik vestig in het bijzonder de aandacht op het voorkomen van de „Helpmar brinck" in den brief van 1553. Helpen zal alzoo de noordelijkst gelegene plaats zijn, waar die naam van *brink* zich voordoet. Groningen heeft ook wel waarschijnlijk zulk een brink, waar nu hare marktplaats is, bezeten, maar die naam zal verwisseld zijn met dien van markt, misschien al sedert zij tot eene stad met het marktregt en andere regten is verheven geworden.

Ten slotte moet ik nog vermelden, dat de laatste koopbrieven, waarvan hier sprake is geweest, in het bezit zijn van de heer L. U. Rengers van Naerssen alhier, en mij welwillend ten gebruike afgestaan. Zij waren het, welke mij vooral opwekten tot zamenstelling van deze bijdrage. Behalve het gebruik hiervan daartoe gemaakt, heb ik het van belang genoeg geacht den koopbrief van 1577, als het merkwaardigst stuk in dezen, in zijn geheel daarbij mede te deelen, zooals volgt.

Brief, behelzende den verkoop van het landgoed, de Wiardt, onder Helpen bij Groningen, door Luirt Huijnge en zijne vrouw aan de gravinne Anna van Teklenburg, enz. 29 *Junij* 1577.

Wij Borghemesters ende Raedt in Groeninghen sampt Willem Ubbena Amptman inden Gerichte van Selwerth, Doen kundt vnd betughen mit desenn openen besegelden breue, Dat voer ons sinnen gekhomen de Erntfeste Luyrtt Huijnga vnd die Erbare Junffer Frouke Entensz synn Echte Huijsfroue, Ende Bekanden, dat sie ewichlijcke vnd arfflijcke, voer Hoer vnd hoerenn arffgenamen, hebben vercofft vpgedraegen vnd ouergegeuen, Draegen vp vnnd gheuen ouer In Krafft dusses der Edler vnnd Wolgeboirner frouwen, vrouwen Anna geboerne Erffdochter tho Teecklenborch, Grauinne tho Benthem, Tecklenborch vnd Steinforde, vrouw tho Rhede vund weuelinckhoue, cet., Weduwe, voer ihre G. vund ihre Gen. arffgenamen der Graeffschap Tecklenborch, oder holder des brieues, mit ihrer G. bewijsslycke consent vnd willen, Inden Eersten hoere behuysinge de Wiardt genandt, gelegen tho Helpen, binnen ende bueten den Grafft staende, eertuast vnd naegheluast mit alle sijnn thobehoeren, vnd alle materialia, diewelcke jetzundes in tyde deses kopes, aldaer geuondenn ende besichtighet sinnen vnd oeck noch wijder soedaenighe hofften, singelenn, boomten, Grafftenn, Visschenien, ende samptlijke bepotingen, als tot deseluighe voergeschreuen Behuysinge, vnd naeuolgende Landen thoebehoeren vnnd annex sinnen. Daerentbouen noch allsoedaenige Landenn, als thode behuesinge behoerenn, tho weten de beijde, groete ende klene Kampen, met den wech, tusschen beijden doergaende, streckende sich van den Heren wech wth het oestenn westwert bes an die voerscr. behuysinge, daer ant suyden de van Ripperda arffgen. vnd ant noorden de vandenn Hilligen Geest, naest angheswettet sinnen, vnd jn hoerenn grastall mit den wech, groott sindt, dartich grasenn. Hyrtho noch viertich mannemath hoeylandes, van welcker achte, vnd voerts

viertijne, sich int oesten, an den voerscr. groetenn Camp westwert bes an dat Hoernster diep strecken, vnnd jnt noerden die vanden hilligen Gheest, end die Wijffringe, vnd jnt suden dat helper Gasthuis, naest angeswettet sint. Bet noch Een stucke hoeylandes twalff mannemath groodt, daer datt gasthues tho helpen int oesten vnnd jnt noerden eensdeels dat voerscr. ghasthuis tho helpen, ende Eensdeels de Erb. Borgermr. Joachim Ubbena, naest angeswettet sint, streckende sich westwert an dat hoernster diep, an de suyder sydt auerst vann desen liggen noch Twalff mannemat hoeijlandes, waer van de sesse onuerscheyden mede tot desse voerscreuen behuijsinghe ende Landenn behoerenn, vnd alsoe oeck mede jn dussen koop begrepen sinnen, des mit allen hoerenn thobehoerenden Dijcken, wegen, wateringen, waterloesen vnd dersoluige onderholdinghe, als daer vp vallenn mach, Welcker voergeschreuen Behuysinge vnd Landenn, met de samptlycke voerscr. gespecificeerde ghoederenn, voergenante Luijrt Huijnghe vnd junffroue, frouwke Entens Eheluiden voergescr. beloeuenn midts desen voer hem vnnd hoere arffgenamen, ewichlijcken ende arfflijcken, vrij onbeswaert van allenn Renthen, schulden vnd anspraken, wolgemelter Grauinnen, vnnd jhre Gen. midtbeschreuenen, tho leueren vnd tho wahrenn. Daer voer vorbindende hoer hues vnnd heerdt tho Eelderhuijsen gheleegen, so se nu ther tijt seluest ghebruicken, Ende voert alle hoerer beijder andere Landenn vnnd ghoederenn, die se nu rhiede hebbenn, edder nhaemaels ouercommen moeghen. Voerbeholdenn nochtans de tinde so wth de Landenn ghaen mach, wanneer se gebouwet wordenn, denseluigen die sulxs mit rechte verdedigen can, Ende noch Eenn vorndell schultmoltt jaerlix wth den voerscr. cleijnen kamp gaende, vnnd wes sunst nae older ghebruijck tot onderholdinghe des Gerichts, competeert ende thobehoertt, Vnde soellenn in precarien ende schattingen, soe tot eenigen tijdenn geraempt muchten wordenn, min oder meer neet beswaert wordenn, dann ander naberlandenn Voer ene summa van penningen, welcker de Erb: Luijrt Huijnghe ende junffroue Frouwke Entens sijnn Echte huijsfrouwe, Bekanden, dat hoer vuel . end all, den lestenn penninck mitt den Eersten tot hoeren benuegen van wolgemelter Grauinnen, betaelt ende ontrichtet sinnen, Ende tot meerder beuestenisse van desen, Bekanden oick Luijrt Huijnghe, vnnd Junffroue Frouke Entens Eheluden voerscr., dat sie, nae Landtrechte, wolgemelter Grauiunen, den stock van voergeroerte ghoederenn,

ghelecht hebben voer deese nabeschreuen soeuen Arffbuijren van Helpen, als de Edle Erentf. Derck Coners mit sijn l. soene frerick Coners, Berendt Entens mit synne beide soens, Gheerdt Entens vnd Jacob Entens, Mello Coeners ende Hilbrant Roltman. Diewelcke oick sulcks personlicken geschiet tho syn, becant hebbenn. Allent sunder arghelist vnd nije jnfonden. In Oerkhunde der waerheyt hebbenn wij Borghermesteren ende Raedt vpgemeldt (:neffens onderteeckeninge gedachts Luijrt Huynghe vnd Juffr. Frouwke Entens handt ende nhamen:) onser Stadt zeghell, Ende ick Willem Ubbena amptman voergemelt mijn angheboerenn seghell, wetentlick an deesen brieff doen hanghen. Inden Jaere vnss Heeren dusent vijffhondert soeuen ende soeuentich, den negenendtwintichsten dach Junij. Doe Johan Thedema Reynt Alberda Herman Clandt ende olde Harmen Wijfringk Borghermesters weren vnsser Stadtt.

(onderstond) Luirt Huingha mijn egent hant
frovke entens anders huijngha.

Belooning der acht kluftmeesters,
te Groningen.

De acht kluftmesteren hebben vth beuell des Rades gekluft nha older gewoente vijff dagen, ijder des dages een kanne wijns, plecht betaelt tworden mit X st., daer se neet mede tho vreden, Ende versocht nha den boeck de weerde daer van tgeneten, want se voer middach ende nha middach dach bij dach gesethenn. Betaelt ijder 2½ daler, daer tho Cornellijs van docuerden den schrijuer gelijckfalls erlecht 2½ daler, Noch de roeper ende porteer to Jacopijnen betaelt elck X st. [1])

[1]) Stadsrekening, 1586, bl. 581.

GETUIGENIS VAN

ABEL EPPENS OMTRENT DEN OPSTALSBOOM.

Nadat mijn betoog over den *Bond der Friesche Zeelanden* in de voorgaande Aflevering (bl. 161) reeds gedrukt was, kwam mij nog onder de oogen de volgende plaats in de Kronijk van Abel Eppens over den *Opstalsboom*, die ik van gewigt achtte om hier nog mede te deelen, als behelzende het getuigenis van een ooggetuige omtrent het bestaan en de bekendheid daarvan nog in zijn tijd, als voormaligen zetel van dien bond. Hij meldt er namelijk dit van bij gelegenheid dat hij spreekt van de privilegiën aldaar in 1327 aan Appingedam gegeven.

„Welcke upstalsboom in oestvreslant bij Aurick een uuer gaens aff na Emden gelegen, der vresen bykumpst wachte de in een bussche bij oldes, nu ouerst a° 1589 den 6 Septembris van my suluen betreden vnd gesien, ys befonden een kleine plaese van 3 roeden lanck, 2 roeden bret vp een kleine hoechte, dar allene dre bomen staen hadden van 7 ouerghebleuen heel versoeret vnd vernichtiget, sonderling twe staende weren laugen eerst versoeret, die laeste groenste lach neder, vnd in twe stucken gesaeget, worden tsamen vm haer duuricheit van andere boemen vp een gemene bowlant onderscheiden, vnd in vergetinge geholden, als niet anders vertonende soedanigen twe sore bomen, die nu ock niet lange staen worden, vnd wort die plaetse hoer naem verleest, ofte niet meer gewesen mogen worden: dan allene in dusse myne ballinschap allene soe voele gesien vnd befunden, dat die luyden daer ock wenich meer vp achteden, vnd van den grauen niet erwaret wolde. Want syn Edeldem daer mede niet olt betuyget worde, als a° 1461 tot een grauen eerst gemaket, welckes

allene genoch ys gesecht van Upstallesboem, daer die upstallingen van genoempt sin alle richteren vnd redgeren." [1])

Nog later vermeldt Abel Eppens onder de profetiën, die er in zijn tijd in Oostfriesland in omloop waren, ook deze, betrekking hebbende op den Opstalsboom.

„Noch ijs geschien. Wen die Eickenboem to awrick voer den stall wechnomen wordt, so salt mijt den huijsman vp hoechste syn. (Ist to verstaen van Upstalsboem, soe yst vervult anno 1584, want aldo hebbe twe gelegen vnd to sneden mijt sagen, die darde ock antastet, tsamen doet soer lange west." [2])

---

[1]) Dit staat in de oorspronkelijke Kronijk op het Gron. Archief op het jaar 1583, in het Afschrift daarvan bij het Genoots. P. E. J. P. op f. 323.

[2]) Kronijk op het j. 1585, Afschrift f. 617.

Tractement van den torenwachter en klokkenspeler
TE GRONINGEN, IN 1586.

Bartelt ijansen thorenwachter in stede hindrick hindricks, verdeent ther weke een rijder tot XXX stuuer, als hindrick voergeschreuen, angaende den XI februarij anno LXXXII.

Bartelt Jansen clockenspoeler V½ ell tot cledinghe sunder ffoergeltt.

Bartelt ijansen clockenspoeler heft vant vhrwarck int sunth meertens thoren tho stellen jaerlix pinxteren XII rijder tot 30 stuuer, angaende anno LXXXI, verschenen pinxteren anno LXXXVI, betaelt XII rijder, noch betaelt IIII arens gulden, de geroerte bartelt voer boemolije tot dat warck to smeren vthgelecht hadde, tsamen XIII rijder X stuuer, de dominicus tasschemaker mitt bartelts wille van mij geboerth hefft. [1])

---

[1]) Stadsrekening, 1586, bl. 439, 455, 561.

Toverij in Groningerland in 1587 en elders.

„We verleden jaar [1586] in Oestvreslant tho Esens vnde vp meer plaetsen niet allene geruchte erschal van Touerschen, dan ock voele to Auwerick, Bierum ingetogen vnde to water laten swemmen tom proue, etc. vnde nochtans gr. Edzard myt syn reden die straffe vnde nasoeck liet verbliuen. Want die sake to wydt vnde breet vthstreckede sonder nootwendich bewysz, woe to Oszenbrugge meer dan 80 personen verbrant worden, rycken vnde wal benoempt wale beruchtiget, vnde daer na is verbleuen. Alsoe erheuede sich nu weder then Dam vnde Fermsum dorch een waellinne van der soldaten vrouwen die ticht der Touerye eder vergyfftenghe, soe sie an enich offitierer gewendet hadde, vnde die sich myt andere vrouwen raedt vnde anwysinge laten helpen, dat ze solden ouer begissen, vnde den van die gemakede dranck een schulp vull vp die rugge onwetent geeten tot een proue, doer mede so sie schuldich benn onsumith solde begrepen worden; vnde wordt dorch Willum in den Hulcken vrouwe gemaket vnde geschut alsoe. Daeromme die waellinne van Berent Reynerz redger begrepen verhort, bekent die daet vnde secht daer 300 twesen, onder welcken ock dusse mestersche mede solde syn, myt noch anderen ten Dam van die principaelsten, Jaspars, Joh. Reinerz, gert hommens vrouwen Erb. geacht vnd befonden. Onder des ys die waellinne ter dode verorldelt den 2 Aprils a° 87 van verhoer dusser sake by den besechte personen vnde dede nene kleine vproer, als off die duuel in den menschen domineerde myt bedroch, mort vnde logen, vth nene ander orsake, als blykt, want die menschen leueden daer niet als enige Christenen offte papisten dan heel vleslicken, sonder sorgen vnde bedenckent, noch godt off afgodt hebbende dan den duuel volgende, myt haet, nydt, ongunst, achterclap vnde pleytent. Nu ys die duuel crachtich in die kinderen des ongeloues. By den affgodtsche papisten hefft die Toueryе macht gehadt, myt den Euangelio was he ingehouden, nu ouer den vleslicken domineert he weder: daeromme want vole den Euangelio vyandt vnde den antechristo vnde syn anhangeren vm die hoecheit allene to gevallen, gyfft sie godt ock den duuel

ouer, dat sie wetent off te onwetent van sien naem berouet in des duuel geselschap worden gerekent. Dat sie dan an sulcken waelynne geordelt hebben, worden sie suluen beschuldiget als van Euangelio afftredende, tom duuel gecomen, die machtich is ouer den synen, we godt handelt in cracht des h. geest myt den synen, vnde Job hefft laten versoecken vnde plaegen. Alsoe worde die orsake des verstarffs der veeler biesten dorch den langen sueckede die verrottede, vervuelde vnde myt water vpliep vnde verswoll, in oestvreslandt vnde Ommelanden een seer groet ouel, want 10, 20 yae 30 biesten een man affstoruen, worde ock vp Touerschen gehangen sonder bewys vnde berigten tegens den scryfftuer, want godt versorgede aldinck, regen vnde drochte etc., vnde myt leserye tbehelpen laten. Ouerst de verstandigen hebben des niet billicket, hoe wal die duuel dorch menschen handelt vnde verbuntenissen schynet tmaken, als myt bloet tverscriuen, we den Gerardo loppersum student to Louen beyegent ys myt vleddermoysen vmtrent 12 vren t scriuen, vnde van M. Luther an een student befunden, wens handscryfft myt een gemene gebedt weder ineijsschte vnde becomen ys, vnde ock versocht myt den voerspraeck soe een krychz kuech wolde an sich verbinden, daer nae den weert hefft myt lyff vnde ziel dorch vervlockninge syner wech gevoert, vnde het verlochende depositien den ouericht hefft anwesen, vnde den dieffstal des werts bewesen, vnde die vorspraecke was die duuel suluen wyt pluimmasie in gerichte staende, vnde den geuangenen vaken beyegent. Sulcke verbundtenisse myt den Duuel sindt na godes wordt vnde alle rechten myt den vuer straffbaer: daeromme die Duuel ock vole myt gespensen tom scande brenget, wetens offte onwillens in gods losicheit vnde pawslicke affgoderye, orsake van Toverye. Dusses sundt mesteren west in Saxschen lande by M. Luthero vnde Ph. Mel. tyden Faustus, die Ciceronem ock vermeende tkonnen verwecken vm ener syner oratien tseggen, vbi lutherus soluit, non est faciendum bonum vth eueniat malum. Tho Mechelen in Brabant Cornelius agrippa myt boecken betuyget noemdadich beyden in hoere geschepten, myt mynen vth Jtalien thalen laten". [1])

---

[1]) Deze aanhaling is genomen uit de *Kronyk* van Abel Eppens op het jaar 1587 en strekt tot aanvulling van het op bl. 263 medegedeelde.

Ongelijke huwelijken besproken in de Synode van 1735.

Extract uyt de acta van 't Christelyke Synodus van de 9 May 1735 en volgende dagen.

Ongelijke Huwelijken.

Art. 32 ad 32.

De Corresp. Gelriae verhaalde, dat een Papist te Loon an zyn Bruid belooft hadde, haar niet te willen moeijen over haer religie, die gereformeert was, ja selfs tot deselve overgaan nu evenwel haar tot syn religie getrocken had in welke zy nu tegen alle vermaningen persevereerde waartegen een placcaat versogt is.

Zuidholl: Corresp. las in zyn acten, dat de Deputaten sig vervoegt hadden bij den Hr. Raadpens. welke andwoordde, dat sulx ook al een poinct van diliberatie was by de Predikanten en stem hebbende Steden om an te houden by hun overigheyd tot verkryginge van een Placcaat tegen ongelyke huwelijken.

Noordholl. coöpereerde hyr in conjunctim met Zuidholl.

Utrecht en Vriesland hadden er niets van in hun acten als ook niet de Corresp. van Overyssel, maar verhaalde mondeling dat er tegen die Huwelyken gewaakt wierde want een Papist en gereformeerde wierden niet in ondertrouw opgenomen, veel minder gecopuleert voor dat de Paapsche party met eede bij den Hooftofficier belooft hadde alle kinderen uyt hun Huwlik voortkomende in de Gereformeerde religie te zullen opvoeden, en dat er ook een voorstel gedaan was tegen huwelyken met Mennonieten maar tot nog toe niet was aangenomen.

Onse Christel. Synodus waakt ook tegen ongelyke huwelyken.

DRUKFEILEN.

Bl. 244	regel	15	v. o.	staat:	*er*	lees:	*en.*
„ 250	„	10	„ „	„	*veldtuigen*	„	*veldstukjes.*
„ 252	„	1	d. noot	„	*Schorck*	„	*Schoock.*
„ 257	„	2	v. o.	„	*aanbinden*	„	*aanbieden.*
„ 259	„	10	„ „	„	*kring*	„	*kruis.*
„ 261	„	5	d. noot	„	*splitsneuten*	„	*splitsneuzen.*

Na 277 volgt bl. 178—188, moet zijn 278—288.

